

Uniwersytet Szczeciński

Instytut Gospodarki Przestrzennej i Geografii Społeczno-Ekonomicznej

Tomasz Bodnar

**WYKORZYSTANIE MAP MENTALNYCH W BADANIACH
PRZESTRZENI MIEJSKICH NA PRZYKŁADZIE
WYBRANYCH MAŁYCH MIAST NADMORSKICH**

Rozprawa doktorska napisana
pod kierunkiem
dra hab. Pawła Czaplńskiego, prof. US

Szczecin 2023

OŚWIADCZENIE

Oświadczam, że przedkładaną rozprawę doktorską napisałem samodzielnie. Oznacza to, że przy pisaniu rozprawy pt. „Wykorzystanie map mentalnych w badaniach przestrzeni miejskich na przykładzie wybranych małych miast nadmorskich” poza niezbędnymi konsultacjami nie korzystałem z pomocy innych osób, a w szczególności nie zlecałem opracowania rozprawy lub jej części innym osobom ani nie odpisywałem rozprawy lub jej części od innych osób. Jednocześnie przyjmuję do wiadomości, że gdyby powyższe oświadczenie okazało się nieprawdziwe, uchwała o nadaniu mi stopnia doktora zostanie cofnięta.

Szczecin, dnia

.....

podpis

Podziękowania

Dziękuję wszystkim tym, którzy wspierali mnie przy pracy naukowej.

Żonie, córce i rodzicom za wszelką pomoc i cierpliwość.

Promotorowi za wytrwałość i wiarę w ukończenie dysertacji.

Pracownikom naukowym wspomagającym mnie w pracy nad doktoratem za życzliwość.

Spis treści

Wstęp	6
Hipotezy badawcze, cel i zakres pracy	6
Metody badań, źródła danych	10
Układ pracy	12
1. Badania przestrzeni miejskich – rozważania teoretyczne	16
1.1. Przestrzeń miejska	16
1.2. Badanie przestrzeni miejskich	33
1.3. Mapa mentalna jako narzędzie badawcze	48
1.4. Wykorzystywanie map mentalnych	62
2. Charakterystyka miast w świetle przeprowadzonych badań	81
2.1. Położenie	81
2.2. Charakterystyka fizycznogeograficzna	87
2.3. Charakterystyka społeczna	94
2.4. Charakterystyka gospodarcza	111
2.5. Charakterystyka przestrzeni miejskich	126
3. Postrzeganie przestrzeni miejskich przez wybrane grupy mieszkańców – wyniki badań.....	149
3.1. Postępowanie badawcze	149
3.2. Ograniczenia	161
3.3. Postrzeganie przestrzeni miejskich w świetle badań metodą map mentalnych	163
3.4. Postrzeganie przestrzeni miejskich w świetle badań metodą ankietową	185
3.5. Wnioski	229
3.6. Rekomendacje	238
4. „Nibymapa” jako efekt aplikacyjny badań	246
4.1. Projekt „nibymapy” dla Darłowa	251
4.2. Projekt „nibymapy” dla Dziwnowa	258
4.3. Projekt „nibymapy” dla Helu	263
4.4. Projekt „nibymapy” dla Międzyzdrojów	269
4.5. Projekt „nibymapy” dla Ustki	275
4.6. Projekt „nibymapy” dla Władysławowa	280
Uwagi końcowe	287
Literatura	294
Spis rycin	329
Spis tabel	332
Streszczenie	333

Obecnie badania przestrzeni miejskiej odgrywają ważną rolę w kształtowaniu bardziej dostosowanych do potrzeb społeczności przestrzeni jednostek miejskich. Tradycyjne metody gromadzenia danych są często ograniczone do aspektów ilościowych i nie uwzględniają subiektywnych odczuć i postrzegania przestrzeni przez mieszkańców miast. Wykorzystanie map mentalnych i ankiet jest zatem ważnym uzupełnieniem i pozwala na uwzględnienie wyobrażeń użytkowników. Analiza postrzegania przestrzeni miejskiej przez dzieci ze szkół podstawowych i osoby starsze jest istotna dla tworzenia przestrzeni, które są bardziej dostępne i dostosowane do potrzeb różnych grup społecznych. Zrozumienie, w jaki sposób poszczególne grupy badawcze postrzegają swoje otoczenie i jakie są ich preferencje, może mieć znaczący wpływ na proces planowania urbanistycznego i projektowanie przestrzeni publicznych.

Odwzorowywanie przestrzeni może stanowić problem, ponieważ każdy postrzega ją inaczej. Mapy analogowe i cyfrowe są bardzo dobre w reprezentowaniu części danego obszaru, ale często brakuje na nich punktów orientacyjnych, które ułatwiają poruszanie się komuś, kto niewiele wie o danej przestrzeni. Połączenie tradycyjnej mapy z punktami orientacyjnymi danej lokalizacji tworzy wyobrażoną w umyśle mapę mentalną. Ułatwia to znalezienie i poruszanie się w danej przestrzeni. Stworzenie uogólnionej mapy mentalnej (na podstawie różnorodnych opinii) jest trudne, ponieważ ludzie różnie postrzegają odległości i inaczej widzą punkty orientacyjne. Taka mapa nie pokazuje konkretnej odległości między dwoma punktami, a jedynie główne drogi, którymi da się łatwo dotrzeć do wybranej lokalizacji.

Można mieć nadzieję, że niniejsze badanie, przeprowadzone na przykładzie miast województwa zachodniopomorskiego i pomorskiego, dostarczy cennych spostrzeżeń na temat możliwości wykorzystania map i szkiców mentalnych w badaniach przestrzeni miejskiej oraz na temat różnic i podobieństw w percepcji przestrzeni przez uczniów oraz seniorów. Wyniki badań i ich implikacje mogą być zastosowane w praktyce planowania urbanistycznego, projektowania przestrzeni publicznej i rozwoju lokalnego w celu stworzenia bardziej dostępnych przestrzeni dla mieszkańców badanych miast.

Wstęp

Hipotezy badawcze, cel i zakres pracy

Percepcja i postrzeganie współczesnego świata to niezwykle złożone procesy, które mogą być modyfikowane przez zbierane doświadczenia, postęp technologiczny i uwarunkowania lokalne. Każda osoba kształtuje własne postrzeganie i odczuwanie otaczającej ją przestrzeni na swój unikalny sposób. Jednocześnie istnieją różnice w postrzeganiu przestrzeni między poszczególnymi grupami ludzi. Prezentowane badanie pozwoliło sprawdzić, czy uwidaczniają się one wśród uczniów i seniorów.

Wpływ na wyobrażenie przestrzeni miasta w tych dwóch grupach badawczych jest wielopłaszczyznowy. Młodzi ludzie są narażeni na dynamiczny rozwój technologiczny i cyfryzację życia codziennego. Dla nich przestrzeń często rozszerza się wirtualnie poprzez ekrany smartfonów i komputerów. Natomiast osoby starsze, które doświadczyły innych uwarunkowań historycznych i technologicznych, mogą mieć bardziej tradycyjny, koncentrujący się na osobistych interakcjach i uczuciach pogląd na przestrzeń.

Tym, co wpływa na ich postrzeganie przestrzeni, jest środowisko, w którym żyją. Współczesny świat opiera się na uproszczeniu i integracji technologicznej, co jest szczególnie widoczne w sposobie, w jaki dzieci i młodzież podchodzą do przestrzeni.

Badanie różnic w postrzeganiu przestrzeni miejskiej przez osoby młode i starsze jest nie tylko interesującym zagadnieniem społecznym, ale ma również praktyczne zastosowanie w planowaniu przestrzennym. Analizując postrzeganie i preferencje obu grup, można dostosować przestrzeń publiczną tak, aby była bardziej przyjazna, dostępna i atrakcyjna dla wszystkich mieszkańców, niezależnie od ich wieku.

W pracy zostało przyjętych kilka założeń badawczych. Główna hipoteza (H1) stworzona na potrzeby procesu badawczego zakładała, że istnieje zróżnicowanie (ilościowe i jakościowe) w postrzeganiu przestrzeni miejskich małych miast nadmorskich, które może wynikać ze specyfiki miejsca (*differentia specifica*) albo specyfiki obserwatora, jego cech demograficznych i społeczno-kulturowych.

Pierwsza hipoteza pomocnicza (H2) zakładała, że dla mieszkańców małych miast nadmorskich istotnym punktem odniesienia w przestrzeni miejskiej jest Morze Bałtyckie.

Druga hipoteza pomocnicza (H3), postawiona przed rozpoczęciem badań, zakładała, że percepcja przestrzeni miejskich (małych miast nadmorskich) jest uzależniona od ładu przestrzennego. Wśród wielu płaszczyzn ładu przestrzennego (między innymi ład

urbanistyczno-architektoniczny, łał funkcjonalny oraz łał estetyczny) szczególnie istotny w kontekście badań wydaje się łał społeczny, który odnosi się do jednostkowej (lub grupowej) identyfikacji z przestrzenią, która może być determinowana wiekiem.

Każda z przedstawionych hipotez ma charakter empiryczny i została sprawdzona poprzez użycie różnych metod badawczych.

Hipoteza główna (H1) zakłada, że ludzie postrzegają i oceniają przestrzenie miejskie w różny sposób, w zależności zarówno od specyfiki przestrzeni, jak i ich cech osobistych (między innymi wieku), doświadczeń i środowisk społeczno-kulturowych, w których funkcjonują, co jest możliwe do zbadania przy udziale różnych metod badawczych. Warto podkreślić, że istotą analizy jest nie tyle przewidywane zróżnicowanie w postrzeganiu, co skala różnic. Pierwsza postawiona hipoteza pomocnicza (H2) zakłada, że położenie nad Bałtykiem badanych miast determinuje tworzone w umyśle odbiorcy wyobrażenie o przestrzeni miasta. Może to oznaczać, że morze odgrywa centralną rolę w ich codziennym życiu i postrzeganiu przestrzeni miejskiej. Mieszkańcy tych miast mogą mieć silny emocjonalny i funkcjonalny związek z morzem. W drugiej pomocniczej hipotezie badawczej (H3) można zawrzeć twierdzenie, że percepcja przestrzeni jest uzależniona od łału przestrzennego, który może być kluczowym czynnikiem wpływającym na sposób, w jaki mieszkańcy postrzegają i identyfikują się z danym miejscem, oraz od wpływu wieku i przynależności do grupy społecznej badanych na ich procesy percepcyjne. Przyjęte założenie określa, że im bardziej zróżnicowana i charakterystyczna jest przestrzeń miejska, tym jej elementy są łatwiej zapamiętywane, identyfikowane oraz odwzorowywane w tworzonych wyobrażeniach o przestrzeni miejskiej.

Na podstawie sformułowanych założeń zostały określone cele badawcze. Celem głównym dysertacji była weryfikacja, czy istnieją różnice w postrzeganiu przestrzeni miejskich małych miast nadmorskich przez jej mieszkańców. Poprzez przeprowadzone badania możliwe było sprawdzenie, jak wybrane grupy społeczne (wydzielone ze względu na wiek, status społeczny oraz dostępność czasową) wyobrażają sobie swoją przestrzeń miasta.

Założono dwa cele metodyczne, które zostały uwzględnione w pracach badawczych. Pierwszym z nich była ocena użyteczności metody map wyobrażeniowych (mentalnych) wywodzącej się z tradycji badań Kevina Lyncha (1960) w geograficznych analizach przestrzeni miejskich. W sposób szczególny dotyczyło to aktualności metody oraz ewentualnej potrzeby jej modyfikacji. Drugim celem była budowa własnego narzędzia badawczego poprzez połączenie metody map mentalnych oraz metody wywiadu ankietowego. Dzięki połączeniu tych dwóch metod możliwe było uzupełnienie i rozszerzenie wiedzy dotyczącej badanych

przestrzeni miejskich o wyobrażenia mieszkańców jednostek miejskich. Obydwa wymienione cele służyły testowaniu teorii na gruncie badań geograficznych.

Celem aplikacyjnym było umożliwienie wykorzystania zebranych danych wszystkim zainteresowanym podmiotom, które poprzez aktywne działania w przestrzeni miejskiej chciałby wzmocnić poczynania mające na celu rozwój miast zwłaszcza w aspekcie marketingu terytorialnego, edukacji, turystyki i rewitalizacji. Podmioty, które mogą potencjalnie zainteresować się wynikami uzyskanymi dzięki analizie przestrzennej prezentowanej w niniejszej dysertacji, to przykładowo:

- 1) Miejskie komórki organizacyjne zarządzające marketingiem i promocją – mogą wykorzystać wyniki, aby lepiej zrozumieć, w jaki sposób mieszkańcy postrzegają i wykorzystują przestrzeń miasta. Na podstawie uzyskanych i przeanalizowanych kwestionariuszy możliwe było stworzenie projektu „nibymapy” (patrz: Rozdz. 4), który stanowi interesujący produkt turystyczny. Poprzez wykorzystanie go w marketingu, promocji i działalności innowacyjnej jednostki miejskiej władze lokalne mogą okazać swoją otwartość na nowe rozwiązania w rozwoju turystyki, a zwłaszcza w zakresie ofert kierowanych do uczniów i do seniorów.
- 2) Jednostki oświatowe – przeanalizowane kwestionariusze od uczniów pokazują ich aktualny stan wiedzy o przestrzeni miasta. Wnioski i wskazania uzyskane dzięki zastosowaniu różnych metod badawczych mogą stanowić fundament pod planowanie przyszłych zajęć edukacyjnych związanych z rozwojem wiedzy przestrzennej o mieście wśród uczniów
- 3) Lokalne kluby i stowarzyszenia seniorów – działalność takich instytucji opiera się na potrzebie zagospodarowania czasu wolnego seniorów. Dzięki nim osoby na emeryturze mogą twórczo spędzać czas, ucząc się i poznając nowe zagadnienia. Na podstawie rozmów z respondentami można wnosić, że osoby w podeszłym wieku chętnie poznają nowe przestrzenie, chcą zwiększać swoją mobilność o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym, aby móc korzystać z zasobów miasta. Każdorazowe podjęcie inicjatyw rozszerzających procesy percepcyjne w jednostce miejskiej stanowiłoby ogromny pozytyw w rozwoju wyobrażeń o mieście.
- 4) Miejskie komórki organizacyjne zarządzające przestrzenią miasta – przy pomocy odpowiedzi uzyskanych dzięki wybranym pytaniom ankietowym możliwe byłoby stworzenie elementów w przestrzeni miejskiej, które odpowiadałyby zapotrzebowaniu mieszkańców (a nawet byłyby dopasowane do wybranych grup społecznych). Dzięki temu przestrzeń miasta mogłaby być odbierana jako bardziej przyjazna mieszkańcom

i dostosowana do ich potrzeb. Ponadto zebrane wyniki prezentujące wyobrażenia o przestrzeniach miejskich dostarczyłyby informacji o aktualnym stanie zagospodarowania przestrzeni, interesujących i nie lubianych miejscach, które – po wyciągnięciu odpowiednich wniosków – stanowiłyby podstawę do kształtowania przyszłej działalności tychże miejsc. Istotną kwestią jest to, że wtedy każdy użytkownik przestrzeni miasta mógłby skorzystać z wprowadzanych zmian.

Zakres podmiotowy prezentowanego badania przestrzeni miejskich przy użyciu metody map mentalnych i metody ankietowej koncentrował się na mieszkańcach małych nadmorskich miast. Analiza map mentalnych opierała się na perspektywach, doświadczeniach i postrzeganiu przestrzeni miejskiej przez mieszkańców. Istotnym wskazaniem badawczym było zrozumienie, w jaki sposób mieszkańcy tych miast postrzegają i interpretują otaczającą ich przestrzeń miejską. Badanie skupiło się na różnych grupach społecznych, podzielonych na seniorów i uczniów¹. Dzięki takiemu podziałowi możliwe było głębsze zrozumienie możliwych różnic w uzyskanych mapach mentalnych.

Zakres przestrzenny wykonanego badania przestrzeni miast nadmorskich obejmował sześć wybranych jednostek miejskich położonych nad Bałtykiem w województwie zachodniopomorskim (Darłowo, Dziwnów, Międzyzdroje) i w województwie pomorskim (Hel, Ustka, Władysławowo). Wybór tych konkretnych miast był wynikiem uwzględnienia ich wielkości określonej liczbą ludności oraz różnic w zakresie rozwoju i charakteru przestrzeni miejskich w różnych regionach nadmorskich. Małe miasta nadmorskie różnią się pod względem rozwoju przestrzeni miejskich, takich jak porty, plaże, zabytki i tereny rekreacyjne. Dlatego połączenie metody map mentalnych i metody ankietowej umożliwiło uwzględnienie cech doświadczanej przestrzeni miasta, które mają wpływ na wyobrażenia o niej. Realizacja badań w wybranych miastach pozwoliła na uzyskanie bardziej kompleksowego i reprezentatywnego obrazu percepcji przestrzeni miejskiej.

Zakres czasowy badań terenowych obejmował lata 2021–2022. Okres ten umożliwił zebranie przy użyciu map mentalnych i kwestionariusza z pytaniami kafeteryjnymi aktualnych danych na temat percepcji przestrzeni wśród mieszkańców i jej użytkowników z uwzględnieniem obecnego kontekstu społecznego, gospodarczego i urbanistycznego małych miast nadmorskich.

¹ Autor przez uczniów (wyrażeniem synonimicznym używanym w tej pracy jest młodzież szkolna) rozumie osoby pobierające naukę na poziomie klas 4–6 szkoły podstawowej. Natomiast seniorzy (wyrażeniem synonimicznym używanym w tej pracy są osoby dorosłe) definiowani są jako osoby powyżej 55 roku życia. Wydzielenie tych dwóch grup badawczych nastąpiło poprzez identyfikację wspólnych cech łączących te osoby: chęć nauki i rozwoju, znaczenie relacji społecznych, aktywność fizyczna, ograniczona mobilność, dyspozycyjność czasowa, potrzeba aktywności społecznej (więcej – patrz: Rozdział 3.1).

Zakres czasowy dla opracowań statystycznych w niniejszej dysertacji dotyczył danych zebranych w latach 2002–2021. Tak długi okres umożliwia głębszą analizę i obserwację zmian społeczno-gospodarczych małych miast nadmorskich, które mogą mieć znaczenie w odbiorze przestrzeni miast. Umożliwiło to identyfikację długoterminowych trendów i możliwych związków przyczynowo-skutkowych w zakresie zmian w postrzeganiu przestrzeni miejskiej.

Metody badań, źródła danych

Kolejność postępowania badawczego została zaprezentowana na Ryc. 1. Pierwszy wstępny etap obejmuje metody analizy i krytyki piśmiennictwa, przy pomocy których została napisana część teoretyczna pracy. W kolejnym etapie wybrano metody badawcze, które odpowiadały zakładanym celom i hipotezom badawczym, oraz nastąpiło przygotowanie merytoryczne do przeprowadzonych badań.

W etapie zasadniczym podstawową metodą badawczą projektu była charakterystyczna dla nauk geograficznych metoda terenowa. Dzięki zastosowaniu metody terenowej został pozyskany pierwotny materiał empiryczny, a uwarunkowania przeprowadzonych bezpośrednich badań miały dodatkowy wpływ na związek przyczynowo-skutkowy oraz rzetelność i obiektywność otrzymanych wyników.

Podstawową metodą zastosowaną w badaniach terenowych była metoda wywiadu ankietowego, a dokładniej map wyobraźniowych (mentalnych)², przygotowana w oparciu o metodykę zaproponowaną przez Lyncha (1960) z autorskimi modyfikacjami. Na podstawie indywidualnych wyobrażeń respondentów został stworzony syntetyczny obraz konkretnego miasta. Główna część badań polegała na naszkicowaniu przez każdego z respondentów mapy wyobraźniowej miasta, a następnie stworzeniu zbiorczej mapy wyobraźniowej na podstawie pięciu wyróżnionych elementów. Zostały one zinterpretowane i wykorzystane w następujący sposób:

- 1) Drogi – elementy przestrzeni o charakterze liniowym, wzdłuż których respondent potencjalnie porusza się.
- 2) Krawędzie – elementy linearne organizujące postrzeganą przestrzeń, w tym przypadku granice miasta.
- 3) Rejony – obszary funkcjonalne, elementy powierzchniowe o identyfikującym charakterze.

² Jako wyrażenia synonimiczne w tej dysertacji były używane słowa: mapa mentalna, mapa wyobraźniowa, szkic mentalny oraz szkic wyobraźniowy (więcej – patrz: Rozdział 1.3).

- 4) Węzły – punkty skrzyżowań dróg lub skupisko pewnych cech, często obiekty infrastruktury komunikacyjnej.
- 5) Punkty orientacyjne – charakterystyczne punktowe elementy przestrzeni, które definiują miejsce / określają przestrzeń, na przykład: budynki, pomniki i inne obiekty.

Ryc. 1. Algorytm postępowania badawczego

Źródło: opracowanie własne.

Za pomocą powyższych kategorii oraz powiązań między nimi możliwa była zwięzła, policzalna, a przez to obiektywna charakterystyka przedstawionego obrazu miasta i jego porównanie z innymi. Wymienione elementy mają charakter materialny i są łatwo dostrzegalne w przestrzeni, wpływając na obrazowość obszaru, lecz nie uwzględniają one między innymi funkcji czy historii jednostki osadniczej, co w tym konkretnym badaniu nie wydaje się istotne.

Oczywiście tak jak każda, tak i ta metoda posiada swoje wady, takie jak na przykład brak jednolitej metodyki badań. Należy to jednak traktować jako wyzwanie badawcze, a autorskie założenia można uznać za głos w dyskusji nad ujednoczeniem procedury badawczej.

Metoda map mentalnych została wsparta przez zastosowanie metody wywiadu ankietowego (kwestionariuszowego), która pozwoliła na uzupełnienie, wyjaśnienie oraz

weryfikację treści zawartych w arkuszach graficznych. Dlatego do każdego arkusza graficznego był załączony anonimowy kwestionariusz, oparty na pytaniach kafeteryjnych.

Badania wśród uczniów przeprowadzono w trakcie zajęć szkolnych, natomiast seniorów proszono o wypełnienie kwestionariuszy podczas ich spotkań, wykładów, warsztatów w różnych organizacjach zrzeszających.

W procesie badawczym w pierwszej kolejności poproszono badanych o narysowanie przestrzeni miejskiej danego miasta z ich perspektywy. Po wykonaniu pierwszego zadania proszono o wypełnienie kwestionariusza (Zał. 1). Osobą nadzorującą proces badawczy był (najczęściej) autor niniejszej pracy doktorskiej.

Po zakończeniu badań terenowych nastąpiły dalsze etapy postępowania badawczego, czyli obróbka, wstępna analiza i ocena uzyskanych wiadomości oraz ostateczna ich selekcja. W dalszej kolejności zostały przeprowadzone badania szczegółowe i materiał ilościowy został poddany obróbce w oparciu o metody opisu statystycznego. Całość otrzymanych wyników poddano (etap końcowy) procesowi indukcyjnego wyjaśniania, który po pozytywnej weryfikacji uogólnień indukcyjnych został sfinalizowany ukończeniem prac nad dysertacją. Ostatnim elementem w procesie badawczym było stworzenie projektu „nibymapy” dla każdego miasta, który jest koncepcją przewodnika dla młodych użytkowników przestrzeni, prezentującego w interesujący sposób wybrane miejsca w przestrzeni miejskiej.

Ryciny³ i tabele wykorzystane w dysertacji zostały przygotowane przez autora na podstawie zebranych danych kartograficznych, wizualnych i statystycznych oraz samodzielnych badań. Tabele w artykule przedstawiają i zestawiają dane statystyczne uzyskane z Banku Danych Lokalnych, udostępnianych przez Główny Urząd Statystyczny, oraz przy pomocy samodzielnych badań.

Układ pracy

Praca składa się z czterech rozdziałów, które dotyczą przestrzeni miejskich oraz wykorzystania map mentalnych przy analizie przestrzennej badanych jednostek miejskich. W celu zrealizowania badań wykorzystano szereg materiałów naukowych związanych z tymi zagadnieniami. Oprócz książek, publikacji i artykułów naukowych uwzględniono również źródła internetowe oraz akty prawne.

³ Po przeprowadzonej analizie została dokonana redukcja materiału empirycznego w celu czytelniejszej syntezy (wspartej wybranymi przykładami). Dlatego w dysertacji zostały zaprezentowane wybrane ryciny, które przedstawiały charakterystyczne i istotne dla poruszanych zagadnień dane.

Pierwszy rozdział (pierwszy podrozdział) zawiera rozważania teoretyczne dotyczące różnych podziałów i definicji przestrzeni. Jednak główny akcent został położony na opis teoretyczny miasta i jego przestrzeni, a zawarte tam definicje, które uzupełniają się wzajemnie, prezentują wybrane zagadnienia z perspektywy różnych autorów. Wprowadzenie dotyczące podstawowych zagadnień zostało stworzone na podstawie publikacji: Tuan (1975), Cobeł-Tokarska (2011), Dymnicka (2013) czy Kosznicki (2017). Podział przestrzeni, w której funkcjonuje człowiek, został wyodrębniony na podstawie następujących opracowań naukowych: Kolek (2012), Lisowski (2014), Rogowska (2016), Runge (2017) czy Purwanto i in. (2020). Następnie scharakteryzowane zostały podstawowe zagadnienia związane z miastem i jego przestrzenią. Użyte w tym celu opracowania naukowe to: Lewicka (2009), Jałowiecki (2011), Kowalczyk (2011), Paszkowski (2011), Orchowska (2014), Bierwiazzonek (2015 a i b), Niemczyk (2018). Ostatnim zagadnieniem omówionym w pierwszym podrozdziale były procesy percepcyjne oraz te dotyczące postrzegania przestrzeni, które opracowano na podstawie publikacji: Tobiasz-Lis (2008), Jałowiecki (2010), Dudek-Mańkowska (2011), Skiba (2013), Tobiasz-Lis, Wójcik (2014), Bernaciak (2014), Budner, Mazur (2015), Żyszkowska (2016), Bernaciak, Palicki (2017).

W kolejnym podrozdziale przedstawiono metody badań przestrzeni miejskich, wraz z historią ich rozwoju na przestrzeni lat. Zaprezentowane metody badawcze zostały ujęte z perspektywy nauk geograficznych oraz innych nauk zajmujących się analizą miast. W tym podrozdziale zostały wykorzystane następujące publikacje naukowe: Libura (1990), Maik (2008), Sagan (2008), Szymańska (2009), Maik (2012), Liszewski (2016), Ziółkowska (2020). Zaprezentowane metody badawcze (geograficzne, jak i z innych nauk) zostały opisane przy użyciu następujących opracowań: Baranowski (2006), Flor (2010), Łukasiuk (2011), Losiak (2012), Mazur (2013), Tobiasz-Lis, Wójcik (2013), Tańczuk (2015), Stettner (2016), Świąder, Łukowiak (2016), Bugno-Janik (2017).

W kolejnej części zaprezentowano użytą do badań metodę map mentalnych, w tym historię badań, wskazania metodyczne oraz pokrewne zagadnienia dotyczące percepcji tworzonych wyobrażeń czy jej użyteczności jako narzędzia badawczego. Przeglądu literatury dokonano przy pomocy następujących opracowań naukowych: Hauziński (1998), Błahut (2013), Tota (2015), Nawrocki (2015), Tobiasz-Lis (2015), Sobala-Gwosdz (2018). W kolejnej części zostały wprowadzone hasła powiązane z użyciem w badaniach metody map mentalnych na podstawie opracowań: Lynch (1960), Mordwa (2003), Nieścioruk (2013), Bazan-Krzywoszańska i in. (2015), Stryjewska, Janda-Dębek (2016), Górski (2017).

W ostatnim podrozdziale zaprezentowany został użyteczny charakter danych zebranych dzięki metodzie map mentalnych. Uzyskane wyniki największe znaczenie mogą mieć przy rozpatrywaniu przestrzeni przez pryzmat marketingu terytorialnego, edukacji czy turystyki. Przy analizie pod względem użyteczności w marketingu miejsc zostały wykorzystane następujące prace naukowe: Dudek-Mańkowska, Balkiewicz-Żerek (2015), Grębowiec, Nyklewicz (2020), Nowak (2021). Rozwój edukacji, który mógłby zostać zaplanowany na podstawie badań przy użyciu map mentalnych, został przybliżony na podstawie publikacji: Synak (2000), Kopeć (2004), Radwiłowicz (2007), Sacharczuk, Szwarc (2019), Osóch, Czaplińska (2019), Rodzoś (2022). Planowanie rozwoju turystyki przy udziale ankietyzacji metodą map mentalnych zostało opisane za pomocą następujących opracowań naukowych: Michałowski (2003), Płocka (2009), Kowalczyk (2011), Cerić (2019), Hącia (2012), Czaplińska, Kavetsky (2019).

W drugim rozdziale przedstawiono miasto z perspektywy geografii fizycznej, w tym jego położenie, geologię, klimatologię i hydrografię. Rozdział ten zawiera również informacje na temat zmian zachodzących w społeczeństwie i gospodarki jednostek miejskich, a w szczególności uwzględnia procesy demograficzne zachodzące w społeczności miasta, które mogą mieć wpływ na odbiór i percepcję widzianej przestrzeni. Zmiany intensywności procesów gospodarczych, które mają miejsce w mieście na przestrzeni lat, predestynują daną jednostkę do rozwoju przestrzennego. Istotną cechą omawianych miast jest ich turystyczny charakter wynikający z nadmorskiego położenia, który rozwija poszczególne gałęzie gospodarki mocniej aniżeli pozostałe przez to, że w mieście dominują usługi określonego typu. W ostatniej części tego rozdziału poruszane są zagadnienia dotyczące charakterystyki i opisu przestrzeni badanych miast. Drugi rozdział w części teoretycznej oparto przede wszystkim na udostępnionych przez gminy dokumentach dotyczących kierunków rozwoju przestrzennego gminy, takich jak studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy lub miasta (zwłaszcza przy opisie przestrzeni badanych miast) oraz dane zgromadzone w Banku Danych Lokalnych. Podział fizyczno-geograficzny został wykonany na podstawie książki: Richling i in. (2021). Dane demograficzne były najczęściej analizowane przy udziale publikacji: Jelonek, Soja (2013) oraz *Słownika pojęć GUS*. Kwestie gospodarcze zostały opracowane przy pomocy następujących przykładowych opracowań naukowych: Rogacki (2007), Brol (2013), Durydiwka, Duda-Gromada, (2014), Pieczara (2020).

W trzecim rozdziale zaprezentowano analizę przestrzenną badanych miast przy użyciu metody map mentalnych oraz wywiadu ankietowego, który pozwolił uzupełnić szkicowane mapy wyobrażeniowe. Każde omówione zagadnienie zostało przedstawione zarówno

z perspektywy badanego ucznia, jak i seniora. Poprzedzone to zostało nakreśleniem problematyki pracy, metodyki badań własnych, postępowania badawczego oraz wskazaniem ograniczeń, które napotkał autor w trakcie różnych etapów badawczych. W końcowej części rozdziału zostały zaprezentowane wnioski i rekomendacje, które pozyskano na podstawie map mentalnych oraz kwestionariuszy ankiet. Stanowią one podstawę kolejnego etapu badawczego, prezentowanego w następnym rozdziale, a także rozwinięcia analiz przestrzennych prowadzonych przy udziale metody map mentalnych.

Ostatni, czwarty rozdział zawiera projekt „nibymapy”, czyli przewodnika po mieście dla młodego użytkownika przestrzeni w każdej z badanych jednostek miejskich. „Nibymapy” zostały utworzone na podstawie najczęstszych wskazań danych miejsc na mapach mentalnych oraz w odpowiedziach kwestionariuszowych. W przesłankach merytorycznych zaprezentowano uogólniony obraz miasta, który stał się fundamentem wyboru miejsc. Wskazane miejsca w przestrzeni zostały opisane, a ich wybór wsparto argumentacją. Przedstawione założenia projektowe zawierają opis treści zawartych w tym opracowaniu oraz opis elementów graficznych, które zostały w nim uwzględnione. Cały układ zamyka propozycja graficzna stworzona przez autora badania, która ukazuje, jak przykładowy projekt „nibymapy” dla każdego miasta mógłby wyglądać.

1. Badania przestrzeni miejskich – rozważania teoretyczne

1.1. Przestrzeń miejska

W każdej jednostce miejskiej istnieją miejsca oraz przestrzenie o charakterystycznych walorach kulturowych, które budzą emocje i skłaniają do głębszej refleksji. Najczęściej są to obszary szczególnego zainteresowania władz oraz obywateli, takie jak centralne dzielnice miast. Stanowią one przestrzeń publiczną w tradycyjnym tego słowa rozumieniu (wraz z siecią placów i ulic, zbiorem istotnych budowli, zielenią miejską) (Dymnicka, 2013; za: Rogowska, 2016). Jako jeden z pierwszych badaczy pojęcie „przestrzeni” wprowadził do urbanistyki A. Brinckmann. W swojej teorii przestrzeni zastosował pojęcia takie jak: ramy przestrzenne, projektowanie przestrzenne, efekt przestrzenny (Chmielewski, 2001; za: Rogowska, 2016).

Dla naukowców różnych dziedzin słowo „przestrzeń” jest uniwersalnym terminem, stąd mnogość jego definicji. Za Kaczmakiem (2005; za: Cobel-Tokarska, 2011: 46) można przyjąć, że „odkrywanie kolejnych rodzajów przestrzeni, przekraczanie obszarów badawczych odmiennych dyscyplin naukowych prowadzi do dwóch podstawowych wniosków:

- a) przestrzeń należy do podstawowych pojęć myśli ludzkiej; jest ziarnem, z którego wyrasta refleksja związana z poznawaniem i rozumieniem otaczającego człowieka świata [...];
- b) rozważania nad przestrzenią nie mogą dotyczyć jednego, uniwersalnego określenia przestrzeni”.

Przedstawione koncepcje koncentrują się na tożsamości, która na ogół analizowana jest wyłącznie poprzez introspekcję lub traktowana jako efekt kontaktów z innymi ludźmi. Tożsamość jednostki może jednak kształtować się i być rozpatrywana również w odniesieniu do środowiska fizycznego i obiektów nieożywionych, w tym przypadku w kontekście zagadnień społeczno-przestrzennych. Takie zjawisko określane jest mianem tożsamości przestrzennej. Łukowski (2002; za: Kosznicki, 2017) wyróżnia trzy rodzaje tożsamości przestrzennej:

- 1) Społeczną tożsamość przestrzenną, która dotyczy mentalnego obrazu przestrzeni wśród doświadczających jej użytkowników. Celem badań jest w takim ujęciu odtworzenie procesu postrzegania przestrzeni i sposobu jej zapamiętywania. Istotne jest również określenie, w jaki sposób następuje owa identyfikacja z przestrzenią. Ważny jest tu także aspekt fenomenologiczny, który Łukowski szczególnie podkreśla, gdyż owe „mentalne reprezentacje przestrzeni” traktowane są jako integralna część świata przeżywanego.

- 2) Indywidualną identyfikację z przestrzenią, która oznacza mentalną reprezentację i emocjonalne posiadanie przestrzeni jako integralnej części świadomości „ja”. Każda jednostka konstruuje swoją tożsamość w odniesieniu do płci, rasy, przekonań religijnych, pochodzenia narodowego oraz etnicznego. Z czasem te wszystkie aspekty stają się częścią osobowości człowieka. Jednostki osobowe opisują siebie w kategoriach, które inni z nimi kojarzą i które są dla nich samych akceptowalne. Podobnie jest z przestrzenią, w jakiej człowiek się rozwija. Przestrzeń może być również przedmiotem konstrukcji własnego „ja”. Istotne jest tu poczucie odmienności, które jest istotą tożsamości.
- 3) Tożsamość przestrzenną na poziomie systemu społecznego, która dotyczy sposobu funkcjonowania tożsamości w konkretnej grupie społecznej. W tym ujęciu tożsamość kształtuje się w odniesieniu do ludzi i struktur społecznych. Wiedza o tożsamości przestrzennej na poziomie systemu społecznego może również ułatwić i usprawnić kategoryzację innych członków społeczeństwa. Świadomość tego, gdzie dana osoba ma ojczyznę, pozwala partnerom interakcji przypisać jej określony kontekst społeczno-przestrzenny. Informacja ta pociąga za sobą jedno z najważniejszych kryteriów określania tożsamości indywidualnej i społecznej.

Tuan (1975) wydzielił trzy podstawowe i nakładające się na siebie rodzaje przestrzeni: przestrzeń mityczną, przestrzeń pragmatyczną i przestrzeń abstrakcyjną/teoretyczną wraz z ich powiązaniem ze sferą gospodarczą. Przestrzeń mityczna jest schematem pojęciowym, ale stanowi również przestrzeń realną w tym sensie, że zawiera się w niej wiele działań praktycznych, takich jak siew i zbiór plonów. Różnicowanie między przestrzenią mitologiczną a przestrzenią pragmatyczną opiera się na tym, że ta druga jest bardziej ograniczona do zestawu działań gospodarczych. Osiągnięciem intelektu jest rozpoznawanie praktycznych przestrzeni, takich jak jałowe nieużytki i bardzo żyzne ziemie. To kolejny krok w metodzie koncepcyjnej, gdy utalentowana osoba próbuje kartograficznie opisać glebę za pomocą symboli. W świecie zachodnim systemy geometryczne lub bardzo abstrakcyjne przestrzenie są budowane na pierwotnych doświadczeniach przestrzennych. Ruch i dotyk wydają się leżeć u podstaw twierdzenia Euklidesa o zgodności form i równoległości linii w przestrzeni. Percepcja wzrokowa stanowi fundament podstaw geometrii projekcyjnej.

Przykładem hierarchicznej kategoryzacji pojęcia przestrzeni w naukach geograficznych może być na przykład propozycja Leszczyckiego (1972; za: Olenderek, 2008; Kolek, 2012; Niemczyk, 2013; Lisowski, 2014; Rogowska, 2016; Runge, 2017), który zaproponował następującą sekwencję:

- 1) Przestrzeń geodezyjna – jest utożsamiana przez twórcę z geoidą opisywaną przy użyciu siatki południków i równoleżników. Wyżej wymienione pojęcie jest wykorzystywane przy kreowaniu klasycznych modeli gospodarki i ekonomii, które pozwalają uniezależnić się od specyficznych lokalnych uwarunkowań.
- 2) Przestrzeń geograficzna – to dynamicznie zróżnicowana fizycznie, biologicznie i chemicznie powłoka Ziemi, uwzględniająca przy tym środowiska życia człowieka i środowisko naturalne (Zioło, 2011).
- 3) Przestrzeń ekonomiczna – to wszystkie te miejsca na Ziemi, w których stale bądź okresowo przebywa człowiek. W niej też funkcjonują mechanizmy gospodarcze, powiązane z działalnością usługową, produkcyjną i konsumpcyjną.
- 4) Środowisko geograficzne – cechuje się względnym balansem form przyrodniczych oraz antropogenicznych.
- 5) Środowisko sztuczne – w tym przypadku wyraźnie dominują przejawy działalności człowieka (metropolie, zespoły miejskie, miasta).

Wśród kategorii przestrzeni wydzielić można także przestrzeń turystyczną jako część przestrzeni geograficznej, w której występuje zjawisko podróżowania i turystyki. Warunkiem koniecznym i wystarczającym do zakwalifikowania fragmentu przestrzeni geograficznej jako przestrzeni turystycznej jest występowanie ruchu turystycznego, niezależnie od jego wielkości i charakteru. Dodatkowym warunkiem koniecznym jest występowanie zagospodarowania turystycznego, które w zależności od wielkości i charakteru może decydować o rodzaju obszaru turystycznego (Włodarczyk, 2009b; Liszewski, 2014; Skowronek i in., 2015; Majewska i in., 2016; Rogowski, 2018).

Pojęcie przestrzeni publicznej jest powiązane z wieloma naukami, w tym społecznymi, ekonomicznymi czy geograficznymi, a jego interpretacja jest zależna od perspektywy rozpatrywań i dociekań względem nakreślonego celu badawczego. Według Wejcherta (1993) przestrzeń publiczna musi być dostępna dla wszystkich ludzi – przede wszystkim dla lokalnej społeczności i osób z zewnątrz (Purwanto i in., 2020). To w niej znajdują się obiekty o znaczeniu społecznym czy kulturalnym. Jaśkiewicz (2001; za: Szymańska, 2011) definiuje przestrzenie publiczne jako powszechnie dostępne miejsca najczęściej odwiedzane przez mieszkańców miast i przyjezdnych ze względu na ich atrakcyjność i rolę, jaką odgrywają w funkcjonowaniu miasta. Przestrzenie publiczne mogą sprzyjać kontaktom międzyludzkim i przyczyniać się do podkreślania tożsamości miasta. Dymnicka (2009) przestrzeń publiczną określiła jako obszar, do którego dostęp powinni mieć wszyscy obywatele. Jej istotę stanowi swoboda wyrażania poglądów, ekspresja różnorodnych zachowań czy bezpośredniość

kontaktów. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 2003 roku⁴ definiuje przestrzeń jako „obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne, określony w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”.

Lorens (2007; za: Kowalski, 2012; Konecka-Szydłowska, 2013) za przestrzeń publiczną uznaje części przestrzeni miejskiej, które ze względu na swoje przeznaczenie i położenie w przestrzeni miejskiej służą do kultywowania bezpośrednich kontaktów i zaspokajania innych potrzeb społecznych uczestników życia społecznego z nich korzystających i są fizycznie dostępne dla wszystkich stron.

Najbardziej precyzyjną i dokładną definicję zaproponowali Lorens i Martyniuk-Pęczek (2010). W ich ujęciu przestrzeń publiczna to fragment przestrzeni miejskiej, który poprzez metodę swojej organizacji oraz lokalizację w strukturze urbanistycznej miasta pozwala urzeczywistniać bezpośrednie kontakty pomiędzy odbiorcami życia społecznego, a także służy realizacji innych potrzeb społecznych użytkujących go zbiorowości. Obszar ten pozostaje jednocześnie fizycznie osiągalny dla wszystkich zainteresowanych osób. Fizyczna dostępność przestrzeni może być nieosiągalna czasowo, na przykład ze względu na bezpieczeństwo lub sposób organizacji jej eksploatacji.

Na podstawie analizy zebranych definicji możliwe stało się określenie kilku wspólnych cech łączących różne ujęcia badawcze. Przestrzeń publiczna powinna być zatem osiągalna dla wszystkich odbiorców, a także ułatwiać wielostronną komunikację i interakcje między różnymi jednostkami i grupami. Jest konieczna do życia, ponieważ to w niej toczy się realne życie społeczności miejskiej, modeluje się wizerunek miasta oraz jego tożsamość (Niessen, 2008; Lorens, 2010; Pancewicz, 2010; Mironowicz, 2010; Budner, Mazur, 2015; Bierwiaczonek, 2015b; Rogowska, 2016; Kulawiak, Szmytkowska, 2018).

Traktując przestrzeń publiczną najszerzej, a więc jako ogólnie osiągalną (Maik, 2011), można stwierdzić, że przestrzeń publiczna rozpatrywana jest w badaniach przeprowadzanych przez geografów w trzech ujęciach (Runge, 2017):

- 1) morfologicznym – polegającym na badaniu wszystkich miejsc, jednostek osadniczych z punktu widzenia genezy czy rozplanowania i ewolucji w dłuższym okresie;
- 2) społecznym – dotyczącym identyfikacji powinności przestrzeni publicznych w każdym mieście;

⁴ Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 r. (Dz. U. 2003 Nr 80 poz. 717).

- 3) funkcjonalnym – oznaczającym badanie przestrzeni publicznych z punktu widzenia dominującej działalności.

Przestrzeń publiczna powiązana jest z szerszą kategorią przestrzeni społecznej (Jaroszevska-Brudnicka, 2010; Bonenberg, 2010). Sama definicja przestrzeni społecznej ukazuje, że jest ona użytkowana przez określoną zbiorowość i jednocześnie daje możliwość odczuwania racjonalności otoczenia oraz kształtowania wyobrażenia o cechach uznawanych przez wybraną społeczność (Dymnicka, 2009). Przestrzeń nie jest po prostu czymś w tle działania społecznego; przestrzeń sama jest częścią tego działania (Gieryn, 2000, Kidder, 2008). Według Jałowieckiego (1988) przestrzeń staje się społeczną, gdy użytkownicy przypisują jej pewne walory, w toku jej generowania wchodzą w określone koligacje władzy, wymiany oraz własności. Tym samym przestrzeń społeczna egzystuje w świadomości ludzi jako terytorium będące w jej aktywie. Jest ona jednocześnie traktowana jako dobro ekonomiczne i społeczno-kulturowe (Jelonek, 2011; Runge, 2017). Definiowanie przestrzeni społecznej wspomagane jest przez trzy pojęcia:

- 1) Położenie – wyznacza dystans względem czegoś. Dystans można zmierzyć za pomocą jednostek fizycznych (wtedy ma charakter obiektywny, na przykład: 15 metrów, 150 kilometrów). Może on posiadać również charakter społeczny. Wówczas dystans dzielący grupy albo jednostki przebywające w wybranej przestrzeni uniezależnia się od faktycznej odległości. Bogatą i ubogą dzielnicę może dzielić zaledwie kilkadziesiąt metrów, natomiast dystans społeczny pomiędzy nimi będzie duży (Jałowiecki, Szczepański, 2001; za: Cobel-Tokarska, 2011).
- 2) Terytorium – termin ten odnosi się do obszaru geograficznego, który jest chroniony przed ingerencją poprzez personalizację (osobowościowe nacechowanie) i oznaczenia fizyczne. W rezultacie terytoria są stałymi przestrzeniami, które są całkowicie niezależne od ludzi i nie wpływają na ich zachowanie. Istota terytoriów tkwi więc w pojęciu obronnego odgraniczenia, które określają pewne zachowania terytorialne w obrębie danego miejsca (terytorium) (Bańka, 2002; za: Cobel-Tokarska, 2011).
- 3) Centrum – jest to jedna z najbardziej uniwersalnych kategorii myśli człowieka, dzięki której każda osoba może sobie porządkować przestrzeń. Środek był istotny nie tylko dla percepcji świata globalnego, ale też dla postrzegania i waloryzacji świata lokalnego. Takim przykładem świata lokalnego mogła być wieś, w której centrum najczęściej wyznaczało miejsce święte (Bierwiaczonek, 2010).

Analiza przestrzeni społecznych uwidacznia istotność czynnika funkcjonalnego. Przestrzeń nie jest tworzona przypadkowo, ale w taki sposób, by odpowiadać na

zapotrzebowanie zbiorowości. Domy powstawały, aby chronić przed zagrożeniami oraz zmienną pogodą, miasta, żeby zgromadzić w jednym miejscu oraz zorganizować nierolniczą społeczność, targowiska – by jak najoptymalniej rozwijał się handel, a drogi – by ułatwić podróże. To pozycja w strukturze społecznej oraz przyjęta rola twórcy lub użytkownika warunkuje zależność, jaka będzie następować między człowiekiem a przestrzenią (Cobel-Tokarska, 2011). Często przestrzeń i miejsce⁵ przenikają się wzajemnie, zamieniają się jedne w drugie. To, co na samym początku nazywamy przestrzenią, jest obce oraz abstrakcyjne, staje się miejscem w miarę lepszego zapoznania się z nim i nadawania przez użytkowników znaczeń (Libura, 1988).

Spośród wielu detali tworzących miasto na szczególne zainteresowanie zasługuje przestrzeń. Tworzy ona nie tylko kategorię „surowca” czy pewnego rodzaju „bazę” dla etapu początkowego zagospodarowania miejskiego, w następnej kolejności mocno oddziałując na różne funkcje obszaru zurbanizowanego, lecz i czynnik określający perspektywy ekspansji zdolności twórczych wszystkich użytkowników i jeden z najważniejszych wymiarów wzmocnień wszelkich działalności (Czornik, 2015). Przestrzeń publiczna czy społeczna stanowią „fragment przestrzeni miejskiej, który – poprzez sposób swojego urządzenia oraz lokalizację w strukturze urbanistycznej – jest przeznaczony na potrzeby realizacji bezpośrednich kontaktów pomiędzy uczestnikami życia społecznego oraz inne potrzeby społeczne korzystających z niego zbiorowości, pozostając jednocześnie fizycznie dostępny dla wszystkich zainteresowanych osób” (Liszewski, 2001; Lorens, 2010; za: Bierwiazonek, 2015b: 12). Według Popławskiej (2016) tradycyjnie socjologowie miasta, uściślając przestrzeń miejską, zaznaczali, że o jej bycie i charakterze decyduje nie tylko kompozycja urbanistyczna, ale także zamieszkujący ją ludzie⁶. Mocno uwypuklali fakt, że podsystem urbanistyczny wpływa na mieszkańców miast, jednakże z drugiej strony sami ludzie kształtują ten podsystem. W efekcie tkanka miejska rewaloryzuje się powoli, jest odzwierciedleniem preferencji, upodobań i możliwości majątkowych ludzi, którzy ją materializują (Lorens, 2010; Dymnicka, 2013). Miasto traktowane jako przestrzeń zakłada istniejący w niej podział, ale jednocześnie pozwala traktować je jako relację między poszczególnymi komponentami (Błahut, 2011). Przestrzeń miejska to jednoznacznie wyróżniający się fragment przestrzeni geograficznej, który „tworzą

⁵ W języku potocznym oba wymienione pojęcia można uznać za bliskoznaczne (jednak nietożsame). „Miejsce” jest określeniem znacznie mniej precyzyjnym przestrzennie (delimitacja miejsc jest utrudniona) ze względu na często umowne, płynne albo fantomowe granice i większy ładunek kontekstowy. Jednakże w dalszych rozważaniach zrezygnowano z charakterystyki orientacji filozoficznych tych pojęć (Suliborski, 2010; Lewicka, 2012; Rudewicz, Czaplinski, 2023).

⁶ Według geografii humanistycznej „miejska przestrzeń odpowiada doświadczeniu cielesnemu, a zatem miejscem styku obu przestrzeni i pierwszym źródłem bodźców staje się nie intelekt, lecz ludzka skóra, która jest w stanie wyczuć teksturę, temperaturę czy zapach. Ciało w tym rozumieniu jest obiektem scalającym wszelkie poznanie zmysłowe, które reaguje, przetwarza i komunikuje swoje doświadczenie przestrzeni w wielowymiarowy sposób” (Maćków, 2014: 82).

ludzie, grupy społeczne, instytucje, systemy działań itp. Powstaje w efekcie wykorzystania różnych czynników miastotwórczych, obiecująco przekładających się na poszczególne cele jednostek poszukujących swojego miejsca na Ziemi. Przestrzeń miejska jest warunkiem istnienia środowiska miejskiego (Majer, 2010), które determinuje zachowania wszystkich grup użytkowników miasta, tak iż funkcjonując w niej, wzajemnie na siebie oddziałują” (Czornik, 2015: 117). Wallis (1990; za: Popławska, 2016: 140) definiował przestrzeń miejską jako „system złożony z dwóch organicznie powiązanych, współdziałających na zasadzie sprzężeń zwrotnych, lecz autonomicznych podsystemów – urbanistycznego i społecznego”. Liszewski (1997; za: Liszewski, 2014: 38) uważa za przestrzeń miejską: „część (podprzestrzeń, przestrzeń cząstkowa) przestrzeni geograficznej odznaczającą się specyficzną organizacją i krajobrazem, na której dominuje pozarolnicza działalność człowieka, a obszar ten ma określony formalnie status prawny. Przestrzeń ta zamieszкана jest przez wyróżniającą się wieloma indywidualnymi cechami społeczność lokalną”. Kwantyfikatorem przestrzeni miejskiej jest jej pozarolnicza funkcja ekonomiczna, organizacja, „społeczność miejska” i status prawny, czyli cechy funkcjonalne, organizacyjne i społeczne (Liszewski, 2014). W przestrzeni miejskiej wyróżnia się następujące rodzaje przestrzeni (Rogowska, 2016):

- 1) przestrzeń publiczna – jest to centrum miasta z siecią ulic oraz placów, zbiorem ważnych pomników, budowli czy obecnością zieleni. To przestrzeń otwarta dla najróżnorodniejszych form kontaktu oraz zachowań codziennych, a także odświętnych (Dymnicka, 2013);
- 2) przestrzeń prywatna – jest przestrzenią rodziny;
- 3) przestrzeń grupowa – wyznacza obszary, w których będzie mogła zaistnieć możliwość bezpośrednich zależności jednostek w ramach wybranej grupy społecznej;
- 4) przestrzeń półpubliczną – jest dostępna dla wszystkich, ale kontakty między osobami są ograniczone (na przykład: plac zabaw, który jest dostępny dla mieszkańców osiedla) (Rogowska, 2016).

Miejskie przestrzenie publiczne charakteryzuje dostępność, otwartość, masowość oraz jawność, co stanowi przeciwwagę dla przestrzeni publicznych i prywatnych (Bartoszek i in., 1997; Franta, 2004; Hładkiewicz, 2006; Cegłowska, Matykowski 2010; Bierwiaczonek, Nawrocki, 2012; Konecka-Szydłowska, 2016; Ratajczak, 2018). Planowanie miasta z uwzględnieniem jego przestrzeni publicznych bazuje na komponentach przestrzennych oraz tożsamości krajobrazowej (Pokrzywnicka, Juchnevic, 2013). W literaturze bardzo często zdarza się, że definicja przestrzeni miejskiej utożsamiana jest z definicją miasta. Wraz z upływem lat coraz trudniejszym zadaniem wydaje się współczesne określenie jednej obowiązującej definicji

miasta. Obecnie używane terminy stają się coraz bardziej technokratyczne. Podkreślają raczej specyfikę zagospodarowania przestrzennego obszaru zurbanizowanego aniżeli sposoby funkcjonowania społeczności miejskich. Skrajnym przypadkiem tej tendencji jest sposób pojmowania miasta zaproponowany w publikacji wspólnie przygotowanej przez KE⁷ i OECD⁸ w roku 2012. Dwaj autorzy raportu – Dijkstra i Poelman (2012) – zaproponowali skomplikowaną procedurę wytyczania granic miast, a właściwie obszarów zurbanizowanych. Fundamentem tej procedury jest poszukiwanie komórek (formatu 1 km²), w których gęstość zaludnienia stanowi więcej niż 1500 osób na 1 km². Znajdujące się obok siebie komórki o takiej gęstości zaludnienia tworzą rdzeń obszaru miejskiego (tak zwane miejskie centrum), jeśli całkowita liczebność tak sporządzonego klastra wynosi 50 tysięcy osób. Sąsiadujące obszary z liczbą ludności nie mniejszą niż 50% ludności wyznaczonego centrum tworzą jego otoczenie. Według takiej procedury w całej Unii Europejskiej wyróżnić można 806 miast, z czego na Polskę przypada 61. Przyjmując taką perspektywę badawczą, nie uwzględnia się miast, w których żyje mniej niż 50 tysięcy mieszkańców oraz tych, które mają stosunkowo niewielką gęstość zaludnienia. Taki sposób analizowania różnych przestrzeni zurbanizowanych w Europie ma pozwolić na:

- 1) dokonywanie celniejszych porównań pomiędzy poszczególnymi ośrodkami miejskimi,
- 2) poszukiwanie idealnego modelu rozwoju miast,
- 3) ujawnienie hierarchii miast.

Przyjęta procedura jest wysoce zdehumanizowana, czyli nie uwzględnia człowieka oraz całej społeczności miejskiej jako podstawowych wyznaczników działania miasta (Bierwiaczonek, 2015b).

Według Markowskiego (1997; za: Niemczyk, 2018) miasto to megaprodukt, a więc zbiór korzyści, których konsumpcja jest ściśle powiązana z danym miejscem. Produkt ten pełni różne funkcje, na przykład: mieszkaniową, turystyczną, inwestycyjną, a wynika to z obfitego zbioru jego adresatów. Interesantów można podzielić na wewnętrznych i zewnętrznych, wydzielając w pierwszej grupie między innymi mieszkańców stałych oraz okazjonalnych i lokalnych przedsiębiorców, a w drugiej grupie – turystów krajowych i zagranicznych,

⁷ „Komisja Europejska – organ wykonawczy Unii Europejskiej, odpowiedzialny za bieżącą politykę Unii, nadzorujący prace wszystkich jej agencji i zarządzający jej funduszami. Komisja posiada wyłączną inicjatywę legislacyjną w zakresie prawa unijnego oraz jest uprawniona do wydawania rozporządzeń wykonawczych” (na podstawie: https://ec.europa.eu/info/index_pl, data dostępu: 16.05.22).

⁸ „Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD) jest organizacją międzyrządową, której podstawowym celem jest promowanie polityki nastawionej na: osiągnięcie możliwie najwyższego, trwałego wzrostu gospodarczego, zatrudnienia oraz standardu życia w państwach członkowskich, przy jednoczesnym utrzymaniu stabilizacji finansowej, [...] co oznacza współdziałanie na rzecz równomiernego rozwoju gospodarczego, oraz promowanie rozwoju handlu światowego, opartego na wielostronnych niedyskryminacyjnych zasadach, zgodnie ze zobowiązaniami międzynarodowymi” (na podstawie: <https://www.gov.pl/>, data dostępu: 16.05.23).

specjalistów i wysoko wykwalifikowanych robotników (Raszkowski, 2012; za: Niemczyk, 2018).

Według ustawy z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych⁹ miasto definiuje się jako „jednostkę osadniczą o przewadze zwartej zabudowy i funkcjach nierolniczych, posiadającą prawa miejskie bądź status miasta nadany w trybie określonym odrębnymi przepisami”. Natomiast *Słownik języka polskiego PWN* prezentuje miasto jako „duży, gęsto i planowo zabudowany teren” (<https://sjp.pwn.pl>, data dostępu: 05.05.2023). Obie definicje są niepełne, ponieważ nie wspominają nic o mieszkańcach, bez których żadne miasto nie mogłoby funkcjonować.

Według Paszkowskiego (2011: 16) „miasto jest tworem przestrzenno-społecznym o wysokiej złożoności, powstałym w określonych warunkach politycznych, społecznych i ekonomicznych, w konkretnej przestrzeni. Miasto to przestrzeń zurbanizowana, która była tworzona w sposób nierównomierny w czasie, na określonej przestrzeni, ulegając procesom rozwoju, przekształceń i degradacji. Miasto stanowi wyraz przestrzenny zrealizowanych idei i podjętych decyzji w zakresie urbanistycznym i społecznym. Miasto jest odzwierciedleniem działania sił rynkowych w czasie i przestrzeni, w której zapisane są zarówno okresy gospodarczego wzrostu, jak i kryzysów gospodarczych i politycznych. Miasto jako przestrzeń społeczno-kulturowa jest miejscem wymiany myśli i rozwoju cywilizacyjnego, odzwierciedlającym dążenia, aspiracje i kulturę jego mieszkańców”.

Inaczej miasto zdefiniowali Gottdiener, Budd (2005 za: Bierwiazonek, 2015b: 12) w słowniku pojęć powiązanych ze studiami miejskimi, w którym to definiują je jako „wyznaczoną granicami przestrzeń, która jest gęsto zasiedlona przez względnie dużą, zróżnicowaną pod względem kulturowym populację”. Można podejrzewać, że autorzy przytoczonej definicji inspirowali się ujęciem miasta zaproponowanym przed laty przez Willisa (1990), który zakładał, że miasto jest złożone z dwóch trwale powiązanych ze sobą na zasadzie sprzężeń zwrotnych, ale samodzielnych podsystemów – społecznego i urbanistycznego. Taki sposób definiowania nie neguje nadrzędnego spojrzenia na procesy urbanizacyjne działające w mieście, ale podkreśla znaczenie licznych relacji pomiędzy ludnością miasta (i osobami przebywającymi w mieście) a systemem urbanistycznym (Bierwiazonek, 2015b).

Według Jopek (2018) miasto stanowi fizyczne odwzorowanie zachodzących w nim działań społecznych, gospodarczych i przestrzennych. Przestrzeń miejska w większości jest tworzona przez tak zwane działania odgórne, czyli przez lokalną władzę, inwestorów na danym

⁹ Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych (Dz. U. 2003, nr 166, poz. 1612).

obszarze czy profesjonalistów działających w różnorodnych dziedzinach, między innymi infrastruktury technicznej czy planowania przestrzennego

Inną definicję miasta, ukształtowaną przez pryzmat turystyki, stworzyła Bąk (1999; za: Niemczyk, 2013: 99). „Miasto, jak każdy produkt, składa się z wielu komponentów podporządkowanych wspólnej koncepcji, zmierzającej do zaspokojenia potrzeb turystów. Jest też postrzegane przez pryzmat ich potrzeb i preferencji”.

Badania przeprowadzane na potrzeby niniejszej dysertacji były realizowane w małych miastach nadmorskich województwa zachodniopomorskiego i pomorskiego. Małe miasto może być definiowane w różnoraki sposób, w zależności od dyscypliny, która się nim zajmuje. Socjologia definiuje je jako określony typ społeczności lokalnej, wraz z jej charakterystyką, zainteresowaniami, postawami, zachowaniami i relacjami międzyludzkimi, tworzącymi określone środowisko społeczne, moralne i kulturowe (Bagiński, 1998; za: Kowalczyk, 2011). W architekturze jest to niewielka, czytelna na planie, zwarta przestrzennie grupa budynków na niewielkim obszarze oraz zgromadzenie ludzi, którym te budynki służą, a także interakcje zachodzące między tymi elementami i wewnątrz nich (Gzell, 1996; za: Kowalczyk, 2011). W naukach geograficznych najczęściej stosowanym kryterium, uwzględnianym także w definicjach architektonicznych, jest ilościowe kryterium demograficzne. Najczęstsza definicja małego miasta podaje, że jest to miasto do 20 000 mieszkańców (Kachniarz, 1993; Gzell, 1996; Bagiński, 1998; Matczak, 2007; za: Kowalczyk, 2011).

Przestrzeń małej miejscowości posiada cechy, które mogą odnosić się do całego miasta, poszczególnych zagadnień przestrzennych lub mieszkańców małej miejscowości. Do tych cech przestrzeni małomiasteczkowych należą między innymi (Gzell, 1996; za: Kowalczyk, 2011):

- 1) niewielkie wymiary fizyczne,
- 2) czytelny schemat planu,
- 3) wpływ bodźca miastotwórczego na plastykę miasta,
- 4) zabytkowość układu urbanistycznego,
- 5) ewolucyjny charakter zmian,
- 6) personalizacja kwestii przestrzennych i wyraźne odzwierciedlenie działalności jednostki w skali miejskiej,
- 7) historia kształtowania się jako stolicy danego regionu.

Wielość dyscyplin naukowych zaangażowanych w badania nad miastem może być przyczynkiem do odejścia od tradycyjnych dziedzin nauki poprzez przedmiot (pole) ich badań. Wtedy dzięki interdyscyplinarności nauk można byłoby definiować ją poszczególnymi

elementami, hasłami, na przykład: wiedzy o mieście czy też badań miejskich (Kaltenberg-Kwiatkowska, 2011; Kajdanek, 2012).

Obecną przestrzeń miast w Polsce zamieszkuje zbiorowość ludzka zróżnicowana społecznie i demograficznie. Zbiorowość ceniąca sobie anonimowość oraz wykazująca przeważnie bierny stosunek do własnego otoczenia i chęć odosobnienia od reszty społeczeństwa. A miasto to miejsce funkcjonowania człowieka, jego zamieszkania oraz pracy, a także wypoczynku i samorealizacji. Człowiek jest najważniejszym użytkownikiem i baczny obserwatorem środowiska miejskiego. W czasie zamieszkiwania w środowisku podejmuje rzeczywistość materialną, w której bytuje z jej wartościami funkcjonalno-przestrzennymi, z jej pozytywnymi oraz negatywnymi cechami, a także buduje związek uczuciowy z otaczającą przestrzenią. Będąc mieszkańcem, dostosowuje swe reakcje do środowiska, przybierając wybraną postawę (Orchowska, 2014). Zawsze ostatecznym odbiorcą wszelakich działań miastotwórczych jest człowiek. Dobre miasto gwarantuje swoim mieszkańcom (Lewicka, 2009):

- 1) poczucie bezpieczeństwa,
- 2) emocjonalny związek z miejscem,
- 3) dostęp do usług oraz zaspokojenie podstawowych potrzeb,
- 4) zadowolenie z miejsca zamieszkania,
- 5) możliwość rekreacji,
- 6) poczucie kontroli,
- 7) pracę,
- 8) rozwój osobisty,
- 9) przyjemność estetyczną,
- 10) relacje z innymi ludźmi.

Najogólniej funkcja miasta rozumiana jest jako całokształt działalności społeczno-gospodarczej wykonywanej przez miasto w krajowym systemie gospodarczym. Identyfikując tę działalność z działaniami jego mieszkańców (Matczak, 1989), wyróżnia się następujące funkcje (Mandal, 2013):

- 1) Refleksja poznawcza (metafora) – funkcja miasta w tym kontekście jest wynikiem refleksji podmiotu (obserwatora, badacza) nad rzeczywistością miejską i zależy od przyjętych przez autora kryteriów. Często ma charakter intuicyjny i reprezentuje szczególną formę doświadczenia, wynikającą z połączenia form materialnych i społecznych, a także szczególnej atmosfery w mieście.

- 2) Rodzaje aktywności mieszkańców (społeczna struktura zawodowa) – koncepcja funkcjonalna odnosi się do całokształtu społecznego życia zawodowego miasta, przy założeniu, że każdy rodzaj pracy wykonywanej przez mieszkańców jest przejawem wzrostu funkcjonowania miasta. O najważniejszej funkcji miasta decydują mieszkańcy.
- 3) Atrybuty obiektu lub miejsca (rzeczy, elementy) – funkcje w tym ujęciu to atrybuty związane z przeznaczeniem i wykorzystaniem materialnych form, przedmiotów i miejsc przestrzeni miejskiej, na przykład przeznaczenie branżowe – funkcja branżowa.
- 4) Rodzaj pracy w mieście (typ aktywności miejskiej) – funkcja jest utożsamiana ze strukturą stanowisk pracy w mieście, a nie ze strukturą pracy ludności. Funkcjonowanie miasta traktowane jest jako struktura gospodarcza (gospodarka) składająca się z różnych podmiotów (firm) wytwarzających dobra materialne i świadczących usługi.
- 5) Klastry pracy lub zamieszkania – tak zdefiniowane funkcje opisują miasta jako miejsca, w których koncentrują się dwa główne elementy rozwoju miejskiego (mieszkanie i zatrudnienie); określają miasto jako miejsce pracy lub zamieszkania w odniesieniu do stosunku liczby miejsc pracy w danym mieście do liczby mieszkańców tego miasta.
- 6) Relacja (podejście strukturalno-funkcjonalne) – w tym sensie funkcja miasta odnosi się do określonego systemu osadniczego, którego częścią jest miasto (określenie pełnionej przez nie funkcji) i który zależy od funkcjonowania innych układów osadniczych.

Powyższe koncepcje badawcze i teoretyczne odwołują się do koncepcji funkcji, która posiada jedynie treść ekonomiczną (formy zabudowy, instytucje, działalność), określając jej miejsce i znaczenie społeczno-gospodarcze w systemie osadniczym i miejskim. Brakuje im jednak uwzględnienia relacji między człowiekiem a środowiskiem (Suliborski, 2006; za: Mandal, 2013). Łącząc podejście funkcjonalno-strukturalne z humanistycznym, można wyróżnić:

- 1) Koncepcja praktycznego podejścia do dwoistości osiadania – zakłada, że strukturę opisów i wyjaśnień osadnictwa należy zgłębiać na kilku poziomach: indywidualnym i ponadjednostkowym; na poziomie jednostek wyjaśnienia muszą opierać się na humanistycznych interpretacjach. Oznacza to, że wszystkie działania społeczno-ekonomiczne należy rozpatrywać w kategorii prymarnych potrzeb człowieka; opisy funkcjonalne i funkcje jako podstawowe kategorie pojęciowe powinny być brane pod uwagę tylko na poziomie ponadjednostkowym (Maik, 1988; za: Mandal, 2013).
- 2) Funkcja miasta (miejsca) jest ujmowana jako rola społeczna polegająca na zaspokajaniu pewnej części potrzeb osobistych i społecznych. Nacisk położony jest na charakter funkcji społeczno-kulturowej. Funkcja miejsca wynika zarówno z tych działań, jak i ze

społecznej interpretacji formy materialnej. Bardzo ważne są społeczna percepcja i interpretacja formy materialnej. Innymi słowy, „czym jest miasto dla człowieka i co robi dla człowieka?” (Suliborski, 2001, 2003, 2010; za: Mandal, 2013).

Więzi z miastem definiują wszelkie zależności i stosunki, jakie sprawiają, że poszczególne osoby chcą w nim przebywać krótko albo permanentnie. Więzi łączące ludzi z miejscem ich zamieszkania są bardzo często zbieżne albo tożsame z więziami społecznymi, dzięki którym ma miejsce identyfikacja z otoczeniem oraz współmieszkańcami (Majer, 2016). Według Malikowskiego (1984; za: Michalska-Żyła, 2008) pojęcie więzi z miastem obejmuje zasadniczo dwa wymiary – subiektywny stosunek do miasta oraz zespół obiektywnych powiązań mieszkańców z miastem. W skład tych zależności wchodzi względy społeczno-obiektywne, czyli różnorodne systemy powiązań, jak rodzina, dom, praca, a także subiektywne, które odnoszą się bezpośrednio do wrażenia przywiązania do miasta jako wartości (Znaniński, Ziółkowski, 1984; za: Michalska-Żyła, 2008).

„Przestrzeń miejska jest coraz bardziej sfragmentaryzowana, dzieląc się na mniej lub bardziej wyodrębnione enklawy” (Jałowiecki, 2011: 24). Ludzie mieszkający w miastach, które liczą ponad pół miliona mieszkańców, nigdy nie poznają ich w całości. Nie są w stanie się z nimi zaznajomić, ponieważ życie większej części z nich rozgrywa się w mniejszych lub większych fragmentach miast oraz określonych miejscach (Białous, 2013). To jednak daje możliwość uznawania ich za znany, bliski oraz indywidualny zakres przestrzeni. Prawie każdy ma w mniejszym lub większym mieście „własne” miejsca, z którymi wiąże go subiektywne uczucia albo emocje i traktuje je jako osobiste (Majer, 2015). Człowiek jest istotą społeczną, natomiast miasto miejscem powstawania oraz rozwoju cywilizacji i kultury, które oferuje możliwość wyboru różnorodnych miejsc kontaktów czy spotkań (Gyurkovich, 2007). Dlatego też miasta powinny być dostępne i przyjazne wszystkim użytkownikom, niezależnie od ich płci, wieku czy stopnia sprawności fizycznej (Lechowska, 2018).

Ludzie w mieście zachowują się inaczej aniżeli mieszkańcy małych miasteczek lub wsi. Wczesne, przeprowadzone jeszcze w XIX wieku badania nad wpływem środowiska miejskiego na osobę akcentowały zjawiska patologiczne, czyli przestymulowanie, anonimowość, słabe więzi społeczne, powierzchowne relacje, samotność. Simmel (1975; za: Kozioł, 2010) pisał, że mieszkańcy miast widują tak wiele osób, iż oszczędzają energię psychiczną, zaznajamiając się z proporcjonalnie mniejszą liczbą współmieszkańców aniżeli ludzie z mniejszych miejscowości. Podobnie Wirth (1965; za: Kozioł, 2010) stwierdził, że w każdym mieście można spostrzec dużą liczbę ludzi, duże zagęszczenie osób oraz heterogeniczność populacji, co jednakże prowadzi do poczucia alienacji, anomii, a także przestymulowania. W takich

warunkach relacje społeczne w miastach stają się powierzchowne, anonimowe i bardzo często chwilowe. Dopiero późniejsze ujęcia postmodernistyczne zwracają uwagę na pozytywne aspekty życia w mieście, takie jak indywidualizacja, swoboda wyboru, różnorodne aktywności czy też możliwości rozwoju (Kozioł, 2010).

Percepcja¹⁰ jest bazowym procesem poznania. Dzięki możliwości obserwacji oraz odbierania bodźców docierających z najbliższego otoczenia umożliwia egzystowanie w nim oraz pozwala na jego poznanie. Najważniejszymi kanałami, przez które bodźce docierają do człowieka, są zmysły: wzrokowe, słuchowe i skórne, które odgrywają największą rolę w orientowaniu się w przestrzeni (Bańka, 2002; Staszak, 2013). Według Podsiedlika (1993) percepcja jest procesem społecznym, który pośredniczy w relacjach między ludźmi a ich środowiskiem. Percepcja jest dynamicznym pojęciem, które opisuje całość ludzkiego doświadczenia świata, w tym teorie, wiedzę, klasyfikacje, mity i relacje między zjawiskami. Percepcja nie jest tylko procesem fizjologicznym, ale także psychosomatycznym, który łączy postrzeganie emocjonalne (sensoryczne) z postrzeganiem przy pomocy zmysłów (Cichy-Pazder, 2007; za: Budner, Mazur, 2015). Podstawę percepcji przestrzeni i jej interpretacji stanowi petryfikacja, czyli utrwalenie się w formie niepodatnej na zmiany (Wolski, 2014). Percepcja nie jest jedynym pojęciem, które opisuje relację człowieka z przestrzenią. Związane z nią są także takie pojęcia, jak: postrzeganie, odbiór, czytanie, wrażenie zmysłowe, poznanie, doświadczenie. Stanowią one następne stopnie poznawania przestrzeni, jej zamierzonego odbierania i rozumienia (Bernaciak, 2014; Źyszkowska, 2016). Najczęściej jednak terminy te są w literaturze uznawane za synonimy słowa „percepcja” i tak w tej dysertacji będą traktowane. Przestrzeń ciągle podlega waloryzacji przez użytkowników. Jej społeczne postrzeganie można opisać dzięki użyciu schematu semiotycznego, czyli przestrzeń tworzy w nim komunikat oznaczający, który następnie jest postrzegany przez odbiorcę, potem klasyfikowany oraz porządkowany, aż wreszcie waloryzowany (wartościowany). W wyniku tych działań użytkownik projektuje autoocenę zajmowanego punktu w przestrzeni, który następnie skutkuje ustalonymi zachowaniami codziennymi (Bartoszek i in., 1997; za: Bernaciak, Palicki, 2017).

Wszelkie aktywności umysłu związane z percepcją oraz poznaniem ostatecznie prowadzą do powstania obrazu rzeczywistości. Jego kształt zależy od bardzo wielu czynników, które

¹⁰ Według *Słownika języka polskiego* jest to świadome odbieranie bodźców i informacji za pomocą zmysłów (Sobol, 2002). Natomiast według Hibszer (2013; za: Dacy-Ignatiuk, 2019) jest to proces aktywnego odbioru, analizy oraz interpretacji zjawiska, w którym przetwarzane są informacje na podstawie zarejestrowanej w pamięci wiedzy o środowisku.

mogą pokaźnie deformować rzeczywistość. Do najistotniejszych z nich należą (Bernaciak, 2014):

- 1) uwarunkowania wewnętrzne – etap rozwoju człowieka, aktywność, poprawność funkcjonowania zmysłów, cechy osobowości, znajomość postrzeganego otoczenia, stan emocjonalny;
- 2) uwarunkowania pośrednie – kontekst obiektów w otoczeniu, złudzenia wzrokowe;
- 3) uwarunkowania zewnętrzne – natężenie bodźców, kształt otoczenia, uwarunkowania środowiskowe.

Według Lyncha (1960; za: Dalton, Bafna, 2003) kształtowanie postrzeżeń przestrzennych jest procesem dwutorowym zachodzącym pomiędzy obserwatorem oraz przedmiotem obserwacji. To, co widzi obserwator, jest kształtem zewnętrznym, ale to, w jaki sposób to zinterpretuje, ma największy wpływ na to, co rzeczywiście zobaczy. Na podstawie powyższego twierdzenia Lynch (1960; za: Tobiasz-Lis, 2008; Tobiasz-Lis, Wójcik, 2014) wyznaczył trzy elementy wyobrażenia, takie jak:

- 1) identyfikacja – rozpoznanie obiektu w przestrzeni jako odrębnej jednostki,
- 2) struktura – ujęcie w wyobrażeniu przestrzennej relacji zachodzącej pomiędzy obiektem i obserwatorem lub innymi obiektami,
- 3) znaczenie – emocjonalne i praktyczne wartościowanie obiektu poprzez człowieka – obiekt musi „coś” oznaczać dla odbiorcy.

Taki podział umożliwił sformułowanie definicji dwóch kategorii środowiska miejskiego, takich jak: obrazowość i czytelność. Cechy te najczęściej decydują o możliwościach zapamiętywania elementów struktury miasta (Tobiasz-Lis, 2014).

W rozróżnieniu procesów percepcji istnieją pewne zależności odnoszące się do grup odbiorców przestrzeni, którzy przejawiają zbliżone zachowania, a ich interesy bardzo często są zbieżne. Za najbardziej uniwersalny i jednocześnie podstawowy można uznać podział na następujące grupy (Jałowiecki, 2010):

- 1) władze miejskie,
- 2) mieszkańców,
- 3) inwestorów,
- 4) turystów.

Jest to prosta klasyfikacja, jednakże w obrębie wskazanych grup względnie łatwo można wyznaczyć cechy wspólne oraz podobne motywacje odnoszące się do podejmowanych działań (Bernaciak, 2014).

Kreacja pożądanego percepcji miejsca w gronie różnych grup jego użytkowników staje się jednym z fundamentalnych zadań w obecnym funkcjonowaniu jednostek terytorialnych oraz stanowi niezwykle ważne wyzwanie dla samorządów gminnych (Glińska, 2010b). Wyrazisty, rozpoznawalny wizerunek coraz częściej tworzy główny walor miejsca lub danego obszaru, decydujący o jego wyższości konkurencyjnej na rynku terytoriów (Glińska i in., 2009). Punktem wyjścia dla tego procesu jest identyfikacja dotychczasowego sposobu postrzegania wybranego terytorium w opinii ustalonych grup odbiorców poczynań marketingowych dotyczących danego obszaru (Glińska, 2010b).

Wizerunek miasta ma charakter subiektywny. Kształtowany jest przez osobę, w zależności od jej cech społeczno-demograficznych. W literaturze badacze podają, że wiek oraz wykształcenie są głównymi determinantami wizerunku miejsca (Niemczyk, 2018) i może być on różny w poszczególnych grupach opinii (Daszkiewicz, 2012). Nie wyczerpuje to jednak pełnego zbioru determinant. Obok nich pojawiają się również inne, dotyczące jednostki ludzkiej, oraz takie, które odnoszą się do danej jednostki terytorialnej (Niemczyk, 2018). Definicje wizerunku miasta tworzone są od lat sześćdziesiątych XX wieku, kiedy to zaczęło rozwijać się zainteresowanie naukowców koncepcją wizerunku. Najbardziej znaną jest ta stworzona przez Kotlera, Baricha (1991; za: Dudek-Mańkowska, 2011: 45), która mówi: „Wizerunek może być zdefiniowany jako suma wierzeń, idei, wyobrażeń, jakie osoba ma w stosunku do miejsca”. Inaczej opisali to Lawson, Baud-Bovy (1977; za: Dudek-Mańkowska, 2011: 45): „Wizerunek to wyrażenie wiedzy, wyobrażeń, uprzedzeń, wrażeń i emocjonalnych myśli, jakie jednostka ma o pewnym miejscu lub obiekcie”. Według Zboralskiego (2000; za: Raszkowski, 2012: 82) „wizerunek można zdefiniować jako zbiór doświadczeń, informacji, opinii, oczekiwań, spostrzeżeń, uczuć i skojarzeń dotyczących produktu, miasta lub regionu, zakorzenionych w świadomych lub podświadomych umysłach dużej liczby odbiorców”. Najciekawszą oraz najpełniejszą definicję, która podsumowuje te zaproponowane na przestrzeni lat, zaproponowała Dudek-Mańkowska (2011: 46), wedle której „wizerunek miasta to zespół subiektywnych odczuć (komponenty afektywne wizerunku) i opinii (komponenty kognitywne wizerunku) jednostki oraz związków zachodzących pomiędzy tymi elementami, które powstały w wyniku napływu informacji z różnych źródeł”. Każde miasto, bez względu na posiadane walory czy wielkość, może wykreować pożądanego wizerunek. Kluczem do sukcesu jest specjalistyczna wiedza, kreatywność oraz kompetencje analityczne osób odpowiedzialnych za tworzenie wizerunku miast (Kostrzewska, 2020). Zdaniem Mefferta (1989; za: Rurański, Niemczyk, 2013) obraz miasta można budować, odwołując się do jego

tożsamości. Meffert pisał również, że tożsamość miasta składa się z trzech następujących elementów (Meffert, 1989; Szromnik, 2010; Rurański, Niemczuk, 2013):

- 1) Identyfikacji wizualnej miasta (*der Stadtdeign*) – są to symbole, za pomocą których można zidentyfikować i odróżnić jedno miasto od drugiego. Obejmuje ona system znaków graficznych stosowanych w materiałach urzędowych i reklamie, takich jak herby, flagi, logo, przyjęte kolory, koncepcje graficzne i typografia, a także architekturę i symbole miasta wyrażone w postaci logo i piktogramów. Ten system ekspozycyjny stał się klasyką w marketingu regionalnym.
- 2) Systemu komunikacyjnego (*die Stadtkommunikation*) – jest to system komunikacji z mieszkańcami i światem zewnętrznym, obejmuje wszystko to, co stanowi *public relations* i *publicity*, a także szeroko rozumiane działania promocyjne.
- 3) Kultura miasta (*die Stadtkultur*) – kultura odnosi się do zespołu wartości, zasad, obyczajów, tradycji oraz charakterystycznych postaw i opinii, które charakteryzują daną społeczność. Obejmuje ona również kulturę osobistą ludzi, sprawność sprawowania władzy, utrzymywanie porządku publicznego oraz wszelkie inne cechy miejskiego środowiska społecznego.

Obraz miasta to aktywne narzędzie kształtowania wizerunku miasta. Tworzenie pozytywnego wizerunku miasta stanowi końcowy cel działalności promocyjnej władz przestrzeni miejskiej. Prowadzącą do nich drogą może być określenie treści użytecznych pojęć. Ich uporządkowany hierarchicznie układ może oznaczać kolejne poziomy myślenia, które są istotne w procesie gospodarowania wizerunkiem miasta (Kaczmarek, 2010, Dastgerdi, De Luca, 2019). Na wytworzenie obrazu miasta składa się suma indywidualnych wrażeń (nie tylko wizualnych) doznawanych zarówno przez mieszkańców, jak i przyjezdnych. Mimo że obraz miasta stanowi wypadkową subiektywnego postrzegania rzeczywistości, jest on powiązany z kilkoma czynnikami, które tę percepcję determinują. Głównie jest to wizualna strona miasta, jego prezentacja, która wynika bezpośrednio z zestawu cech wyróżniających miejsce, oraz jego dziedzictwo historyczne oraz kulturowe. Także rozpoznawalne wydarzenia charakteryzują dane miejsce i nadają mu indywidualną osobowość. Na wizerunek miasta wpływ mają także określone postawy i zachowania jego mieszkańców, zwłaszcza jego przedstawicieli. Wśród wielu czynników odróżniających jedno miejsce od drugiego najważniejszą rolę odgrywa przestrzeń, która pozwala na zdefiniowanie tego miejsca w oparciu o stałe elementy zmieniającej się rzeczywistości. Percepcja wrażeń jest całkowicie indywidualna i zależna od wykształcenia, zamożności, statusu, a zatem wpływa na nią kultura, w tym kultura organizacyjna. Wyraża się to poprzez uznanie zestawu kryteriów, które zależą od zaufania,

zdolności intelektualnych i kapitału. Kapitał społeczny i kulturowy jest traktowany jako część nieokreślonej sieci powiązań oraz sił kształtujących aktywność społeczną lub jako możliwość rozwoju systemów społecznych (Bartoszek, 2003; za: Skiba, 2013).

Pozytywny obraz miasta przyczynia się do wzmocnienia jego pozycji na tle innych jednostek terytorialnych, które konkurują o: nowe inwestycje, mieszkańców, finanse na rozwój, lokalizację instytucji i organizacji rządowych lub pozarządowych, a także organizację dużych wydarzeń kulturalnych, naukowych lub sportowych (Glińska i in., 2009; Tobiasz-Lis, 2016).

1.2. Badanie przestrzeni miejskich

Pierwsze prace dotyczące przestrzeni miast i badań nad osadnictwem pojawiły się pod koniec XVIII wieku i na początku XIX wieku, a dotyczyły lokalizacji, rozmieszczenia i wielkości ośrodków miejskich. Sama definicja „miasta” została wprowadzona przez Ratzela na początku XX wieku w oparciu o teorię znaną dziś jako determinizm geograficzny (Dziwoński, 1956; za: Ziółkowska, 2020). Badacz zdefiniował je jako osadę o stałej gęstości zaludnienia, obejmującą duży obszar i charakteryzującą się centralnym położeniem względem układu komunikacyjnego. Za ojca współczesnej geografii miejskiej uważa się Hasserta, który w swojej pracy z 1907 r. podsumował ówczesny stan wiedzy o miastach i zarysował niektóre z największych problemów tej nauki. Jak podaje Maik (2001; za: Ziółkowska, 2020), skupił się na studiach przypadków konkretnych miast, które zawarł w pierwszej książce poświęconej studiom miejskim od początku XX wieku. Prace takie zaczęły powstawać zwłaszcza na gruncie geografii francuskiej (Hanslik, 1909 – monografia Białej Krakowskiej; Blanchard, 1911 – *Studies of Grenoble*), której badacze rozpoczęli serię publikacji na temat lokalizacji węzłów w miastach w sieciach osiadłych. W tym czasie w geografii niemieckiej pojawiły się opracowania monograficzne w kontekście regionalnym (Ziółkowska, 2020).

Geograficzne badania polskiego osadnictwa¹¹ mają bogatą tradycję i są jedną z najbardziej zaawansowanych poddziedzin geografii człowieka. W Polsce zainteresowanie badawcze tym zagadnieniem, zwłaszcza osadnictwem pasterskim, datuje się na początek XX wieku, a autorstwo pierwszego autorskiego programu badawczego z zakresu geografii miast przypisuje się na ogół L. Sawickiemu (Liszewski, 2016). Syntetyczną istotę badań geograficznych prezentuje Sagan (2008; za: Madurowicz, 2019), dla której wy tłumaczeniem interpretacyjnym oraz asumptem chronologicznego uporządkowania studiów miejskich jest analiza nurtów badawczych na tle zmian w sposobie wyjaśniania rzeczywistości, a wyraża się

¹¹ Rozumiane przez autora jako dyscyplina ściśle związana z przestrzenią miast.

metaforycznie w postaci zmian „hipotez o świecie”. Do tych metaforycznych obrazów świata przynależą koncepcje analityczne, skale badawcze oraz przykładowe tematy i nurty:

- 1) Kiedy kanwą eksplanacyjną była mozaika/mapa (do lat 50. XX wieku) i dominował kierunek klasyczny. O skali całego miasta lub regionu decydowały monograficzne ujęcia opisowe i kartograficzne (tematy najczęściej poruszane w opracowaniach dotyczą między innymi geograficznych monografii miast, studiów fizjonomiczno-morfologicznych, krajobrazów miejskich, regionalnych zróżnicowań rozmieszczenia miast, miast preindustrialnych).
- 2) Kiedy metaforą objaśniającą stał się mechanizm (lata 50. i 60. XX wieku) i zaczęła obowiązywać orientacja scjentyistyczna, skalę regionalną i ogólnomiejską badano systemowo, fizykalnie (modele grawitacji, potencjału, dyfuzji), planistycznie (analiza progowa) oraz przy użyciu metod ilościowych (klasyczne teorie lokalizacji, analiza systemowa, analizy demograficzne, symulacje modelowe). Nurty, w jakich najczęściej poruszali się badacze, to: systemy miejskie, systemy osadnicze, studia nad ośrodkami centralnymi, miasto jako region ekonomiczny, studia nad małymi i średnimi miastami, miasto industrialne, centra miast.
- 3) Kiedy nastąpił czas narracji symbolicznej typu organizm (lata 70. i pierwsza połowa lat 80. XX wieku), a scjentyzm przyszedł w sukurs strukturalizmowi i behawioryzmowi, skalę ogóln- i wewnątrzmijską pojmowano poprzez metody i koncepcje analityczne zarówno ilościowe, jak i jakościowe, obejmujące między innymi bazę ekonomiczną i strukturę funkcjonalną, modele struktur społeczno-przestrzennych, metody taksonomii, klasyfikacji, typologii, ekologii czynnikową, analizę obszarów społecznych, mapy mentalne i wyobrażeniowe, metody behawioralne. Tematy, którymi zajmowali się uczeni, dotyczyły wybranych zagadnień z zakresu typologii i klasyfikacji funkcjonalnej miast, segregacji i polaryzacji społecznej, ekologii miejskiej/społecznej, dziennego systemu miejskiego, urbanizacji jako procesu i stanu, percepcji i waloryzacji przestrzeni miejskiej, dzielnic handlowo-usługowych i przemysłowych, miast kapitalistycznych i socjalistycznych.

Kiedy zaczęła królować metafora areny (od drugiej połowy lat 80. XX wieku), skale wewnątrzmijska, wielkomiejska i metropolitalna doczekały się jakościowych i ilościowych studiów uwzględniających opis dyskursywny, narracyjny, empatyczny, modele wyboru, modele decyzyjne, teorie struktur władzy, koncepcję społecznego wytwarzania przestrzeni, teorię zarządzania, koncepcję miejsca (w ramach behawioryzmu, strukturalizmu i humanizmu). Naukowcy najczęściej w tym czasie poruszają wybrane zagadnienia dotyczące między innymi

miejsca w mieście, miasta jako teatru życia codziennego, zarządzania miastem, miasta jako tekstu, społecznego wykluczenia i fragmentaryzacji, polityki miejskiej, warunków i jakości życia w mieście, suburbanizacji/reurbanizacji, dzielnic mieszkaniowych/rezydencjalnych, tożsamości i identyfikacji terytorialnej, miasta postindustrialnego i postsocjalistycznego (Sagan, 2008).

W swojej publikacji Szymańska (2009), przedstawiając historię badań nad osadnictwem (w tym nad przestrzenią miejską), wyróżniła cztery najważniejsze okresy:

- 1) Pierwszy okres, od starożytności do pierwszej połowy XIX wieku, dotyczy opisowego charakteru badanych obiektów i zjawisk. W tym czasie dominują ogólne informacje o lokalizacji, wielkości, a niekiedy także o cechach charakterystycznych osad w kontekście geografii regionalnej. Opisowy charakter geografii (i zagadnień osadniczych) utrzymał się do XVIII wieku, z wyraźnymi implikacjami początkowo matematycznymi i kartograficznymi, a następnie historycznymi. Opisy stawały się coraz bardziej obszerne i szczegółowe, a cechy i działalność poszczególnych społeczeństw i państw były ściślej związane z historią (Leszczycki, 1975).
- 2) Drugi okres trwał od czasów Humboldta i Rittera do pierwszej połowy XX wieku. Badania osadnictwa wiejskiego i miejskiego prowadzone były w dużej mierze w ramach geografii ogólnej, która w swoim rozwoju znalazła zastosowanie również w antropogeografii. Badania w tamtym czasie miały tendencję do opisywania, kategoryzowania i systematycznego wyjaśniania obserwowanych form i zjawisk w kontekście geografii człowieka.
- 3) Okres trzeci, od II wojny światowej do końca XX wieku, a także następujący po nim okres czwarty (początek XXI wieku) wiąże się z wprowadzeniem komputerów, metod matematycznych i statystycznych oraz tak zwanej rewolucji ilościowej w naukach społecznych (podejście scjentyistyczne). Nadały one nowy impuls rozwojowi geografii osadnictwa zarówno pod względem przedmiotowym, teoretycznym, jak i metodologicznym.
- 4) W czasach współczesnych (po II wojnie światowej) geografia osadnictwa jako samodzielna dyscyplina geograficzna wykazuje tendencję do większej specjalizacji, przyjmując szersze spojrzenie na osadnictwo i jego funkcje społeczno-gospodarcze, doskonaląc metody badawcze i rozwijając sformułowania teoretyczne w zakresie kształtowania się zjawisk osadniczych (Kiełczewska-Zaleska, 1972). Charakteryzuje się także ciągłym poszerzaniem problemów badawczych, wprowadzaniem nowych metodologii, ujęć teoretycznych i metodologicznych. W efekcie powstają nowe prace

interpretujące struktury i procesy osadnicze z perspektywy podejścia humanistycznego, behawioralnego czy strukturalno-radykalnego, które uzupełniają już istniejące opracowania. Geografia osadnictwa nie rozwijała się gwałtownie, lecz ewoluowała, a wymienione powyżej okresy rozwoju są nieco arbitralne i opisują tylko niektóre z nowych podejść i problemów badawczych, jakie się tutaj pojawiły.

W swoim opracowaniu Liszewski (2016) zaprezentował podział historii badań nad polskim osadnictwem, w których zawarte są wyniki badań nad przestrzenią miast. Wyróżnił on trzy okresy badawcze wraz z ważniejszymi, przykładowymi publikacjami, uwzględniając ogólne trendy w badaniach (1) oraz działania badawcze dotyczące małych i średnich miast (2). Pierwszy okres:

- 1) Geograficzne studia nad miastami zostały zapoczątkowane w latach 20. XX wieku na Uniwersytecie Jagiellońskim przez L. Sawickiego, a założenia programu badawczego sformułował Ormicki (1932). Koncepcja badań miejskich opierała się na analizie struktury morfologicznej i zróżnicowania funkcjonalnego (użytkowania terenu) oraz fizjonomii, z wykorzystaniem tak zwanych planów krajobrazowych, a także czerpała z ekonomii. W pierwszym okresie (II Rzeczpospolita) ukazały się prace o Nowym Sączu (Kubijowicz), Łodzi (Kossmann), Krakowie (Mrazkówna), a zwłaszcza wzorcowa praca Simchego (1930) na temat Tarnowa oraz rozprawa habilitacyjna Rewieńskiej (1939) z Uniwersytetu w Wilnie. Szczególne znaczenie ma rozwój studiów nad osadnictwem dokonany przez polskich geografów w krótkim, niespełna dwudziestoletnim okresie międzywojennym. W tym czasie tworzono, a w niektórych przypadkach testowano podstawy metodologiczne geograficznego badania wsi i miasteczek.
- 2) W tym okresie (II Rzeczpospolita) dominowało podejście antropogeograficzne i monograficzne, o czym świadczą prace Rewieńskiej (1934 a i b) o Brasławiu oraz Berezie Kartuskiej, a także Tochtermana (1935) o Trokach. W wyniku II wojny światowej miasta uległy znacznemu wyludnieniu (wymordowano ludność pochodzenia żydowskiego), a zmiany rządowe doprowadziły do spadku prywatnej aktywności gospodarczej (sklepy, rzemiosło i drobna wytwórczość), co spowodowało upadek ekonomiczny małych miasteczek i migrację mieszkańców do uprzemysłowionych miast i większych miejscowości.

Drugi okres:

- 1) W okresie PRL badania historyczno-geograficzne miast zapoczątkował Dziewoński (1947, 1962), który opublikował prace na temat przemian osadnictwa miejskiego i typologii morfologicznej miast w Polsce. Według Kotera, Kuleszy (1994) badania

empiryczne dotyczące tego problemu prowadzono w dwóch ówczesnych ośrodkach geograficznych, najpierw we Wrocławiu, a kilka lat później w Łodzi. Pionierem badań geohistorycznych we Wrocławiu był Golachowski (1969), który wnikliwie przeanalizował plany kilku miast śląskich (Opole, Bytom, Gliwice, Racibórz). Prace te kontynuowała Miszewska (1966, 1971), która przeprowadziła analizy morfologiczne Opola i Wrocławia. Kolejnym krokiem w badaniach geograficzno-historycznych miasta była analiza struktury przestrzennej, którą między innymi dla Radomia przeprowadził Witkowski (1967), związany wówczas naukowo z Wrocławiem. Jak już wspomniano, drugim ośrodkiem geograficzno-historycznych badań urbanistycznych w Polsce w tym czasie była Łódź, a prace Kotera (1969, 1979) koncentrowały się najpierw na wyjaśnieniu genezy układu miasta przemysłowego Łodzi, a następnie na strukturze morfogenetycznej tego miasta.

- 2) W drugim okresie powstała interesująca z geograficznego punktu widzenia publikacja, podejmująca problem ożywienia gospodarki małych miast, pod redakcją Dziewońskiego (1957). Trudno dziś określić, w jakim stopniu wyniki tego badania zostały wykorzystane do działań gospodarczych, ale z pewnością było to największe opracowanie geografów na temat polskich małych miast. Kolejnym impulsem do badań nad małymi miastami była debata naukowa wywołana publikacjami Chilczuka w latach 60. XX wieku (na przykład Chilczuk, 1965). Prace Christallera (1933; za: Chojnicki, 1999; Runge, 2012) określiły hierarchię ośrodków miejskich, biorąc pod uwagę, że wsie i małe miasta były w większości wyposażone w biura i obiekty usługowe, co we wcześniejszych warunkach w Polsce było wątpliwe. Aby wnieść wkład do tej dyskusji, geografowie z Zakładu Geografii Ekonomicznej Uniwersytetu Łódzkiego przeprowadzili badania małych miast w województwach opolskim i łódzkim w celu zidentyfikowania ich stref wpływów i wykorzystania ustaleń do określenia stopnia lokalności i centralności tych miast. Przegląd tych oryginalnych badań opublikował Liszewski (1993).

Trzeci okres:

- 1) Interesujące jest, że w ostatnim okresie (III RP) badania geograficzno-historyczne nad miastami znacznie zmalały, a nowe prace powstawały i ciągle są tworzone głównie w ośrodkach geograficznych, w których badania morfologiczne były prowadzone od wielu lat (zachowując ciągłość tematyczną). Z ośrodka łódzkiego pochodzą dwie prace Kuleszy (2001, 2011) prezentujące morfologię i morfogenezę miast w Polsce centralnej oraz opracowanie Kotlickiej (2008), które dotyczy koncepcji miejskich przemian morfologicznych w przemysłowym obszarze Łodzi. Oryginalną pracę przedstawiającą

metody analizy morfologii oraz fizjonomii jednostek osadniczych opublikował w swojej rozprawie habilitacyjnej Szmytkie (2014) z Uniwersytetu Wrocławskiego. W celu uzupełnienia oceny trendów w badaniach nad geografiami osadnictwa w Polsce należy zwrócić uwagę również na publikację Kotera, Kuleszy (2007), w której analizowany jest stan obecny i pojawiające się trendy w międzynarodowych badaniach morfologii miast.

- 2) Przywrócenie autonomii gmin, zwłaszcza tych położonych w małych miastach, w okresie III Rzeczypospolitej stało się początkiem odrodzenia tego typu jednostek osadniczych i odnowienia zainteresowania nimi wśród geografów. Tę różnorodność badań dobrze oddaje przegląd Koboжек i Marszała (2014), praca Kwiatek-Sołtys (2011) oraz opracowanie zbiorowe pod redakcją Bartosiewicza, Marszała (2011). Miasta średniej wielkości (50–100 tys. mieszkańców) stanowią stosunkowo nowy problem badawczy w geografii osadnictwa polskiego. Pierwsze opracowanie na temat tych miast z wykorzystaniem badań terenowych przeprowadzonych przez geografów z Uniwersytetu Jagiellońskiego i Instytutu Geografii PAN ukazało się we wspólnym przedsięwzięciu pt. *Studia z geografii średnich miast w Polsce. Problematyka Tarnowa* (1971) (pod redakcją Dziewońskiego, Kielczewskiej-Zalewskiej, Iwanieckiej-Lyry). Oryginalność tej pracy, oprócz zastosowania nowych metod badań terenowych i opracowania zebranego materiału, polegała na porównaniu wyników badań z pracą pt. *Tarnów i okolice*, wydaną 40 lat wcześniej przez Simchego (1930). W Polsce zainteresowanie miastami średniej wielkości wzrosło w latach 70. XX wieku. Było to związane z tworzeniem w Polsce nowych podziałów administracyjnych – nowych województw, w których zlokalizowano kilka średnich miast. Bardzo dojrzałym metodologicznie opracowaniem z tego okresu jest na przykład praca Werwickiego (1973). Jeśli badania geograficzne małych miast w Polsce koncentrowały się na ich bazie gospodarczej i funkcji miast wojewódzkich lub ośrodków, to badania miast średnich skupiały się na ich strukturze wewnętrznej i roli w budowaniu regionalnych systemów osadniczych (Runge, 2013).

Geografia osadnictwa bada jednostki osadnicze, czyli osady ludzkie (miasta, wsie), zarówno pod względem strukturalnym, jak i funkcjonalnym, indywidualnie oraz zbiorowo. Jednostki osadnicze to formy historyczne stworzone przez człowieka na powierzchni ziemi. Jest to jednostka funkcjonalna składająca się z trzech głównych, wzajemnie powiązanych elementów: terenu (powierzchni), szeroko rozumianej infrastruktury (stałych urządzeń, takich jak budynki, które są materialnymi aspektami działalności człowieka) oraz ludzi, którzy w nim mieszkają. Używając terminologii zapożyczonej z filozofii, możemy powiedzieć, że jednostka osadnicza składa się z „treści” i „formy”. Forma jednostki osadniczej, wyrażona infrastrukturą

i obszarem (lokalnością), jest bardziej stabilna niż treść określająca funkcję tej jednostki osadniczej: jej stale zmieniająca się populacja oraz działalność (Szymańska, 1989, 1993, 2009).

W geografii społeczno-ekonomicznej zintegrowane podejście do zjawiska opiera się na wielowymiarowych analizach z wykorzystaniem różnych metod, natomiast podejście geoprzestrzenne polega na analizie konfiguracji przestrzennej badanego zjawiska oraz badaniu i tworzeniu modeli (pojedynczych jednostek osadniczych i ich agregacji – sieci osadniczych, układów osadniczych) odzwierciedlających rzeczywistą konfigurację przestrzenną. Na tej podstawie można wydzielić cztery podejścia badawcze (mające również znaczenie w analizie przestrzeni miast) zaprezentowane przez Szymańską (2009):

- 1) Klasyczne – tradycyjne podejście do geografii osadnictwa skupia się na opisach, które charakteryzują, klasyfikują i kategoryzują jednostki osadnicze ściśle związane z geograficznymi czynnikami środowiskowymi. Dominuje tu podejście syntetyczne, holistyczne. Charakter jednostki osadniczej jest rejestrowany jako wynik jej fizycznego położenia, a fizyczne i geograficzne położenie tej jednostki jest najpierw analizowane w kontekście uwarunkowań fizyczno-geograficznych, ekonomiczno-geograficznych i historycznych. W tym miejscu często zarzuca się badaczom, że ich ustalenia nie są wystarczająco obiektywne, gdyż nie są precyzyjnie „mierzone”, czyli kwantyfikowane, a zatem nie mogą być porównywane z ustaleniami innych dyscyplin (na przykład: fizyki czy ekonomii). Odpowiedzią na tę obawę jest stosowanie metod matematycznych i statystycznych.
- 2) Scjentystyczne – ma to związek z tak zwaną rewolucją ilościową w geografii amerykańskiej, która rozpoczęła się w latach 50. XX wieku i rozprzestrzeniła się na kraje skandynawskie, a obecnie na większość świata. Jej rozwój był możliwy dzięki postępowi technologicznemu i cywilizacyjnemu oraz wykorzystaniu komputerów do testowania różnych wielowymiarowych modeli matematycznych i statystycznych. Na podstawie badań obserwacyjnych i empirycznych jednostek osadniczych naukowcy generalizują, aby zidentyfikować wzorce organizacji przestrzennej (rozmieszczenia i lokalizacji) tych jednostek. Poprzez podjęcie próby „obiektywizacji” opisu i analizy rzeczywistości za pomocą map stanowiących podstawowy „język” geografów oraz przy użyciu diagramów, tabel, równań matematycznych, prawidłowości statystycznych geografia stała się nauką o przestrzeni. Rola i znaczenie wielowymiarowych metod matematycznych i statystycznych, a także powszechne zastosowanie komputerów zdolnych do łączenia dużych baz danych pozwalają na uogólnianie, weryfikację i rozszerzanie wyników badań.

3) Behawioralne (oraz humanistyczne) – ułomność podejścia naukowego (neopozytywizmu) w zakresie rozpoznawania i uzasadniania ludzkiego zachowania oraz jego wysoki stopień subiektywności był krytykowany przez badaczy stosujących podejście behawiorystyczne i humanistyczne w opracowaniach, które pojawiły się w latach 70. i 80. XX wieku. Ujęcia te uczyniły z kwestii złożoności ludzkiej motywacji ważne pytanie badawcze. Teorie pozytywistyczne były również krytykowane za niekompletne wyjaśnienie ograniczeń ludzkiego procesu decyzyjnego; zestaw teorii i podejść (powszechnie określanych jako „strukturalizm”), które pojawiły się ponownie na początku lat 70. ubiegłego wieku, próbował naprawić tę nierównowagę (Hall, 2006; za: Szymańska, 2009). W podejściu ilościowym zakłada się, że rzeczywistość, czyli przestrzenna organizacja jednostek mieszkaniowych, odzwierciedla racjonalne zachowania, w tym na przykład racjonalne myślenie i odpowiednie podejmowanie decyzji, logiczne wybory dotyczące miejsca osiedlenia, zakupów, pracy i zamieszkania w danej części miasta, jednak złożoność tych zagadnień nie zawsze daje się w pełni wyjaśnić. W ten sposób wyraził to Pred (1977; za: Szymańska, 2009), tworząc model wyboru miejsc, które przynoszą korzyści. Model ten zakłada, że ludzie (z dostępną im informacją i mądrością) działają w dużej mierze jako „*homo oeconomicus*”, czyli człowiek ekonomiczny, podejmujący decyzje i przewidujący opłacalność opcji przestrzennych. Rzeczywistość bywa zaskakująca i jest czymś, czego nie są w stanie uchwycić dotychczas stosowane modele, które nie potrafią logicznie wyjaśnić przyczyn rozmieszczenia i organizacji przestrzeni. Dzieje się tak dlatego, że ludzie nie zawsze zachowują się racjonalnie przy organizacji przestrzeni. Wystarczy tu wspomnieć, że środowisko jest rozpoznawane przez ludzi (jako jednostki) na różnych poziomach lokalnych poprzez tradycje kulturowe, religijne, społeczne i inne. Ujęcia scjentyistyczne dają więc przybliżony obraz rzeczywistości. W skład podejścia behawioralnego wchodzi podejście humanistyczne, które jest ściśle z nim związane. Oba ujęcia powstały jako krytyka niedostatków podejścia pozytywistycznego. Łączy je przekonanie, że należy zwracać uwagę na ludzi i sposoby, w jakie nadają oni sens swojemu otoczeniu. Istnieją jednak istotne różnice w metodach stosowanych do wykazania tego faktu. Podejście humanistyczne opiera się na zupełnie innym podłożu filozoficznym. Dąży do tego, aby zrozumieć wysoce subiektywne i bardzo złożone relacje między jednostkami, grupami, krajobrazami i miejscami – perspektywa ta różni się od podejść naukowych z lat 50. i 60. ubiegłego wieku, które wprowadziły w celu zrozumienia relacji między ludźmi a ich środowiskiem techniki bardziej odpowiednie dla nauk humanistycznych. Znajduje to

odzwierciedlenie w źródłach, z których czerpali. Były to obrazy, filmy, poezja, powieści, wspomnienia i biografie. Wpływ humanizmu na geografę miejską był ograniczony. Pomimo różnic te dwa podejścia w mniejszym stopniu opierały się na tworzeniu opisowych modeli form miejskich, a bardziej na interpretacyjnym zrozumieniu relacji między ludźmi a ich środowiskiem. Jednak ograniczenia takiej perspektywy oraz krytyka ze strony strukturalistów, którzy ponownie zostali zmotywowani do wskazania jej słabości i zbadania granic jej wpływu na indywidualne decyzje i zachowania – ograniczyły jej długoterminowy wpływ na geografę miejską (Libura, 1990; Szymańska, 2009).

- 4) Radykalne – fundamentalnym stanowiskiem radykalnego podejścia do badań osadniczo-geograficznych miast jest twierdzenie, że społeczno-przestrzenna struktura miasta jest zdeterminowana przez działanie systemu kapitalistycznego, co przejawia się w politycznych i ekonomicznych ograniczeniach aktywności człowieka w miastach. W takim ujęciu miasto postrzegane jest jako integralna część kapitalistycznego sposobu produkcji (Pacione, 2001; za: Szymańska, 2009), tworząca warunki sprzyjające akumulacji kapitału, co jest głównym celem kapitalistów. Podejście to było krytykowane za postrzeganie ludzi w strukturze ekonomicznej jako biernych i naiwnych (Hall, 2006; za: Szymańska, 2009) i zostało ocenione jako redukcjonistyczne. Dalszy rozwój podejścia strukturalistycznego w badaniach osadnictwa geograficznego miast polega więc na próbach łączenia wymiarów „strukturalnego” i „ludzkiego”. Podejście strukturalistyczne w swoim wczesnym okresie rozwoju (lata 60.) charakteryzowało się neomarksistowską interpretacją pojawiania się nierówności społecznych w miastach pod wpływem kapitalizmu (Cloe, i in., 1991; za: Szymańska, 2009). Pogląd ten reprezentowany jest przez następujących trzech wybitnych badaczy: Harveya (1969, 1973, 1977), który dostarczył podwaliny zagadnienia, Castellsa (1977, 1983) i Bunge’a (1962).

Pierwsze podejścia do modelowania procesu rozwoju ośrodków miejskich (i ich przestrzeni) pojawiły się w latach 60. XX wieku i zdaniem Maika (2008; za: Ziółkowska, 2020) modele te przyczyniły się do powstania nowych pojęć i terminów dla procesów poznawczych oraz pomogły je uporządkować. W swoich badaniach dotyczących rozwoju przestrzennego jednostki miejskiej wyróżnił sześć następujących modeli koncepcyjnych obiektów (Maik, 2008; za: Ziółkowska, 2020).

- 1) Model organicystyczny – koncepcja miasta jako organizmu, wprowadzona przez Ratzla do geografii w 1891 r., była początkiem systemowego podejścia do ośrodków miejskich (Maik, 2012; Wójcik, Suliborski, 2013). Innym przykładem tego typu jest model

Newlinga (1969) dotyczący procesu rozwoju przestrzennego miast poprzez zmiany rozkładu gęstości zaludnienia w czterech etapach – młodości, wczesnej dorosłości, późnej dorosłości i starości. Model oparty na cyklach wzrostu miast przedstawił również Forrester (1970), który wyróżnia trzy etapy: wzrostu, spadku i stagnacji.

- 2) Model systemowy – w tym ujęciu miasta stanowią przestrzennie wyodrębnione systemy społeczno-techniczne i są traktowane jako jeden z wielu podsystemów globalnego systemu miejskiego (Maik, 2012). Systemowym rozszerzeniem modelu infrastruktury ekonomicznej jest model Preda (1977), który traktuje miasta jako systemy otwarte, pozostające pod wpływem pozaregionalnych mechanizmów mnożnikowych.
- 3) Model funkcjonalistyczny – koncepcja miasta jednorodnego funkcjonalnie jako całości. Podejście to powstało między innymi w oparciu o teorię bazy ekonomicznej i teorię miejsca centralnego (Suliborski, 2010). Wedle hipotezy bazy ekonomicznej miasto jest zbiorem współdziałających elementów, które tworzą stabilną jedność funkcjonalną (Dziewoński, 1967). Impulsy rozwojowe powstałe w układzie egzogenicznym są przenoszone na inne elementy systemu miejskiego (Domański, 1984). Podejście funkcjonalistyczne zastosowano również do badania przekształceń morfologicznych miast, traktując genezę, układ i cechy rozwoju jako odrębne jednostki (Maik, 2012).
- 4) Model humanistyczny – ujęcie to skupia się na niematerialnych względach zjawisk miejskich. Zgodnie z tą teorią podmiotem aktywnym są mieszkańcy, a teren miasta jest platformą ich zbiorowego działania (Maik, 2012).
- 5) Model interakcjonistyczny – jest to model, który wyjaśnia współzależność jednostek i społeczeństw. Według Korcellego i Węclawowicza (1982) podejście to zostało rozwinięte z koncepcji ekologii społecznej, koncepcji obszarów miejskich Webbera (1963), przestrzenno-czasowej koncepcji przebiegu życia Hägerstranda (1966) oraz koncepcji miejsca Preda (1984) jako ciągłego procesu przebiegu życia i wydarzeń lokalnych. Na podstawie ekologii społecznej szkoły chicagowskiej opracowano następujące modele, które opierają się na podejściu interakcyjnym (Maik, 1992):
 - a) model strefowo-koncentryczny Burgessa i Parka – miasto jest reprezentowane przez pięć koncentrycznych dzielnic otaczających centralny obszar, na którym koncentruje się aktywność gospodarcza (Regulski, 1982);
 - b) model sektorowy Hoyta – miasto rozwija się do zewnątrz (od centrum) w postaci układu promieniowego i sektorów przechodzących wzdłuż osi komunikacyjnej (Regulski, 1982);

- c) model policentryczny (wielośrodkowy) Harrisa i Ullmana – miasto ma układ mozaikowy, tworząc w swoich granicach odrębne centra. Mniejsze osady są wchłaniane przez miasta w wyniku zagospodarowania przestrzennego (Ciesiołka i in., 2023).
- 6) Model organizacyjno-informacyjny – koncepcja ta definiuje miasto jako system, gdzie przepływ informacji odgrywa ważną rolę między różnymi sektorami, tak samo jak dobra komunikacja między ludźmi, przedsiębiorstwami i organizacjami publicznymi. Z tego punktu widzenia miasto jest postrzegane jako zbiór instytucji miejskich, które powinny dążyć do idealnego funkcjonowania w ramach trzech podsystemów: politycznego, kulturowego i gospodarczego (Maik, 2003).

Geografia osadnictwa jest dziedziną interdyscyplinarną należącą do nauk geograficznych, a precyzyjniej do geografii społeczno-ekonomicznej, która czerpie z badań innych dyscyplin. Dziewoński (1956) podzielił ją na część ogólną i specjalistyczną. Do pierwszej należą zagadnienia metodologiczne, typologia osadnictwa, teoria lokalizacji osadnictwa i sieci osadnicze. Natomiast część specjalistyczna obejmuje między innymi metody badania funkcji osiedli i sieci osadniczych, wielkości zaludnienia i struktury przestrzennej osiedli oraz lokalizacji i występowania typów osiedli. Kielczewska-Zaleska (1972; za: Ziółkowska, 2020) sklasyfikowała osiem rodzajów metod badawczych w geografii osadnictwa (które również odgrywają ogromną rolę w badaniach nad przestrzenią miast):

- 1) Metoda badań terenowych – bezpośrednia obserwacja procesów i zjawisk związanych z osadnictwem, takich jak forma i lokalizacja rozwoju osadnictwa, poprzez ankiety, wywiady i obserwację uczestniczącą.
- 2) Metoda statystyczna – służy do identyfikowania korelacji między zjawiskami oraz do ich ilościowego badania, na przykład poprzez analizę liczby i zmian ludności, trendów demograficznych i struktur zawodowych.
- 3) Metoda „analizy sąsiedztwa” – narzędzie stworzone przez Rippla, które służy do analizy powtarzającego się środowiska rozmieszczenia siedlisk.
- 4) Metoda analizy graficznej – służy do określania charakteru, układu i funkcji osadnictwa oraz wpływu środowiska naturalnego na jego rozwój.
- 5) Metoda „metrologiczna” – metoda Gannenbergera rekonstrukcji zanikłych już systemów siedliskowych według wcześniej stosowanych standardów i miar.
- 6) Metoda historyczna – polega ona na analizie aktualnego układu przestrzennego oraz fizjonomii osady z wykorzystaniem starych map, planów, opisów i danych statystycznych w odniesieniu do historycznych uwarunkowań osadnictwa.

- 7) Metoda matematyczna – podobnie jak metody statystyczne służy do ilościowej analizy zjawisk oraz badania wieloczynnikowych korelacji pomiędzy różnorodnymi zjawiskami.
- 8) Metoda rekonstrukcji dawnych form – służy do mapowania starych siedlisk z wykorzystaniem planów historycznych.

Szymańska (2009) kategoryzuje metody badawcze w geografii osadnictwa wraz z metodami badań nad przestrzenią miast jako narzędziami zbierania i przetwarzania danych wykorzystywanych do wyjaśniania zjawisk, wyróżniając pięć najważniejszych:

- 1) Metody matematyczno-statystyczne – służą prowadzeniu analiz ilościowych z wykorzystaniem różnych wskaźników i zmiennych. Na przykład w celu wykazania różnic, podobieństw i zależności między jednostkami osadniczymi ze względu na zmiany liczby ludności i struktur demograficznych, społecznych i gospodarczych.
- 2) Metody badań terenowych – uznaje się je za podstawę analizy osadnictwa, która pozwala na obserwację i interpretację związków między warunkami fizycznymi a czynnikami społeczno-gospodarczymi. Na podstawie obserwacji bezpośredniej wykonuje się szkice budynków i zagospodarowania terenu oraz przeprowadza się badania kwestionariuszowe (to jest ankiety czy wywiady) i kwerendy.
- 3) Metody dialektyczne – uwzględnia się w nich interakcje i determinanty struktur osadniczych, a także zjawiska i procesy zachodzące w obrębie jednostek osadniczych, przy czym największe znaczenie mają czynniki polityczne.
- 4) Metody teledetekcji i GIS – polegają na przetwarzaniu danych przestrzennych i jakościowych cech obiektów, a następnie modelowaniu zjawisk i procesów zachodzących w przestrzeni, w tym struktur osadniczych (Szymańska, 2009; Mazur, 2013), dodatkowo te metody są powiązane z geowizualizacją, która odpowiada za rozwiązania techniczne w zakresie wizualnego poznania oraz prezentacji danych przestrzennych (Baranowski, 2006).
- 5) Metody historyczne – polegają na analizie dokumentów historycznych i porównywaniu ich z obecnymi strukturami użytkowania ziemi w celu określenia zmian w układzie przestrzennym i funkcjonalnym jednostek osadniczych.

Z dotychczasowych rozważań na temat zakresu i przedmiotu badań geografii osadnictwa oraz sposobów jej wykorzystania wynika, że jest to dziedzina powiązana z różnymi gałęziami nauk geograficznych oraz innych dziedzin.

Najbliższy jest związek z geografią ludności. Wynika to z faktu, że trudno jest oddzielić kwestie ludnościowe od zagadnienia miejsc pracy, osiedli, a w szczególności osiedli ludzkich; i odwrotnie – trudno badać osiedla ludzkie bez analizy ich sieci i struktur przestrzennych.

Badania te wzajemnie się uzupełniają i dopełniają. W wielu przypadkach geografia osadnictwa wyewoluowała z demografii jako gałęzi nauki badającej życie, powstawanie i funkcjonowanie społeczności ludzkich poprzez ich opis liczbowy (dzietność, migracje) oraz analizę struktury (wiek, płeć, zawód, pochodzenie etniczne, religia), rozmieszczenia przestrzennego, a także innych czynników wpływających na zmiany (społeczne, socjologiczne i tym podobne). Do monitorowania tych zmian, utrzymywania i przewidywania praw nimi rządzących demografia wykorzystuje metody statystyczne (Holzer, 2003). Demografia pozwala geografom zrozumieć szerokie zmiany w strukturze ludności jednostki osadniczej i połączyć je z rozwojem przestrzennym danych jednostek osadniczych.

Ważnym zagadnieniem w geografii osadnictwa jest ekonomia. Rozwój infrastruktury w osadach, ich charakter gospodarczy, przebieg procesów gospodarczych oraz kształtowanie się zjawisk na danym obszarze, lokalizacja osad i ich rozwój, oddziaływanie jednostek osadniczych i ich sfery wpływów i tym podobne są mocno osadzone w podstawach ekonomicznych i trudno byłoby je wyjaśnić bez szerokiej analizy procesów gospodarczych (na przykład: teorii lokalizacji, biegunów rozwoju).

Geografia osadnictwa (obejmująca zwłaszcza badanie przestrzeni miast) ma silne powiązania z historią, zwłaszcza z historią gospodarczą i historią kultury. Kiełczewska-Zaleska (1972; za: Szymańska, 2009) zauważyła, że specjalistyczne badania w zakresie osadnictwa mogą pogłębić dynamiczne spojrzenie na współczesne osadnictwo w geografii i dać obraz jego rozprzestrzeniania się i rozwoju, funkcji i wyglądu w kontekście miejsca w przestrzeni. Badania w tym zakresie pozwalają na rozwój metod morfogenetycznych w badaniach osadnictwa współczesnego.

Ogólne aspekty problematyki społecznej związanej z osiedlami wprowadziła socjologia, która traktuje mieszkańców jako grupę społeczną rządzącą się własnymi prawami. Socjologia bada różne procesy ekologiczne (na przykład: procesy koncentracji, segregacji społecznej, specjalizacji funkcjonalnej), bada strukturę lokalnych grup społecznych, a także kształtowanie się grup sąsiedzkich oraz dostarczyła podstaw teoretycznych, które pozwoliły lepiej zrozumieć zróżnicowanie społeczno-przestrzenne osiedli (Kiełczewska-Zaleska, 1969, 1976; za: Szymańska, 2009). Jej wpływ na pojawienie się ekologicznej orientacji badań w geografii osadnictwa był głęboki. Zagadnieniem powiązanim z tą nauką jest analiza struktur miejskich w nurcie badawczym zwanym socjologią miasta, która od początku swojego istnienia (przez szkołę chicagowską) zajmuje się pytaniem o to, jak „społeczeństwo” istnieje na poziomie aktorów społecznych. Jej zainteresowania skupiają się na grupach społecznych i ich rozmieszczeniu, mentalności i rozpadzie w przestrzeni miejskiej. Perspektywa socjologów

miejskich koncentruje się na konturach i strukturze terytorialnej, a nie na konkretnych zabudowaniach i sposobach zagospodarowania przestrzeni (Delitz, 2009; za: Łukasiuk, 2011; Stettner, 2016). Dlatego nowym nurtem w polskiej nauce jest socjologia architektury, która w znaczny sposób uzupełnia się z socjologią miast oraz na przykład z socjologią przestrzeni i – wypełniając pozostawione luki – obejmuje kwestie architektury czy zabudowań (Łukasiuk, 2011).

Etnografia wniosła istotny wkład w rozwój studiów nad geografią osadnictwa i przestrzenią miast. Badając osady i kultury społeczeństw pierwotnych, stała się podstawową geografią osadnictwa w analizowaniu i wyjaśnianiu różnych form osadnictwa oraz typów i form zabudowy.

Studia urbanistyczne przynoszą również szerokie badania nad rozwojem miast i urbanistyką oraz wspomagają geografię osadnictwa w badaniu struktury i cech kulturowych obiektów miejskich z perspektywy obecnego życia miejskiego, a także w kształtowaniu perspektyw dalszego rozwoju.

Nie ulega wątpliwości, że geografia osadnictwa i badania dotyczące przestrzeni miast są silnie związane z geografią fizyczną. Każdy geograf zajmujący się osadnictwem powinien zdawać sobie sprawę z tej koligacji, a znajomość cech środowiska w interpretacjach geograficzno-osadniczych jest niezbędna.

Nie sposób wymieni tu wszystkich nauk związanych z geografią osadnictwa i badaniami przestrzennymi. Ich zasygnalizowanie ma jednak na celu jedynie ukazanie mnogości połączeń między poszczególnymi naukami i dyscyplinami. Ponadto geografia osadnictwa wykorzystuje również metody badawcze pochodzące z ekonometrii, matematyki i statystyki w celu kształtowania i wzbogacania swoich laboratoriów badawczych.

Przestrzeń jest badana nie tylko przez geografów. Miasto (stanowiące niezwykle skomplikowany system zależności przestrzenno-społecznych) stanowi miejsce styku różnych dyscyplin naukowych w ramach nauk społecznych, z których każda analizuje je według wypracowanych przez siebie metod.

W naukach społecznych jedną z metod badawczych są badania partycypacyjne. Kluczową cechą odróżniającą badania partycypacyjne od klasycznie rozumianych badań naukowych jest to, że odchodzi się od bezstronnej obserwacji zjawiska z punktu widzenia niezaangażowanego obserwatora i przyjmuje się pozycję znanego badacza-aktywisty zaangażowanego w rozwiązywanie obserwowanego problemu (badanego fragmentu rzeczywistości). Badania partycypacyjne pozwalają uchwycić wiele elementów wewnętrznej logiki miast poprzez bezpośredni kontakt z przedstawicielami społeczności miejskich i ich

codziennym życiem. Dla takich badań istnieje swego rodzaju kompromis. Zdolność w zakresie dyskusji z urbanistami i decydentami miejskimi to tak zwana szansa na „zaangażowanie” w „proces życia miejskiego” poprzez bliski i otwarty kontakt z uczestnikami badań (Flor, 2010; Świąder, Łukowiak, 2016; Bugno-Janik, 2017).

Można zauważyć, że rola fotografii jako metody badawczej w naukach społecznych nabiera coraz większego znaczenia. Wiąże się to z rosnącym zainteresowaniem tych nauk tworzeniem, interpretacją i wykorzystaniem wizualnych reprezentacji rzeczywistości. We współczesnym świecie dominuje komunikacja wizualna i kultura wizualna, zwana też ikonografią (Panofsky, 2008; za: Tobiasz-Lis, Wójcik, 2013).

Inną metodą używaną w naukach społecznych jest analiza miasta pod względem audiosfery i „brzmienia” jednostki osadniczej. „Pejzaże dźwiękowe” służą do analizy sfery fonetycznej jako przestrzenie mniej lub bardziej ograniczone, izolowane, związane z określonym miejscem i czasem, rozpoznawalne w swojej treści semantycznej oraz podlegające ocenie estetycznej. Ten związek z określonymi przestrzeniami geograficznymi i społecznymi jest ważny dla badaczy, ponieważ są oni zainteresowani zrozumieniem tożsamości audiosfery konkretnego miasta. Badanie krajobrazów dźwiękowych poszerza możliwości analizy doświadczeń miejskich i sposobów identyfikowania miast. Jednocześnie jednak stosowanie kategorii pejzażu dźwiękowego i sfery akustycznej wydaje się zbyt eksponować pewne zmysły. Biorąc pod uwagę wielozmysłową naturę percepcji oraz złożoność doświadczeń miejskich, które w pełni angażują nasze ciała, powinniśmy dążyć do osiągnięcia „demokracji zmysłów”, a nie eksponować jakiegokolwiek z nich (Losiak, 2012; Tańczuk, 2015).

Ostatnią metodą badania miast używaną w naukach społecznych jest analiza przestrzenna zapachów jednostki osadniczej (zajmuje się tym osmosocjologia, która obejmuje szeroko pojęty wpływ zapachu na różne dziedziny życia społecznego oraz na relacje międzyludzkie). Odczytywanie miast z socjologicznej perspektywy osmotycznej ujawnia trzy główne poziomy, na których można wyraźnie zaznaczyć rolę zapachu. Zapach jest tym, co identyfikuje miejsce i jego mieszkańców. Aromatyzacja przestrzeni miast, czy to naturalna, czy sztuczna, pociąga za sobą podział przestrzeni i jej użytkowników. Możemy wyróżnić olfaktoryczne dominanty miast oraz aromaty. Nowoczesność to niewątpliwie era doznań zmysłowych, w tym najważniejszego społecznego zmysłu: wzroku. Narządy zmysłów, w tym omawiany zmysł węchu czy słuchu, pomagają nam poruszać się w przestrzeni (Szlendak, 2010; za: Prokopczuk, 2017). Zapach kreuje różnorodne procesy zachodzące w mieście i staje się niewidzialnym znakiem wyznaczającym mieszkańcom sposób i rytm poruszania się (Prokopczuk, 2017).

1.3. Mapa mentalna jako narzędzie badawcze

W swojej książce Wright (1947) uznał obraz świata w ludzkim umyśle za najciekawszą „*terrae incognitae*” naszych czasów i wskazał na rysujący się w tym obszarze potencjał rozwoju zainteresowań i badań geografów. Jednak dopiero w latach 60. XX wieku rozpoczęły się na szeroką skalę interdyscyplinarne badania nad percepcją przestrzenną, prowadzone przez geografów, psychologów, socjologów, urbanistów i architektów. Były one odejściem od deterministycznych i mechanistycznych modeli wyjaśniających relacje między człowiekiem a jego otoczeniem – przewartościowaniem świata, które zakładało konieczność ponownego przemyślenia podstawowego pojęcia przestrzeni, wzbogacenia go o aspekty społeczne i kulturowe, zwrócenia większej uwagi na pojedyncze fakty, a także skutkowało pojawieniem się nowych perspektyw badawczych (Lisowski, 2003; Tobiasz-Lis, 2015).

Podstawy orientacji przestrzennej¹² człowieka kształtują się w wyniku odbioru informacji z otoczenia i twórczego ich przetwarzania w oparciu o doświadczenie, wiedzę i mentalność¹³. Sama percepcja jest selektywna i nie reaguje na wszystkie bodźce jednakowo, lecz skupia się na wybranych. Orientacja w przestrzeni miejskiej jest bezpośrednio związana z koncepcją wyobraźności środowiskowej (*imageability*). Koncepcja ta zakłada, że każde środowisko, czy to naturalne, czy stworzone przez człowieka, posiada elementy wyróżniające je spośród innych, czy to ze względu na szczególne cechy, takie jak kształt, kolor lub wielkość, czy też ze względu na wbudowane lub osadzone symbole (miejsca o szczególnym znaczeniu historycznym, religijnym lub społeczno-kulturowym). Cechy przestrzenne są łatwe do rozpoznania i zapamiętania, a jednocześnie mogą być wykorzystywane w komunikacji interpersonalnej jako punkty odniesienia dla większej liczby osób w wybranym środowisku. Obiekty o tak spektakularnym wyglądzie stają się kategoriami doświadczenia osobistego i społecznego, a tym samym zaczynają być podstawowymi wyznacznikami wiedzy o sąsiedztwie oraz podstawą osobistej nawigacji, orientacji przestrzennej i wymiany informacji w społeczeństwie (Bańka, 2002; Tota, 2015; Nawrocki, 2015).

Tworzone przez ludzi mapy poznawcze w żaden sposób nie przypominają map w sensie geograficznym (Bańka, 2002; za: Stryjewska, Janda-Dębek, 2016; Castellar, Juliasz, 2017). Powszechna definicja mapy geograficznej, którą w najbardziej ogólny sposób można określić

¹² Według definicji Kantarka (2013; za: Tota, 2015) orientacja przestrzenna to podstawowa zdolność człowieka (o różnym stopniu uświadomienia i posiadania), która pozwala nam żyć i działać w przestrzeni i czasie. Jej zakres rozpoczyna się od określenia fizycznego stosunku ciała ludzkiego do przestrzeni, do ludzi, do poszczególnych elementów w przestrzeni oraz określenia relacji między ludźmi a przedmiotami, miejscami oraz powiązaniem.

¹³ W swojej publikacji Kuryłowicz (1996; za: Tota, 2015: 184) definiuje ją jako zdolność do określania swojego położenia w stosunku do elementów tworzących przestrzeń, „która jest procesem wytwarzania mentalnego obrazu – mapy otoczenia”.

jako płaski obraz powierzchni, przedstawiony za pomocą konwencjonalnych symboli i odpowiednich projekcji, czyli reprezentacji kartograficznych, jest dobrym punktem wyjścia do odpowiedzi na to pytanie (Szymczak, 1982; za: Błahut 2013). Sami kartografowie zwracają jednak uwagę, że mapy są nie tylko narzędziami komunikacji, ale funkcjonują również jako produkty społeczne, które pozwalają ludziom odtwarzać sposoby wytwarzania własnej wiedzy o przestrzeni (Ciołkosz-Styk, Ostrowski, 2010; za: Błahut, 2013). Już to jest cennym elementem w rozumieniu koncepcji map mentalnych. Według Lyncha (1960) mapy mentalne są zbiorem spostrzeżeń jednostki lub grupy jednostek, które zawierają informacje o przestrzennej organizacji zjawiska. Są również wynikiem konceptualizacji przestrzeni, miejsc, obiektów i ich relacji za pomocą określonych kategorii pamięci i wyobraźni nabytych w wyniku doświadczeń zmysłowo-ruchowych i emocjonalnych (Gruenewald, 2003; Catling, 2005; Sunal, Haas, 2005; Komar, 2014; Larsen, Harrington, 2016). Dlatego badanie i eksploracja map mentalnych mogą być z powodzeniem prowadzone poprzez nabywanie – z jednej strony – obrazów ukazujących relacje przestrzenne, w tym geograficzne, a z drugiej strony skojarzeń i metafor przywołujących określone treści i znaczenia (Błahut, 2013; Osóch, Czaplínska, 2019). W rzeczywistości mapy konstruowane w ludzkim umyśle są bardzo ubogie w porównaniu z rzeczywistą przestrzenią i posiadają wiele błędów, które rozumiane są jako odchylenia od faktycznego obrazu obiektów (Tversky, 2008; za: Stryjewska, Janda-Dębek, 2016). Co jednak najważniejsze, mimo swoistych uproszczeń mapy poznawcze mają swój cel, którym jest pomoc w odnalezieniu celu wybranej destynacji (Stryjewska, Janda-Dębek, 2016).

Według Hauzińskiego (1998) w naukach psychologicznych (na przykład w psychologii środowiska) istnieją dwie podstawowe definicje map (percepcyjnych), oparte na znanych teoriach i potwierdzone przez różne badania:

- 1) Mapa poznawcza – jest wytworem organizacji personalnej reprezentującej określony obszar środowiska przestrzennego. Mapy poznawcze wynikają z indywidualnej aktywności, ale ich źródło stanowią specyficzne zdolności behawioralne, które autorzy nazywają mapowaniem poznawczym (jest to termin opisujący zdolność poznawczą lub umysłową do gromadzenia, organizowania, zapamiętywania i manipulacji informacjami o środowisku przestrzennym) (Downs, Stea, 1977; za: Hauziński, 1998; Redei i in., 2011; Bláha, Pastuchová Nováková, 2013)¹⁴.

¹⁴ Według Kary (2013; za: Stryjewska, Janda-Dębek, 2016) mapę poznawczą można zdefiniować jako osobistą reprezentację środowiska i znajdujących się w nim obiektów, która obejmuje wszystkie wewnętrzne procesy pozwalające na pozyskiwanie i manipulowanie informacjami o charakterze środowiska przestrzennego.

- 2) Mapa behawioralna – w niej określone zachowania pojawiają się zawsze w miejscach z pewnymi ograniczeniami wynikającymi z natury środowiska fizycznego. Wczesne odkrycia dotyczące znaczenia tego oczywistego faktu doprowadziły do znacznego wzrostu liczby badań nad związkiem między różnymi aspektami zachowania a przestrzenią fizyczną, w której są obserwowane. Wszystkie powyższe typy danych są składnikami mapy behawioralnej (Ittelson i in., 1970; za: Hauziński, 1998).

Według Rylkego (2011) jako dodatkowe wydzielenie można dołączyć mapę znaczeń. W przeszłości jej odpowiednikiem była mapa funkcji pełnionych przez przestrzenie przeznaczone do realizowania tych funkcji. O różnych znaczeniach poszczególnych części krajobrazu decydowało nagromadzenie (gęstość) miejsc spełniających badaną funkcję. Zasady tworzenia takich map znaczeń zostały ustalone przez socjologów miejskich. W Polsce byli to: Wallis (1971, 1990) i Czerwiński (1974). Na tej podstawie powstaje mapa sensoryczna, która obrazuje zjawiska krajobrazu w umyśle oraz postrzeganą intensywność bodźców (krzywa wrażeń – Wejchert, 1984). Kategorie rejestrowanego krajobrazu są ściśle określone i nie mają charakteru otwartego. Można przyjąć, że – wyodrębniając typowe elementy składające się na krajobraz – da się zrekonstruować mapę wyobrażeniową, która określa cechy krajobrazu ważne dla mieszkańców.

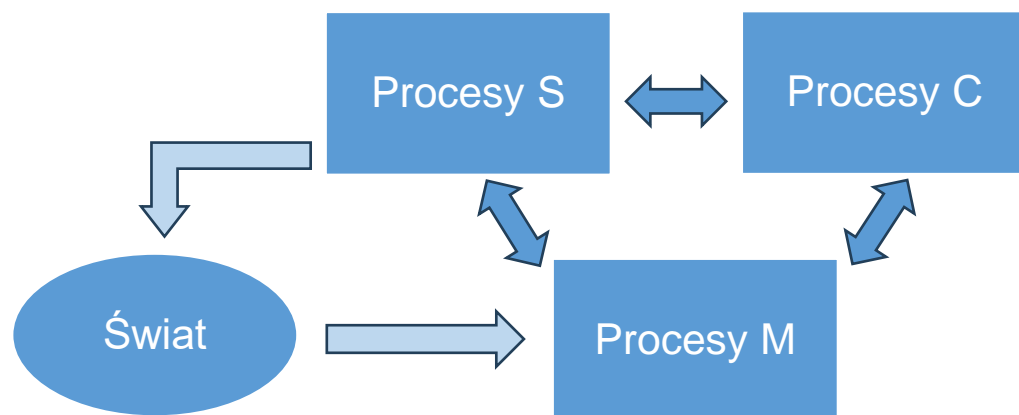
Do konstruowania map poznawczych wymagane są określone zdolności poznawcze, a mapy te odzwierciedlają nie tylko fizyczne cechy świata zewnętrznego, ale także cechy indywidualnego wyposażenia poznawczego (Hauziński, 1998; Kulczyńska, Matykowski, 2011). Natomiast same nawyki percepcyjne kształtują się w dużej mierze poprzez dziedziczenie wzorców z poprzednich pokoleń i po prostu tworzenie tradycji (Jałowiecki, Szczepański, 2001; Skiba, 2006; Bazan-Krzywoszańska i in., 2015). My, jako ludzie, używamy mechanizmów mapowania poznawczego do rozumienia, kodowania i przechowywania informacji o obiektach i ich właściwościach, tak abyśmy mogli odtworzyć te dane w innych sytuacjach (Hauziński, 2010; za: Stryjewska, Janda-Dębek, 2016). Mapy poznawcze można określić jako rodzaj trójwymiarowego modelu, który da się oglądać z wielu perspektyw. Taka konstrukcja czyni je bardziej elastycznymi i użytecznymi. Pozwala na eksplorację środowiska z różnych perspektyw i dostosowuje się do zmian w samym środowisku i pozycji jednostki (Taylor, Tversky, 1992; za: Stryjewska, Janda-Dębek, 2016). Obrazy mentalne są konstruowane z fragmentów wiedzy pobieranych z pamięci długotrwałej, a interpretacja związana z tymi fragmentami staje się częścią obrazu (Logie, 2001; za: Bertel i in., 2006). W konsekwencji reinterpretacja obrazu w umyśle jest często trudna. Jednakże, gdy obraz zostaje uzewnętrzniony (na przykład w postaci szkicu lub diagramu), jego treść może być łatwo reinterpretowana (Verstijnen i in.,

1998; za: Bertel i in., 2006). Komplementarna funkcjonalność obrazów i procedur rozumowania wizualnego w zakresie reinterpretacji stoi na tle ścisłego sprzężenia zaangażowanych podsystemów mentalnych (Kosslyn, Sussman, 1995; za: Bertel i in., 2006).

Istotnie, koncepcje tworzone przez psychologów zwykle trudno odnieść do bardziej podstawowych i mierzalnych cech związanych z funkcjonowaniem mózgu. Szczególnie interesujące są pomysły Ducha (2013; za: Bazan-Krzywoszańska i in., 2015), dotyczące procesów poznawczych i metod percepcji opartych na konkretnym doświadczeniu i myśleniu abstrakcyjnym oraz metod działania bazujących na eksperymentowaniu i refleksyjnej obserwacji. Opisuje on model, w którym wyróżnia trzy rodzaje aktywności mózgu (Ryc. 2):

- 1) Procesy na poziomie kory mózgowej analizujące dane sensoryczne (S), które tworzą wzorce aktywności wymagane do rozpoznawania dźwięków, kształtów, dotyku i tym podobne (głównie kora słuchowa, wzrokowa i czuciowa).
- 2) Procesy centralne (C), które dotyczą pojęć abstrakcyjnych bez silnego komponentu sensorycznego; angażują głównie korę asocjacyjną (ciemieniową, skroniową i czołową).
- 3) Procesy motoryczne (M) obejmujące aktywację kory ruchowej, wyobraźnię motoryczną i manipulację fizyczną (głównie kora przedczołowa, mózdzek i jądra podstawy).

Rozwijające się od lat 70. podejście behawioralne podkreśla wiodącą rolę percepcji jako filtra w kształtowaniu relacji człowiek–środowisko. Według klasycznej definicji Burgessa (1974) wyobrażenie miejsca to przekonania, opinie i poglądy, jakie jednostki i grupy społeczne mają na temat różnych części kraju. Jest ono konstruowane na bazie różnych źródeł, od osobistych doświadczeń po źródła pośrednie (media, literatura, tradycje kulturowe). Postrzeganie stworzone poprzez filtry percepcyjne jest z natury subiektywne, uproszczone i selektywne.

Ryc. 2. Model aktywności mózgu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ducha (2013; za: Bazan-Krzywoszańska i in., 2015).

Konkretnym przykładem takiego prostego opisu może być stereotyp, który według Schaffa (1981) jest sądem wartościującym związanym z przekonaniem, które wykazuje następujące cechy: ma pochodzenie społeczne; jego obiektem jest głównie grupa ludzi; zawsze wiąże się z ładunkiem emocjonalnym; jest trwały i odporny na zmiany; jest całkowicie sprzeczny z faktami lub tylko częściowo zgodny z faktami; stwarza poczucie prawdy (Sobala-Gwosdz, 2018). Mapowanie poznawcze wywodzi się z obserwacji, że długotrwałe związki mieszkańców z poszczególnymi obszarami skutkują doświadczeniami przechowywanymi w pamięci w postaci reprezentacji przestrzeni i czasu. Wiele procesów poznawczych, takich jak percepcja wieloznacznych obrazów, pamięć, planowanie, rozwiązywanie problemów czy aktywność spontaniczna, można opisać w trzech krokach (Tota, 2015):

- 1) Przygotowanie mózgu i wykonanie zadania.
- 2) Czekanie na zjawienie się podświadomych skojarzeń, aby zrobić krok w kierunku rozwiązania.
- 3) Świadome obserwowanie najciekawszych korelacji.

Zrozumienie miasta można osiągnąć jedynie poprzez zmuszone zapamiętywanie szczegółowej sekwencji cech, rozmieszczonych na tyle niedaleko siebie, że każdy kolejny punkt jest zawsze blisko poprzedniego. Główną funkcją reprezentacji przestrzennej jest ułatwienie procesu lokalizowania obiektów i siebie w środowisku oraz poruszania się po dużych obszarach. Pełni ona rolę organizatora doświadczenia. Mniejszymi elementami reprezentacji przestrzennej są punkty i drogi. Dlatego środowisko zewnętrzne można sobie wyobrazić jako przestrzeń składającą się z potencjalnych punktów orientacyjnych i potencjalnych dróg (Tota, 2015). Według Ducha (2013) uczenie się czegoś nowego powinno opierać się na wcześniej zdobytej wiedzy, na istniejących strukturach pojęciowych i relacjach (przekształceniach) między nimi. Jest to przestrzeń, w której powinny pojawić się nowe elementy. Jednak bez podstawy uczenie się będzie nieefektywne i pozostanie na poziomie formuł przechowywanych w pamięci (Bazan-Krzywoszańska i in., 2015; Tota, 2015).

Wyobrażenia łatwo poddają się przetwarzaniu. Mechanizmy wyobrażeniowe obejmują rekodowanie (transmorficzne lub izomorficzne) informacji ikonograficznych. Młodkowski (1998; za: Mordwa, 2003: 20) uważa, że wszelkie przekształcenia zachodzą w mentalnych reprezentacjach przestrzeni, „czyli na śladach pamięciowych tworzących neuronalny jej substrat”. Według niego mechanizmy te nie są nieznanne, niemniej jednak wyróżnia on siedemnaście podstawowych form manipulacji obrazami. Najważniejsze z nich to (Mordwa, 2003):

- 1) reintegracja, czyli łączenie różnych elementów w przestrzeni, na zasadach atypowych,
- 2) multiplikacja – zwielokrotnienie danego typu elementów,

- 3) majoryzacja – powiększenie całego obrazu lub tylko jego centralnej części,
- 4) hiperbolizacja – naruszenie proporcji z podkreśleniem elementów obrazu,
- 5) schematyzacja – uproszczenie kształtów,
- 6) metamorfoza – ewolucyjne zmiany pierwotnej formy obrazu,
- 7) translokacja – przesunięcie pewnych elementów obrazu względem innych,
- 8) skaning – poszukiwanie w obrazie wybranych elementów poprzez ruch całkowitego obrazu.

Nie tylko geografowie, ale także architekci, urbaniści, psycholodzy i socjolodzy wszystkich dyscyplin, omawiając kwestie percepcji, odwołują się do pracy Lyncha (1960) *The Image of the City*, która ciągle stanowi punkt odniesienia dla przedstawicieli dziedziny zajmującej się problematyką interakcji człowieka ze środowiskiem (Nieścioruk, 2013; Tobiasz-Lis, Wójcik, 2014; Gyórfy, 2015). Przedstawiona tu metoda analizy ręcznie rysowanych szkiców miast (zwanych też mapami mentalnymi, mapami wyobrażonymi, mapami szkicowymi¹⁵) wychodzi od bardziej „geograficznej” części badań percepcyjnych. Choć geografowie zwrócili uwagę na fakt, że znajomość procesów percepcyjnych, począwszy od rozpoznawania i definiowania środowiska, poprzez konstruowanie i klasyfikowanie, aż do oceny i doświadczania przestrzeni, może stanowić pełniejsze i dokładniejsze wyjaśnienie zachowań przestrzennych człowieka, to jednak odeszli od wyjaśniania samego procesu percepcyjnego, który jest przedmiotem zainteresowania psychologii, a skoncentrowali się głównie na wynikającym z niego obrazie przestrzeni. Z tego powodu zaproponowano, zwłaszcza w polskiej geografii, aby badania postrzegania, postaw i preferencji przestrzennych określać mianem geografii wyobrażeń (Domański, Libura, 1986; za: Tobiasz-Lis, 2015).

Wspomniane powyżej mapy mentalne są jedną z najczęściej stosowanych metod badawczych. Niektórzy autorzy uważają tę metodę za mało wiarygodne narzędzie analizy reprezentacji przestrzeni rzeczywistej, ponieważ związek z miejscem jest wysoce wpływowy, a aspekty związane z życiem badacza i jego własnym wkraczają w treść szkicu (Schmeincka, Thurston, 2007; za: Stryjewska, Janda-Dębek, 2016). Pomimo tych zastrzeżeń przez większą część naukowców mapy wyobrażeniowe są uważane za równie wiarygodne i dokładne jak odmienne metody pomiaru wiedzy przestrzennej (Blades, 1990; Pinheiro, 1998; za: Stryjewska, Janda-Dębek, 2016). Rysunki szkicowe są schematycznymi przedstawieniami reprezentacji przestrzennej stworzonej przez wybrane osoby. Badając różnice w mapach poznawczych

¹⁵ Definicje określające dokładne znaczenie tych słów są na tyle mało zróżnicowane, że autor na podstawie przeanalizowanych różnych publikacji określił, że wyżej wymienione wyrażenia w dysertacji zostały uznane za synonimiczne względem siebie.

między poszczególnymi grupami i typami ludzi, należy wziąć pod uwagę, że struktura obrazów jest związana z odtwarzaniem wyników procesu pozyskiwania informacji, a nie występuje losowo na etapie raportowania (Buttenfield, 1986; za: Stryjewska, Janda-Dębek, 2016). Sam Lynch (1960) zajmował się raczej zbiorowym wizerunkiem (*public image*) mieszkańców miasta niż indywidualnymi różnicami w postrzeganiu przestrzeni (pozostawionymi psychologom) (Nawrocki, 2015). Mniej znaczącym czynnikiem może być fakt, że mapy są rysowane z lotu ptaka, a respondenci mają różne kompetencje rysunkowe. Jednak żaden z tych czynników nie ma wpływu na umiejętność odczytania, czy pewne elementy znajdują się w prawidłowym położeniu na rysunku, oraz na to, jak poprawna (dokładna) i szczegółowa jest mapa szkicowa w porównaniu z mapą właściwą (Stryjewska, Janda-Dębek, 2016).

Tradycyjne badanie map mentalnych obejmuje analizę dokumentów stworzonych przez respondentów. Kwestionariuszami tymi mogą być mapy (szkice) lub opisy wybranego hasła-miasta. W przypadku map analizuje się przykładowo: sposób rysowania, orientację obrazu, układ między obiektami, obecność lub brak pewnych elementów, powiększenie lub pomniejszenie określonych obszarów oraz liczebność występowania danych elementów w przestrzeni. W przypadku opisów szczególną uwagę zwraca się na walory danego miejsca (Bazan-Krzywoszańska i in., 2015). Można mówić o trzech głównych obszarach badawczych (Gendźwił, 2006; za: Nieścioruk, 2013):

- 1) Pierwszym z nich jest zjawisko określane jako mapowanie (kartowanie) strukturalne. W tym nurcie bada się szkice przestrzeni i analizuje charakterystyczne elementy zauważone przez respondentów. Pionierem tego typu badań był w latach 60. XX wieku urbanista Lynch (1960).
- 2) Drugi kierunek to ocena percepcji przestrzeni za pomocą map mentalnych, w których respondenci nie tylko przedstawiają środowisko, ale także oceniają je w kategoriach relacji najlepszy–najgorszy, bezpieczny–niebezpieczny oraz przyjemny–nieprzyjemny. Jest to mapowanie ewaluacyjne wywodzące się z prac amerykańskiego geografa Goulda (1966).
- 3) Ostatnim kierunkiem jest wykorzystanie map wyobrazeniowych do badania i oceny środowiska oraz identyfikacji zagrożeń. Sporządzanie map szkicowych i map strukturalnych jest uznaną metodą badawczą. Wskazywano na jej ograniczenia i braki, ale z drugiej strony podkreślano również, że jest mniej podatna na błędy niż inne metody badań wiedzy przestrzennej (Bell i in., 2004).

Wraz z pojawieniem się komputerów i nowych możliwości analizy danych badacze postawili sobie za cel szybsze i dokładniejsze analizowanie map mentalnych metodami

komputerowymi. Jedno z pierwszych badań w tej dziedzinie przeprowadzili Sheetz i in. (1994; za: Aram i in., 2019), proponując, aby mapy mentalne były oceniane przez Group Support System (GSS) w celu szybszej i dokładniejszej analizy. W ramach analizy map mentalnych w sposób obliczeniowy w badaniach Trowbridge'a i in. (1975; za: Aram i in., 2019), wykorzystano narzędzie Georeferencing ArcGIS do oceny dokładności map mentalnych na podstawie odległości metrycznych mapy głównej, która pozwoliła określić dokładność lokalizacji punktów orientacyjnych poprzez nałożenie mapy mentalnej na główną mapę miasta. W innym podejściu, zaprezentowanym przez Tomko i Wintera (2013; za: Aram i in., 2019), pięć elementów Lyncha (1960) zostało sklasyfikowanych według dwóch cech: dostępności i wymiaru. Przedstawili oni nowy model postrzegania przez ludzi wizerunku miasta w oparciu o rodzaj środka transportu, z którego korzystają (samochód, pociąg lub transport wodny). Wyniki tych obliczeń określają zależność między badanymi czynnikami za pomocą wykresów i pokazują zróżnicowane obrazy miasta z perspektywy poszczególnych osób podróżujących różnymi środkami transportu w obrębie miasta, a także różnice między tymi obrazami. Nowością w dziedzinie analizy map mentalnych jest program *open source* Aram Mental Map Analyzer (AMMA), który pozwala badaczom uzyskać wyniki w postaci danych liczbowych i map analitycznych z większą dokładnością i szybkością, dzięki wykorzystaniu specjalnych funkcji i nowych metod analizy. AMMA bada wszystkie wymiary i cechy map graficznych, a uzyskane wyniki dostarczają szeroki zakres ważnych i zróżnicowanych danych, które są dostosowane do wymaganego przedmiotu badań i informacji (Aram i in., 2019).

Na podstawie danych zebranych przy użyciu metody map mentalnych można określić, jakie są wyobrażenia przestrzenne mieszkańców. Jak wykazały różne badania wykorzystujące tę metodę, szkice można połączyć z danymi społeczno-demograficznymi, aby uzyskać informacje o tym, jak kobiety i mężczyźni postrzegają miasto, czy jak postrzegają je osoby starsze i dzieci. Podobnie można wykorzystać informacje na temat okresu zamieszkania, warunków materialnych lub tego, gdzie ludzie mieszkają i jak poruszają się po mieście. Na przykład badania Nawrockiego (2015) wykazały, że postrzeganie miasta przez osoby mieszkające w dzielnicach peryferyjnych jest zupełnie inne niż w przypadku mieszkańców z dzielnic centralnych. Poprzez narysowanie mapy mentalnej – a dokładniej zaznaczenie początku szkicowania – możliwe jest określenie konceptualnego punktu zakotwiczenia mieszkańców miasta. Od tego miejsca rozpoczyna się tworzenie mapy, a pozostałe elementy rysowane są wokół niej (Lynch, 1960; za: Nawrocki, 2015).

Rysowanie map mentalnych nierzadko łączono z zaznaczaniem na pracach ocen (wyrażanie opinii) oraz emocji (preferencje), dzięki czemu w rezultacie powstają mapy

oceniające. Możliwe jest także, tak jak w badaniach Nasara (1990), zaznaczanie najbardziej oraz najmniej przyjemnych obszarów lub też najbardziej przyciągających, najbardziej charakterystycznych, najładniejszych, najbezpieczniejszych przestrzeni publicznych miasta, jak w badaniach przestrzeni publicznych Katowic i Gliwic, zrealizowanych przez Bierwiazonka i Nawrockiego (2012), a nawet przywiązania do danego obszaru oraz lubienia go, jak w badaniach Lewickiej (2012).

Innym zastosowaniem jest analiza nazw miejscowych na mapach poznawczych: w badaniach prowadzonych przez Masnego (2008) w Pszczynie znaleziono szereg nazw świadczących o lokalnej tożsamości. W szkicach występują następujące nazwy dialektalne: „kirof” – cmentarz, „moja chałpa” – mój dom, „stary i nowy targ” – targ miejski, „tanksztela” – stacja benzynowa, „stowki” – stawy w parku (Nawrocki, 2015).

Lynch (1960) uważa, że w procesie odnajdywania się w mieście strategiczną rolę odgrywają mentalne obrazy zewnętrznego świata fizycznego. Wyobrażenie to jest produktem aktualnych wrażeń i wspomnień z poprzednich doświadczeń. Obraz ten służy do interpretacji napływających informacji i kontroli zachowania. Na podstawie badań percepcji trzech miast – Los Angeles, Jersey City i Bostonu – wyróżniono podstawowe elementy, które są jednocześnie składnikami metody pozwalającej na klasyfikację obiektów na szkicowej mapie środowiska miejskiego. Pięć elementów zostało przez niego zdefiniowane następująco (Hauziński, 1998; Ciobanu, 2008; Gendźwiłł, 2009; Balencourt, Zafra, 2012; Nieścioruk, 2013; Al-Ghamdi i in., 2015; Bazan-Krzywoszańska i in., 2015; Nawrocki, 2015; Tota, 2015; Filomena i in., 2019):

- 1) Ścieżki (*paths*) – to kanały, które obserwatorzy, zwykle sporadycznie lub potencjalnie, przekraczają. Należą do nich drogi, chodniki, pasy, kanały i linie kolejowe. Dla wielu osób te elementy są dominujące w ich postrzeganiu miasta. Poruszając się po mieście, ludzie rozpoznają i porządkują relacje między ulicami i innymi elementami.
- 2) Krawędzie (*edges*) – to elementy liniowe, które nie są postrzegane przez świadomego obserwatora jako ścieżki. Reprezentują dwa etapy drogi, granicę obszaru lub przerwę w ciągłości liniowej, taką jak linia brzegowa, linia kolejowa, mur lub koniec możliwości poruszania się w przestrzeni. Krawędzie to mniej lub bardziej penetrowalne bariery, które oddzielają poszczególne obszary miasta lub zapewniają połączenie między dwoma różnymi obszarami. Krawędzie nie są dominującym elementem miasta. Są jednak często ważną cechą porządkującą w obrazach mentalnych, zwłaszcza gdy służą do ujednoczenia różnych obszarów. Taką funkcję pełnią na przykład rowy i mury.
- 3) Rejony (*districts*) – to średniej wielkości obszary miasta o identyfikowalnych i podobnych cechach zapisanych w dwóch wymiarach w umyśle obserwatora (na przykład dzielnice),

przy założeniu, że znajdują się one w mieście lub poza nim. Ludzie konstruują obraz swojego miasta w oparciu o rejony, ale nie jest łatwo określić, czy nie korzystają oni częściej ze ścieżek. Zależy to nie tylko od ich preferencji, ale także od cech miasta.

- 4) Węzły (*nodes*) – to strategiczne punkty w obrębie obszaru miejskiego, punkty koncentracji lub węzły, który są ważne dla ruchu. Może to być pętla komunikacyjna, punkt przesiadkowy, skrzyżowanie tras, punkt przejścia z jednej struktury do drugiej i tym podobne. Węzeł może być również prostym agregatem, skupiskiem pewnych użytecznych lub fizycznych cech środowiska. Niektóre węzły tworzą centralny obszar dzielnic, promieniują na inne obszary lub stają się ich symbolem (określane są wówczas również jako rdzeń, centrum). Koncepcja węzła nawiązuje do pojęcia ścieżki, gdzie węzeł jest najbardziej odpowiednią drogą (pasażem) podróży. Jest ona bliska także pojęciu rejonu, kiedy to centrum odzwierciedla cechy charakterystyczne danego rejonu.
- 5) Punkty orientacyjne (*landmarks*) – to prosta definicja obiektu fizycznego, takiego jak budynek, znak, sklep czy wzgórze. Jego użycie wymaga wyodrębnienia pojedynczego elementu z dużej liczby możliwych obiektów. W tym przypadku obserwator znajduje się poza obszarem obserwacji (może podążać ścieżką).

W swoich pracach nad mapowaniem przestrzennym miast Lynch i Rodwin (1970; za: Hauziński, 1998) przedstawili zasadę tworzenia kategorii opisujących związki między fizyczną formą środowiska miejskiego a zachowaniem człowieka. Zaproponowali oni system analizy jakości, ilości i rozkładu przestrzennego cech i typów obiektów występujących we wszystkich rodzajach środowisk miejskich. Badacze stwierdzili, że urbaniści często opierają swoje działania planistyczne na intuicji, tradycji społecznej lub powierzchownej atrakcyjności udogodnień, a ignorują kwestie związane ze skutecznością ludzkich działań w zaspokajaniu konkretnych potrzeb. Statyczne i holistyczne podejście planistów jest źródłem konfliktów i niezadowolenia mieszkańców. Aby tego uniknąć, Lynch i Rodwin (1970; za: Hauziński, 1998) zaproponowali pięć kryteriów wyróżniania kategorii w analizie formy miejskiej:

- 1) analizowane kategorie muszą coś znaczyć w skali miasta oraz być testowalne i opisywalne w dużej skali,
- 2) analizowane kategorie muszą zawierać opisy cech fizycznych (na przykład forma) lub opisy rozmieszczenia aktywności i nie mogą łączyć tych kategorii,
- 3) analizowane kategorie powinny mieć zastosowanie do całego miasta,
- 4) kategorie powinny być reprezentatywne i weryfikowalne,
- 5) analizowane kategorie powinny mieć istotny wpływ na realizację celów człowieka i powinny obejmować wszystkie ważne cechy fizyczne środowiska.

System analizy morfometrycznej miasta polega na opisie istniejących wzorców aktywności, przepływów ludzi, przepływów towarów oraz wzorców przestrzennych lokalizacji aktywności. W celu analizy tych dwóch systemów należy wyróżnić następujące kategorie (Hauziński, 1998):

- 1) Typy elementów – kluczowe rodzaje miejsc i obiektów związanych z przepływem ruchu, które można jakościowo opisać pod względem najważniejszych aspektów zróżnicowania i łączności (na przykład drogi).
- 2) Ilość – liczba budynków, ulic, szerokości, długości, wielkości mierzalne; kategorie te służą do określenia ogólnej skali i objętości obszaru opracowania.
- 3) Gęstość – to intensywność występowania obiektu w ograniczonym obszarze.
- 4) Ziarno – to kategoria służąca do określenia typowych relacji pomiędzy podobnymi lub niepodobnymi elementami, na podstawie których kształtowane są ogólne wzorce zagospodarowania (na przykład tereny fabryczne są często oddalone od terenów rekreacyjnych).
- 5) Organizacja centralna – to relacja między zbiorem obiektów a obiektem centralnym.
- 6) Ogólny rozkład przestrzenny – to dwu- lub trójwymiarowa mapa/model zawierający wyróżniające się modele przestrzeni. Mapa ta służy do przedstawienia całego modelu miasta w oparciu o informacje zawarte w poprzednich pięciu kategoriach.

W swojej pracy naukowej Lynch (1976; za: Hauziński, 1998) stwierdził, że percepcja jest procesem, który rozwija się wspólnie z doświadczeniem i pomaga konstruować mentalne obrazy przestrzeni i czasu. Przestrzenny wymiar ich zachowań jest bardzo ważny, ponieważ ludzie muszą być w stanie rozpoznać miejsce, w którym żyją, i odnieść je do innych istotnych obszarów. Krajobraz miejski jest środkiem komunikacji między środowiskiem a ludźmi. Jest nośnikiem informacji przydatnych dla poznania, rozwoju i zachowania oraz dostarcza satysfakcji emocjonalnej i estetycznej. Zawiera również czynniki sprzyjające lub osłabiające bezpośrednie relacje międzyludzkie. Obok środowiska społecznego istotne znaczenie dla rozwoju człowieka ma środowisko przestrzenne. Znaczenie każdego miejsca w środowisku wynika z jego tendencji do wiązania (ułatwiania interakcji) wszystkich w nim się znajdujących. Żywotność miejsca jest wzbogacana przez jego tożsamość i kształtowana przez postrzeganą integralność procesów biologicznych, aktywności społecznych i osobistych (Lynch, 1976; za: Hauziński, 1998). Optymalne środowisko życia powinno być wynikiem celowego działania, musi być wypełnione obiektami, które artykułują funkcję, dostarczają bodźców o różnej intensywności, łączą ruch (ulice) i umożliwiają aktywność (plac zabaw) oraz odzwierciedlają przekonania i wartości jego mieszkańców. Dzieje się tak dlatego, że wszystkie działania

mieszkańców miasta wyrażają się w formie przestrzennej (Castells, 1982; za: Hauziński, 1998). Optymalne sąsiedztwo musi dostarczać optymalnych bodźców sensorycznych, umożliwić budowanie indywidualnych i zbiorowych tożsamości lokalnych oraz koordynować relacje społeczne.

Podstawowe założenia teorii wizerunku miasta Lyncha (1960) prowadzą do następujących wniosków.

- 1) Krajobraz miejski, podobnie jak właściwości mentalne jego mieszkańców, stanowi podstawę przestrzennej organizacji wiedzy o mieście oraz jego mieszkańcach. Początkowo jest on poznawany i zapamiętywany, później funkcjonuje jako obraz mentalny (mapa), który umożliwia zdobywanie kolejnych informacji i realizację celów różnych działań.
- 2) Krajobraz miejski składa się z kilku specjalnych kategorii odpowiadających kulturowemu, ekonomicznemu, społecznemu, naukowemu i technologicznemu środowisku rozwoju mieszkańców miasta.
- 3) Krajobraz miejski jest konstrukcją społeczną, a mapa miasta jest subiektywnym obrazem krajobrazu miejskiego.
- 4) Jeżeli krajobraz miejski w skali całego miasta konstruuje tożsamość jego mieszkańców, wspólną historię i tradycję, to mapa miasta odzwierciedla indywidualną historię życia, proces kształtowania się tożsamości i relacje ze środowiskiem zewnętrznym.

Kategorie wyróżnione przez Lyncha (1960) są zdeterminowane zainteresowaniem kwestią związku między cechami przestrzeni miejskiej a możliwością kształtowania jej mentalnego obrazu. Kategorie związane z możliwościami adaptacji jednostki do otaczającego ją środowiska przestrzennego jest jednak znacznie więcej. Znaczenie tych kategorii konwertuje się wraz ze zmianami etapu rozwoju jednostki oraz zmianami w zakresie aktywności społecznej. Zróżnicowanie treści map poznawczych jest wynikiem wybiórczości procesów poznawczych, różnorodności doświadczeń, różnic w behawioralnych strategiach zaspokajania potrzeb oraz zróżnicowania środowisk życia. Tak więc cechy danego obiektu lub celu w środowisku jednostki (na przykład częstotliwość, intensywność występowania, natężenie oddziaływania) sprzyjają jego zapamiętaniu lub ignorowaniu (Hauziński, 1998).

Zakłada się więc, że pomimo indywidualnych cech mieszkańców/użytkowników istnieją cechy wspólne dla poszczególnych mieszkańców/użytkowników przestrzeni miejskich, pozwalające na wyróżnienie społeczności miejskich, które w ten sam sposób rozpoznają, waloryzują i funkcjonują w danej przestrzeni. Ponadto jednym z kryteriów segmentacji próby osób może być poczucie tożsamości lokalnej. Możliwe jest zatem przeprowadzenie badań

analizujących związek pomiędzy poczuciem tożsamości lokalnej a jej wpływem lub brakiem wpływu na wartościowanie i codzienne funkcjonowanie jednostek i społeczności miejskich (Parysek, Mierzejewska, 2013; za: Górski, 2017). Analiza społecznego wizerunku obszaru (miasta) może być narzędziem pozwalającym na lepsze zrozumienie użytkowników danego elementu przestrzennego, co umożliwi planowanie działań (w tym działań aktywizujących) lepiej odpowiadających potrzebom użytkowników wybranego obszaru (Górski, 2017).

Oprócz błędów w reprezentacji map poznawczych wynikających z właściwości procesów percepcji i procesów poznawczych indywidualne postrzeganie otoczenia charakteryzuje się też znacznymi różnicami między poszczególnymi grupami i typami ludzi. Próby określenia czynników wpływających na rysowanie mapy poznawczej danego obszaru nadal stanowią ważny temat badań naukowych. Najogólniej rzecz biorąc, czynniki te można rozdzielić na dwie kategorie: czynniki związane z fizycznymi cechami postrzeganego środowiska oraz czynniki wynikające z subiektywnych cech osób postrzegających.

Prawie wszystkie obszary miejskie są niepowtarzalne ze względu na swoje cechy geograficzne, architektoniczne i topograficzne. Podstawowe typy przestrzeni można wyróżnić na podstawie funkcji, jaką dana forma urbanistyczna pełni w „tkance miejskiej”, co wynika z jej specyfiki. Od starożytności najbardziej podstawowymi elementami systemów miejskich w naszej kulturze były place i ulice (Lose, 2015; za: Stryjewska, Janda-Dębek, 2016). Ich forma, układ i funkcja są bardzo różne. Plac jest miejscem gromadzenia się, postoju i przebywania. Ulica natomiast jest, jak żyła umożliwiająca mieszkańcom poruszanie się, przemieszczanie i docieranie do określonego celu. Obydwa elementy można zaprojektować tak, by ich układ zapadał w pamięć (i był czytelny) (Gehl, 2009; za: Stryjewska, Janda-Dębek, 2016). Co istotne, pewne przestrzenie są preferowane przez mieszkańców, którzy chętnie spędzają w nich czas i czują się tam bardziej komfortowo. Na przykład łatwiej jest znaleźć drogę z punktu A do punktu B przez tę przestrzeń niż jakąkolwiek inną. Zestaw cech środowiska, które ułatwiają uczenie się, zapamiętywanie i nawigację, nazywany jest czytelnością (Lynch, 1960). Może to wpływać na reakcje emocjonalne i postrzeganie atrakcyjnych i estetycznych przestrzeni (Bell i in., 2004; za: Stryjewska, Janda-Dębek, 2016). Na czytelność otoczenia składają się następujące czynniki: łatwość generowania reprezentacji mentalnych, łatwość odnajdywania się w nich, łatwość przywoływania i uczenia się (Lewicka, Bańka, 2008; za: Stryjewska, Janda-Dębek, 2016). Czytelna kognitywna mapa przestrzenna charakteryzuje się większą szczegółowością (rozumianą jako liczba oznaczonych obiektów) i dokładnością (precyzja oznaczenia obiektów z ich rzeczywistym położeniem w środowisku), gdyż jej układ przestrzenny jest łatwiejszy do zapamiętania. Według Lyncha (1960) przestrzenie czytelne

(czyli dobrze zaprojektowane pod względem wzornictwa) zapadają w pamięć ze względu na zawarte w nich obiekty (symbole) oraz trasy, które są powszechnie znane i łatwo dostępne. Założenie to pozwala na badanie możliwości obrazowania krajobrazu mentalnego miasta oraz porównywanie cech jednego miasta z drugim. Umożliwia badanie różnic w strukturze mapy poznawczej między odmiennymi kulturowo podgrupami ludności i różnymi grupami wiekowymi (Hauziński, 1998).

Oprócz inteligencji na reprezentację mapy poznawczej wpływają także różnice płci (Everitt, Cadwallader, 1972; Orleans, Shmidt, 1972) oraz powiązane z nią różnice związane ze zdolnościami wzrokowo-przestrzennymi (Moir, Jessel, 1989), poznawczymi stylami zależności i niezależności (Nosal, 1990, 2008; Kimura, 2006) oraz miejscem wychowania. Niektórzy naukowcy wykazali, iż przynależność do wybranej klasy społecznej (Goodchild, 1974; Karan i in., 1980), opanowanie miasta (Evans i in., 1981) oraz wiek (Francesato, Mebane, 1973; Hospers, 2010) mogą być również przyczyną różnic w kreowanych mapach poznawczych. Różnice międzypłciowe w uzdolnieniach przestrzennych przypisuje się uwarunkowanym ewolucyjnie teoriom powiązanych z różnicami w aktywności mężczyzn i kobiet – zgodnie z ujęciem zbieracko-łowieckim (Silverman i in., 2007) – dotyczącymi na przykład wielkości terenu przydomowego oraz obszaru codziennych, zwyczajnych aktywności. Kobiety i męskie mapy poznawcze różnią się w aspektach ilościowych, takich jak szacowanie odległości między obiektami (Stephan i in., 2014). Powszechna teza mówi o tym, że mężczyźni mają lepsze zdolności wzrokowe i przestrzenne. Wyjaśnienia, dlaczego tak jest, są różne. Witkin przypisuje te zdolności stylowi percepcyjnemu zwanemu Field Dependence–Independence (FDI), który wyjaśnia, w jaki sposób percepcja jest determinowana przez pole percepcyjne (Kimura, 2006; Farmaki i in., 2019). „Zależność – niezależność od pola związana jest z określonością spostrzeżeń (osoby niezależne od pola jasno i dokładnie opisują to, co spostrzegają), aktywnością/pasywnością w odniesieniu do detali pola, stabilnością spostrzeżeń (osoby zależne od pola cechuje niestabilność sądów, zlewanie sekwencji spostrzeżeń), manipulacją alternatywami (osoby niezależne od pola w przeciwieństwie do zależnych nie tylko dostrzegają alternatywy, ale również potrafią je wyjaśnić), zdolnością do różnicowania reakcji na zmieniające się bodźce (osoby zależne mają skłonność do persewencji), porządkiem w opracowywaniu postrzeżeń (osoby zależne odtwarzają całość bez wyróżnienia dominującej struktury, natomiast osoby niezależne od pola koncentrują się na detalach), radzeniem sobie z całością (osoby niezależne od pola ujmują całość w postaci zorganizowanej i zróżnicowanej, natomiast osoby zależne przedstawiają całość mało spójną wewnątrznie, ubogą w detale)”. (Bednarek, Orzechowski, 2008; Bednarek, 2011; za: Stryjewska, Janda-Dębek, 2016: 230)”.

Innymi słowy, można założyć, że osoby niezależne od pola tworzą spójne i ustrukturyzowane mapy poznawcze, ponieważ łatwiej im nadać strukturę przestrzenną swoim poznawczym reprezentacjom środowiska, podczas gdy osoby zależne od pola tworzą bardziej zniekształcone mapy, ponieważ mają trudności ze zrozumieniem tej struktury.

Bardzo ciekawą cechą wpływającą na obraz, mapę poznawczą jest również to, gdzie się wychowaliśmy. Nie da się przecież zaprzeczyć, że środowisko, w którym spędzamy większość czasu, zwłaszcza w okresie dojrzewania, może wpływać na rozwój specyficznych strategii orientacyjnych i wrażliwości na różne rodzaje bodźców (zarówno środowiskowych, jak i semantycznych) (Stryjewska, Janda-Dębek, 2016).

1.4. Wykorzystywanie map mentalnych

Prezentacja wyników badań z wykorzystaniem metody map mentalnych ma duży potencjał technologiczny oraz graficzny. Metoda prezentacji wymiarów oceny ewaluatywnej może być łatwo zrozumiana przez odpowiednich interesariuszy. Ponadto zbiorcza mapa mentalna prezentująca poszczególne zagadnienia i problemy badawcze może przynieść cenne korzyści, zwłaszcza w organizacjach odpowiedzialnych za rozwój przestrzenny miasta. Szerokie zastosowanie metody map mentalnych w projektach badawczych dotyczących zagadnień przestrzennych powinno być z pewnością dostrzeżone przez władze publiczne, których działalność bezpośrednio lub pośrednio zależy od uwarunkowań społeczno-przestrzennych. Dane¹⁶ i wyniki uzyskane za pomocą tej metody mogą przyczynić się do identyfikacji i rozwiązania wielu nierozstrzygniętych dotąd problemów społecznych i sytuacji konfliktowych na określonych obszarach. Mimo, że metoda map mentalnych jest od wielu lat stosowana w warsztatach badaczy nauk społecznych, bardzo rzadko wykorzystuje się ją w projektach badawczych dotyczących różnych zagadnień z dziedziny życia społecznego. Wysoki poziom umiejętności technicznych (niezbędnych do przygotowania i przeprowadzenia badań kwestionariuszowych oraz przetwarzania danych) nie ułatwia stosowania tej metody.

Ponadto metoda map mentalnych jako samodzielna metoda pomiaru nie jest wystarczająco efektywna poznawczo i nie dostarcza kompleksowych danych empirycznych do

¹⁶ Dane empiryczne zebrane od respondentów muszą zostać zdigitalizowane, aby umożliwić analizę i późniejszą interpretację. Ponieważ metoda map mentalnych pozwala na gromadzenie zarówno danych ilościowych, jak i jakościowych, każdy typ danych należy rozpatrywać indywidualnie. Dane ilościowe powinny być wprowadzane do specjalnie przygotowanej w tym celu matrycy danych (zakodowane). Taka procedura pozwala na zastosowanie ewentualnej obróbki statystycznej na dalszym etapie procesu badawczego (Gould, 1974; za: Klimek, 2011). Dane jakościowe powinny być z kolei przetworzone cyfrowo za pomocą sprzętu komputerowego (na przykład skanerów) i zapisane w formacie, który może być przetwarzany przez programy komputerowe do edycji plików graficznych. Do analizy danych jakościowych często wykorzystuje się poszczególne odcienie kolorów przypisane do odpowiednich zmiennych/wskaźników na mapie zbiorczej (Klimek, 2011).

wyjaśnienia obserwowanych zjawisk życia społecznego zachodzących na danym obszarze i zalecane jest jej uzupełnienie innymi metodami badawczymi. Sytuacja ta stwarza możliwości innowacyjnych rozwiązań i zmian metodologicznych w zakresie wykorzystania tej metody w różnych obszarach tematycznych związanych z relacjami człowiek–przestrzeń. O małej popularności metody mapowania mentalnego wśród badaczy nauk społecznych świadczy również stosunkowo niewielka liczba polskich publikacji naukowych na ten temat (Klimek, 2011).

Mapy mentalne to narzędzie używane do reprezentowania i zrozumienia sposobu, w jaki ludzie postrzegają przestrzeń swojego miasta. Mogą być wykorzystywane w różnych obszarach działalności, w tym w marketingu terytorialnym, edukacji, turystyce i rewitalizacji.

Przez wiele lat marketing interpretowany był jako forma pozyskiwania klientów dzięki dokładnemu rozpoznawaniu i zaspokajaniu ich potrzeb, jednak to spojrzenie z biegiem czasu musiało ulec znacznej modyfikacji. Przekształcenie to nastąpiło już na początku lat 70. XX wieku po opublikowaniu historycznej tezy Kotlera i Levy’ego o rozrastaniu i pogłębianiu się marketingu oraz przedstawieniu nowego spojrzenia na rozwój procesu wymiany między różnego rodzaju podmiotami. Koncepcja ta podkreśla potrzebę interesu publicznego, dzięki czemu znacznie zwiększa się przedmiotowy i podmiotowy obszar działań marketingowych – obejmuje między innymi instytucje i organizacje *non profit* oraz różnego szczebla jednostki terytorialne (Cholewa, 2000; za: Grębowiec, Nyklewicz, 2020). W związku z tym wśród nowych obszarów zainteresowań marketingowych znalazł się *place marketing*, w języku polskim nazywany marketingiem terytorialnym lub komunalnym. W zależności od zróżnicowania przestrzennego jednostek można wymienić terminy pochodne i pokrewne występujące w piśmiennictwie, takie jak marketing: miejsc, gminny, przestrzenny, terytorialny, urbanistyczny lub regionalny (Florek, 2013; za: Grębowiec, Nyklewicz, 2020). W Polsce jako początek marketingu terytorialnego określa się moment przemiany ustrojowej zapoczątkowanej we wczesnych latach 90. XX wieku, gdy powstały pierwsze jednostki samorządu terytorialnego, czyli gminy (Florek, 2013; za: Nowak, 2021). W tym czasie samorządy otrzymały autonomię w zakresie gospodarki finansowej i rozwoju w jednostkach przestrzennych oraz administracyjnych. W warunkach gospodarki wolnorynkowej samorządy musiały zająć się marką i wizerunkiem miasta, aby przyciągnąć inwestorów i turystów (Kizielewicz, 2013; Rudolf, 2016). Specjaliści są zgodni co do tego, że wyodrębnienie terminu „marketing terytorialny” i nadanie mu należytej roli było jak najbardziej przełomowe i potrzebne w celu usprawnienia działań jednostek samorządów terytorialnych, odpowiedniego

zaspokajania potrzeb mieszkańców danego regionu oraz działających w nim przedsiębiorstw (Florek, 2013; za: Nowak, 2021).

Według Kotlera (1993) marketing terytorialny¹⁷ to społeczny i menedżerski proces tworzenia wymiany wartości oraz wzajemnych relacji podmiotów komunalnych z ich partnerami. Uważa on również, że marketing ma miejsce wszędzie tam, gdzie występują działania polegające na wymianie określonych wartości między jednostkami lub grupami. Szromnik (2002; za: Brelik, 2010) twierdzi, że marketing jest zwykle traktowany jako proces zarządzania, który daje możliwość odczytywania, przewidywania, a tym samym zaspokajania potrzeb i pragnień klientów. Z tej perspektywy marketing terytorialny może być rozpatrywany jako rynkowa koncepcja funkcjonowania jednostki lokalnej w ramach zarządzania w celu zaspokojenia potrzeb i pragnień społeczności lokalnej. Według Sekuły (2005; Markowski, 2002) marketing terytorialny to rynkowa koncepcja zarządzania gminami (powiatami, województwami) w celu zaspokojenia potrzeb obecnych i przyszłych klientów. Efekty ekonomiczne marketingu danego terytorium przejawiają się we wzmacnianiu bazy ekonomicznej i zwiększaniu dochodów budżetowych.

Najważniejszym celem marketingu terytorialnego jest ingerencja w postawy, opinie i wzorce zachowań poszczególnych grup klientów wewnętrznych i zewnętrznych poprzez tworzenie odpowiednich środków i instrumentów stymulujących relacje wymiany (Meffert, 1989; za: Grębowiec, Nyklewicz, 2020). Oznacza to kształtowanie zachowań, opinii i postaw konsumentów zgodnie z interesami gminy, miasta, regionu czy województwa. Synchronizacja działań narzędzi marketingowych bezpośrednio związanych z kreowaniem wizerunku jednostki terytorialnej oraz narzędzi wchodzących w skład *promotion mix*, które uzupełniają prowadzone działania, powinna stanowić podstawę do sformułowania przesłanek określonej strategii marketingowej dla danej jednostki przestrzennej. Bowiem połączenie wszystkich tych narzędzi ma bezpośredni wpływ na wizerunek i postrzeganie otoczenia przez obecnych i przyszłych mieszkańców oraz inwestorów (Grębowiec, Nyklewicz, 2020).

Realizując badania marketingowe, pracuje się na dwóch rodzajach zebranych danych, a są to (Sokołowicz, 2020):

- 1) Dane wtórne – czyli istniejące informacje, które zostały zebrane, przetworzone i stworzone przez kogoś innego. Korzystanie z nich jest stosunkowo tanie i pozwala dość

¹⁷ W tej dysertacji marketing terytorialny rozumiany jest w znacznie węższym znaczeniu aniżeli marketing miejsc (który jest pojęciem zawierającym wszelkie możliwe przestrzenie nadające się do działań marketingowych), ponieważ praca doktorska dotyczy analizy wybranych przestrzeni jednostek miejskich, a nie marketingu poszczególnych ich fragmentów czy punktów w przestrzeni.

szybko pozyskać potrzebne informacje. Główne ich źródła to książki i artykuły naukowe oraz istniejące dane statystyczne czy raporty.

- 2) Dane pierwotne – są zbierane po raz pierwszy w trakcie prowadzenia badań. Mogą być to badania wyczerpujące, przeprowadzane na całej zbiorowości, albo oparte na wybranej próbie badawczej. Źródłami takich danych są ankiety i wywiady (w tym metoda map mentalnych), obserwacje, techniki projekcyjne, badania delfickie.

Przeprowadzając badania terenowe, można uzyskiwać dane o charakterze ilościowym oraz jakościowym. Wyróżnia się kilka następujących różnic pomiędzy nimi (Sokołowicz, 2020):

- 1) Badania ilościowe – oparte są na standaryzowanych kwestionariuszach, obejmują większą próbę badawczą, istnieje niewielka możliwość wpływu badacza na badanych, możliwe jest przeprowadzenie analizy statystycznej dotyczącej całej badanej zbiorowości, występuje przewaga technik statystycznych.
- 2) Badania jakościowe – oparte są na mniej rygorystycznych narzędziach badawczych, koncentrują się na pytaniach otwartych, ekstrapolacyjnych, próba badawcza jest niewielka, możliwy jest duży wpływ badającego na uzyskiwane wyniki, występuje przewaga technik społecznych i psychologicznych używanych przy analizie i interpretacji.

W zależności od przyjętych celów badawczych i sposobu przygotowań do przeprowadzenia badań z użyciem map mentalnych (w połączeniu z innymi metodami, na przykład kwestionariuszowymi) możliwe jest uzyskanie danych jakościowych, jak i ilościowych.

Marketing terytorialny powinien opierać się na działaniach, które realizują potrzeby i wymagania społeczności lokalnej. Takie przedsięwzięcia winny być szczegółowo zaplanowane oraz realizowane w sposób przemyślany, a także uwzględniać wymagania różnych grup społecznych, które mogą bardzo się od siebie różnić. Inne będą potrzeby rodzin z dziećmi, inne studentów, a jeszcze inaczej będą prezentować się wymagania starszych osób (Gnat, 2015; za: Nowak, 2021).

Skuteczny plan marketingu lokalnego powinien uwzględniać wszystkie okoliczności i dążyć do maksymalnego zadowolenia mieszkańców. Promocja regionu ma na celu przekonanie, że jest to lukratywne miejsce do inwestowania dla dużych i małych firm, idealne miejsce do osiedlania się i do edukacji, a także interesujące miejsce do odwiedzenia, które warto wybrać jako destynację podróży ze względu na zajmujące atrakcje turystyczne. Miasta konkurują ze sobą, tworząc własne marki, aby przyciągnąć uwagę wyżej wymienionych podmiotów, przy czym konkurencja ta prowadzi do ciągłych zmian i rozwoju działań promocyjnych danego terytorium (Nowak, 2021).

Głównymi składnikami marki miejsca powiązanych z omówionymi w poprzednim podrozdziale procesami percepcyjnymi są jej tożsamość i wizerunek. Tożsamość miejsca to zbiór atrybutów tworzących określony kontekst dla procesu komunikacji z otoczeniem poprzez pryzmat, przez który miejsce chce być postrzegane przez otoczenie (Wiktor, 2001; za: Dudek-Mańkowska, Balkiewicz-Żerek, 2015). Tożsamość miejsca jest konstruowana przez dużą liczbę różnych elementów, które umożliwiają identyfikację i odróżnienie miejsca od innych, tworząc jego indywidualność i charakter (Łuczak, 2000; za: Dudek-Mańkowska, Balkiewicz-Żerek, 2015). Odbiór tożsamości miejsca tworzy określony obraz tego miejsca. Wyrażna tożsamość ma istotny wpływ na to, jak miejsce jest postrzegane (Stanowicka-Traczyk, 2008; za: Dudek-Mańkowska, Balkiewicz-Żerek, 2015). Tożsamość to „autopercepcja” podmiotu, natomiast wizerunek to jego wygląd i rezultaty (Altkorn, 2002; za: Dudek-Mańkowska, Balkiewicz-Żerek, 2015). Wizerunek miejsca to zbiór relacji pomiędzy subiektywnymi odczuciami jednostki (emocjonalny komponent wizerunku) i wyobrażeniami (poznawcze komponenty wizerunku) a tymi elementami, które powstają w wyniku przepływu informacji z różnych źródeł (Dudek-Mańkowska, 2011; Manczak, 2012; Dąbrowski, 2013; Dudek-Mańkowska, Balkiewicz-Żerek, 2015; Stanowicka, 2016). Związek między tożsamością a wizerunkiem ustala się poprzez działania z zakresu *public relations*, które polegają na tworzeniu pozytywnych i trwałych więzi z otoczeniem oraz budowaniu zaufania do podmiotu (Kielecka, 2005; za: Orfin, 2012).

O ile emocjonalny komponent obrazu (wizerunku) związany jest przede wszystkim z cechami miasta, o tyle komponent poznawczy dotyczy tego, co miasto oferuje. Obraz miasta jest zatem mentalnym odzwierciedleniem rzeczywistości postrzeganej przez jednostkę. Nie jest on stały, ale kształtuje się w czasie. Tworzą go cechy terytorium (fizyczne i społeczno-ekonomiczne), cechy odbiorców przekazu wizerunkowego (społeczno-ekonomiczne, społeczno-demograficzne, społeczno-kulturowe i psychologiczne) oraz ich dotychczasowe doświadczenia z danym miejscem, a także zachowania i opinie innych osób (opinie rodziny i znajomych, przekazy z literatury i mass mediów, zachowania władz lokalnych i innych grup związanych z miastem) (Dudek-Mańkowska, 2011; za: Dudek-Mańkowska, Balkiewicz-Żerek, 2015).

Rozwój wizerunku jest jednym z wielu celów strategicznych dla miasta, które chce się rozwijać (Orfin, 2012), i zależy od wcześniej przeprowadzonej segmentacji rynku odbiorców (Nowacki, Zmysłony, 2012). Mocne powiązania z wizerunkiem miasta (jak wynika między innymi z materiału zebranego do poprzedniego podrozdziału) ma prezentacja wizualna przedstawiona przez Lyncha (1960), opierająca się na pięciu kategoriach analizy. Wybór tych

kategorii dostarcza nam materiału źródłowego do budowania wizerunku miasta. Dopiero po uwzględnieniu relacji między poszczególnymi elementami taki obraz zaczyna się formować. Ta analiza obrazu dała Lynchowi możliwość zrozumienia, jak miasto było postrzegane przez jego mieszkańców. Autor *The Image of The City* wykorzystał ją następnie do wskazania cech, jakie muszą posiadać poszczególne elementy składające się na miasto, aby było ono miejscem zorganizowanym i w łatwy sposób identyfikowalnym (Nawrocki, 2015). To z kolei może dać solidne podwaliny pod rozpoczęcie działań z zakresu marketingu terytorialnego badanego obszaru.

Geografia jest jednym z przedmiotów w polskich szkołach. Obejmuje tematy ważne dla zrozumienia współczesnego świata oraz funkcjonowania w nim człowieka. Dostarcza istotnych treści, przygotowując młodych ludzi do rozwiązywania ważnych problemów przyrodniczych, społecznych, gospodarczych i kulturowych. Jednocześnie nie straciła ona swoich odwiecznych wartości, wspomagających wyjaśnianie świata i przybliżanie jego różnorodności oraz złożoności wraz z całym systemem związków i relacji między jego poszczególnymi składnikami. Geografia szkolna, mimo ogromnego potencjału, nie ma jednak stabilnej i zadowalającej sytuacji ani dobrych perspektyw na przyszłość¹⁸ (Rodzoś, 2022).

W latach 90. XX wieku nastąpił okres radykalnych zmian ekonomicznych, politycznych i światopoglądowych w polskiej edukacji (w tym w edukacji geograficznej) (Zatorski, 2014). Geografia jest jednym z przedmiotów, których zmiany te dotyczyły w istotnym stopniu. W ciągu ostatnich 25 lat geografia doświadczyła nie tylko rewizji programowej, ale także zmiany swojego statusu (co nie przyniosło jednak zadowalających efektów edukacyjnych i wychowawczych). Po fazach wycofania jej ze szkół podstawowych i znacznego ograniczenia treści w szkołach średnich reformy strukturalne w 2017 roku odwróciły sytuację. Geografia została ponownie wprowadzona jako samodzielny przedmiot w szkołach podstawowych w wymiarze czterech godzin lekcyjnych w ciągu czterech lat od klasy V do klasy VIII. Z kolei w liceach ogólnokształcących jest nauczana przez trzy lata we wszystkich klasach programowych, a w klasach profilowanych (o profilu geograficznym) lekcje geografii traktowane są tak samo jak inne przedmioty stanowiące podstawę profilu (Rodzoś, 2022, Szkuřlat i in., 2022).

Edukacja o regionie, czyli nauczanie o „małej ojczyźnie”, jest ważnym elementem procesu dydaktyczno-wychowawczego. Wiele badań nad dydaktyką geografii skupia się na

¹⁸ Głównym celem edukacji geograficznej w przyszłości będzie przygotowanie uczniów do rozumienia, kwestionowania i refleksji nad zagadnieniami geograficznymi, z którymi mają do czynienia (Chang, Kidman, 2020; za: Piróg, 2022) oraz przygotowanie ich do procesów myślowych, takich jak analiza faktów naukowych – zrozumienie procesu/problemu – wyjaśnianie (sobie i innym) – podawanie przykładów – refleksja (Piróg, 2022).

kolejności eksploracji przestrzeni geograficznej przez dzieci, sugerując, że powinna być ona inicjowana i prowadzona od najbliższego (ich „własnego” miejsca na świecie – „małej ojczyzny”, najbliższej szkoły lub miejsca zamieszkania) do najdalszego (innych krajów europejskich, innych kontynentów) miejsca (Niemcówna, 1929; Wuttke, 1965; Pulinowa, 1994, 1997, 2003; Hibszer, 2000; za: Dacy-Ignatiuk, Hibszer, 2020). Okolice domu i szkoły poznawane na lekcjach w terenie są kategoriami przestrzennymi, w których kształtowane są prymarne pojęcia geograficzne i nabywane są umiejętności geograficzne (między innymi Nałkowski, 1920; Hrubyk, Sawicki, 1921; Chałubińska, 1954, 1959; Wuttke, 1965; Romer, 1968; Świtalski, 1990, 1991; Szkurłat, 1991, 1992, 1996, 2005; Angiel, 1992, 1993, 1996, 2007, 2008, 2009a, 2009b; Zając, 1995; Podgórski, 1997; Cichoń, 2004; Cichoń, Dybska-Jakóbkiewicz, 2008; Cichoń, Piotrowska, 2010 oraz Dybska-Jakóbkiewicz, 2016; za: Dacy-Ignatiuk, Hibszer, 2020). Podstawowym zagadnieniem w edukacji o regionie jest identyfikacja z bliskim, określonym środowiskiem, tak zwane „poczucie zakorzenienia” (Cichoń, Dybska-Jakóbkiewicz, 2008). Wykorzystując najbliższe otoczenie (szkołę lub dom rodzinny) jako „poligon” geograficzny, uczniowie uczą się obserwować, analizować i badać swoje środowisko geograficzne jako całość, czyli dokonywać syntezy. Jego położenie i najbliższa okolica wyznaczają potencjalny zakres geograficznych treści kształcenia do realizacji w terenie oraz umożliwiają zastosowanie różnorodnych środków dydaktycznych, ponieważ środowisko geograficzne jest idealną „pracownią” geograficzną oraz „laboratorium” przyrodniczym (Angiel, 2007; Niewińska, 2007; za: Dacy-Ignatiuk, Hibszer, 2020). Podsumowującą definicję edukacji o regionie podał Radwiłowicz (2007), wedle którego edukacja o regionie oparta jest na wieloaspektowych treściach dydaktycznych i stanowi obszar wychowania obejmujący edukację, w tym działania nauczycieli i uczniów, dostarczanie dzieciom i młodzieży wielostronnej wiedzy o regionie, racjonalne i aktywne funkcjonowanie w nim oraz tworzenie „małej ojczyzny”, w której naucza się, jak przyroda i społeczeństwo ludzkie współistnieją. Jest to też zarazem przedsiónek do wychowania patriotycznego, z szacunkiem dla innych.

O związku ludzi z miejscem i jego ważnej roli w procesie uczenia się oraz rozwoju człowieka pisała Mendel (2017; za: Sacharczuk, Szwarz, 2019), podkreślając znaczenie kształtowania się kapitału społecznego wynikającego z biografii człowieka, wspólnoty społecznej i identyfikacji mieszkańców z miejscem/przestrzenią, w którym żyją. Miejsce odgrywa ważną rolę w edukacji lokalnej i jest szczególnie przydatne w środowiskach wielokulturowych, gdzie potrzebne są specjalne środki przekazu, aby dowiedzieć się, co łączy, a co dzieli. Analizując miejsce z perspektywy pedagogicznej, można brać pod uwagę różne jego aspekty. Na przykład miejsce może być określone przez obiektywne współrzędne na

powierzchni ziemi. Miejsca obejmują również formy materialne i układy, takie jak ulice, place, pomniki i budynki. Miejsca mogą być również analizowane pod względem nadawanego im znaczenia, czyli subiektywnego i emocjonalnego stosunku osoby do miejsca (Agnew, 1987; za: Sacharczuk, Szwarc, 2019). Wreszcie miejsca są ważnymi kategoriami w życiu jednostek poprzez nadawane im znaczenia. Stają się istotnym wyznacznikiem środowiska lokalnego i pomagają odpowiedzieć na jedno z podstawowych pytań tożsamości: „Skąd pochodzę?”. Siła środowiska lokalnego i miejsc, które wyznaczają jego granice, wynika z faktu, że są one integralną częścią życia jednostek i grup społecznych (Sacharczuk, Szwarc, 2019).

Dotychczasowe inicjatywy edukacji regionalnej w Polsce dzieliły się na dwa nurty (Kopeć, 2004):

- 1) Pierwszy nurt – „kulturowy” – skupia się na edukacji regionalnej mniejszości etnicznych. W tym nurcie na pierwsze miejsce spośród celów edukacyjnych wysuwa się poszukiwanie tożsamości etnicznej i narodowej. W przeciwieństwie do nurtu drugiego bardzo ważną rolę odgrywają tu podręczniki i inne materiały do nauczania języka (Michalski, 2003; za: Kopeć, 2004).
- 2) Drugi nurt to regionalistyka lub geograficzna edukacja regionalna, będąca jedną z głównych tradycji geograficznych. Są to badania bardziej teoretyczne, które pokazują, jak nauczyciele powinni uczyć, na jakie treści mają zwracać uwagę i jak rozkładać akcenty w czasie zajęć. Jest to więc bardziej „przewodnik dydaktyczny” dla nauczycieli aniżeli tradycyjny podręcznik. Może być wykorzystywany nie tylko w klasach szkolnych, ale także przez każdego, kto chce poszerzyć i pogłębić swoją wiedzę o swoim regionie (Kopeć, 2004).

Zadaniem edukacji regionalnej jest rozszerzanie przestrzeni środowiska życia ludzi o miejsca przypisane do obiektywnego oraz szerszego środowiska, a także dodanie ich do sfery subiektywnej. Celem edukacji regionalnej jest uświadamianie i pokazywanie znaczenia środowiska obiektywnego, w tym również miejsc społecznie ważnych, a także ułatwianie subiektywizowania ich (Sacharczuk, Szwarc, 2019). Synak (2000; za: Sacharczuk, Szwarc, 2019) twierdzi, że celem edukacji o regionie jest zapewnienie świadomości własnej tożsamości lokalnej oraz regionalnej, a jej funkcją jest:

- 1) kształtowanie tożsamości grupowej,
- 2) uczenie tolerancji wobec innych społeczeństw,
- 3) integrowanie ludzi z różnych regionów,
- 4) przygotowanie do życia w ojczyźnie, kształtowanie patriotyzmu regionalnego i narodowego,

- 5) tworzenie społeczeństwa obywatelskiego i porządku demokratycznego,
- 6) krzewienie poczucia odpowiedzialności wobec „małej” ojczyzny i „wielkiej” ojczyzny,
- 7) tworzenie współodpowiedzialności wobec innych.

Szczepański (1999; za: Sacharczuk, Szwarc, 2019) wyraźnie podkreśla, że treści regionalne powinny być skierowane przede wszystkim do młodego pokolenia. Stwierdza ponadto, iż ten rodzaj edukacji odgrywa istotną rolę w rozwoju dzieci i młodzieży, zwłaszcza w zakresie procesów poznawczych i emocjonalnych. Szczepański (1995; za: Sacharczuk, Szwarc, 2019) proponuje formę realizacji edukacji regionalnej w szkole i wskazuje na następujące zagadnienia w zakresie treści, którymi należy się kierować:

- 1) elementy mikrogeografii oraz mikroekologii,
- 2) historia regionalna – dotycząca wiedzy o lokalnych postaciach, wydarzeniach, polityce,
- 3) wiedza socjologiczna – na temat krain kulturowych, społeczności lokalnych, zmian cywilizacyjnych zachodzących w regionie,
- 4) wiedza o lokalnej literaturze oraz gwarze,
- 5) wiedza o twórczości artystycznej i rzemieślniczej oraz kulturze materialnej.

Z badań, które przeprowadzili: Tomalkiewicz (1994), Kowolik (1999), Hibszer (2004), Szkułat (2004), Awramiuk (2007) i Awramiuk-Godun (2009), wynika, że dzieci mają najsilniejszą świadomość najbliższego otoczenia, niezależnie od wieku. Dzieci mają silne ogólne postrzeganie miasta jako całości ze względu na ograniczoną mobilność na dużych obszarach, ale znają szczegółowo swoje najbliższe otoczenie (Kowalczyk 1992; za: Cichoń, Dybska-Jakóbkiewicz, 2008; Gajowniczek, 2014). W wieku przedszkolnym i w początkowych latach edukacji w szkole podstawowej obszar ten poszerza się o szkołę, często też drogę do niej oraz miejscowość zamieszkania i inne znane dziecku miejsca (Gajowniczek, 2014).

W literaturze można znaleźć wyniki badań dotyczących percepcji uczniów, przy czym najczęstszą grupą eksperymentalną są studenci (Fuller i in., 2003; Boyle i in., 2007; za: Cichoń, 2008). Brak wyników badań dotyczących percepcji i oceny krajobrazu przez uczniów szkół podstawowych przyczynił się do pierwszego tego rodzaju eksperymentu terenowego, przeprowadzonego przez Cichoń (2004; za: Cichoń, 2008). Zastosowanie ankietyzacji wśród dzieci i młodzieży przy użyciu metody map mentalnych może stanowić kolejny interesujący aspekt badań nad istotnością i weryfikacją efektów kształcenia o własnym regionie czy jednostce osadniczej. Spośród kilku prac o tej tematyce, które wydano w ostatnich latach, warto wspomnieć publikacje Dudy (2018), Osóch, Czaplińskiej (2019), Bodnara (2021).

Elementem łączącym wymienione prace jest zastosowanie metody map mentalnych oraz wsparcie jej poprzez użycie metody kwestionariuszowej, która pozwala na weryfikację oraz

rozszerzenie zakresu udzielanych odpowiedzi dotyczących badanej przestrzeni. W każdym z tych opracowań zostały przyjęte trochę inne kryteria i sposób oceny (co jest w pewien sposób zależne od charakteru jednostki osadniczej i samego badającego). Praca Dudy (2018) opiera się na metodzie analizy szkiców liniowych (w których większość naszkicowanych elementów ma charakter liniowy) i powierzchniowych (większość elementów na narysowanej mapie to różnego rodzaju powierzchnie) według Appleyarda (1969) i nie do końca ta metoda jest spójna z rozwiązaniami zastosowanymi w kolejnych wymienionych artykułach. Prace Osóch, Czaplińskiej (2019) i Bodnara (2021) w znacznym stopniu korzystają z metod badawczych użytych także w tej dysertacji, w której analiza zebranego materiału została oparta na pięciu typach elementów przestrzennych zaproponowana przez Lyncha (1960). Wnioski na temat wiedzy o regionie, jakie można wysnuć na podstawie obydwu wyżej wymienionych prac i przeprowadzonych badań, są następujące:

- 1) Znaczący wpływ na wyobrażenia o mieście ma sposób poruszania się w i poza nim. Im uczniowie mieszkają dalej od „centrum”, tym ich wiedza przestrzenna o mieście jest uboższa ze względu na używany najczęściej środek transportu (przejazdy samochodem).
- 2) Uczniowie w czasie badań najczęściej z miastem identyfikują jego „bliższe lub dalsze centrum”. Są tam prawdopodobnie zlokalizowane miejsca, które są najczęściej odwiedzane, są lubiane i stanowią największe atrakcje w mieście.
- 3) Im młodszy wiek respondenta, tym mniej elementów pojawia się na mapie mentalnej. W starszych klasach mapy mentalne zawierają więcej elementów i są bardziej szczegółowe, co może wynikać z indywidualnej eksploracji przestrzeni oraz samodzielności uczniów, a także z etapu rozwoju edukacyjnego.
- 4) Z badań przeprowadzonych przez Bodnara (2021) w Gryficach można wnioskować, że dzieci i młodzież słabo identyfikują symbol miasta, co daje podstawy do zastanowienia się nad sposobem prezentowania zagadnień „lokalnych” na zajęciach lekcyjnych.
- 5) Badania przeprowadzone przez Osóch i Czaplińską (2019) w Szczecinie potwierdziły słabą znajomość przestrzeni, co uwidocznili naszkicowanie przez niewielką liczbę osób atrybutów Szczecina, takich jak parki, akweny czy elementy powiązane z jego położeniem.

Zjawisko turystyki, ujmując najprościej, można definiować jako przemieszczanie się człowieka w przestrzeni. Działalność turystyczna tyczy kilku płaszczyzn z różnorodnych sfer bytu człowieka. Są to między innymi płaszczyzny: gospodarcza, przestrzenna, społeczna, kulturowa, zdrowotna i wychowawcza (Liszewski, 1995). Przeclawski (1995; za: Płocka, 2009: 6) definiuje turystykę jako „całokształt zjawisk ruchliwości przestrzennej związanych z dobrowolną czasową zmianą miejsca pobytu, rytmu i środowiska życia oraz z wejściem

w styczność osobistą ze środowiskiem odwiedzanym (przyrodniczym, kulturowym bądź społecznym)”. Turystyka jest zjawiskiem społeczno-gospodarczym, zwanym ruchem turystycznym, który – jak wspomniano powyżej – jest wywoływany z jednej strony przez określony popyt (zapotrzebowanie) na dobra i usługi turystyczne, a z drugiej strony przez podaż (produkcję) dóbr i usług turystycznych. Ruch turystyczny charakteryzuje się następującymi cechami: wolna wola w kwestii decyzji o podróży, czasowe opuszczenie miejsca stałego zamieszkania, wypoczynkowy/poznawczy/zdrowotny/zarobkowy/rozrywkowy cel wyjazdu (Płocka, 2009).

Przeźren turystyczna jest wyróżniającą się częścią przestrzeni geograficznej. Obejmuje naturalne elementy przyrodnicze powłok ziemi (środowisko naturalne), trwały wpływ działalności człowieka na to środowisko (środowisko gospodarcze) oraz środowisko ludzkie w sensie społecznym (Liszewski, 1995). Włodarczyk (2009a; za: Kowalczyk, 2011) definiuje przestrzeń turystyczną jako fragment przestrzeni geograficznej, w którym występuje zjawisko ruchu turystycznego. Podkreśla również, że warunkiem koniecznym i wystarczającym, aby fragment przestrzeni geograficznej mógł być scharakteryzowany jako destynacja turystyczna, jest ruch turystyczny, niezależnie od jego wielkości i charakteru. Dodatkowym warunkiem zdefiniowania przestrzeni turystycznej jest rozwój turystyki, którego skala i charakter mogą determinować rodzaj i typ przestrzeni turystycznej. Przeźren turystyczna składa się z czterech następujących elementów (Włodarczyk, 2011):

- 1) Dziedzictwo przyrodnicze – odnosi się do lokalnych zasobów niezwiązanych z rozwojem turystyki. Dziedzictwo naturalne obejmuje struktury geologiczne, ukształtowanie terenu, wodę (powierzchniową i podziemną), warunki klimatyczne i roślinność.
- 2) Dziedzictwo kulturowe – są to lokalne zasoby wynikające z (często bardzo odległej czasowo) działalności człowieka na tym obszarze. A ich powstanie jest niezależne od rozwoju turystyki.
- 3) Infrastruktura – lokalne zasoby, które są istotne dla rozwoju turystyki, uzupełniają podstawowe elementy i zwiększają atrakcyjność turystyki w regionie (zakwaterowanie, obiekty gastronomiczne, obiekty paraturystyczne, zewnętrzne i wewnętrzne połączenia transportowe)¹⁹.

¹⁹ Według Niedziółki (2011) „infrastruktura turystyczna zwana również zagospodarowaniem turystycznym jest najważniejszym czynnikiem rozwoju turystyki. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że szczególne znaczenie w zagospodarowaniu turystycznym ma tzw. baza materialna turystyki”. Natomiast według Boguckiej (2010) jest to „zespół obiektów i urządzeń, stanowiących wyposażenie danego obszaru, szlaku lub miejscowości, umożliwiających zaspokojenie potrzeb ruchu turystycznego”. Wszystkie przytoczone definicje określają mają zbliżony sens i wszystkie są bliskoznaczne z tą stworzoną przez Włodarczyka (2011).

- 4) Ludzie – to podmioty (użytkownicy) obszaru turystycznego, którzy wykonują określone czynności turystyczne, a także są jego mieszkańcami (gospodarzami). Są to osoby, które organizują i zarządzają obszarem turystycznym, a także te, które działają w nim jako przedsiębiorcy.

Oczywiste jest, że przestrzenie turystyczne są w różnorakim stopniu wypełnione powyższymi elementami, a ich wzajemne proporcje oraz relacje pozwalają na znacznie bardziej szczegółowe określenie ich charakteru.

Istnieją dwa uzupełniające się aspekty przestrzeni turystycznej regionu Morza Bałtyckiego – jej nadmorska i morska specyfika (Cerić, Więckowski, 2019; za: Cerić, 2019). W związku z tym możliwe jest wyróżnienie dwóch form turystyki powiązanej z obszarem morza (Cerić, 2019):

- 1) Turystyka nadmorska – jest związana z brzegiem, a jej przestrzeń obejmuje wąski pas morza, którego szerokość jest określona przez niewielką głębokość wody. Turystyka przybrzeżna obejmuje tradycyjną turystykę pływacką i sporty wodne. W miastach nadmorskich istnieje również turystyka poznawcza, która koncentruje się na poznaniu układu miasta, w tym strefy przybrzeżnej, portu i historycznej części miasta. Turystyka nadmorska może również obejmować turystykę poznawczą natury, która obejmuje zwiedzanie wybrzeży, wydm, klifów i linii brzegowych.
- 2) Turystyka morska – związana jest z morzem pełnym i obejmuje turystykę wypoczynkową i rejsy wycieczkowe. Turystyka morska obsługiwana jest głównie przez porty na lądzie.

Butowski (2014; za: Cerić, 2019) zdefiniował morski obszar turystyczny jako realny obszar geograficzny obejmujący wody morskie i powiązane z nimi funkcjonalnie obszary lądowe, odwiedzany przez turystów ze względu na występujące w nim specyficzne walory morskie. Zaucha (2018; za: Cerić, 2019) ustrukturyzował obraz obszaru morskiego, wyznaczając morskie strefy lokalizacyjne i struktury liniowe. Choć proponowany schemat jest uproszczeniem rzeczywistości, lokalizacja turystyki nadmorskiej (kąpieliska i tereny kąpieliskowe) oraz turystyki morskiej (żegluga morska) jest wyraźnie widoczna i jako przestrzeń turystyczna funkcjonuje w dużej mierze w układzie pasmowym (Cerić, 2019).
znaczenie

Do późnych lat 50. XX wieku mieszkańcy nadbałtyckich miast utrzymywali się głównie z rybołówstwa i handlu. Jednak wraz z rosnącym znaczeniem turystyki jako części gospodarki narodowej (oraz utrudnieniami w gospodarce morskiej) nastąpiło stopniowe odejście od tradycyjnych form zatrudnienia (Tokarz, Pawlicz, 2004). Turystyka jest ważnym elementem

rozwoju społeczno-gospodarczego regionów nadmorskich²⁰. Wielkość, struktura i dynamika przyjazdowego ruchu turystycznego wpływają na rozwój działalności gospodarczej mającej na celu zaspokojenie tego ruchu. Im większa liczba turystów, tym silniejszy rozwój funkcji turystycznej regionu (Hącia, 2011; za: Hącia, 2012). Wiedza na temat oczekiwanych skutków procesów turystycznych staje się coraz ważniejsza dla rozwoju atrakcyjnych regionów jako miejsc turystycznych. Biorąc te informacje pod uwagę podczas kształtowania działalności turystycznej, możliwe jest zminimalizowanie negatywnego wpływu turystyki na rozwój regionu i zmaksymalizowanie pozytywnego wpływu (Hącia, 2017).

Patrząc przez pryzmat ogólnopolski, można zauważyć, iż głównym obszarem aktywności turystycznej są miejscowości nadmorskie. Wynika to z faktu, że kurorty nadmorskie odgrywają ważną rolę w turystyce masowej, oferując najlepsze warunki do wypoczynku (Kowalczyk, 2001; Hall, Page, 2007; za: Parzych, 2009). Jakość nadmorskich plaż, nasłonecznienie w sezonie wakacyjnym oraz specyficzny mikroklimat przyciągają co roku do nadmorskich kurortów miliony turystów (Krzymowska-Kostrowicka, 1997; Kożuchowski, 2005; Kurek, 2007; za: Parzych, 2009).

Ze względu na rosnącą rolę procesów społeczno-gospodarczych oraz miękkich czynników lokalizacji coraz ważniejsze staje się kreowanie wybranego wizerunku jednostki lokalnej, rozumianego jako wizerunek multisensoryczny, oddziałujący na wszystkie zmysły konsumenta. Samorządy, podobnie jak przedsiębiorstwa i organizacje, kierują się uniwersalnymi regułami gry rynkowej, a zrozumienie tego mechanizmu może dać im natychmiastową przewagę konkurencyjną. Jednym z ważnych rynków, na którym rośnie konkurencja między gminami, jest rynek usług powiązanych z turystyką. Zwłaszcza w nadmorskich miastach i gminach turystyka jest czasami głównym (jeśli nie jedynym) źródłem dochodów mieszkańców. Anachroniczny oraz stereotypowy wizerunek wybrzeża w Polsce jako tradycyjnej (masowej) destynacji wypoczynkowej opartej na połączonych walorach 3 x S (*Sea, Sand, Sun* – morze, piasek i słońce) nie spełnia wymagań wynikających ze zwykłego popytu na turystykę i jednocześnie nie tworzy przewidywanych efektów po

²⁰ W regionach, w których turystyka pozostaje funkcją dominującą, często z wyłączeniem innych rodzajów działalności, stanowi ona największe zagrożenie dla środowiska, przyczyniając się do aneksji obszarów przyrodniczych oraz powodując przekształcenia i degradację walorów turystycznych. Jest także istotnym wyznacznikiem formy, struktury i charakteru zagospodarowania przestrzennego oraz działalności gospodarczej i dlatego powinna być traktowana jako potencjalne narzędzie osiągnięcia zrównoważonego rozwoju regionu (Nieżgoda, 2006; za: Meyer, 2013). Strefa brzegowa Morza Bałtyckiego powinna być postrzegana jako obszar, w którym istnieje wyraźny konflikt między rozwojem gospodarczym a ochroną istniejących tu naturalnych krajobrazów i naturalnych systemów krajobrazowych (Dobracki, Uścińciewicz, 2010; za: Kwiatkowska, Marks, 2016). Należy dążyć do zrównoważonego rozwoju środowiska przyrodniczego, turystyki, społeczności lokalnych i gospodarki. Jest to możliwe i konieczne, jeśli aktywne podmioty układu (to są ci poza środowiskiem naturalnym) są gotowe nałożyć na siebie pewne ograniczenia, ponieważ ich funkcjonowanie (które determinuje rozwój turystyki) bezpośrednio i pośrednio zależy od zasobów środowiska i ich jakości (Meyer, 2013).

stronie podaży. W kontekście, w którym zewnętrzni interesariusze są podstawą, a czasem nawet warunkiem możliwości rozwoju, takie postrzeganie znacznie osłabia pozycję gmin nadmorskich w obecnym otoczeniu rynkowym. Co więcej, ten zmieniony obraz coraz bardziej odbiega od rzeczywistości. W ostatnich latach próby dywersyfikacji podstawowej oferty, zwłaszcza poprzez intensywny rozwój aktywnego wypoczynku, znacząco zmieniły charakter turystyki nadmorskiej, ale jej nowe oblicze nie zostało jeszcze zastąpione prawidłowym wizerunkiem regionu (Czaplińska, Kavetsky, 2019).

Dziś miasta, zwłaszcza te z funkcją turystyczną, są śmiało uznawane za aktywnych kreatorów i uczestników rynku, a harmonijny rozwój i wysoka efektywność działań ukierunkowanych na zaspokajanie potrzeb poszczególnych grup mieszkańców i potencjalnych użytkowników zewnętrznych (takich jak turyści) stanowią o przewadze konkurencyjnej nad innymi miastami (Glińska, 2010a).

Działania te muszą być ze sobą zharmonizowane, aby miasto jako całość miało jasno określony pozytywny wizerunek (Stanowicka-Traczyk, 2007). Ważne jest również stworzenie odpowiedniego odbioru społecznego poprzez podkreślenie unikalnych i charakterystycznych cech danego obszaru oraz wzmocnienie jego oryginalnego wizerunku w świadomości ludzi także poprzez przemyślany system identyfikacji wizualnej. Wdrożenie jednolitej i spójnej koncepcji promocji gminy, opartej na unikalnych i charakterystycznych cechach miejsca, zapewni osiągnięcie wyjątkowości i autentyczności zarówno oferowanego produktu turystycznego, jak i całej gminy (Czaplińska, Kavetsky, 2019).

Dlatego też punktem wyjścia dla miejskich działań i akcji związanych z kreowaniem zaplanowanego wizerunku danego miejsca jest wybór najbardziej atrakcyjnych z marketingowego punktu widzenia składników miejskiej tożsamości, czyli „wyróżników tożsamości”. Są to elementy, które w istotny sposób odróżniają je od konkurencyjnych miast na rynku i tworzą jego wyjątkowość, indywidualność i charakter (Stanowicka-Traczyk, 2007). Innym sposobem jest tworzenie tak zwanych produktów miejskich (poprzez ustaloną politykę promocyjną). Produkty miejskie to materialne i niematerialne elementy szeroko rozumianej struktury funkcjonalnej i przestrzennej miasta, które podlegają wymianie rynkowej. Produkty te mogą być niemal wszystkim, co jest związane z miastem. Przykładem elementu materialnego może być na przykład marka lokalna, zwłaszcza marka nazwana na cześć miasta. Z marką piwa niewątpliwie związane jest miasto Żywiec. Za produkty miasta należy również uznać zabytki i charakterystyczne budynki. Wiele polskich miast posiada rynki, ale te w Krakowie i Kazimierzu Dolnym tworzą szczególny miejski wizerunek. Gdańsk z kolei dostarcza konkretnych i dobrych przykładów elementów niematerialnych, które uznawane są za produkt

miejski. Idea „solidarności” miała potencjał, by stać się produktem skutecznie promującym miasto, jednakże późniejsze konflikty uniemożliwiły jej kontynuację (Michałowski, 2003).

Jednym z narzędzi, które mogą zostać użyte w celu sprawdzenia wizerunku miasta, zweryfikowania jego atrakcyjności czy uzyskania wyróżników tożsamości, może być metoda map mentalnych. Poprzez analizę elementów zawartych na szkicu możliwe jest wyodrębnienie najpopularniejszych punktów orientacyjnych – miejsc, które potencjalnie mogą stać się wyróżnikami tożsamości. Jednym z kolejnych etapów może być stworzenie opracowań/przewodników, które umożliwiłyby zwiedzanie danej jednostki osadniczej.

„Nibymapy” to zaprojektowane i zilustrowane przewodniki po mieście, często tworzone poprzez zbieranie i analizowanie szkiców map mentalnych narysowanych przez przedstawicieli określonych grup społecznych. Mogą być przeznaczone dla dzieci, nastolatków, dorosłych i rodzin. Zamiast typowych elementów mapy, takich jak tytuł, legenda i skala, „nibymapa” pokazuje tylko ogólny obraz ważnych i interesujących miejsc w mieście lub regionie²¹. Dzięki przeprowadzonym badaniom terenowym ich uczestnicy mogą stworzyć mentalną mapę miasta z punktami orientacyjnymi (i innymi elementami), przy czym częstotliwość występowania wskazuje popularność danego miejsca. Ponadto do tego obrazu można dołączyć kwestionariusz, aby jeszcze bardziej wesprzeć proces tworzenia „nibymapy”. Kolejnym etapem procesu powstawania takiej mapy jest znalezienie najpopularniejszych miejsc oraz stworzenie projektu z wcześniej wybranymi miejscami. Następnym krokiem jest utworzenie warstwy językowej dla przewodnika i zaprojektowanie grafiki. Kolejny etap to dopracowanie i dopasowanie warstw tekstowych i graficznych. W efekcie powstaje przewodnik, który odkrywa miasto na nowo i prezentuje jego najciekawsze miejsca w nieco inny sposób. Całość może być dodatkowo wsparta opracowaniami dla opiekunów, które zawierałoby te same atrybuty miasta, jednak ich opis byłby przeznaczony dla dorosłych odbiorców.

Autor celowo używa pojęcia „nibymapy” zamiast „niemapy” (ze względu na ograniczenia wynikające z praw autorskich), ponieważ to drugie sformułowanie utożsamiane jest z już stworzoną serią przewodników po różnych miejscach, które przy pomocy atrakcyjnego opracowania graficznego prowadzą do najciekawszych punktów na danym obszarze (patrz Rozdz. 4).

Współczesne procesy przestrzenne w mieście coraz częściej są powiązane z zagadnieniami rewitalizacji. Termin ten jest czasami nadużywany. Jest on bowiem często stosowany w kontekście procesu przywracania pełnej funkcjonalności systemów miejskich. Jednak

²¹ „Nibymapa” nie jest mapą, ponieważ nie spełnia warunków definicyjnych. Jest to bardziej szkic, rysunek danej jednostki miejskiej, dlatego nawiązuje do Lyncha (1960).

właściwie rozumiany proces rewitalizacji, czyli kompleksowej odnowy (również ze społeczno-gospodarczego punktu widzenia), przyciąga coraz większą uwagę władz lokalnych, opinii publicznej i mediów. Jednym z powodów takiego stanu rzeczy jest fakt, że procesy te, oprócz poprawy stanu technicznego istniejących starych budynków i sanacji społeczno-gospodarczej, przyczyniają się do zachowania tożsamości kulturowej obszaru, regionu lub miejscowości, na przykład poprzez ochronę ważnych wartości krajobrazu kulturowego (Lorens, Martyniuk-Pęczek, 2009).

Wyrażenie „rewitalizacja” pojawia się w wielu dyscyplinach zajmujących się transformacją struktur miejskich, w tym w geografii, w naukach zajmujących się gospodarką przestrzeni, urbanistyce, ekonomii, socjologii. Publikacje z poszczególnych dyscyplin różnią się pod względem przyjmowanych perspektyw, w zależności od tego, w jaki sposób autorzy pojmują znaczenie różnych aspektów rewitalizacji. Przytoczone poniżej definicje uzupełniają się wzajemnie, dokładnie określając badaną problematykę.

Według Billerta (2004) rewitalizacja to proces kompleksowej regeneracji obszarów zurbanizowanych, w których obszar, funkcja i treść zostały strukturalnie zdegradowane, co doprowadziło do krytycznej sytuacji, która uniemożliwia lub znacznie utrudnia prawidłowy rozwój gospodarczy i społeczny obszaru oraz zrównoważony rozwój miasta jako całości. Rewitalizacja jest zatem odpowiedzią na krytyczną sytuację na obszarach miejskich i składa się ze złożonego zestawu działań koordynowanych i zarządzanych przez sektor publiczny (gminy), w oparciu o aktywną współpracę organów politycznych i administracyjnych oraz podmiotów społecznych. Należy zauważyć, że rewitalizacja jest odpowiedzią na sytuację kryzysową, a zatem nie może mieć miejsca na obszarach, których nie można zdefiniować jako zdegradowane. Degradacja ta dotyczy nie tylko przestrzeni, ale także funkcji i substancji. Rewitalizacja polega zatem na rozwiązywaniu problemów danego obszaru w odniesieniu do wszystkich tych sfer.

Warto również przytoczyć definicję Kosowskiego (2004), która kładzie nacisk na aspekty społeczno-gospodarcze, a nie na istotność historyczną danego obszaru w kontekście potrzeby włączenia go do procesów rewitalizujących. Według Kosowskiego (2004) rewitalizacja to ożywienie obszaru, na którym procesy społeczne, gospodarcze i przestrzenne są w stagnacji. Obszary wymagające rewitalizacji to nie te, które wybrano ze względu na ich wartość historyczną, ale raczej te, na których nagromadziły się problemy społeczno-gospodarcze (często związane z remontami i problemami budowlanymi).

Ostatnia przytoczona definicja będzie pochodziła z uchwalonej w 2015 roku ustawy o rewitalizacji²². „Rewitalizacja stanowi proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji”.

Przytoczone definicje podkreślają kryteria, które odróżniają rewitalizację od innych form²³ kompleksowych interwencji w przestrzeni miejskiej (Russek, 2017):

- 1) Rewitalizacja jest odpowiedzią na krytyczną sytuację, w jakiej znalazł się dany obszar, przejawiającą się na różnych poziomach.
- 2) Rewitalizacja to kompleksowy, spójny i wieloaspektowy plan działań, wzajemnie powiązanych i wzmacniających się, mających na celu wprowadzenie zmian jakościowych (w tym pozytywnych zmian wizerunkowych) na danym obszarze.
- 3) Rewitalizacja jest działaniem ukierunkowanym na sferę społeczno-gospodarczą i ekonomiczno-przestrzenną, a rozwój budownictwa, urbanistyki i infrastruktury jest jednym ze sposobów osiągnięcia tych celów.
- 4) Rewitalizacja powinna być prowadzona w oparciu o współpracę różnych partnerów z sektora publicznego i prywatnego (lokalni przedsiębiorcy, uczelnie, policja i tym podobne).

Pomimo różnic przestrzennych między miastami cele rewitalizacji są często podobne lub dotyczą podobnych kwestii. Można je podzielić na następujące kategorie (Lorens, Martyniuk-Pęczek, 2009; Strzelecka, 2011; Prusik, Żróbek, 2014):

- 1) Urbanistyczno-architektoniczne – związane z renowacją, modernizacją, a w niektórych przypadkach rewaloryzacją budynków, w tym przemysłowych i mieszkalnych oraz świadomym przekształcaniem krajobrazu kulturowego wybranego obszaru.
- 2) Techniczne – związane z poprawą jakości wewnętrznych struktur miejskich (w tym infrastruktury drogowej i technicznej).

²² Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. 2015, poz. 1777).

²³ Wyróżnia się trzy formy odnoszące się do procesów zachodzących w budowlach, budynkach oraz ich zespołach, a także strukturach miejskich:

- 1) remont – przywrócenie budynku albo zespołu budynków do stanu, jaki istniał we wcześniejszym cyklu życia.
- 2) modernizacja – oznacza renowację zakończoną wprowadzeniem nowego, lepszego, bardziej wydajnego lub dodatkowego, zwiększającego komfort wyposażenia.
- 3) rewaloryzacja – oznacza „przywrócenie wartości”. Jest to remont lub modernizacja obiektu o wartości historycznej, często obejmująca dodatkowe badania i prace badawcze mające na celu ujawnienie i wyeksponowanie wartości historycznej i kulturowej budynku lub grupy budynków (Skalski, 2006; za: Prusik, Żróbek, 2014).

- 3) Społeczne – ich zadaniem jest zatrzymanie postępu negatywnych trendów społecznych, przeciwdziałanie patologiom oraz wykluczeniu społecznemu, a także poprawa bezpieczeństwa publicznego.
- 4) Gospodarcze – związane z ożywieniem gospodarczym (w tym rozwojem turystyki, promocją przedsiębiorczości oraz wdrażaniem nowych inicjatyw komercyjnych).
- 5) Środowiskowe – dotyczące kwestii poprawy stanu środowiska naturalnego oraz ograniczenia zanieczyszczeń i ich emisji.

Wymienione grupy celów rewitalizacji są ze sobą powiązane. Wynika to z faktu, że wchodzą one ze sobą w interakcje i mają na siebie znaczący wpływ (poprawa stanu tkanki miejskiej, poprawa jakości środowiska oraz tworzenie warunków do ożywienia społeczno-gospodarczego). Może to oznaczać, że każde działanie prowadzone w ramach procesu rewitalizacji wiąże się z oddziaływaniem na różne obszary, co z kolei może mieć na nie pozytywny lub negatywny wpływ. Typowym tego przykładem jest realizacja kompleksowych działań w zakresie przedsięwzięć architektoniczno-urbanistycznych, które nie są wsparte działaniami w sferze społecznej i gospodarczej. W konsekwencji pomimo przeznaczania dużych sum pieniędzy na remonty i modernizacje poszczególne budynki szybko ulegają degradacji. Dlatego ważne jest podjęcie działań we wszystkich obszarach procesu rewitalizacji, zwłaszcza w sferze społecznej i gospodarczej (Lorens, Martyniuk-Pęczek, 2009; Boryczka, 2016).

Niezależnie od celu rewitalizacji jej przygotowanie wymaga podejścia interdyscyplinarnego i wielowymiarowego do realizowanych procesów. Działania te można podzielić na trzy główne grupy (Lorens, Martyniuk-Pęczek, 2009):

- 1) Planistyczno-projektowe – polegające na opracowaniu odpowiednich planów i strategii;
- 2) Organizacyjno-finansowe – związane z ustanowieniem struktury organizacyjnej, niezbędnej do prowadzenia procesu rewitalizacji i zabezpieczenia niezbędnego finansowania;
- 3) Promocyjno-informacyjne – wiążące się z podjęciem współpracy z mieszkańcami przy konkretyzowaniu celów oraz kierunku procesu rewitalizacji.

Wszystkie powyższe aspekty muszą być ze sobą zintegrowane. Niepowodzenie w którymkolwiek z nich może zagrozić pozytywnemu zakończeniu całego projektu. Przykładowo, brak terminowych konsultacji z mieszkańcami lub rezygnacja z autentycznej partycypacji społecznej (zwłaszcza w przypadku przebudowy budynków mieszkalnych) może prowadzić do napięć i konfliktów, które szybko przeniosą się na lokalną politykę i sparaliżują cały proces. Jeśli zaś chodzi o środki organizacyjne, istniejące struktury zarządzania są często

nieodpowiednie do tak złożonych i wyrafinowanych projektów i programów. Delegowanie prac (do osób nieznających specyfiki takich działań) w tym obszarze może prowadzić do opóźnień w realizacji programu, a w niektórych przypadkach do zaniechania lub jedynie do fragmentarycznej realizacji. To samo dotyczy kwestii finansowych – operatorzy procesu rewitalizacji muszą być w stanie połączyć różne budżety, środki pomocowe i źródła prywatne, aby zapewnić właściwy poziom finansowania poszczególnych projektów. Tylko zdefiniowanie odpowiedniej strategii i umiejętne przełożenie jej na programy operacyjne i projekty zapewni ostateczny sukces procesu i stworzenie zrewitalizowanej – poprzez kompleksowe działania – przestrzeni miejskiej (Lorens, Martyniuk-Pęczek, 2009).

Stan zagospodarowania przestrzeni miast oraz opinię dotyczącą doświadczanej przestrzeni miasta (wśród mieszkańców) najłatwiej jest zbadać przy użyciu metod ilościowych, ze względu na liczbę i płynność otrzymywanych danych. Jednakże użycie metod jakościowych pozwala na uzyskanie znacznie szerszego oraz pełniejszego zakresu informacji aniżeli byłoby to możliwe przy pomocy metod ilościowych. Liczba publikacji naukowych łączących procesy rewitalizacyjne z percepcją przestrzeni jest niewielka. Dlatego nisza naukowa obejmująca to zagadnienie sprawia, że możliwe jest jego rozwinięcie i doprecyzowanie, wśród niewielu dostępnych prac obejmujących tę tematykę należy wyróżnić publikację Musiaka (2020).

Jedną z możliwych metod badawczych, które mogą być pomocne w czasie konsultacji społecznych przed procesami rewitalizującymi lub projektowania planistycznego jest metoda map mentalnych. Dzięki niej można zobrazować wyobrażoną przestrzeń, poznać bezpieczne i niebezpieczne miejsca, lubiane oraz mniej chętnie odwiedzane punkty w przestrzeni miasta. Odwzorowywana na tworzonych szkicach mentalnych przestrzeni miasta stworzy spójny jego obraz, który będzie mógł być podstawą do dalszych rozważań dotyczących stanu przestrzeni i kierunków procesów rewitalizujących.

2. Charakterystyka miast w świetle przeprowadzonych badań

2.1. Położenie

Małe miasta analizowane w postępowaniu badawczym są położone nad samym Morzem Bałtyckim. To unikalne umiejscowienie nad brzegiem morza ma wpływ na wiele aspektów życia społecznego, gospodarczego i środowiskowego tych miejscowości. Determinuje bowiem rozwój przestrzenny jednostek miejskich oraz znacząco wpływa na percepcję przestrzeni i wyobrażenia mieszkańców o danej jednostce osadniczej. Do badań z zakresu percepcji przestrzeni miejskiej wytypowano trzy miasta położone w województwie zachodniopomorskim (Darłowo, Dziwnów i Międzyzdroje) oraz trzy miasta znajdujące się w województwie pomorskim (Hel, Ustka, Władysławowo) (Ryc. 3)²⁴.

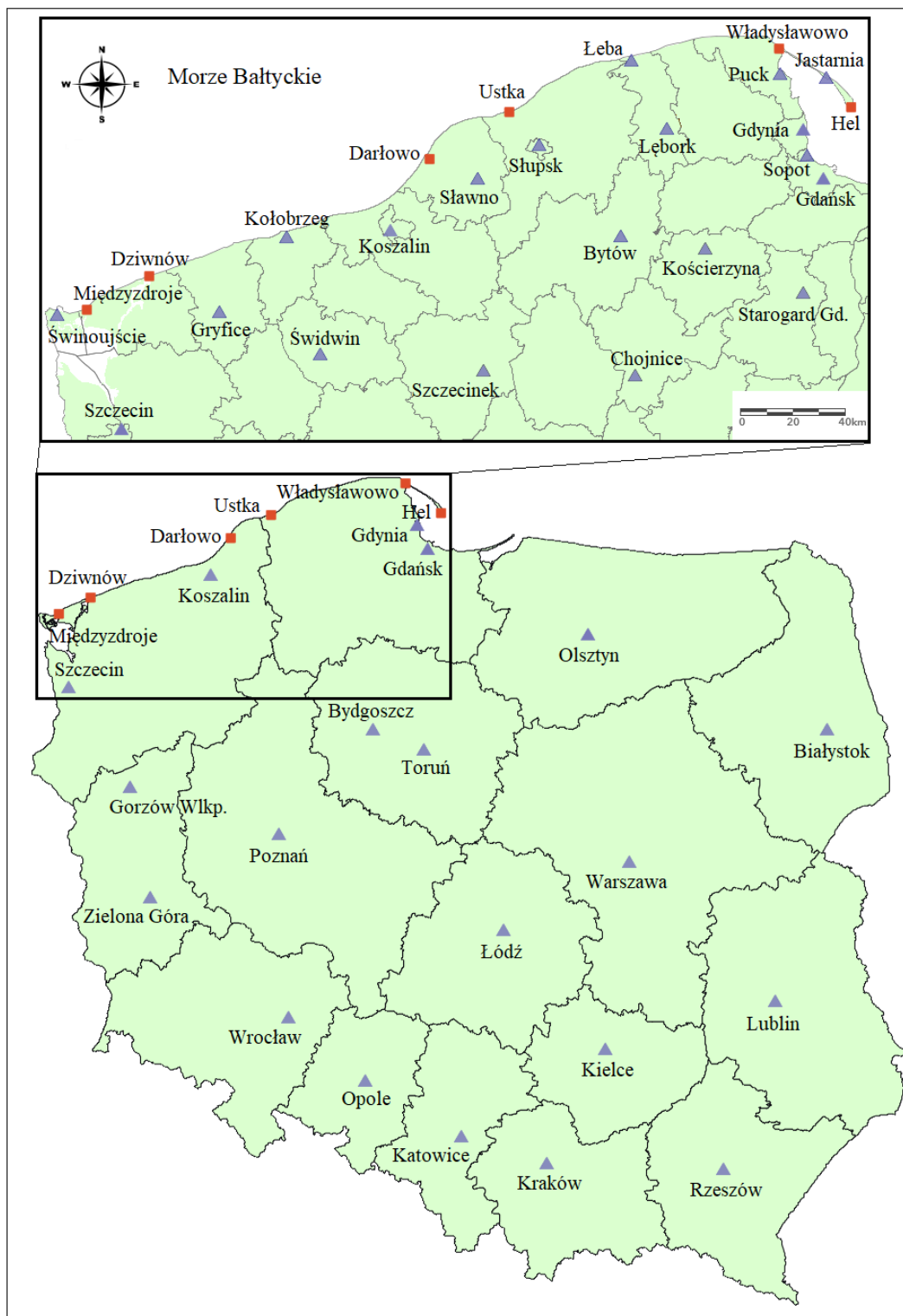
Każde z wybranych miast jest samodzielną jednostką administracyjną dla własnego obszaru gminy. Międzyzdroje, Dziwnów i Władysławo są gminami miejsko-wiejskimi, „w których skład wchodzi zarówno miasta w granicach administracyjnych, jak i obszary poza granicami miast”. Ustka, Darłowo i Hel są to gminy miejskie, „których granice pokrywają się z granicą miasta tworzącego gminę” (<https://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/>, data dostępu: 15.02.2023). Według danych Głównego Urzędu Statystycznego największą powierzchnię miasta mają Hel oraz Darłowo. Z kolei najmniejszą powierzchnią charakteryzują się odpowiednio Międzyzdroje i Dziwnów (oraz nieco większą Ustka) (Tab. 1).

Tab. 1. Powierzchnia miast, w których zostały przeprowadzone badania

Miasto	Powierzchnia (w km ²)
Hel	21,72
Darłowo	20,21
Władysławowo	13,60
Ustka	10,19
Dziwnów	4,97
Międzyzdroje	4,50

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

²⁴ Wszystkie mapy zostały utworzone na podstawie dostępnych podkładów kartograficznych oraz warstw tematycznych zgromadzonych na stronie <https://www.arcgis.com> (data dostępu: 03.08.2023).

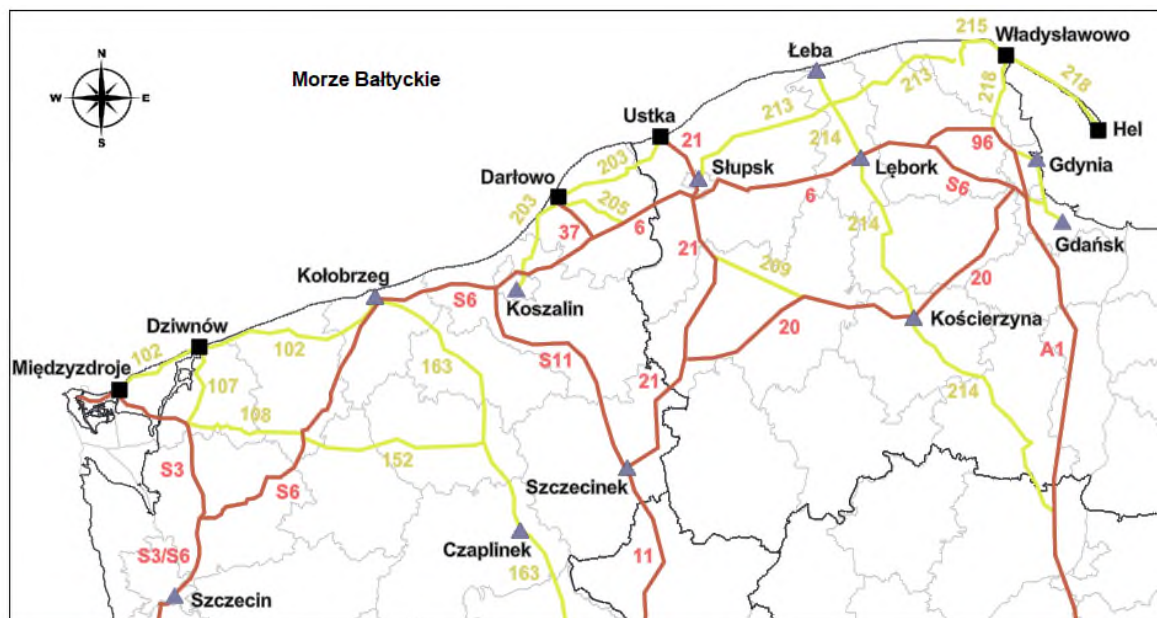
Legenda:

- ▲ - wybrane miasta
- - miasta (w których zostały przeprowadzone badania)
- - granice administracyjne

Ryc. 3. Położenie miast na tle Polski i powiatów

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Wszystkie małe miasta nadmorskie położone są przy ciągach komunikacyjnych drogowych o znaczeniu regionalnym w bezpośrednim oddziaływaniu strefy nadmorskiej (Ryc. 4).

Legenda:

- ▲ - wybrane miasta
- - miasta (w których zostały przeprowadzone badania)
- - drogi krajowe
- - drogi wojewódzkie
- - granice administracyjne
- 11 - numer drogi krajowej
- 102 - numer drogi wojewódzkiej

0 20 40km

Ryc. 4. Układ wybranych dróg wojewódzkich i krajowych w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Ruch kołowy we wszystkich miastach najczęściej jest powiązany z działalnością turystyczną, gospodarczą i administracyjną (ponadto warto podkreślić, że układ drogowy ułatwia nawigowanie i percepcję przestrzeni w mieście poprzez wytworzony w wyobraźni schemat). Ruch ten znacznie wzrasta w miesiącach letnich, zwłaszcza podczas dni świątecznych i wolnych od pracy, a jest generowany przez walory turystyczno-wypoczynkowe obszarów nadmorskich. Dziwnów wraz z Międzyzdrojami położone są przy drodze wojewódzkiej numer 102, która przebiega przez miejscowości położone w pobliżu Morza

Bałtyckiego (łączy Międzyzdroje z Kołobrzegiem)²⁵. Podobne znaczenie posiada droga wojewódzka numer 216, która przebiega w północnej części województwa pomorskiego. Łączy ze sobą Władysławowo i Hel (a zaczyna się w Redzie) i stanowi jedyną drogę umożliwiającą poruszanie się pojazdem kołowym do Helu. Ponadto we Władysławowie kończy się droga wojewódzka numer 215, która zaczyna się w pobliżu Krokowej. Najwięcej dróg o znaczeniu ponadlokalnym przebiega przez Darłowo, a są to: droga numer 203 na kierunku Koszalin–Ustka, droga numer 205 na kierunku Sławno–Darłowo–Darłówko Wschodnie. Dodatkowo z drogą ekspresową S3 połączenie zapewnia droga krajowa numer 37. Przez Ustkę przechodzi jedna droga o zasięgu ogólnopolskim, a jest to droga krajowa numer 21, która łączy ją z Miastkiem, a także jedna droga kategorii wojewódzkiej o numerze 203, która zapewnia jej połączenie z Darłowem oraz Koszalinem. System kolejowy i powiązana z nim infrastruktura istnieją w pięciu z omawianych miast (w Międzyzdrojach, Darłowie, Ustce, Władysławowie i Helu). Funkcjonują w nich dworce kolejowe i odpowiednia infrastruktura dostosowana do obsługi pasażerów, dominuje tam ruch pasażerski (nad towarowym). We wszystkich pięciu miastach widoczne jest zwiększanie się liczby osób korzystających z taboru kolejowego w miesiącach letnich oraz w dniach wolnych. Kolejną formą umożliwiającą komunikację z innymi miejscami są porty (w Dziwnowie, Darłowie, Ustce, Helu i Władysławowie) oraz przystanie (w Międzyzdrojach).

Następnym wspólnym mianownikiem jest położenie miast na historycznym Pomorzu. Obszar dawnego „Land Pommern”, czyli Pomorza, dzieli dzisiaj granica Polski na Odrze²⁶. Jest to charakterystyczny obszar przyległy do Morza Bałtyckiego, na którym wspólna historia kształtowała się przez nieomal 700 lat. Nazwa ta została przyjęta przez mieszkańców Pomorza (w X–XI wieku) i odzwierciedlona w tytułach książąt Pomorza Wschodniego i Zachodniego od XIII wieku. W języku polskim nazwa „Pomorze” jest dość mocno zakorzeniona. Pomorze Gdańskie stało się znane jako Pomorze Wschodnie lub Pomorze Nadwiślańskie, Pomorze Zachodnie jako Pomorze Szczecińskie lub Pomorze Nadodrzańskie, a linia graniczna położona jest na wschód od Lęborka. Dodatkowo można wyróżnić Pomorze Środkowe, które w północnej części swoim zasięgiem obejmuje dawne województwo koszalińskie i słupskie (Szymki, 2009). Według tego historycznego podziału Dziwnów i Międzyzdroje należą do Pomorza Zachodniego, Ustka i Darłowo do Pomorza Środkowego, a Władysławowo i Hel do Pomorza Gdańskiego.

²⁵ Dodatkowo Dziwnów połączony jest z drogą ekspresową S3 poprzez drogę wojewódzką numer 107.

²⁶ Zgodnie z niemiecką nomenklaturą terytorium znane jako Pomorze jest dziś podzielone na „Pomorze Przednie” (obecnie w granicach niemieckich) i „Pomorze Tyłne” (obecnie w granicach polskich).

Innym wydzieleniem historycznym łączącym wszystkie miasta jest czas, kiedy polskie miejscowości nadmorskie zaczynały pełnić funkcję turystyczno-wypoczynkowe. Pierwsze kurorty nadmorskie (położone obecnie w granicach Polski) zaczęły powstawać dość wcześnie, bo już pod koniec XVI wieku (na przykład w Sopocie). Jednak w większości polskich kurortów nadmorskich funkcja turystyczna rozwinęła się w okresie międzywojennym w postaci tak zwanych letnisk i uzdrowisk, a w niektórych dopiero po wojnie. W związku z tym nadmorskie ośrodki turystyczne ze względu na czas pełnienia funkcji turystycznej można podzielić na trzy grupy (Dziegieć, 1991; za: Durydiwka, Duda-Gromada, 2014):

- 1) ośrodki o ponad 150-letniej historii turystyki (Międzyzdroje, Dziwnów, Ustka, Hel, Darłowo) (Dąbal, 2013; Durydiwka, Duda-Gromada, 2014; *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy miasto Darłowo*, 2010);
- 2) ośrodki, w których funkcja turystyczna rozwinęła się w okresie międzywojennym, czyli z ponad 70-letnią tradycją (Władysławowo);
- 3) nowe ośrodki turystyczne powstałe w okresie powojennym.

Większość badanych miast wykształciła się głównie w wyniku przemian ewolucyjnych istniejących wcześniej miejscowości. Położenie i ukształtowanie terytorium wybranych miast decyduje o profilu i charakterze ich gospodarki. Na rozwój funkcji turystycznej polskich miejscowości nadmorskich wpływają trzy główne czynniki (Durydiwka, Duda-Gromada, 2014):

- 1) Pierwszym z nich jest charakterystyczne piaszczyste wybrzeże (oraz wały wydymowe) i znajdujący się za nim las, w których dominują drzewa sosnowe.
- 2) Drugi to stymulujący klimat, który jest często łagodzony przez zwarte obszary zalesione, wzmacniające ludzkie ciało i mające pozytywny wpływ na funkcje układu oddechowego i sercowo-naczyniowego. Kolejną zaletą jest wysoka zawartość jodu i ozonu w powietrzu.
- 3) Ostatnim czynnikiem jest występowanie źródeł wód mineralnych (głównie sodowo-chlorkowych, jodkowych czy bromkowych) oraz torfów o znaczeniu leczniczym, czyli tak zwanych borowin, których ujawnienie wpłynęło na rozwój funkcji uzdrowiskowych (na przykład Ustki oraz ich okolic).

Ze względu na bezpośredni dostęp do Morza Bałtyckiego szczególny nacisk kładziony jest na wykorzystanie potencjału turystycznego²⁷. Turystyka jest zatem ważnym sektorem gospodarki miasta i stanowi podstawę jego rozwoju. Obecny stan infrastruktury,

²⁷ Do pozostałych funkcji miast można zaliczyć: działalność usługową związaną z funkcjami zamieszkania i pobytu; usługi administracyjne i związane z zamieszkaniami (edukacja i szkolnictwo, służba zdrowia, kultura czy opieka społeczna); turystyka i rekreacja oraz usługi powiązane; ochrona zasobów środowiska; gospodarka morską/rybołówstwo (Dembicka-Niemiec, 2017).

zakwaterowania i usług wskazuje jednak, że branża turystyczna ma charakter wysoce sezonowy, co ma szczególnie negatywny wpływ na sytuację na lokalnym rynku pracy, a tym samym na sytuację gospodarczą lokalnej społeczności. Długotrwałe bezrobocie i niskie kwalifikacje zawodowe to główne problemy dotyczące lokalne społeczności. Aby przezwyciężyć tę sytuację, należy podjąć działania na różnych poziomach, takie jak wydłużenie sezonu wakacyjnego i rozwój całorocznych usług turystycznych, a także szkolenia i podnoszenie kwalifikacji mieszkańców miast.

Obszarem szczególnie cennym, determinującym walory klimatyczne, przyrodnicze i turystyczne badanych miast, jest sam akwen Bałtyku, który ma ogromny wpływ na jego mieszkańców. Ochrona zasobów Morza Bałtyckiego jest ważną częścią współpracy między państwami nadbałtyckimi. Przynosi różne korzyści środowiskowe, a także inne pozytywne efekty, związane między innymi z promocją i wzmacnianiem relacji z krajami sąsiadującymi. Traktaty i umowy międzynarodowe mają znaczenie (pośrednie lub bezpośrednie) w lokalnej analizie powiązań ekologicznych Bałtyku. Formy ochrony przyrody stosowane w poszczególnych miastach należy traktować jako sieć wzajemnych relacji, których wspólnym celem jest ochrona zasobów naturalnych. Wśród licznych form ochrony przyrody w badanych miastach (lub ich otulinach) można wyróżnić (na podstawie <https://geoserwis.gdos.gov.pl/>, data dostępu: 20.05.2023):

- 1) parki narodowe – Międzyzdroje;
- 2) rezerваты przyrody – Dziwnów, Władysławowo, Hel;
- 3) parki krajobrazowe – Władysławowo, Hel;
- 4) użytki ekologiczne – Dziwnów, Hel;
- 5) pomniki przyrody – Międzyzdroje, Ustka, Władysławowo;
- 6) obszary chronionego krajobrazu – Darłowo, Ustka;
- 7) zespoły przyrodniczo-krajobrazowe – Hel;
- 8) program „Natura 2000” – Międzyzdroje, Dziwnów, Darłowo, Ustka, Władysławowo, Hel.

Kolejnym elementem łączącym wszystkie miasta jest ich położenie w obszarze o dużych walorach krajobrazowo-przyrodniczych, które determinuje rozwój przestrzenny w wybranych kierunkach – zgodnie z lokalnymi i ogólnopolskimi zasadami polityki przestrzennej. Spośród obszarów problemowych (społeczno-ekonomicznych) powiązanych z przestrzenią badanych miast, nad którymi powinno prowadzić się dyskusję, można wyróżnić (na podstawie *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego badanych miast*):

- 1) Obniżenie jakości życia mieszkańców ze względu na sezonowość turystyki (na przykład znaczne obciążenie komunikacyjne, zwiększony sezonowo pobór wody, wzrost hałasu).

- 2) Możliwa utrata krajobrazu kulturowego i tożsamości kulturowej.
- 3) Ryzyko degradacji cennych i wrażliwych obszarów przyrodniczych.
- 4) Problemy rozwoju strefy przybrzeżnej poprzez przeinwestowanie i zagrożenie dewastacją (ekspansja budownictwa noclegowego na wydmach oraz w strefie brzegowej).
- 5) Ograniczenia w funkcjonowaniu tradycyjnego przemysłu morskiego, niepełne wykorzystanie potencjału portów, wzrost bezrobocia spowodowany zmniejszeniem zatrudnienia w rybołówstwie lub przemyśle stoczniowym.

Każde miasto powinno charakteryzować się aktywnymi mieszkańcami, atrakcyjną przestrzenią i otwartą gospodarką. Ponadto, aby zyskać trwałe podstawy rozwoju, należy dostosować system transportowy i energetyczny do długofalowych potrzeb, racjonalnie wykorzystywać zasoby i walory przyrodnicze, krajobrazowe oraz kulturowe, a także ograniczać i efektywnie rozwiązywać konflikty przestrzenne poprzez tworzenie wysokiej jakości przestrzeni i przeciwdziałanie skutkom ekstremalnych zjawisk przyrodniczych (na podstawie *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego* badanych miast).

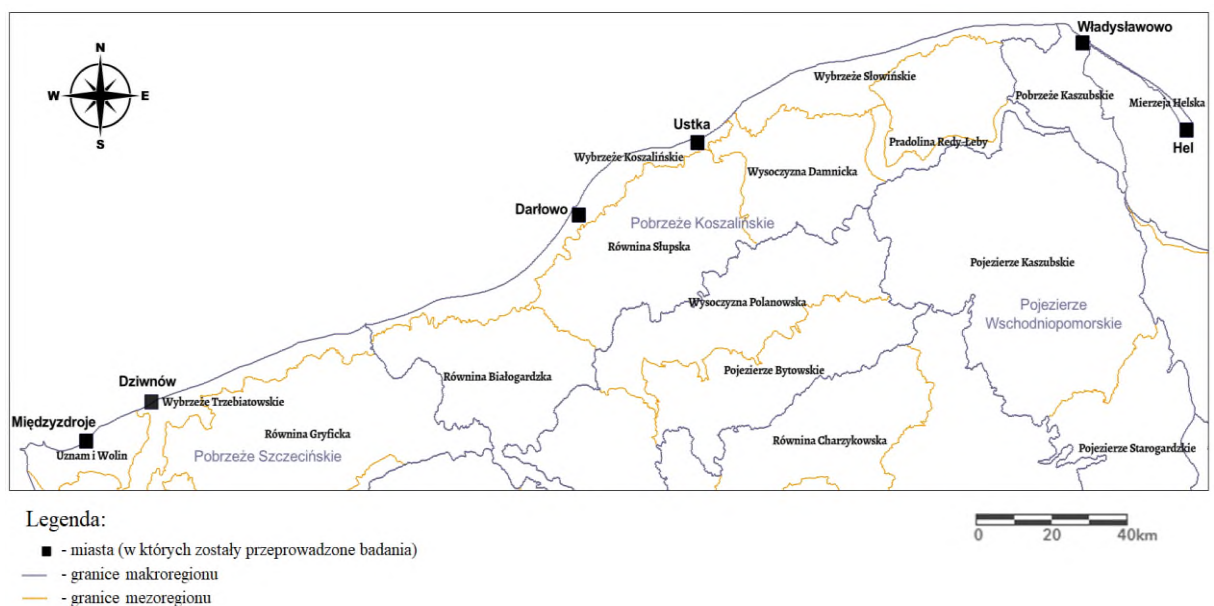
2.2. Charakterystyka fizycznogeograficzna

Charakter i rozkład przestrzenny miasta powiązany jest z uwarunkowaniami zewnętrznymi, czyli fizycznogeograficznymi, które predysponują i ograniczają daną jednostkę w kierunkach rozwoju. Zaprezentowany poniżej podział Polski ze względu na regiony fizycznogeograficzne został wykonany na podstawie opracowania Richlinga i in. (2021) (Ryc. 5).

Opisy miast zostały natomiast stworzone na podstawie gminnych opracowań *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego*. Ze względu na zróżnicowanie terenów, na przykład hipsograficzne, geologiczne czy klimatyczne, oraz różnorodność zakresów obejmujących dane przestrzenne analiza badanych miast w tym podrozdziale została przeprowadzona osobno dla każdej jednostki osadniczej.

Jednym ze wspólnych elementów łączących wszystkie omawiane miasta jest to, że położone są na brzegu wydmy, który powstaje w wyniku akumulacji eolicznej piasku transportowanego w kierunku lądu z wybrzeża i charakteryzuje się szerokimi plażami oraz dobrze uformowanymi, mniej lub bardziej stabilnymi wydmi. Osadzanie się piasku jest ułatwione przez obecność naturalnych barier, a przede wszystkim przez rozwój roślinności (głównie halofilnej), która zatrzymuje i utrwala osady w górnej strefie przybrzeżnej poza zasięgiem wysokich fal (Carter, 1988; Hesp, 1988; za: Kostrzewski i in., 2021). Powoduje to

powstawanie wydm czołowych. Wydmy zwykle tworzą się równoległe do linii brzegowej, ale niska wilgotność lub nadmierna podaż piasku uniemożliwiają rozwój roślinności. Wraz z rozwojem roślinności i gleb oraz ustaniem dopływu piasku początkowa forma staje się stabilną wydumą przednią (Carter, Wilson, 1990; za: Kostrzewski i in., 2021). Jeśli podaż piasku będzie się utrzymywać, wydma przednia ma szansę się rozszerzać, a na rozwijającym się wybrzeżu może powstać szereg wałów wydmy. Wydmy na polskim wybrzeżu powstały w ciągu ostatnich 5000 lat (Rosa, 1963; Bohdziewicz, 1963; Tomczak, 1995; za: Kostrzewski i in., 2021), w okresie względnej stabilizacji wybrzeża po zakończeniu atlantyckiej erozji morskiej (Tomczak, 1995; za: Kostrzewski i in., 2021).

Ryc. 5. Miasta, w których zostały przeprowadzone badania na tle podziału fizycznogeograficznego Polski

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Richling i in. (2021) oraz dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Miasto Darłowo położone jest we wschodniej części makroregionu „Pobrzeże Koszalińskie”, a dokładniej w mezoregionie „Równina Słupska”. Miasto znajduje się u ujścia rzeki Wieprzy dzielącej miasto na dwie części: wschodnią i zachodnią, oraz rzeki Grabowej. Na mapie hipsometrycznej odznacza się wysoczyzna morenowa, osiągająca maksymalnie 20 m n.p.m., która znajduje się w strefie północno-wschodniej. Położony centralnie płaski obszar obejmuje równiny torfowe i tarasy zalewowe rzeki Wieprzy. Na mapie widoczne są również wydmy nadmorskie, które osiągają około 6 m n.p.m. W geologicznych utworach zlokalizowanych najbliżej powierzchni można wyróżnić: piaski eoliczne, które występują

lokalnie w strefie brzegowej, w wydmach; piaski, żwiry, mady rzeczne, a także torfy oraz namuły powiązane z rzeką Wieprzą i jej działalnością erozyjno-akumulacyjną; gliny zwałowe, ich zwietrzliny; żwiry, piaski lodowcowe oraz piaski i żwiry sandrowe (położone w północno-wschodniej części miasta), które są wynikiem sedymentacji w czasie trwania ostatniego zlodowacenia fazy pomorskiej. Zgodnie z podziałem dokonany przez Koźmińskiego i in. (2012) miasto leży w III krainie klimatycznej. W odróżnieniu od krainy klimatycznej Międzyzdrojów tutaj panują bardziej surowe warunki temperaturowe i notowane są większe opady, a ich maksimum przypada na sierpień. Również wrzesień wyróżnia się obfitszymi opadami. Mikroklimat Darłowa charakteryzuje się sporym nasłonecznieniem (jest to jedno z najkorzystniejszych pod tym względem miejsc) i znaczną wilgotnością powietrza. Cały obszar miasta należy do zlewni Bałtyku oraz znajduje się w dorzeczu rzeki Wieprzy, a także jej dopływu, czyli rzeki Grabowej. Wieprza bierze swój początek na obszarze moreny czołowej pomiędzy Miastkiem a Bytowem. Na terenie miasta rzeka płynie uregulowanym korytem, ale w większości bez wałów przeciwpowodziowych. Na długości 2,3 km od ujścia rzeki oba brzegi są umocnione nabrzeżami, które wykorzystuje się głównie jako przystanie i miejsca do cumowania łodzi rybackich i sportowych. Ujście rzeki jest jednocześnie akwenem wejściowym portu. Rzeka Grabowa jest dopływem rzeki Wieprzy. Jej źródła znajdują się na wzgórzach morenowych w kierunku południowym od Polanowa. Na obszarze miejskim rzeka jest w pełni uregulowana i chroniona wałami przeciwpowodziowymi. Dodatkowo można wyróżnić poldery, które rozciągają się na wschód i zachód od Wieprzy, wzdłuż Grabowej i na południowych obrzeżach miasta. Są to zwykle płaskie tereny, funkcjonujące jako użytki zielone, przy czym w niewielkim stopniu pozostają niezagospodarowane. Obszary te są odwadniane przez sztuczny system odprowadzania nadmiaru wody. Ekosystemy leśne reprezentują różne typy siedliskowe lasu, w zależności od żyzności gleby i wilgotności odpowiednich siedlisk. Zbiorowisko rosnące u podnóża wydmy białej, potencjalne siedlisko boru bażynowego, jest pod względem fitosocjologicznym zbiorowiskiem zastępczym (aktualnie jest to monokompleks sosnowy, odpowiadający typowi siedliskowemu boru świeżego lub suchego), silnie zmienionym i podlegającym wielu czynnikom destrukcyjnym, zarówno naturalnym, jak i synantropijnym. Zajmuje ono 74% powierzchni leśnej. W lepszym stanie są mezotroficzne lasy mieszane należące do zespołu bukowo-dębowego. Na obszarach przybrzeżnych powszechne są również łąkowe lasy jesionowe (*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy miasto Darłowo*, 2010).

Dziwnów położony jest w północnej części makroregionu „Pobrzeże Szczecińskie” w mezoregionie 313.22 „Wybrzeże Trzebiatowskie”. Miasto położone jest przy ujściu cieśniny

Dziwny do morza, natomiast od południa okalają go wody Zalewu Kamieńskiego. Na mapie hipsometrycznej widoczne są w strefie nabrzeżnej wały wydmy nadmorskich osiągające około 6–8 m n.p.m. Pozostała część miasta nie posiada większych przewyższeń i jest położona na wysokości 0–6 m n.p.m. W zewnętrznej okrywie geologicznej można wyróżnić: mułki, piaski oraz żwiry morskie; piaski eoliczne, które znajdują się lokalnie w wydmach; piaski, żwiry, mady rzeczne, a także torfy oraz namuły. Miasto Dziwnów leży w regionie klimatycznym środkowonadmorskim, który charakteryzuje się stosunkowo dużą liczbą umiarkowanie ciepłych dni. Inną cechą charakterystyczną stanowią niewielkie amplitudy dobowe temperatur. Omawiany region cechuje także dość długi okres przejściowy wczesną wiosną i zimą, który może trwać około 50 dni. Wody powierzchniowe występujące na terenie miasta to rowy i kanały oraz cieśnina Dziwny, łącząca Zalew Szczeciński z Morzem Bałtyckim. Jej całkowita długość wynosi około 30 km. Na terenie administracyjnym Dziwnowa łączy ona Zalew Kamieński i Bałtyk, a jej długość w tym obszarze wynosi niecałe 4 km. Według Matuszkiewicza (2008) pierwotnie występującą roślinnością był „nadmorski sosnowy bór bażynowy” (*Empetro nigri-Pinetum*). Zlokalizowane w mieście i na obrzeżach lasy nadmorskie charakteryzują się wysokim udziałem starych lasów i korzystnym mikroklimatem. Są one popularne wśród turystów ze względu na ich zróżnicowane siedliska i odporność na zniszczenia (*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dziwnów*, 2022).

Następnym analizowanym miastem jest Hel, znajdujący się w północnej części „Pobrzeża Gdańskiego”, w mezoregionie 313.52 „Mierzeja Helska”. Cała powierzchnia miasta nadbudowana jest formami eolicznymi. Od strony otwartego morza występują rozległe pola wydmy o orientacji równoległej do brzegu, z licznymi pagórami oraz fragmentami wydmy parabolicznych. Poszczególne formy – wydmy osiągają wysokości maksymalnie 20 m n.p.m. (pomiędzy nimi występują obniżenia terenu o około 5–8 metrów wysokości względnej). Od strony nadzatokowej wydmy osiągają do 10 m n.p.m. Centralny obszar miasta jest mało zróżnicowany (5–7 m n.p.m.). Mierzeja Helska rozwinęła się na płytkiej platformie, która jest zbudowana z osadów Morza Litorynowego (którego wiek szacowany jest na 6–8 tysięcy lat). Na całym obszarze miasta dominują utwory z holocenu, czyli piaski akumulacji eolicznej, a także piaski oraz żwiry morskie. Na terenie Helu brak jest wód powierzchniowych, występuje jedynie kilka rowów melioracyjnych o znaczeniu lokalnym. Ze względu na swoje położenie Hel jest silnie wyeksponowany na wpływ Bałtyku, co ma ogromny wpływ na jego warunki klimatyczne. Na obszarze miasta można wyróżnić dwie główne jednostki topoklimatyczne: obszary zalesione, gdzie warunki topoklimatyczne są mniej zmienne, oraz tereny niezalesione, takie jak obszary mieszkalne i strefy plażowe. Tereny niezalesione charakteryzują się

wrażliwością na warunki pogodowe (czynniki atmosferyczne), są bardziej wrażliwe na wiatr i promieniowanie słoneczne na powierzchni gruntu. Na takich obszarach luźna lub gęsta szata roślinna może zmniejszyć wpływ wiatru i promieniowania słonecznego. W pasie między zabudową a granicami lasu oraz w zagłębieniach terenu mogą tworzyć się zastoje chłodnego powietrza i może występować mgła radiacyjna. Dominującą formacją roślinną są zalesienia w postaci boru suchego i świeżego, w którego skład wchodzi sosna pospolita. W wilgotnych obniżeniach pojawiają się olsy czy bór wilgotny (*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – Miasto Hel*, 2000).

Międzyzdroje znajdują się w północno-zachodniej części makroregionu „Pobrzeże Szczecińskie”, w mezoregionie 313.21 „Uznam i Wolin”. Wschodnia część Międzyzdrojów leży na zachodnich zboczach pasma morenowego Wolińskiego Parku Narodowego, ze wzgórzami Grzywacz i Gosań na wschód oraz wzniesieniem Leśnogóra na południe od miasta. Na mapie można również wyróżnić strefę brzegową w części północnej. W samym mieście deniwelacje nie przekraczają 10 metrów. Miasto położone jest na granicy moreny polodowcowej i piasku naniesionego przez wodę, teren posiada elementy zespołów siedliskowych Półwyspu Przytorskigo (plaże, wydmy) i wysoczyzny polodowcowej (wzgórza morenowe, klify). W geologicznych utworach (czwartorzędowych) położonych na powierzchni można wyróżnić: piaski, żwiry, mady rzeczne, a także torfy oraz namuły; piaski eoliczne zlokalizowane lokalnie w wydmach; piaski oraz mułki kemów; mułki, piaski oraz żwiry morskie. Oprócz głównych czynników geograficznych (szerokość geograficzna, cyrkulacja atmosferyczna) klimat Międzyzdrojów kształtuje wpływ Morza Bałtyckiego, w tym wód Zatoki Pomorskiej i Zalewu Szczecińskiego. Oddziaływanie morza objawia się równomiernym rozkładem temperatur (niewielkie wahania roczne i dzienne), wysoką wilgotnością powietrza, dłuższym, ale wolniejszym sezonem wegetacyjnym niż w innych regionach oraz wieloma pochmurnymi dniami z chmurami *stratus* w wyniku niskich temperatur morza latem i wysokich temperatur morza zimą. Wiosna i lato są wyraźnie chłodniejsze, zima jest stosunkowo łagodna i krótka, a jesień jest znacznie dłuższa i cieplejsza. Spośród wód powierzchniowych występujących w mieście Międzyzdroje można wyróżnić jedynie Kanał Zdrojowy. Długość kanału wynosi prawie 3 km, natomiast powierzchnia zlewni to 3,7 km². Źródło znajduje się w centrum Międzyzdrojów, skąd wypływa na południe, kierując się do Zalewu Szczecińskiego. Stan i zróżnicowanie roślinności przedstawiałyby się zupełnie inaczej, gdyby nie antropopresja i przekształcenia pierwotnych siedlisk w celach gospodarczych. Na podstawie opracowania Matuszkiewicz (2008) w mieście Międzyzdroje (oraz bliższej okolicy) można wyróżnić cztery siedliska pierwotne (oraz obecne). W części centralnej „grądy subatlantyckie bukowo-dębowo-

grabowe (*Stellario-Carpinetum poor*), postać pomorska uboga (aktualnie grąd subatlantycki *Stellario holostaea-Carpinetum betuli*)”, od północnego wschodu „żyzną buczynę niżową (*Melico-Fagetum*) (aktualnie *Galio odorati-Fagetum*), od południowego wschodu „Subatlantycki acidofilny las bukowo-dębowy typu pomorskiego (*Fago-Quercetum petraeae*) (aktualnie pomorski las bukowo-dębowy)” oraz od zachodu „nadmorski sosnowy bór bażynowy (*Empetro nigri – Pinetum*) (aktualnie nadmorski bór sosnowy)”. Na podstawie analizy map można wnioskować, że cały obszar miasta pokrywałyby lasy liściaste oraz iglaste. Strefa przybrzeżna utworzyłaby stały pas zbiorowisk nieleśnych (halofitów) związanych z akumulacją i erozją. Wydmy przylegające do wybrzeża obecnie obejmują lasy bażynowe, charakteryzujące się niską gęstością korony i nieregularną koroną zdeformowaną przez silne wiatry (*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Międzyzdroje*, 2018).

Według regionalizacji fizycznogeograficznej miasto Ustka położone jest w środkowej części makroregionu „Pobrzeże Koszalińskie” w mezoregionie 313.44 „Wysoczyzna Damnicka”. Środowisko przyrodnicze miasta i jego najbliższego otoczenia można podzielić na trzy główne typy: mierzeję nadmorską, doliny rzeczne (rzeka Słupia) i obniżenia organiczne, a także wysoczyzny morenowe i równiny zastoiskowe. Mierzeja biegnie równoległe do linii brzegowej w pasie o szerokości 600–900 m. Plaża o szerokości około 40 m jest ograniczona od wschodu klifami utworzonymi przez podcięcie wydmy (na wschód od granic miasta), a od zachodu wałem wydmy, za którym znajduje się obszar wydmy o nieregularnym i parabolicznym kształcie. Na południe od mierzei znajdują się polodowcowe formy ukształtowania terenu, utworzone przez akumulację pokrywy lądolodowej i wód roztopowych. Obejmują one równinę zastoiskową oraz równinę wysoczyznę morenową. Pierwsza z wymienionych występuje w południowo-wschodniej i wschodniej części miasta, geologicznie zbudowana jest z glin i piasków zalegających na utworach ilastych, osiągając przy tym 10–15 m n.p.m. Wierzchowina wysoczyzny morenowej, zlokalizowanej w zachodniej części, o wysokości 10–13 m n.p.m. zbudowana jest z widocznych na powierzchni piasków i glin polodowcowych. W części północnej Ustki ta warstwa przykryta jest warstwą holocenijskich piasków eoliczno-morskich. Na podstawie publikacji Baranowskiego (2008) dotyczącej warunków klimatycznych Ustki można wnioskować, że o jej morskim klimacie mogą świadczyć łagodne zimy z częstymi odwilżami, niewielka liczba dni ze skrajnymi temperaturami, krótkie zaleganie pokrywy śnieżnej czy opady zwiększone jesienią w stosunku do wiosny. Charakterystyczną cechą rozłożenia temperatur powietrza w Ustce, biorąc pod uwagę klimat Polski, są ciepłe jesienie oraz łagodne zimy, a także stosunkowo chłodne wiosny

i lata. Inną cechą charakterystyczną jest powstawanie lokalnych wiatrów zwanych bryzami. Odległość od morza, topografia terenu, pokrywa roślinna i sytuacja inwestycyjna mają decydujący wpływ na kształtowanie się lokalnych warunków biotopoklimatycznych. Do wód powierzchniowych na terenie miasta zalicza się strumień Czarna (o długości 2,62 km, który ma swoje źródła na terenie miasta i kończy swój bieg w Morzu Bałtyckim) oraz rzekę Słupię, która rozcina mierzeję oraz wysoczyznę morenową szeroką, plejstoceniową doliną. Na mapie hipsometrycznej można wyróżnić dwa poziomy odpowiadające morfologii terasów zalewowych i nadzalewowych (odpowiednio 1–5 m n.p.m. i 6–10 m n.p.m.). Obie te formy zbudowane są z utworów skalnych podlegających akumulacji rzecznej oraz torfów i namulów organicznych. Na południowy wschód od miasta wysoczyznę morenową porasta rozległy kompleks leśny, który pierwotnie powinien występować również na obszarze miasta (w przewadze jest to bór mieszany świeży oraz lokalnie bór wilgotny i bór mieszany wilgotny, natomiast na żyzniejszym i bardziej gliniastym podłożu – las mieszany) (*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ustka*, 2012).

Ostatnie miasto, czyli Władysławowo, położone jest w północnej części „Pobrzeża Gdańskiego”, czyli w mezoregionie numer 313.51 „Pobrzeże Kaszubskie”. Na podstawie mapy hipsometrycznej miasta można wyróżnić położoną w zachodnio-centralnej części wysoczyznę morenową sięgającą 45–55 m n.p.m. oraz Mierzeję Helską mającą 1–5 m n.p.m. Dominujące geologiczne utwory zdeponowane przypowierzchniowo to: gliny zwałowe, ich zwietrzliny, a także piaski i żwiry lodowcowe znajdujące się w ostańcu erozyjnym wysoczyzny morenowej; mułki, piaski oraz żwiry morskie; piaski, żwiry, mady rzeczne, jak również torfy i namuły we wschodniej części Władysławowa oraz piaski eoliczne w wydmach. Na terenie miasta brak jest wód powierzchniowych, aczkolwiek warto odnotować, że rezerwat przyrody Słone Łąki, zlokalizowany we wschodniej części Władysławowa, jest obszarem o bardzo dużej wilgotności, zalewanym okresowo lub stale zabagnionym. Kraina, gdzie położone jest Władysławowo, charakteryzuje się najniższą amplitudą temperatur (jest to najzimniejszy region na polskim wybrzeżu). Całkowite roczne usłonecznienie wynosi około 1700 godzin, liczba dni śnieżnych jest mała, natomiast wiele jest dni mglistych. Wysokie są również prędkości wiatrów, najczęściej zachodnich. Typowa dominująca roślinność występująca na tym terenie powiązana jest z polodowcowymi utworami geologicznymi. Gdyby nie zmiany antropogeniczne, to na większości obszaru rósłby pomorski (acidofilny) las bukowo-dębowy. We wschodniej części można obecnie obserwować zbiorowiska silnie zasolonych błotnistych siedlisk (*Thero-Salicornietea*), które pierwotnie by tutaj występowały. W części północno-wschodniej miasta, położonej na początku Mierzei Helskiej, występują nadmorskie bory

sosnowe (*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Władysławowo*, 2022).

Według Kopcia (2008) na postrzeganie interakcji człowieka ze środowiskiem przyrodniczym wpływają zewnętrzne i wewnętrzne czynniki społeczne. Duże znaczenie ma stopień, w jakim społeczeństwo jest świadome i rozumie procesy oraz zjawiska zachodzące w środowisku przyrodniczym, a także potencjalne i realne skutki działalności człowieka dla przyrody (na co wpływ ma również rozwój cywilizacyjny danego społeczeństwa). Szczególnym wyrazem rozumienia interakcji człowieka ze środowiskiem jest poziom świadomości ekologicznej. Jest ona najprościej definiowana jako świadomość własnego miejsca w środowisku naturalnym i relacji między ludźmi a ich środowiskiem.

Współistnienie człowieka z okalającą go przestrzenią przybiera charakter różnego typu relacji. Podstawowe z nich to relacje funkcjonalne, które dają ludziom możliwość zaspokojenia ich najważniejszych potrzeb egzystencjalnych. Innym rodzajem relacji, które mogą istnieć między ludźmi a ich środowiskiem, są relacje emocjonalne i afektywne. Wynikają one z postrzegania zmysłowego, doświadczeń i uczuć, jakie ludzie żywią w stosunku do otaczającej ich rzeczywistości. W literaturze istnieje szereg terminów określających te zjawiska, takich jak: więzi terytorialne, tożsamość terytorialna, topofobia, topofilia, więzi społeczne i zakorzenienie (Tuan, 1975; Lewicka, 2010, 2011; Szkurlat, 2004; za: Pytka, 2015). U ich podstaw leży postrzeganie przestrzeni geograficznej, które skutkuje wzmożoną oceną otaczającego środowiska oraz kształtowaniem się określonych uczuć i postaw wobec środowiska życia (Pytka, 2015). Na poziomie prezentowanego tutaj badania można założyć, że przywiązanie ludzi do miasta reprezentuje pewien rodzaj ludzkiej relacji z sąsiedztwem, w którym mieszkają, obejmującej zarówno ich powiązania z określoną przestrzenią fizyczną, jak i ich związek z innymi ludźmi oraz produktami ich działalności. Uczucie to jest mieszanką wartości materialnych i niematerialnych. Jest to relacja, która jest w miarę trwała, subiektywnie znacząca i związana z poczuciem osobistej tożsamości, bezpieczeństwa i satysfakcji (Lewis, Walmsley, 1997; za: Mordwa, 2003).

2.3. Charakterystyka społeczna

Charakterystyka demograficzna i społeczna miast została przeprowadzona na podstawie danych udostępnianych poprzez GUS w Banku Danych Lokalnych (<https://bdl.stat.gov.pl>). Analiza demograficzna została wykonana (w zależności od dostępności archiwum) dla

ostatnich 20 lat (2002–2021). Najbardziej zauważalne są braki danych statystycznych dla dwóch miast: Dziwnowa i Władysławowa.

Dla Dziwnowa jako jednostki miejskiej dane są zbierane od 2004, ponieważ 1 stycznia na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z 22 lipca 2003 roku w sprawie ustalenia granic, zmiany nazw i siedzib władz niektórych gmin i miast oraz nadania miejscowościom statusu miasta uzyskał on prawa miejskie.

Do 1 stycznia 2015 roku statut miasta Władysławowa informował, że w obręb miasta włączone są również pobliskie osiedla, takie jak: Chłapowo, Chałupy, Rozewie, Jastrzębia Góra, Tupadły, Ostrowo i Karwia. Tego dnia gmina Władysławowo zmieniła jednak swój status gminy wiejskiej na miejsko-wiejską, co oznacza, że wyżej wymienione dzielnice stały się wsiami, a „pomniejszone” miasto zyskało ponownie prawa miejskie (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 lipca 2014 r. w sprawie połączenia gmin, ustalenia granic niektórych gmin i miast, nadania niektórym miejscowościom statusu miasta oraz zmiany siedziby władz gminy).

W Polsce kryterium wielkości miast jest rozpatrywane z perspektywy liczby ludności. Miasta poniżej 20 tys. mieszkańców uznawane są za małe jednostki miejskie. Ponadto takie miasta najczęściej spełniają funkcje lokalne, przez co w tej skali rozpatrywań są jednostkami centralnymi (i z tego względu zostały włączone do analizy przestrzennej). Liczba ludności²⁸ stanowi charakterystykę demograficzną, która zmienia się w czasie badanego okresu (i może mieć znaczenie w percepcji przestrzeni i powiązań względem więzi społecznych i terytorialnych). Wśród badanych miast (Tab. 2) najliczniejsze są Ustka i Darłowo (odpowiednio 14161 i 12893 mieszkańców). Natomiast najmniejsze to Hel i Dziwnów (2909 i 2401 osób zamieszkujących miasto). Rok 2010 pokazuje tendencję zwykłą w większości miast, ponieważ wtedy odbył się spis powszechny i dane zostały wprowadzane na podstawie deklarowanego miejsca zamieszkania, a nie na bazie danych bieżących.

Tab. 2. Liczba ludności w latach 2002–2021

Miasto	Rok									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hel	4288	4274	4136	3956	3921	3813	3767	3743	3945	3860
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ustka	16376	16391	16308	16224	16204	16106	16055	16043	16508	16445
Dziwnów	x	x	3031	2976	2934	2922	2918	2894	2867	2846

²⁸ „Wynikająca z bilansu ludności liczba osób (ogółem lub według określonych cech) zamieszkujących określone terytorium w danym momencie (stan w dniu)” (na podstawie: <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec>, data dostępu: 21.05.2023).

Międzyzdroje	5550	5551	5494	5467	5420	5444	5511	5518	5632	5594
Darłowo	14628	14547	14484	14434	14306	14154	14115	14021	14425	14390

c.d. Tab.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Hel	3737	3668	3594	3531	3444	3373	3285	3261	2997	2909
Władysławowo	x	x	x	10051	10020	10009	9958	9931	9624	9547
Ustka	16379	16263	16056	15933	15812	15709	15527	15367	14407	14161
Dziwnów	2779	2736	2724	2714	2718	2707	2698	2660	2459	2407
Międzyzdroje	5561	5485	5475	5451	5443	5422	5399	5343	5052	4975
Darłowo	14308	14229	14059	14005	13943	13924	13759	13695	13142	12893

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Na podstawie analizy wskaźnika dynamiki liczby ludności²⁹ można stwierdzić (Tab. 3), że największe spadki liczby ludności (w całym badanym okresie) wystąpiły w Helu, gdzie ubyło ponad 32% osób, oraz w Dziwnowie, gdzie ubyło ponad 20% osób. W pozostałych miejscowościach spadek wyniósł około 11%, a we Władysławowie 5% (ze względu na krótszy okres zbierania danych). Analizując zmiany z roku na rok, można zauważyć, że zmiana wskaźnika dynamiki liczby ludności utrzymywała się na poziomie poniżej 100, co świadczy o tym, że niewielka część ludności migrowała z miejscowości w sposób systematyczny. Obydwie tabele (zawierające dane dotyczące liczby ludności) potwierdzają tendencje ogólnopolskie, czyli wyludnianie się małych miast prawdopodobnie na rzecz większych metropolii.

Tab. 3. Wskaźnik dynamiki liczby ludności (dla lat 2002 i 2021)

Miasto	Wskaźnik dynamiki liczby ludności w % (2002=100%)
Hel	67,9
Władysławowo*	95
Ustka	86,5
Dziwnów*	79,5
Międzyzdroje	89,7
Darłowo	88,1

* Uwaga: Przez zmiany administracyjne dla Władysławowa pierwszym badanym rokiem był 2015, natomiast dla Dziwnowa 2004.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

²⁹ Jest to sposób oceny zmian liczby ludności (w tym przypadku pomiędzy dwoma kolejnymi latami, czyli przykładowo między pierwszym a ostatnim badanym rokiem). Wskaźnik ten można wyliczyć ze wzoru $W_d = L_2/L_1 * 100$ („gdzie L_1 to liczba ludności na początku badanego okresu, a L_2 to liczba ludności na końcu badanego okresu”) (na podstawie: <https://stat.gov.pl/metainformacje/sloownik-pojec>, data dostępu: 30.04.2023). Pierwszy badany rok jest układem odniesienia, dlatego oznaczony jest jako 100%.

Gęstość zaludnienia jest to liczba osób, która przypada na całkowitą powierzchnię badanego obszaru, zwykle wyrażona jako liczba osób na km² (Jelonek, Soja, 2013). Istnieje bardzo silna korelacja liczby ludności z gęstością zaludnienia. Wykres ten jest podobny do zobrazowanej zmiany liczby ludności, ponieważ oba uwzględniają różnice liczby ludności w czasie. Dlatego też, gdy liczba osób mieszkających w mieście spada, gęstość zaludnienia również maleje (Tab. 4). Choć miasta nadmorskie są ciągle rozbudowywane, to w większości nowe obiekty nie są budynkami mieszkalnymi (dedykowanymi lokalnej społeczności), ale przeznaczone są na działalność turystyczną, co może mieć przełożenie na odbiór przestrzeni i ponowną identyfikację przestrzenną względem zlokalizowanych w niej punktów orientacyjnych.

Tab. 4. Gęstość zaludnienia w latach 2002–2021 (w osobach/km²)

Miasto	Rok									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hel	202	201	195	186	181	176	173	172	182	202
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ustka	1615	1617	1608	1600	1590	1581	1576	1574	1620	1615
Dziwnów	x	x	618	619	607	590	588	587	582	577
Międzyzdroje	1231	1231	1218	1212	1204	1210	1225	1226	1252	1231
Darłowo	734	730	727	724	708	700	698	694	714	734

c.d. Tab.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Hel	178	172	169	166	163	159	155	143	142	131
Władysławowo	x	x	x	x	798	796	795	729	727	704
Ustka	1614	1607	1596	1576	1564	1552	1542	1524	1508	1414
Dziwnów	573	559	551	548	546	547	441	439	408	377
Międzyzdroje	1243	1236	1219	1217	1211	1210	1205	1200	1036	979
Darłowo	712	708	704	696	693	690	689	681	678	650

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Jedną z głównych cech osobowych wszystkich ludzi jest ich płeć, która może powodować różnicowanie w odbiorze przestrzeni. Jest również jednym z fundamentalnych czynników determinujących tożsamość osobową każdej jednostki. W społeczeństwach na całym świecie przypisuje się ludziom różne role, oczekiwania i normy w zależności od ich płci. Ta podziałka wpływa na sposób, w jaki jednostki postrzegają siebie i są postrzegane przez innych w

przestrzeni społecznej.³⁰ Podstawowym podziałem populacji ludzkiej jest zatem podział na mężczyzn i kobiety. Ten biologiczny podział, choć bardzo wyraźny i odzwierciedlony w statystykach, nie jest precyzyjnym rozróżnieniem, ponieważ istnieją osoby, które mają wspólne cechy męskie i żeńskie. Zjawisko to znane jest jako obojnactwo. Jednakże z powodu minimalnej liczby przypadków statystyki często ignorują takie przypadki (Jelonek, Soja, 2013). Jednym z najczęściej stosowanych wskaźników struktury płci w populacji jest współczynnik feminizacji³¹ (Tab. 5). W każdej badanej miejscowości w strukturze płci dominują kobiety (wyjątek stanowi Hel, gdzie głównie w latach 2002–2006 mężczyzn było więcej niż kobiet). Może być to spowodowane turystyczno-wypoczynkową i usługową funkcją miasta, z którą wiąże się zatrudnienie przede wszystkim osób płci żeńskiej (Jelonek, Soja, 2013).

Tab. 5. Współczynnik feminizacji w latach 2002–2021

Miasto	Rok									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hel	98	95	95	96	96	100	101	102	99	100
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ustka	109	109	110	110	110	110	111	111	107	107
Dziwnów	x	x	102	101	100	102	102	102	104	104
Międzyzdroje	108	110	110	110	110	112	112	112	112	113
Darłowo	105	105	106	106	106	106	107	107	106	106

c.d. Tab.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Hel	98	98	100	100	99	100	101	102	104	105
Władysławowo	x	x	x	107	107	106	106	107	105	105
Ustka	108	108	108	109	108	108	109	109	113	113
Dziwnów	105	103	104	104	104	104	107	107	107	109
Międzyzdroje	113	114	114	115	116	115	116	116	112	113
Darłowo	106	105	106	106	106	107	108	108	109	110

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

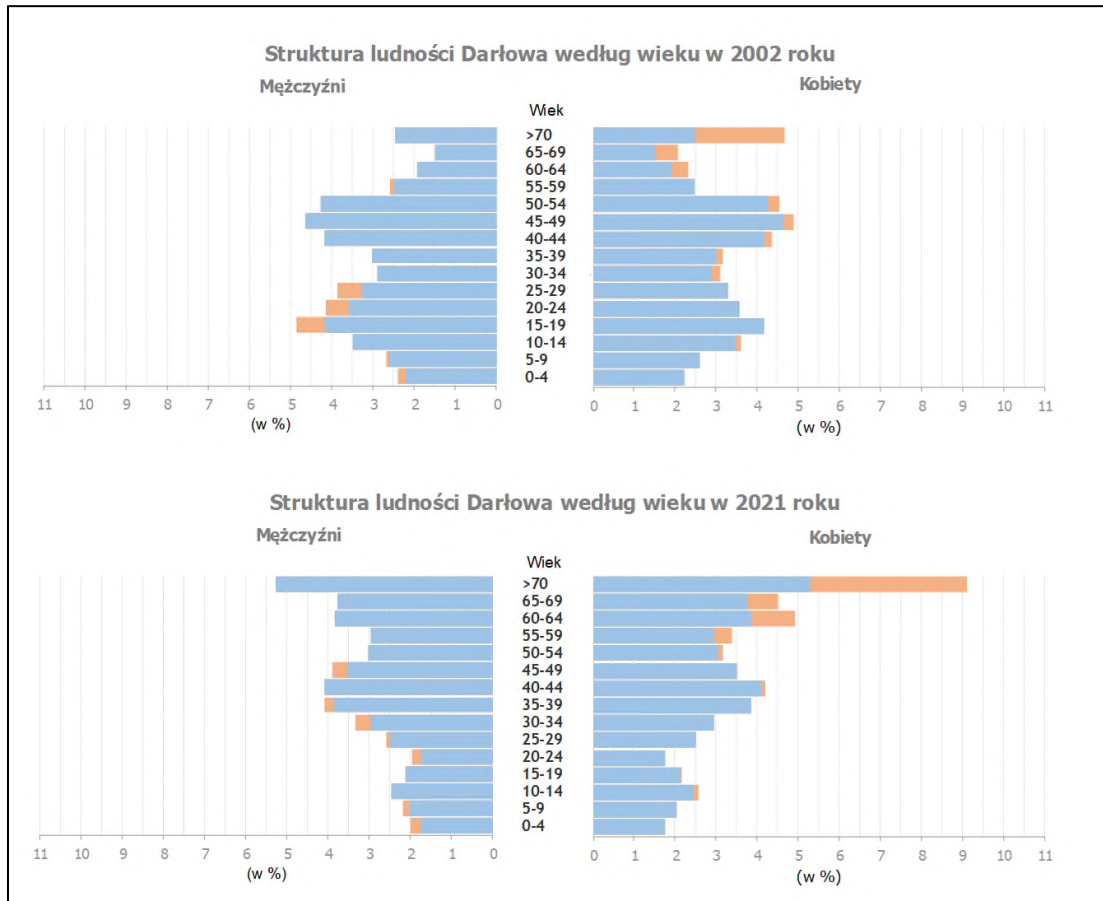
³⁰ Na podstawie wcześniejszych badań (Guilford, 1978; Mordwa, 2003; Tobiasz-Lis, 2008) można stwierdzić, że mężczyźni postrzegają przestrzeń w inny sposób aniżeli kobiety. Mogą zaobserwować większą liczbę zjawisk i procesów w przestrzeni, a ich percepcja jest bardziej szczegółowa. Wcześniejsze badania nad różnicami płciowymi w umiejętnościach przestrzennych dostarczają liczne dowody na to, że mężczyźni przeważają nad kobietami w percepcji kształtów, reprezentacji struktur przestrzennych i zadaniach orientacyjnych, co tłumaczy się socjalizacją i różnymi strukturami neurofizjologicznymi u mężczyzn i kobiet.

³¹ Jest to „stosunek liczby kobiet do liczby mężczyzn, tj. liczba kobiet przypadających na 100 mężczyzn” (Jelonek, Soja, 2013: 188).

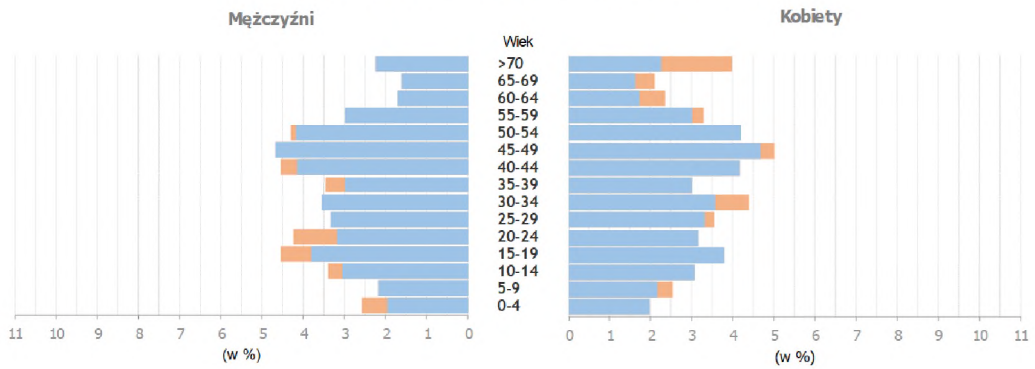
Waloryzacja przestrzeni jest procesem oceniającym, który nadaje każdemu zaobserwowanemu fragmentowi przestrzeni lub też zjawisku jakąś wartość, nawet wtedy, gdy powinno się zachować obiektywizm (Janiszek, Majorek, 2017). Klasyfikacje i oceny przestrzeni mogą się różnić ze względu na wiek respondentów i zdobyte doświadczenie życiowe oraz własne obserwacje terenowe, a także płeć. Najbardziej wartościową analizą struktury płci i wieku populacji jest wykres zwany piramidą wieku, który jest skonstruowany w taki sposób, że na osi pionowej (odcięta Y) wykreślany jest wiek w odstępach co pięć lat, natomiast na osi poziomej (odcięta X) wykreśla się liczbę mężczyzn po lewej i kobiet po prawej stronie od punktu zero. Liczba mężczyzn i kobiet jest wyrażona jako procent całkowitej populacji miasta. Piramidy wieku utworzone jako wartości procentowe można porównywać ze sobą, niezależnie od wielkości porównywanej jednostki badania. Inną cenną wartością analityczną piramid wiekowych jest możliwość określenia przewagi mężczyzn lub kobiet w danej grupie wiekowej na tym samym wykresie (Jelonek, Soja, 2013), co zostało zaznaczone kolorem pomarańczowym (Ryc. 6). Pierwszą wspólną cechą łączącą wszystkie piramidy jest typ struktury³², który w starszym roku jest zbliżony do zastojowego, natomiast w 2021 roku jest regresywny (Władysławowo, w którym okres badawczy jest krótszy, bo wynosi zaledwie 7 lat, również widoczne są takie same różnice w typie piramidy). Oznacza to starzenie się społeczeństwa. Wynika to z corocznego spadku współczynnika dzietności, długoterminowego wzrostu średniej długości życia, zmieniającego się rozkładu wskaźników umieralności według wieku i zmiany stylu życia. Inną zauważalną cechą (w 2021 roku) jest zwiększona liczba osób po 70 roku życia. Może to być spowodowane chęcią spędzenia „jesieni” życia na obszarze o szczególnych walorach środowiska i o dobrym wyposażeniu infrastrukturalnym. Ponieważ kobiety statystycznie żyją dłużej niż mężczyźni, różnica między płciami jest wyraźna powyżej 55 roku życia. W innych okresach życia nie ma wyraźnej przewagi płci. W strukturze płci i wieku widoczny jest również ubytek osób w wieku około 15–24 lat. Może być to związane z migracjami zarobkowymi albo edukacyjnymi. W piramidach płci i wieku dla roku 2002 (i 2004 w Dziwnowie) można zauważyć powojenny wyż kompensacyjny (osoby w wieku 45–54) oraz echa wyżu kompensacyjnego (osoby w wieku 15–29). Jednak wraz z upływem lat wcześniej wyraźne granice wyżów i niżów zacierają się. Zakładając, że wskaźnik urodzeń

³² „Typ progresywny charakteryzuje społeczeństwa młode, o względnie dużej, powiększającej się co roku liczbie urodzeń, przez co podstawa piramidy ciągle się rozszerza i następuje stały wzrost liczby ludności. Piramida przedstawia kształt trójkąta o szerokiej podstawie i zmniejszających się stopniowo kolejnych rocznikach. Typ zastojowy charakteryzuje się społeczeństwem, w którym roczna liczba urodzeń jest równa liczbie zgonów, a każdy następny rocznik urodzeń liczebnie jest zbliżony do poprzedniego, a zgony rozkładają się zgodnie z naturalną możliwością trwania życia. Piramida przybiera kształt dzwonu. Typ regresywny struktury wieku ludności charakteryzuje się malejącą z roku na rok liczbą urodzeń, co w obrazie graficznym odzwierciedla się zawężeniem podstawy piramidy i powiększającą się do pewnego wieku liczebnością starszych roczników” (Jelonek, Soja, 2013: 113-114).

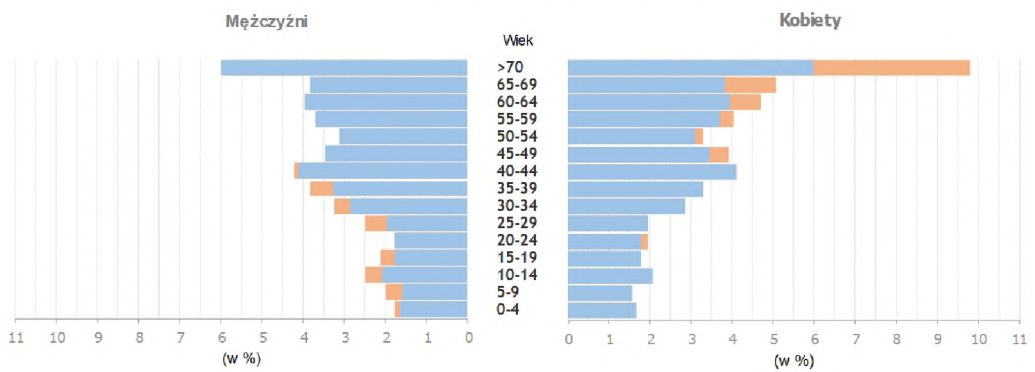
pozostanie na tym samym poziomie i nie spadnie znacząco, odsetek osób starszych w ciągu 20–30 lat wzrośnie we wszystkich miastach, a ludność, która aktualnie jest w wieku produkcyjnym, osiągnie wiek emerytalny, można przewidywać, że prawdopodobnie pojawi się niedobór osób, które są potrzebne do pracy.

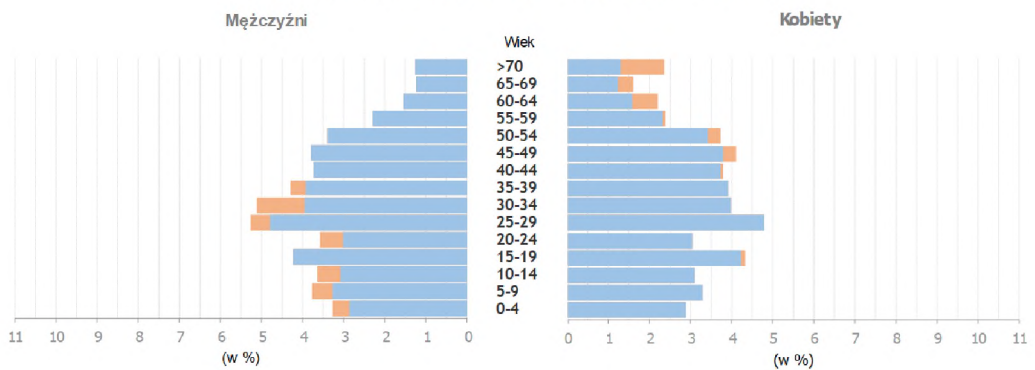
Struktura ludności Dziwnowa według wieku w 2004 roku

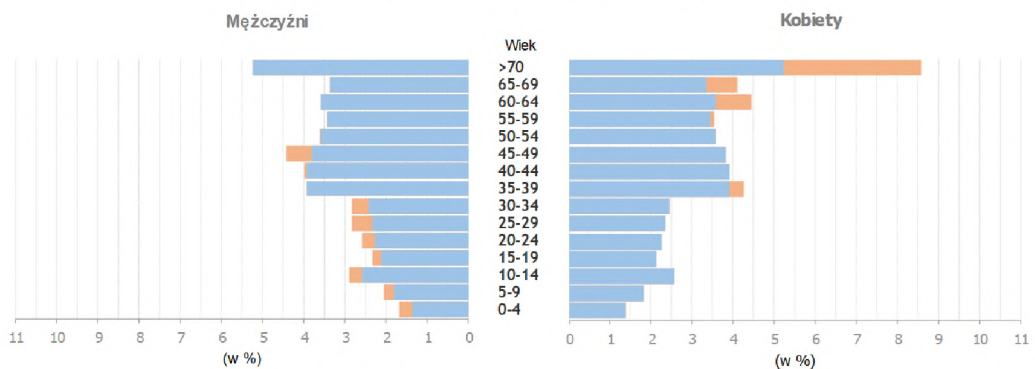
Struktura ludności Dziwnowa według wieku w 2021 roku

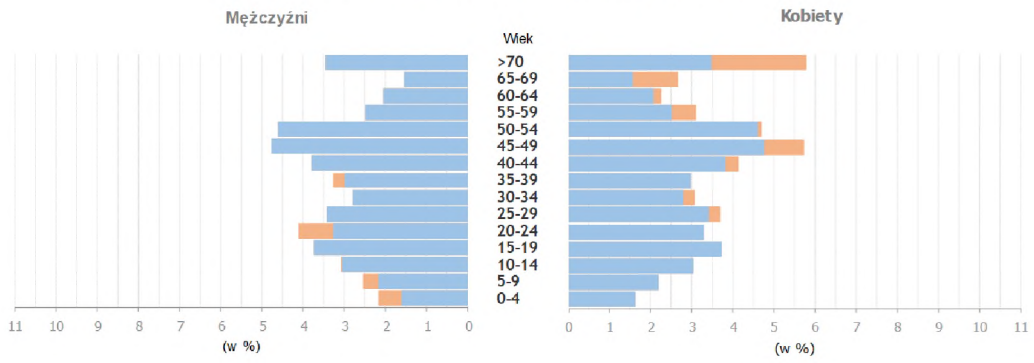
Struktura ludności Helu według wieku w 2002 roku

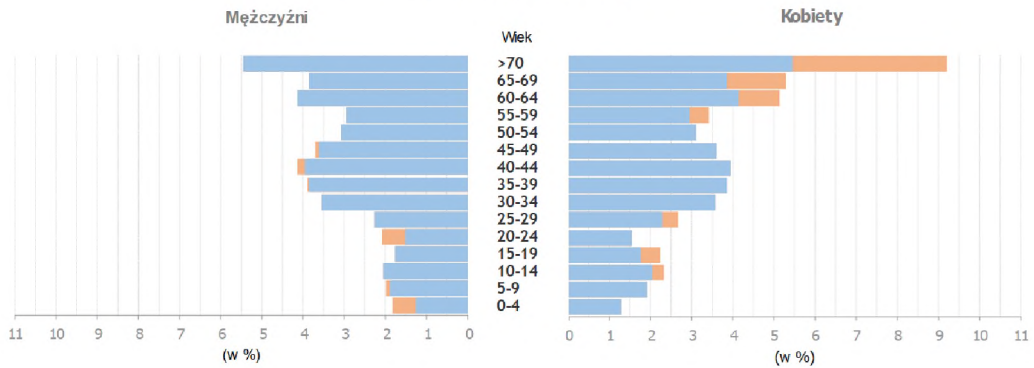
Struktura ludności Helu według wieku w 2021 roku

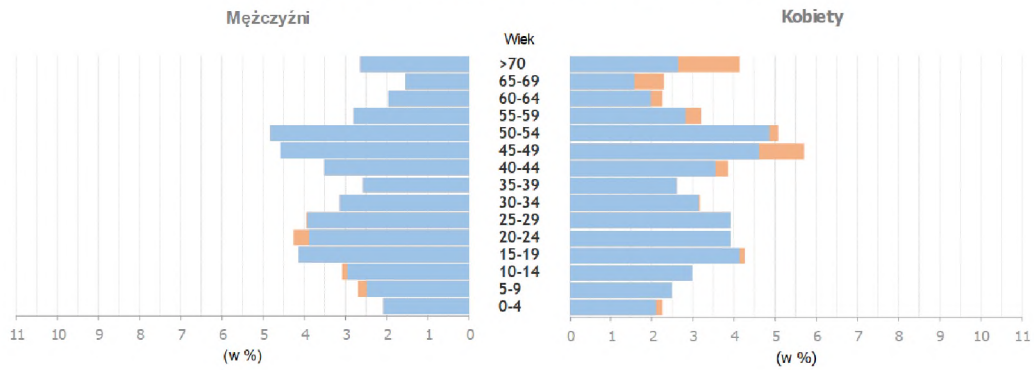
Struktura ludności Międzyzdrojów według wieku w 2002 roku

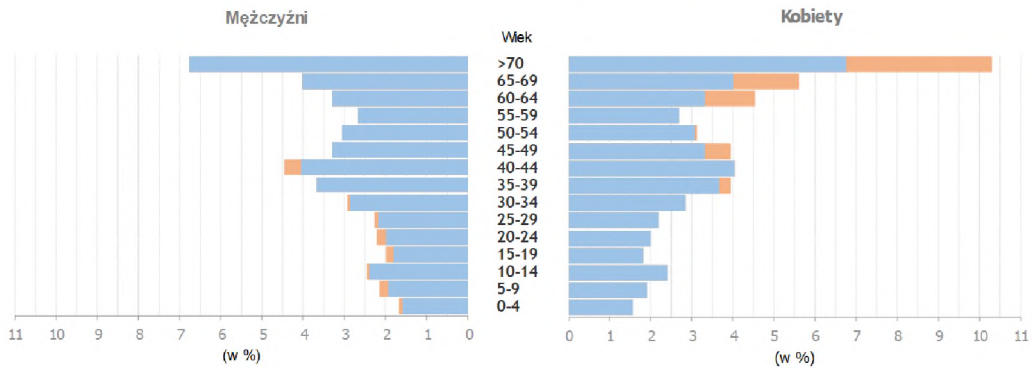
Struktura ludności Międzyzdrojów według wieku w 2021 roku

Struktura ludności Ustki według wieku w 2002 roku

Struktura ludności Ustki według wieku w 2021 roku

Ryc. 6. Struktura ludności według wieku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Współczynnik obciążenia demograficznego jest stosunkiem liczby osób w wieku nieprodukcyjnym do liczby osób w wieku produkcyjnym³³ (<https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec>, data dostępu: 03.08.2023). „Wzrasta bowiem obciążenie ludności w wieku produkcyjnym osobami starszymi, powoduje to zmianę proporcji w dochodach i wydatkach państwa: większe jest zapotrzebowanie na świadczenia i opiekę socjalną, na usługi w służbie zdrowia, a także wpływa na strukturę produkcji dóbr konsumpcyjnych i na inwestycje” (Jelonek, Soja, 2013: 120). Obciążenie ekonomiczne ludności w wieku produkcyjnym znacznie wzrosło w ciągu ostatnich dwóch dekad (Tab. 6). W analizowanych miejscowościach wielkość tego obciążenia utrzymuje się z roku na rok na podobnym poziomie. W 2004 r. średnia liczba ludności w wieku nieprodukcyjnym we wszystkich miastach (z wyjątkiem Władysławowa) wynosiła prawie 50 osób (na 100 osób w wieku produkcyjnym), podczas gdy w 2021 r. liczba ta osiągnęła 75 osób (na 100 osób w wieku produkcyjnym). Od 2015 r. nastąpił znaczny (ponadprzeciętny) wzrost obciążenia

³³ „Jako nieprodukcyjny przyjmuje się wiek: 0–17 lat (wiek przedprodukcyjny) oraz 60 lat i więcej dla kobiet i 65 lat i więcej dla mężczyzn (wiek poprodukcyjny)” (<https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec>, data dostępu: 03.08.2023).

ekonomicznego w Ustce, osiągając w ostatnim badanym roku ponad 84 osoby (na 100 osób w wieku produkcyjnym). Istotność tego wskaźnika dla procesów percepcyjnych oraz rozprawy doktorskiej jest znaczna, ponieważ badania zostały przeprowadzone wśród młodzieży z klas 4–6 oraz seniorów.

Tab. 6. Współczynnik obciążenia demograficznego w latach 2002–2021

Miasto	Rok									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hel	51,0	48,6	45,9	44,4	46,1	48,6	50,2	51,6	49,9	52,4
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ustka	49,7	48,4	47,1	46,6	47,3	48,3	50,0	50,7	51,9	53,7
Dziwnów	x	x	49,3	47,5	46,9	45,4	45,2	45,9	46,1	48,0
Międzyzdroje	53,2	52,0	50,0	48,4	47,9	49,1	49,8	50,4	49,5	50,1
Darłowo	54,2	53,4	51,7	50,4	50,4	50,5	51,5	51,2	50,8	52,8

c.d. Tab.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Hel	51,8	52,7	54,0	54,9	56,4	59,0	60,1	60,4	68,5	69,8
Władysławowo	x	x	x	57,1	57,9	60,3	61,8	63,3	67,5	69,9
Ustka	56,0	59,3	61,3	64,5	68,1	71,6	74,4	76,9	82,2	84,5
Dziwnów	50,2	52,1	52,9	56,1	58,6	60,9	64,8	67,8	73,5	75,4
Międzyzdroje	50,6	52,0	55,1	56,4	59,3	62,4	66,0	68,8	74,2	74,1
Darłowo	54,4	56,4	59,1	61,3	62,5	65,6	68,2	70,6	73,1	76,2

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Powszechną formą tworzenia rodziny jest małżeństwo, to jest fakt zjednoczenia dwóch osób różnej płci (Jelonek, Soja, 2013), dzięki czemu możliwe jest szersze spojrzenie na przestrzeń miasta i wzajemne wsparcie w jej percepcji. Według Jelonka i Soi (2013) z oficjalnym aktem zawarcia małżeństwa wiążą się wzajemne prawa oraz obowiązki małżonków. Kluczowym wskaźnikiem w analizie jest ogólny współczynnik zawieranych małżeństw, obliczany jako stosunek liczby małżeństw do średniej populacji w danym roku lub regionie (wyrażony w ‰, czyli na 1000 ludności). Na podstawie przedstawionych danych (we wszystkich miastach) można odnotować, że widoczna jest tendencja wzrostowa w latach 2009–2010 i późniejszy spadek (Tab. 7). Kolejną prawidłowością jest spadek zawieranych małżeństw w roku 2020 (i w mniejszym stopniu w roku 2021), który powiązany jest z obostrzeniami dotyczącymi organizacji imprez rodzinnych wynikającymi z epidemii COVID-19.

Tab. 7. Współczynnik małżeństw zawartych w latach 2002–2021 (w ‰)

Miasto	Rok									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hel	6,1	6,7	5,6	6,1	5	7,1	7,2	7,3	7	6,4
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ustka	5,2	5,8	4,8	4,9	6,8	7,3	6,9	8,4	5,5	5,3
Dziwnów	x	x	4	3,7	6,8	5,4	7,1	8,2	6,6	4,9
Międzyzdroje	4,3	6,1	4,2	6,4	4,4	5,1	5,7	6,7	5,3	3,7
Darłowo	5,3	4,6	3,9	5	6,6	7,5	6,5	8,3	6,2	5,3

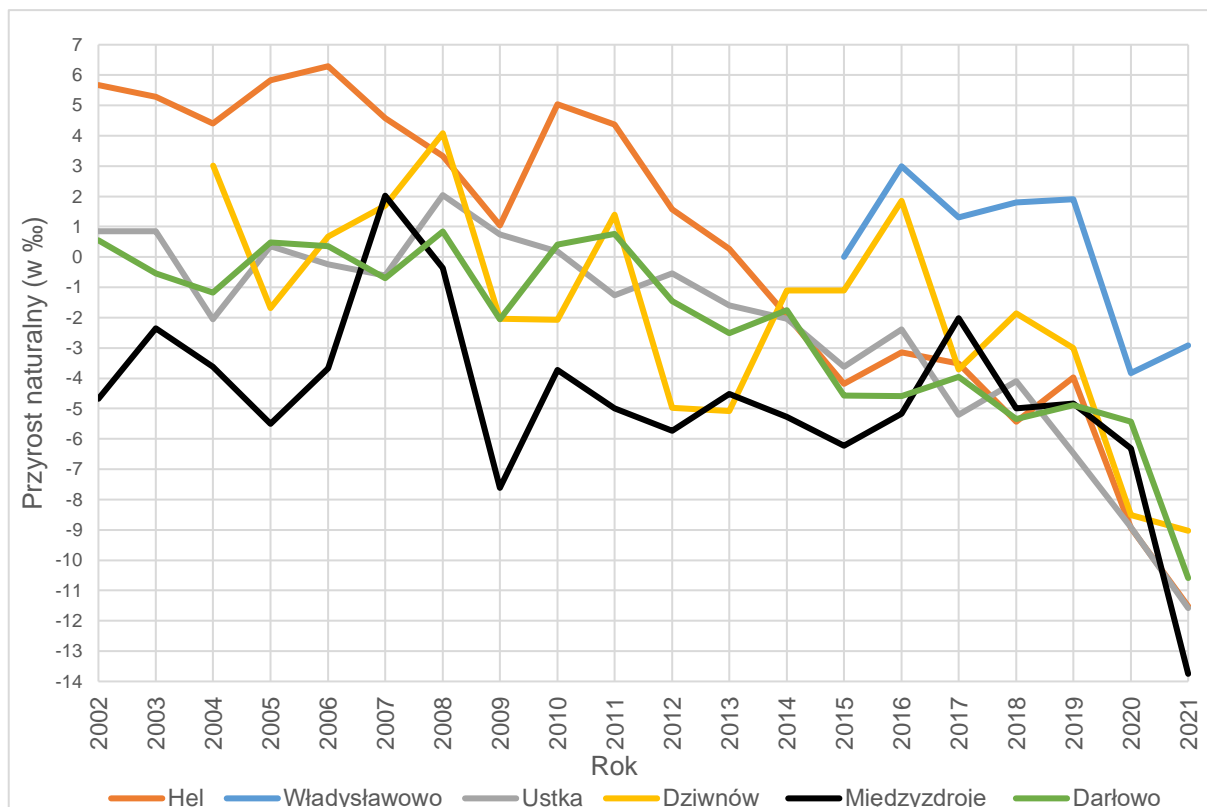
c.d. Tab.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Hel	5,8	6,7	4,4	5,6	6,6	3,2	4,5	2,1	2	2,4
Władysławowo	x	x	x	4,8	6,4	6,7	5,6	5,2	3,2	4,4
Ustka	5,7	4,8	5,7	4,2	4,2	4,7	4,2	4,3	2,6	3,4
Dziwnów	6	5,4	4,7	4,8	4,1	3	4,1	4,1	2,8	2,5
Międzyzdroje	3,4	3,6	5,6	4,6	3,7	3,5	4,1	3,2	4,3	4
Darłowo	5,5	5	4,4	3,9	5	4,6	4,3	3,8	3,1	4,6

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Rozwój ludnościowy w regionie jest określany przez stopień przyrostu (saldo) naturalnego, który jest zasadniczo różnicą między liczbą urodzeń i zgonów (wyrażonych w ‰, czyli na 1000 ludności). Wraz z bilansem migracji stanowi to czynnik określający rzeczywisty wzrost lub spadek liczby ludności (Jelonek, Soja, 2013). Wszystkie zmiany ludnościowe mogą mieć wpływ na ogólną percepcję procesów przestrzennych wszystkich ludzi ze względu na mocne powiązania człowieka z otoczeniem. Na przestrzeni lat poziom przyrostu naturalnego był dodatni w większości badanych miast i zmieniał się (malał) z roku na rok (Ryc. 7). Nie ma wspólnego czynnika łączącego tendencje wzrostowe lub spadkowe w danym roku w wybranych miastach. Między 2019 a 2021 rokiem nastąpił bardzo silny spadek wartości przyrostu naturalnego (w Międzyzdrojach osiągnął on prawie 14‰). Można to przypisać pandemii COVID-19, czyli wzrostowi umieralności wśród osób starszych, spadkowi liczby urodzeń spowodowanemu niepewnością co do przyszłości oraz kryzysowi gospodarczemu, który zapanował na całym świecie.

Ryc. 7. Zmiany przyrostku naturalnego w badanych miastach (w latach 2002–2021)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Migracja (lub wędrówka) to zmiana miejsca zamieszkania lub czasowego pobytu, która skutkuje stałym lub czasowym osiedleniem się na innym obszarze poza granicami kraju (zewnętrzna) lub poza granicami administracyjnymi podstawowej jednostki terytorialnej (miasta, gminy, powiatu, województwa) w obrębie kraju (wewnętrzna). Zatem mobilność ludności to każde przemieszczenie, które skutkuje stałą lub czasową zmianą miejsca zamieszkania. W literaturze geograficznej, obok pojęcia migracji, spotykamy również określenia: ruch wędrówkowy, ruch migracyjny, mobilność geograficzna, wędrówki, mobilność przestrzenna ludności – traktowane jako wyrazy synonimiczne. Saldo migracji (zwane też migracją netto), które zostało przedstawione w tej dysertacji, informuje, ile ludności zamieszkałej na badanym terenie stanowi ludność napływowa (jeśli przyjmuje wartość dodatnią, występuje przyrost migracyjny), a ile ludność odpływowa (jeśli jego wartość jest ujemna, mamy do czynienia z ubytkiem migracyjnym) (Jelonek, Soja, 2013). Uwzględniono migracje na pobyt stały zewnętrzne i wewnętrzne, które zostały zaprezentowane w formie współczynnika na 1000 osób³⁴. Ponadto migracje mogą mieć wpływ na procesy poznawcze

³⁴ Uwzględniając pobyty czasowe dane dla tej dla tej grupy jednostek osadniczych nie są udostępnione w Banku Danych Lokalnych GUS.

i percepcyjne przestrzeni, ponieważ każda podróż w nieznanne miejsce powoduje, że człowiek musi umieć odnaleźć się w nowym areale. Musi zlokalizować jakieś punkty orientacyjne czy drogi, które ułatwią mu poruszanie się. W analizowanych danych statystycznych brak jest tych uzyskanych w 2015 roku. Jest to spowodowane: brakiem informacji, koniecznością zachowania tajemnicy statystycznej albo wypełnienie tej pozycji było niemożliwe lub niecelowe (na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS). Zebrane rekordy (Tab. 8) uwidoczniły, że największe zróżnicowanie dotyczy Helu, gdzie przykładowo największy spadek odnotowano w 2005 (wynosił ponad 50%), a w innych momentach czasowych amplitudy pomiędzy poszczególnymi latami (w porównaniu do innych miast) są znaczne. Może to wynikać z faktu, że przystąpienie do Unii Europejskiej w 2004 roku umożliwiło (i ułatwiło) wyjazdy za granicę. W Międzyzdrojach stosunkowo znaczący wzrost wskaźnika można zaobserwować w latach 2008–2010 oraz w 2014 roku (przyrost migracyjny). Czynnikiem łączącym wszystkie miasta jest spadek migracji w latach 2019–2021 (zbliżający się do 0 w każdym mieście) ze względu na pandemię COVID-19 i ograniczenie mobilności ludzi (poprzez zamknięcie granic i utrudnienie możliwości przemieszczania się). W pozostałym okresie wartości oscylują między 0 a 10%, co w większości oznacza odpływ ludności z obszaru zamieszkania.

Tab. 8. Saldo migracji w latach 2002–2021 (w ‰)

Miasto	Rok									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hel	x	-11,9	-30,3	-50,4	-27,4	-18,0	-10,2	-11,8	-10,8	-26,2
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ustka	x	-2,8	-2,9	-4,4	-4,1	-6,9	-5,1	-3,9	1,0	-2,5
Dziwnów	x	x	0,3	0,3	-11,9	-2,0	0,0	-9,0	-7,3	-8,7
Międzyzdroje	x	-0,5	-4,2	0,0	-4,2	8,8	9,6	5,1	-3,2	-1,8
Darłowo	x	-5,6	-4,6	-2,3	-6,7	-10,1	-5,9	-7,8	-5,0	-3,2

c.d. Tab.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Hel	-22,0	-21,9	-29,1	x	-22,6	-20,8	-22,6	-9,5	-5,3	-21,3
Władysławowo	x	x	x	x	-2,9	-1,9	-6,4	-5,3	-8,8	-6,7
Ustka	-3,7	-7,5	-8,8	x	-6,7	-3,4	-6,6	-4,4	-4,0	-6,9
Dziwnów	-13,5	-8,7	0,4	x	0,4	-6,7	-7,5	-12,0	-1,2	-11,5
Międzyzdroje	-1,4	-2,9	4,7	x	-0,2	-2,4	-0,6	-2,4	-1,8	0,2
Darłowo	-3,8	-3,4	-8,4	x	-3,9	0,1	-5,1	-4,0	-2,4	-5,5

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na: zmiany administracyjne, zmiany metodologiczne, brak informacji, konieczność zachowania tajemnicy statystycznej albo wypełnienie pozycji było niecelowe lub niemożliwe.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Saldo rzeczywistej liczby ludności to wzrost lub spadek liczby ludności badanego obszaru w danym okresie. Odzwierciedla ono równowagę między przyrostem naturalnym a migracją, która uwzględnia bilans zmian administracyjnych w badanej jednostce. Jeśli przyjmuje wartość ujemną, oznacza to, że populacja maleje; jeśli przyjmuje wartość dodatnią, oznacza to, że populacja rośnie. Wartości te stanowią jedynie bardzo ogólne wskazanie tempa wzrostu liczby ludności w wybranych regionach w danym okresie. Określone rekordy nie wskazują na rolę lub związek poszczególnych komponentów w kształtowaniu się zmian populacji (Jelonek, Soja, 2013). Saldo rzeczywiste może być silnie powiązane z uogólnionym obrazem miasta, który posiada każdy mieszkaniec, ponieważ odbiór przestrzeni może być tworzony na podstawie nie tylko własnych doświadczeń, ale również stereotypów lub rozmów z innymi ludźmi. Z zebranych danych (Tab. 9) wynika, że liczba ludności zmniejszyła się we wszystkich miastach. Na podstawie porównania wykresów przedstawiających oba wskaźniki można zauważyć, że migracje wewnętrzna i zewnętrzna mają większe znaczenie dla zmiany liczby ludności. W latach 2019–2021 widoczne jest spore zmniejszanie się salda naturalnego w stosunku do wyższej wartości salda migracji, które z pewnością zaostrzy problem wyludniania się miasta i może stać się dominującym wskaźnikiem w saldzie rzeczywistym.

Tab. 9. Saldo rzeczywiste w latach 2002–2021 (w %)

Miasto	Rok									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hel	x	-6,6	-25,9	-44,6	-21,1	-13,4	-6,9	-10,8	-5,8	-21,8
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ustka	x	-2,0	-5,0	-4,0	-4,3	-7,5	-3,1	-3,2	1,2	-3,8
Dziwnów	x	x	3,3	-1,4	-11,2	-0,3	4,1	-11,0	-9,4	-7,3
Międzyzdroje	x	-2,9	-7,8	-5,5	-7,9	10,8	9,2	-2,5	-6,9	-6,8
Darłowo	x	-6,2	-5,8	-1,8	-6,4	-10,8	-5,1	-9,9	-4,6	-2,4

c.d. Tab.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Hel	-20,4	-21,6	-31,0	x	-25,8	-24,3	-28,0	-13,5	-14,2	-32,8
Władysławowo	x	x	x	x	0,1	-0,6	-4,6	-3,4	-12,6	-9,6
Ustka	-4,3	-9,1	-10,8	x	-9,1	-8,6	-10,7	-10,9	-12,9	-18,5
Dziwnów	-18,5	-13,8	-0,7	x	2,3	-10,4	-9,4	-15,0	-9,7	-20,5
Międzyzdroje	-7,1	-7,4	-0,6	x	-5,4	-4,4	-5,6	-7,2	-8,1	-13,6
Darłowo	-5,3	-5,9	-10,2	x	-8,5	-3,9	-10,5	-8,9	-7,8	-16,1

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne, zmiany metodologiczne, brak informacji, konieczność zachowania tajemnicy statystycznej albo wypełnienie pozycji było niecelowe lub niemożliwe.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

W gospodarce cała aktywna zawodowo populacja rzadko jest w stanie znaleźć pracę. Powoduje to bezrobocie, które może przybierać różne formy (w tym bezrobocie ukryte). Stopa bezrobocia jest wskaźnikiem najczęściej używanym do opisanego aktywności ekonomicznej populacji i stanowi stosunek liczby osób bezrobotnych do liczby osób aktywnych zawodowo (przyjmuje się, że są to osoby powyżej 18 roku życia – do 59 roku życia w przypadku kobiet i 64 w przypadku mężczyzn), a wartości podawane są w %. Należy również zauważyć, że stopa bezrobocia jest wartością wysoce zmienną, „wrażliwą” na wszelkie zmiany warunków gospodarczych oraz zależną od pór roku i sezonowych okresów pracy. Współczynnik aktywności zawodowej ludności, a pośrednio stopa bezrobocia, jest wartością zależną od płci i grupy wiekowej ludności, a także struktury wykształcenia i przygotowania zawodowego (Jelonek, Soja, 2013). Problem bezrobocia i pośrednio powiązana z nim bezdomność mogą mieć wpływ na atrakcyjność zamieszkiwanej przestrzeni oraz jej ogólny odbiór we własnych wyobrażeniach mieszkańców. Przedstawione dane są niekompletne dla Władysławowa, Dziwnowa i Międzyzdrojów, ponieważ nie wszystkie rekordy są dostępne w archiwach Banku Danych Lokalnych GUS³⁵. Jediną wspólną cechą, którą można zaobserwować we wszystkich miastach (w tak krótkim okresie badania), jest wzrost bezrobocia w czasie pandemii COVID-19 (Tab. 10). Analiza danych dotyczących Darłowa, Ustki i Helu na przestrzeni ostatnich 20 lat pokazuje znaczący spadek udziału liczby bezrobotnych w stosunku do osób w wieku produkcyjnym. W Darłowie w latach 2003–2008 nastąpiło znaczne obniżenie stopy bezrobocia (ponad 15%). W pozostałych miastach w tym okresie również widoczne są tendencje spadkowe. Po roku 2008, w którym nastąpił globalny kryzys gospodarczy obejmujący wszystkie gałęzie gospodarki, odnotowano wzrost wskaźnika bezrobocia. Natomiast od lat 2012–2013 widoczny jest spadek, który w większości miast trwał do 2021 roku.

Tab. 10. Stopa bezrobocia w latach 2002–2021 (w %)

Miasto	Rok									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hel	9,5	9,3	10,4	11,8	5,8	3,9	4,4	5,3	6	9,5
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ustka	13,7	12,8	11,6	8,8	7,5	6,5	7,2	6,9	7,1	13,7
Dziwnów	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Międzyzdroje	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Darłowo	24,4	24	22,7	18,4	11,8	8,8	11,5	11,8	11,7	24,4

³⁵ Brak danych wynika ze: „zmiany poziomu prezentacji, zmian wprowadzonych do wykazu jednostek terytorialnych lub modyfikacji listy cech w danym okresie sprawozdawczym” (na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl>, data dostępu: 23.05.2023).

c.d. Tab.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Hel	6,1	7,2	6,5	5,9	5,8	4,7	4,9	4,5	5,3	4
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	4,1	4,5	3,8
Ustka	7,8	8,2	6,6	6	5,1	3,5	2,8	2,4	3,7	4
Dziwnów	x	x	x	x	x	x	x	7,4	9,5	7,6
Międzyzdroje	x	x	x	x	x	x	x	5,5	6,8	5,4
Darłowo	14	12,9	11,2	10,7	9,3	7,6	7,2	6,4	7,4	6,5

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne, zmiany wprowadzone do wykazu jednostek terytorialnych, zmiany poziomu prezentacji albo modyfikację listy cech w danym okresie sprawozdawczym.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Wykształcenie mieszkańców jest jednym z atrybutów pozwalających na rozwój wyobrażenia i percepcji przestrzeni. Niski poziom zdobytego wykształcenia zawęża horyzonty myślowe, co sprawia, że trudniej jest odczytywać przestrzeń, a to z kolei może mieć wpływ na wyobrażenia o mieście (Rak, 2013). Jednakże te konotacje nie zostały ostatecznie zweryfikowane poprzez postępowanie badawcze, dlatego jest to jedynie przypuszczenie, które odkrywa niszę naukową. Rozpowszechnienie edukacji, rozwój szkolnictwa i ekspansja różnych form gospodarczych stworzyły zapotrzebowanie na kadry o różnym poziomie wykształcenia. W odniesieniu do rozwoju społeczno-gospodarczego istotną rolę odgrywa wzrost średniego poziomu wykształcenia oraz liczby osób z wyższym wykształceniem. Należy również zauważyć, że procesy demograficzne, takie jak naturalna migracja ludności oraz krajowe i międzynarodowe trendy migracyjne, zależą w pewnym stopniu od poziomu wykształcenia ludności (Jelonek, Soja, 2013). Wartości przedstawione w Tab. 11 prezentują dane dotyczące poziomu wykształcenia mieszkańców³⁶ w taki sposób, że zestawiony został pierwszy i ostatni rok przeprowadzonego badania statystycznego (zaprezentowane wartości procentowe ukazują liczbę osób, które ukończyły kształcenie na danym poziomie w stosunku do całej liczebności miasta). We wszystkich miastach wartości plasują się na zbliżonym do siebie poziomie i zmiany na przestrzeni analizowanego okresu (tendencje) również są podobne. Widać znaczny wzrost liczby osób z wykształceniem wyższym (we wszystkich miastach, największy w Dziwnowie – o 14 punktów procentowych) oraz pokaźny spadek liczby osób posiadających wykształcenie podstawowe (największy również w Dziwnowie – o 16%). We wszystkich

³⁶ Dane dotyczące wykształcenia populacji w analizowanych miejscowościach (na wybranych poziomach udostępniania danych) zostały zaprezentowane na podstawie wyników uzyskanych w narodowych spisach powszechnych w 2002 roku i 2021 roku. Rekordy dla Władysławowa dotyczą 2021 roku, ponieważ wcześniejsze nie są dostępne, natomiast Dziwnów jako miejscowość statystyczna został uwzględniony w obydwu spisach powszechnych.

miastach można zaobserwować niewielki wzrost (o kilka punktów procentowych) liczby osób z wykształceniem średnim (którym legitymuje się najwięcej osób w każdym mieście) oraz bez wykształcenia. Wykształcenie zasadnicze zawodowe posiada około 1/5 mieszkańców (ich liczba niewiele zmalała w badanych okresie).

Tab. 11. Poziom wykształcenia w latach 2002 i 2021 (w %)

Wykształcenie (w %)	Rok	Miasto					
		Hel	Władysławowo	Ustka	Dziwnów	Międzyzdroje	Darłowo
Wyższe	2002	10	x	11	7	10	8
	2021	16	20	22	21	22	20
Średnie (w tym policealne, średnie zawodowe i ogólnokształcące)	2002	36	x	37	37	37	33
	2021	41	38	40	40	37	37
Zasadnicze zawodowe	2002	27	x	24	23	23	24
	2021	23	21	19	20	21	21
Podstawowe	2002	26	x	26	29	27	31
	2021	15	15	12	13	13	16
Podstawowe nieukończone i bez wykształcenia	2002	2	x	3	5	3	4
	2021	6	6	7	5	7	6
Suma	2002	100	x	100	100	100	100
	2021	100	100	100	100	100	100

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

2.4. Charakterystyka gospodarcza

Jednym z ważniejszych warunków rozwoju społeczno-gospodarczego regionu jest zrównoważone i racjonalne wykorzystanie jego gruntów. Zależy to od czynników społecznych, ekonomicznych i naturalnych. Czynniki naturalne obejmują budowę geologiczną, topografię, warunki klimatyczne, roślinność i siedliska zwierząt. Czynniki społeczno-ekonomiczne dotyczą potencjału gospodarczego i dynamiki jego rozwoju, procesów urbanizacyjnych, które zachodzą na danym obszarze, wielkości, a zwłaszcza charakteru produkcji roślinnej. Duży wpływ na owe czynniki mają zmiany demograficzne, a także rozmieszczenie ludności w regionie.

Wśród różnorodnych form użytkowania ziemi wyróżnia się (Rogacki, 2007; na podstawie: <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/>, data dostępu: 21.05.2023):

- 1) użytki rolne – jest to podstawa rozwoju rolnictwa (produkcja żywności) i surowców dla przemysłu;
- 2) grunty leśne, zadrzewione oraz zakrzewione – odgrywają najistotniejszą rolę w utrzymaniu naturalnej homeostazy, a także mają znaczenie społeczne (jako miejsca rekreacji);
- 3) grunty pod wodami – grunty pod morskimi wodami śródlądowymi i pod wodami płynącymi/stałymi na powierzchni lądu. Pomimo zajmowania niewielkiej powierzchni znaczenie wód w środowisku jest bardzo duże. Wynika to z ich funkcji społeczno-gospodarczych i przyrodniczych. Duże znaczenie społeczno-gospodarcze wiąże się z różnorodnością możliwych kierunków ich wykorzystania;
- 4) grunty zabudowane oraz zurbanizowane – tereny te związane są z procesami urbanizacyjnymi i gospodarczymi;
- 5) nieużytki – obszary te nie mają wartości użytkowej w danym momencie;
- 6) tereny różne – są to tereny, które nie są zaliczane do innych form użytkowania gruntów.

Prawidłowe proporcje powyższych form użytkowania ziemi oraz przestrzeganie zasad ochrony środowiska przyrodniczego stanowią podstawę koncepcji zrównoważonego rozwoju. Naruszenie tych współzależności może prowadzić do zachwiania równowagi między środowiskiem geograficznym a innymi środowiskami z nim związanymi (Rogacki, 2007). Co więcej, struktura użytkowania gruntów może również wpływać na proces percepcji przestrzennej pośród mieszkańców. Sposób zagospodarowania miasta, jego układ przestrzenny i strefy funkcjonalne mogą determinować atrakcyjność obszaru postrzeganą przez osoby zamieszkujące.

Dane statystyczne dotyczące struktury użytkowania gruntów w gminie dostępne są jedynie za lata 2012–2014 (późniejsze dane są tylko prezentowane dla innych poziomów udostępniania danych – regionów, czyli NUTS 2). W związku z tym analizę przeprowadzono dla najbardziej aktualnego roku (2014), z wyjątkiem Władysławowa, gdyż w tym przypadku uzyskano dane dla 2018 roku na podstawie *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Władysławowo*.

Wśród wszystkich miast Darłowo i Władysławo mają najwięcej gruntów rolnych (odpowiednio 71% i 48% całkowitej powierzchni) (Tab. 12). Sytuacja ta stwarza możliwości rozwoju przestrzennego. Dziwnów nie posiada gruntów rolnych, natomiast Hel ma ich bardzo mało (8 ha). Najwięcej terenów leśnych jest w Helu oraz w Ustce (75% i 48% powierzchni ogólnej). Natomiast najmniej jest w Darłowie i Władysławowie (3% i 7%). Ze względu na położenie miast, czyli bezpośredni dostęp do morza czy wód śródlądowych, możliwe jest

rozszerzenie zakresu działalności turystycznej. Najwięcej gruntów pod wodami jest w Dziwnowie (cieśnina Dziwna) oraz we Władysławowie (wewnętrzne wody morskie) zajmujące odpowiednio 16% i 9% powierzchni miast. Międzyzdroje w ogóle nie posiadają gruntów pod wodami, natomiast w pozostałych miastach jest to 2–3% powierzchni ogólnej. Tereny zabudowane mogą służyć celom mieszkaniowym, przemysłowym, komunikacyjnym czy rekreacyjnym. Spośród wszystkich miast największą powierzchnię zajmują one w Międzyzdrojach i Dziwnowie (58% i 39% całkowitej powierzchni). Natomiast najmniej zurbanizowany i zabudowany jest Hel (12% powierzchni). Nieużytki rolne zajmują prawie 1/3 powierzchni Dziwnowa, co może stanowić o potencjale rozwojowym tej jednostki. W pozostałych miastach ten rodzaj gruntu zajmuje poniżej 10% całkowitej powierzchni. Tereny różne nie odgrywają większej roli w żadnym z miast, zajmując 0–1% powierzchni (a w Helu 4%).

Tab. 12. Struktura użytkowania ziemi w roku 2014

Struktura użytkowania ziemi	Miasto					
	Hel	Władysławowo	Ustka	Dziwnów	Międzyzdroje	Darłowo
Użytki rolne (w ha)	8	659	143	x	62	1443
<i>Udział w całości powierzchni (w %)</i>	<i>0</i>	<i>48</i>	<i>14</i>	<i>x</i>	<i>14</i>	<i>71</i>
Grunty leśne oraz zadrzewione i zakrzewione (w ha)	1636	90	490	72	92	70
<i>Udział w całości powierzchni (w %)</i>	<i>75</i>	<i>7</i>	<i>48</i>	<i>14</i>	<i>20</i>	<i>3</i>
Grunty pod wodami (w ha)	55	120	24	82	x	58
<i>Udział w całości powierzchni (w %)</i>	<i>3</i>	<i>9</i>	<i>2</i>	<i>16</i>	<i>x</i>	<i>3</i>
Grunty zabudowane i zurbanizowane (w ha)	260	374	322	193	262	412
<i>Udział w całości powierzchni (w %)</i>	<i>12</i>	<i>28</i>	<i>32</i>	<i>39</i>	<i>58</i>	<i>20</i>
Nieużytki (w ha)	134	100	35	148	34	34
<i>Udział w całości powierzchni (w %)</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>3</i>	<i>30</i>	<i>8</i>	<i>2</i>
Tereny różne (w ha)	79	17	5	2	x	4
<i>Udział w całości powierzchni (w %)</i>	<i>4</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>x</i>	<i>0</i>
Powierzchnia ogółem (w ha)	2172	1360	1019	497	450	2021

Uwaga¹: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne.

Uwaga²: za „0” przyjmuję się wartości mniejsze niż 0,5%.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Tereny zieleni to grunty pokryte roślinnością, wraz z infrastrukturą techniczną i związaną z nią funkcjonalnie zabudową, położone w granicach miasta. Pełnią one funkcje zdrowotne, estetyczne, osłonowe i rekreacyjne. Wśród nich wyróżnia się między innymi (na podstawie: <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/>, data dostępu: 21.05.2023):

- 1) parki spacerowo-wypoczynkowe – tereny zieleni z roślinnością o różnej wysokości, zajmujące powierzchnię powyżej 2 ha. Są one utrzymywane dla rekreacji mieszkańców i wyposażone w alejki spacerowe, ścieżki, ławki i urządzenia zabawowe;
- 2) zieleńce – są to tereny o powierzchni mniejszej niż 2 ha, a ich funkcja jest ukierunkowana na rekreację. Do tej kategorii należy również zaliczyć tereny przylegające do budynków użyteczności publicznej, pomników i bulwarów;
- 3) zieleń uliczna – są to tereny zieleni wzdłuż dróg i stref ruchu;
- 4) parki, zieleńce i tereny zieleni osiedlowej – są to obszary związane z osiedlami mieszkaniowymi, pełniące funkcje rekreacyjne, izolacyjne i estetyczne;
- 5) cmentarz – miejsce przeznaczone do pochówku zmarłych, z zielenią na jego powierzchni;
- 6) lasy gminne – są to obszary leśne zarządzane i użytkowane przez gminę.

W swojej publikacji Pieczara (2020) wskazuje, że na proces percepcji silnie wpływa zadbana zieleń, która wiele zmienia w zakresie kształtowania ładu przestrzennego. Co więcej, postrzeganie danego miejsca ma nie tylko znaczenie estetyczne, ale także przynosi mierzalne korzyści w postaci wyższych cen, które można zaobserwować na rynku nieruchomości. Jakość wizualna staje się oceną miejsca, co przekłada się na jego popularność, a szerzej – na konkurencyjność gminy.

W przypadku poniższych danych dotyczących struktury obszarów zieleni dostępne są rekordy za rok 2021 (dla wszystkich miast), które wykorzystano do analizy miejskich terenów zielonych (Tab. 13). Wszystkie miasta posiadają zieleń, która może być cechą charakterystyczną miasta. Obszary te są często wykorzystywane przez mieszkańców i turystów do celów rekreacyjnych i kulturalnych. Najwięcej zieleni jest w Ustce (prawie 160 ha) i Władysławowie (76,8 ha). Natomiast w pozostałych miastach obszary zielone plasują się w przedziale od 21,5 do 54,5 ha. Spośród wszystkich miast jedynie we Władysławowie jest wyróżniony park spacerowo-wypoczynkowy o powierzchni ponad 22 ha³⁷. Powierzchnie zieleńców przyjmują różne wartości w miastach (od 0,9 ha w Helu do 8,8 ha w Międzyzdrojach). Są najczęściej trzecim dominującym rodzajem zieleni w mieście. Zieleń

³⁷ Brak danych w zakresie tej formy użytkowania zieleni może wynikać z różnego rozumienia przepisów i zaliczenia „parków spacerowo-wypoczynkowych” do kategorii „parki, zieleńce i tereny zieleni osiedlowej”, które pod względem przestrzennym są bardzo zbliżone do siebie.

uliczna, okalająca strefy ruchu pieszego, drogowego i kolejowego, jest najliczniej reprezentowana we Władysławowie (8,53 ha) oraz Darłowie (8,7 ha). Najmniejszą powierzchnię zajmuje ona w Dziwnowie i Ustce (odpowiednio 0,1 i 0,9 ha). Dominującą powierzchniowo grupę stanowią parki, zieleńce i tereny zielone na osiedlach. Najwięcej tego typu terenów można zaobserwować w Ustce i Władysławowie (104,06 i 38,43 ha), a w pozostałych miastach przypadająca na nie powierzchnia mieści się w przedziale od 14 do 16 ha. Cmentarze – w odniesieniu do grup powierzchni zieleni w mieście – mają stosunkowo niewielką powierzchnię, wynoszącą od 1,1 ha w Helu do 7,1 ha w Darłowie, która jest zależna od liczby ludności danej jednostki osadniczej. Lasy gminne najliczniej występują w Ustce (prawie 45 ha), w Darłowie (18,4 ha) czy Dziwnowie (9 ha). W pozostałych miastach stanowią niewielką część w stosunku do całej powierzchni terenów zielonych (we Władysławowie – 0,4 ha; w Międzyzdrojach – 2,3 ha; w Helu – 3 ha).

Tab. 13. Struktura terenów zieleni w roku 2021 (w ha)

Miasto	Forma użytkowania zieleni						Powierzchnia terenów zieleni ogółem
	Parki spacerowo-wypoczynkowe	Zieleńce	Zieleń uliczna	Parki, zieleńce i tereny zieleni osiedlowej	Cmentarze	Lasy gminne	
Hel	x	0,9	2,0	14,5	1,1	3,0	21,5
Władysławowo	22,8	4,6	8,5	38,4	2,0	0,4	76,8
Ustka	x	7,6	0,9	104,1	1,7	45,0	159,2
Dziwnów	x	8,0	0,1	14,3	0,8	9,0	32,2
Międzyzdroje	x	8,8	3,5	16,2	4,9	2,3	35,7
Darłowo	x	4,7	8,7	15,6	7,1	18,4	54,5

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na brak danych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bd.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Port to jeden z najważniejszych obszarów miasta, a jego wykorzystanie i odpowiednie zagospodarowanie jest ważne ze względów ekonomicznych, przestrzennych, społecznych i wizualnych. Choć obszar ten wymaga szczególnych działań, powinien być traktowany jako część miasta, a więc cele i kierunki jego rozwoju muszą być powiązane z całościową polityką przestrzenną miasta. Fizyczna przestrzeń, stan i kondycja portu oraz ustalone zasady rozwoju decydują o jego gospodarczym wykorzystaniu. Najczęstszymi kierunkami wykorzystania portów są rybołówstwo oraz obsługa ruchu turystycznego. W niektórych miejscowościach (na przykład Dziwnowie i Ustce) oferuje się krótkie wycieczki morskie dla turystów chcących

spróbować podróży statkiem (najczęściej są to dawne jednostki pływające lub statki wycieczkowe imitujące historyczne jednostki pływające). W Helu czy Międzyzdrojach funkcjonują armatorzy, którzy umożliwiają przemieszczenie się jednostką pływającą pomiędzy wybranymi miastami (przykładałem może być Hel, z którego można się udać do Gdańska, Sopotu czy Gdyni, a także Międzyzdroje, skąd można popłynąć do Świnoujścia, a nawet za granicę, do niemieckich miast). Port w Darłowie jest jedynym portem posiadającym dwie części, które pełnią przede wszystkim określone funkcje gospodarcze: handlową i rybacką. Porty we Władysławowie i Ustce mają również znaczenie stoczniowo-remontowe (choć obecnie w ograniczonym zakresie w porównaniu z latami wcześniejszymi). Wyobrażenia o porcie (o jego obecnej lub przyszłej funkcji) w danej miejscowości mogą być różne. Sposób postrzegania danego obszaru może ulec zmianie w miarę zdobywania większej ilości informacji, obserwacji lub różnych opinii, ale co najważniejsze – można wtedy skonfrontować to ze stanem rzeczywistym.

Działalność gospodarcza jest jedną z możliwych form aktywności dostępnych dla przedsiębiorców na rynku i może mieć ogromne znaczenie w przypadku percepcji przestrzeni, stanu i sposobu jej zagospodarowania. Kształtuje ona przestrzeń miast przez co różnicuje dostępność punktów orientacyjnych i rejonów mających ogromny wpływ na percepcje przestrzeni przez jej użytkowników. Zgodnie z ustawą o swobodzie działalności gospodarczej³⁸ działalność zarobkowa obejmuje między innymi handel, produkcję, usługi, górnictwo, budownictwo. Działalność komercyjną można podzielić ze względu na rodzaj własności na sektor publiczny i prywatny. Według Broła (2013) sektor publiczny można zdefiniować jako sumę wszystkich organów państwowych i samorządowych podporządkowanych władzom publicznym. Zgodnie z tym poglądem sektor publiczny charakteryzuje się demokratycznymi procedurami wyboru i możliwością stosowania środków przymusowych. Podstawowym celem działania sektora publicznego jest zaspokajanie zbiorowych potrzeb określanych w procesie wyboru publicznego. W tym przypadku efektywność ekonomiczna nie jest priorytetem dla instytucji publicznych. Rzeczywiście, słuchanie „głosu ludu” może prowadzić do mniej efektywnych alokacji niż preferencje oparte na analizie ekonomicznej. Natomiast sektor prywatny można zdefiniować jako wspólny termin dla krajowych podmiotów gospodarczych, grupujący krajową własność prywatną (osób fizycznych i innych podmiotów prywatnych), własność zagraniczną (osób zagranicznych) oraz „własność mieszaną”, w której dominuje

³⁸ Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (Dz. U. 2004, nr 173, poz. 1807).

kapitał (własność) podmiotów prywatnych (na podstawie strony: <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/>, data dostępu: 21.05.2023).

Sektor publiczny zawsze stanowi mniejszość w stosunku do całkowitej liczby podmiotów działających w danej miejscowości (nie więcej niż 10% w badanych miastach). Pierwsza połowa analizowanego okresu wskazuje na spadek liczby podmiotów sektora publicznego we wszystkich miastach (Tab. 14). Druga połowa badanego okresu to natomiast czas względnej stagnacji. Wyjątkiem jest Hel, gdzie w latach 2010–2012 nastąpił gwałtowny wzrost liczby podmiotów, po czym ich liczba utrzymała się na tym samym poziomie. W ostatnim branym pod uwagę roku najliczniej sektor ten jest reprezentowany w Helu (8% wszystkich podmiotów).

Tab. 14. Liczba podmiotów sektora publicznego w latach 2002–2021

Miasto	Rok									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hel	10	15	16	16	16	17	16	16	28	33
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ustka	100	114	122	131	142	144	92	84	82	82
Dziwnów	x	x	18	21	22	23	22	19	19	20
Międzyzdroje	40	40	41	46	45	46	46	44	43	43
Darłowo	105	108	114	115	114	107	87	83	81	77

c.d. Tab.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Hel	35	57	58	56	56	56	56	55	54	54
Władysławowo	x	x	x	21	20	21	20	21	21	21
Ustka	83	85	73	74	74	76	75	74	75	76
Dziwnów	19	20	20	20	20	20	20	20	18	17
Międzyzdroje	43	45	46	45	43	43	42	38	38	38
Darłowo	61	62	59	58	59	58	54	58	57	55

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bd1.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Największą dynamikę zmian w sektorze prywatnym obserwuje się w Helu i Dziwnowie, gdzie liczba podmiotów wzrosła o około 300 (Tab. 15). W pozostałych badanych miejscowościach zmiany nie są już tak dynamiczne, choć da się zaobserwować niewielkie roczne spadki (jak na przykład w Darłowie i Ustce w pierwszej połowie badanego okresu). Wspólną cechą wszystkich miejscowości jest stopniowy wzrost liczby podmiotów w latach 2017–2021, co może wskazywać na ponowny rozwój sektora prywatnego jako całości.

Tab. 15. Liczba podmiotów sektora prywatnego w latach 2002–2021

Miasto	Rok									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hel	456	490	500	495	455	502	507	538	560	564
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ustka	2 215	2386	2474	2413	2405	2399	2444	2406	2468	2304
Dziwnów	x	x	396	391	413	438	468	577	619	568
Międzyzdroje	1415	1473	1518	1551	1567	1595	1586	1606	1618	1545
Darłowo	1958	2066	2063	2135	2116	2090	2102	2024	2128	2029

c.d. Tab.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Hel	579	569	575	570	575	560	571	582	612	619
Władysławowo	x	x	x	2380	2392	2372	2390	2412	2409	2469
Ustka	2145	2125	2097	2046	2062	2085	2055	2099	2120	2160
Dziwnów	574	590	580	574	577	565	587	610	679	692
Międzyzdroje	1543	1540	1522	1499	1503	1492	1501	1519	1529	1530
Darłowo	1955	1928	1910	1864	1876	1867	1880	1960	2010	2066

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Polska Klasyfikacja Działalności 2007 jest „umownie przyjętym, hierarchicznie usystematyzowanym podziałem zbioru rodzajów działalności społeczno-gospodarczej, jakie realizują jednostki (podmioty gospodarcze). PKD jest podstawą systemu klasyfikacji gospodarczych i społecznych, do której nawiązują inne klasyfikacje, a zwłaszcza Polska Klasyfikacja Wyrobów i Usług. PKD ustala symbole, nazwy i zakres poszczególnych grupowań klasyfikacyjnych na pięciu różnych poziomach, to jest sekcji i podsekcji, działów, grup, klas i podklas. Klasyfikacja działalności stosowana jest między innymi do (na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl>, data dostępu: 30.04.2023):

- 1) klasyfikowania podmiotów gospodarczych dla potrzeb krajowego, urzędowego rejestru podmiotów gospodarki narodowej REGON – według rodzaju prowadzonej przez nie działalności,
- 2) przedstawiania struktury gospodarki narodowej z punktu widzenia społecznego podziału pracy,
- 3) zestawiania dynamicznych szeregów dla potrzeb ekonomicznej analizy rozwoju gospodarczego,

- 4) opracowywania bilansów gospodarki narodowej, w tym zintegrowanych rachunków narodowych,
- 5) sporządzania porównań międzynarodowych,
- 6) zestawiania informacji statystycznych, odpowiednio porównywalnych z innymi krajami”.

Działalność w podziale PKD 2007 jest klasyfikowana od roku 2009 (2015 – w przypadku Władysławowa) do roku 2021. Za istotne dla analizowanych zmian uznano kryzysy i ograniczenia związane z pandemią COVID-19 w ostatnim badanym roku (Tab. 16). Dwie najliczniejsze sekcje we wszystkich miastach stanowią „I” oraz „G”. Pierwsza z nich to „działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi”. W miastach turystycznych odwiedzanych w celach wypoczynkowych działalność ta jest zawsze dominująca ze względu na konieczność zaspokojenia podstawowych potrzeb przyjezdnych, takich jak bezpieczne schronienie i wyżywienie. Największy wzrost w tej kategorii odnotowano w Dziwnowie, gdzie liczba usługodawców niemal się podwoiła. Liczba przedsiębiorstw wzrosła również w innych miejscowościach, jedynie w Międzyzdrojach i Darłowie nastąpił kilkuprocentowy spadek. Kolejną sekcją jest „handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle”. Może być to powiązane z liczbą otwieranych sezonowo sklepików, kramów z pamiątkami czy innych miejsc, w których można zaopatrzyć się w różne produkty. Pomimo zmniejszenia się ilości tego typu obiektów we wszystkich miastach handel ciągle stanowi jeden z najpopularniejszych rodzajów działalności. Inne znaczące sekcje to na przykład „F”, „H”, „L”, „S i T”. Pierwsza z wymienionych to „budownictwo”, czyli kategoria powiązana z rozwojem przestrzennym miasta. Do kolejnej sekcji „transport i gospodarka magazynowa” zalicza się podmioty świadczące usługi powiązane nie tylko z transportem lądowym, ale również wodnym. W większości miast liczba usługodawców plasuje się na zbliżonym poziomie w badanym okresie, a jedynie w Ustce i Dziwnowie widoczny jest znaczny spadek podmiotów. Trzecia wymieniona sekcja to „działalność związana z obsługą rynku nieruchomości”. We wszystkich miastach nastąpił w tej kategorii wzrost liczby usługodawców. Największy wzrost, prawie czterokrotny, zaobserwowano w Helu. Znaczące wzrosty (ponad 60 i 30%) odnotowano także w Darłowie i Władysławowie. W pozostałych miastach wartości te wynoszą od 13 do 17%. Ostatnia wymieniona sekcja „S i T” obejmuje „pozostałą działalność usługową” oraz „gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników; gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby”. Największy wzrost w tym obszarze miał miejsce w Helu, podczas gdy w innych miastach wahał się od 7 do 18%.

Tab. 16. Liczba podmiotów gospodarczych według sekcji w latach 2009 i 2021

Podział PKD 2007	Rok	Miasto					
		Hel	Władysławowo	Ustka	Dziwnów	Międzyzdroje	Darłowo
Seksja A	2009*	30	55	96	31	26	83
	2021	41	44	84	27	18	70
Seksja B	2009*	x	3	x	x	x	1
	2021	1	1	x	x	1	0
Seksja C	2009*	19	85	185	15	39	108
	2021	13	69	133	16	50	97
Seksja D	2009*	x	1	4	1	1	6
	2021	x	2	18	1	x	2
Seksja E	2009*	7	7	12	3	13	4
	2021	4	2	5	3	13	2
Seksja F	2009*	29	145	145	48	114	151
	2021	26	160	148	38	136	223
Seksja G	2009*	132	259	592	139	320	550
	2021	109	244	379	89	237	391
Seksja H	2009*	53	79	136	13	64	80
	2021	53	87	107	7	63	83
Seksja I	2009*	172	1367	585	172	702	556
	2021	205	1 436	620	341	636	536
Seksja J	2009*	3	19	30	4	14	19
	2021	16	25	21	11	19	25
Seksja K	2009*	9	25	76	12	20	30
	2021	4	29	39	4	12	23
Seksja L	2009*	13	51	189	52	125	125
	2021	64	68	213	59	146	201
Seksja M	2009*	10	79	104	23	43	81
	2021	12	68	108	25	56	109
Seksja N	2009*	6	38	42	13	33	29
	2021	15	40	40	14	49	46
Seksja O	2009*	5	4	6	5	5	5
	2021	4	5	7	5	3	5
Seksja P	2009*	10	38	47	5	8	48
	2021	8	46	59	9	9	47
Seksja Q	2009*	15	44	89	13	33	92
	2021	15	45	105	13	28	112
Seksja R	2009*	11	26	45	19	33	38
	2021	39	31	40	15	33	38
Seksje S i T	2009*	30	77	107	28	57	101
	2021	44	91	124	30	63	114
Seksja U	2009*	x	x	x	x	x	x
	2021	x	x	x	x	x	x

Uwaga¹: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne lub brak danych.

Uwaga²: * - dla Władysławowa pierwszym analizowanym rokiem był 2015.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Edukacja jest częścią sektora usług i ma istotny wpływ na rozwój intelektualny mieszkańców miast. Poprzez naukę na temat, między innymi, zagadnień przyrodniczych mogą oni rozszerzać wiedzę o regionie oraz postrzeganie lokalnych przestrzeni. We wszystkich badanych miastach funkcjonują jedna lub dwie szkoły podstawowe w pierwszym i ostatnim badanym roku (Tab. 17). W Ustce liczba szkół podstawowych wzrosła z dwóch do pięciu, a liczba uczniów zwiększyła się o ponad 130. W pozostałych miejscowościach nastąpił spadek liczby uczniów (zgodnie ze zmianami liczby ludności), a największe zmniejszenie ich liczby odnotowano w Helu i Darłowie.

Tab. 17. Liczba szkół podstawowych i kształcących się w nich uczniów

Miasto	Liczba obiektów		Liczba uczniów	
	2002*	2021	2002*	2021
Hel	1	1	365	182
Władysławowo	2	2	752	776
Ustka	2	5	1231	1364
Dziwnów	1	1	247	232
Międzyzdroje	1	1	394	324
Darłowo	2	2	1166	955

Uwaga: * – dla Władysławowa pierwszym analizowanym rokiem był 2015, natomiast dla Dziwnowa 2004.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

W szkolnictwie ponadpodstawowym w każdym z miast następuje wycofywanie i likwidacja placówek oświatowych (dane na ten temat dostępne są z lat 2010–2021) (Tab. 18). W Helu i Międzyzdrojach zamknięto jedyną szkołę ponadgimnazjalną w mieście, a edukację przeniesiono do miasta powiatowego. W Ustce i Darłowie (oraz we Władysławowie) zamknięto odpowiednio trzy i dwie szkoły. Tylko Dziwnów ma taką samą liczbę szkół ponadgimnazjalnych. Stosunkowo niska jest również liczba uczniów (biorąc pod uwagę szkoły podstawowe). Największy spadek odnotowano w Ustce (ponad 300 uczniów), natomiast we Władysławowie, Dziwnowie i Darłowie liczby te są porównywalne. Bardziej szczegółowa analiza zmian liczby ludności w tej grupie wiekowej została przedstawiona w poprzednim podrozdziale.

Tab. 18. Liczba szkół ponadpodstawowych i kształcących się w nich uczniów

Miasto	Liczba obiektów		Liczba uczniów	
	2010*	2021	2010*	2021
Hel	1	x	55	x
Władysławowo	4	2	253	222
Ustka	5	2	439	128
Dziwnów	1	1	24	28
Międzyzdroje	1	x	30	x
Darłowo	6	4	835	847

Uwaga¹: x – brak obiektów oświatowych.

Uwaga²: * - dla Władysławowa pierwszym analizowanym rokiem był 2015.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Atrakcyjne położenie badanych miast sprawia, że jest to obszar interesujący pod względem inwestycyjnym. Biorąc pod uwagę istniejące ograniczenia oraz bariery w rozwoju przestrzennym, dobrze położone dostępne tereny pod zabudowę są bardzo atrakcyjne nie tylko dla firm usługowych i handlowych, ale także dla zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej. O atrakcyjności miast mogą świadczyć transakcje wykupu dostępnych nieruchomości spełniających funkcje turystyczne czy pensjonatowe. Ze względu na wartość ekonomiczną obszaru miejskiego nieruchomości w mieście postrzegane są jako lukratywna lokata kapitału, także przez osoby z zewnątrz. Najwyższe ceny uzyskiwane są w atrakcyjnych rejonach miasta, w szczególności na działkach przeznaczonych pod pensjonaty i usługi, które są zlokalizowane jak najbliżej plaży, a także przy głównych ulicach w centrum miasta.

Budowa obiektów niemieszkalnych (nienadających się do stałego zamieszkania) sprawia, że coraz więcej jest dostępnych miejsc noclegowych czy budynków usługowych. Wzrost popytu na spędzanie czasu wolnego nad morzem powoduje zwiększenie podaży na wszelkie usługi, które mogą być z tym związane. Natomiast patrząc z perspektywy mieszkańca i jego percepcji przestrzeni, można mieć odczucie, że miasto staje się coraz bardziej „ciasne, skomercjalizowane, zabudowane”, co może powodować negatywne wyobrażenia o własnym miejscu zamieszkania. Analiza zaprezentowana poniżej została przeprowadzona dla nowych budynków niemieszkalnych, które w danym roku zostały oddane do użytku (dane dotyczą lat 2005–2021) (Tab. 19). Na podstawie danych można zauważyć znaczną tendencję wzrostową w latach 2017–2019 i spadek w latach 2019–2021 spowodowany epidemią COVID-19 i trudnościami na rynku budowlanym. Na tle innych miast wyróżnia się Darłowo, gdzie

w latach 2005–2016 liczba oddanych budynków jest znacznie wyższa niż w pozostałych. Później ta dominacja nie jest już tak wyraźnie zauważalna.

Tab. 19. Liczba oddanych do użytku budynków niemieszkalnych w latach 2005–2021

Miasto	Rok								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Hel	1	1	2	5	3	0	2	0	1
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ustka	7	5	5	1	7	7	2	2	8
Dziwnów	21	9	9	27	11	2	2	4	3
Międzyzdroje	16	12	5	5	7	9	1	1	11
Darłowo	26	25	27	38	30	7	17	29	22

c.d. Tab.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Hel	1	2	3	3	2	1	11	1
Władysławowo	x	12	9	14	15	66	27	13
Ustka	8	8	2	2	10	4	10	9
Dziwnów	2	10	11	2	8	38	35	14
Międzyzdroje	1	5	3	25	0	7	26	2
Darłowo	12	20	3	20	15	43	14	37

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Wartość ekonomiczna determinuje presję, by przeznaczać grunty w pobliżu morza i portów, w tym w portach, głównie na cele komercyjne, niezależnie od celów publicznych. Z tego powodu można zaobserwować znaczny rozwój budownictwa niemieszkalnego przeznaczonego pod wynajem krótkoterminowy (są to hotele i pozostałe budynki zakwaterowania turystycznego) (Tab. 20). Po przeanalizowaniu zebranych danych uwidaczniają się rekordowe lata 2019 i 2020, gdy liczba oddanych budynków była największa w całym badanym okresie. Sam proces uzyskiwania pozwoleń i projektowania budowli trwa kilka lat, dlatego znaczny wzrost zainteresowania nowym budownictwem w miejscowościach nadmorskich może trwać już od roku 2015 albo nawet dłużej.

Tab. 20. Liczba oddanych do użytku budynków niemieszkalnych pod wynajem krótkoterminowy w latach 2005–2021

Miasto	Rok								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Hel	0	0	0	0	1	0	1	0	0
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ustka	0	1	0	1	0	0	0	0	0
Dziwnów	3	4	4	22	1	0	0	0	0
Międzyzdroje	3	3	2	4	0	5	0	1	9
Darłowo	14	13	9	22	7	3	9	12	14

c.d. Tab.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Hel	0	0	1	3	1	1	11	0
Władysławowo	x	10	6	10	9	63	24	13
Ustka	2	2	0	0	1	0	3	4
Dziwnów	0	9	10	2	7	33	31	12
Międzyzdroje	0	2	0	22	0	5	23	0
Darłowo	7	12	2	8	12	33	4	31

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

Ukazana w tabeli dynamika liczby miejsc noclegowych całorocznych³⁹, gdzie rok poprzedni jest równy 100, odzwierciedla tendencje w zakresie dostępności miejsc najmu krótkotrwałego (dla lat 2005–2021). Na podstawie zebranych danych (Tab. 21) możliwe jest określenie, że nastąpił wzrost dynamiki w roku 2019 (jak to miało też miejsce przy poprzednim współczynniku), a następnie wystąpiło zahamowanie spowodowane epidemią COVID-19. Duże zróżnicowanie można zauważyć, analizując miasto Hel. Wzrost wartości w roku 2009 (o ponad 160) czy 2012 (o ponad 70) w Helu wskazuje, że pomimo ograniczeń naturalnymi barierami uniemożliwiającyymi poszerzanie tkanki miejskiej możliwe jest rozszerzanie dostępności miejsc noclegowych.

³⁹ Jest to sposób oceny zmian liczby udostępnianych miejsc noclegowych (w tym przypadku pomiędzy dwoma następującymi po sobie kolejnymi latami).

Tab. 21. Dynamika liczby miejsc całorocznych w latach 2005–2021

Miasto	Rok								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Hel	100	100	100	100	267	100	100	173	105
Władysławowo	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ustka	96	97	85	118	83	103	107	103	104
Dziwnów	37	100	114	100	113	81	137	115	97
Międzyzdroje	112	102	85	120	86	92	116	103	104
Darłowo	107	109	117	129	79	91	92	128	97

c.d. Tab.

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Hel	114	99	116	178	100	114	95	99
Władysławowo	x	x	92	98	68	98	103	92
Ustka	100	105	98	102	93	129	101	107
Dziwnów	100	143	102	100	121	117	93	86
Międzyzdroje	104	101	104	102	108	90	103	96
Darłowo	76	109	83	105	98	144	88	112

Uwaga: x – wypełnienie pozycji jest niemożliwe ze względu na zmiany administracyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl> (data dostępu: 03.08.2023).

W wyniku rosnącego ruchu turystycznego polskie wybrzeże wykształciło dość dobrze rozwiniętą funkcję turystyczną w postaci równoleżnikowych jednostek osadniczych, z których większość położona jest blisko linii brzegowej. Jest to zresztą wzorzec osadniczy charakterystyczny dla większości miast nadmorskich na świecie. Z drugiej strony inną charakterystyczną cechą polskich regionów nadmorskich jest występowanie między nimi bardzo dużych obszarów izolacji. Jest to korzystne zarówno dla środowiska naturalnego, jak i rekreacyjnego (Szwichtenberg 2001; za: Durydiwka, Duda-Gromada, 2014).

Na podstawie różnic morfologicznych w poszczególnych kurortach nadmorskich w Polsce można wyróżnić dwie podstawowe formy kurortów. Pierwsza z nich to miejscowości o wyraźnie niejednorodnej strukturze funkcjonalno-przestrzennej, gdzie obiekt (obszar) użytkowania turystycznego sąsiaduje z innym obiektem (obszarem). Takie ośrodki to z reguły miejscowości o średnim lub niskim poziomie rozwoju funkcji turystycznej, w których praktycznie nie ma dużych obiektów turystycznych. Może to oznaczać, że w strukturze dostępnej bazy noclegowej przeważają niewielkie pensjonaty i kwatery prywatne, a sam układ przestrzenny danej miejscowości nie został zmieniony w wyniku rozkwitu funkcji turystycznej. Druga grupa kurortów, której liczebność obecnie rośnie, to ośrodki o niejednorodnej

funkcjonalnie i przestrzennie strukturze, gdzie funkcja turystyczna jest wyodrębniona punktowo lub przestrzennie. Takie regiony mają wyraźnie rozwiniętą funkcję turystyczną, a rosnący popyt na usługi turystyczne wymusza rozwój nowych regionów często kosztem obszarów cennych przyrodniczo i nieodpornych na antropopresję (Durydiwka, Duda-Gromada, 2014).

W każdym mieście istnieją elementy architektury i urbanistyki, które są oceniane zarówno z punktu widzenia odwiedzających, jak i mieszkańców. Oceny te mogą znacząco różnić się od ocen ekspertów, takich jak urbaniści i planiści przestrzenni. Każdy zna i przyswaja wizerunek miasta, niezależnie od tego, czy się z nim identyfikuje, czy nie (Bazan-Krzywoszańska i in., 2015). O atrakcyjności miast nadmorskich często decydują detale, które czynią je interesującym. Wszystkie wymienione wyżej elementy wspierają lub ograniczają proces percepcji i wyobraźni mieszkańców miast. Każdy uczestnik „życia miasta” postrzega przestrzeń w inny sposób, a doświadczenia życiowe z przeszłości, które zebrał, kształtują sposób, w jaki porusza się w przestrzeni (a tym samym sposób, w jaki wyobraża sobie siebie w niej). W rezultacie mieszkańcy miast używają do poruszania się różnych punktów orientacyjnych i dróg.

2.5. Charakterystyka przestrzeni miejskich

Różne formy i rodzaje przestrzeni, które pojawiły się w procesie rozwoju miast, oraz ich ciągła transformacja oznaczają, że przestrzeń miasta stanowi zróżnicowany i złożony system, ukształtowany przez zmieniający się styl życia, rosnącą świadomość ekologiczną oraz chęć odbudowy powiązań lokalnych na – często – najniższym szczeblu. Dzięki szerokiej gamie rozwiązań oraz ciągłemu poszukiwaniu nowatorskich sposobów zaspokajania potrzeb lokalnych społeczności dzisiejsze przestrzenie miejskie tworzą bardzo złożone oraz zróżnicowane sieci, które dostosowują się w każdym szczególe do oczekiwań grup w nich żyjących. Pomimo wielu rozwiązań i szeroko zakrojonych badań w zakresie przestrzeni miejskiej nadal nie udało się wyeliminować problemów w planowaniu przestrzennym i użytkowaniu istniejących przestrzeni (Piesik, 2020). Zdaniem Barełkowskiej (2007; za: Piesik, 2020) złożoność i wieloaspektowość przestrzeni miejskiej, a także różnice występujące w poszczególnych ośrodkach uniemożliwiają stworzenie prostego i uniwersalnego rozwiązania na tworzenie przestrzeni przyjaznych ludziom. Nie oznacza to jednak, że należy rezygnować z dążenia do zachowania równowagi pomiędzy poszczególnymi przestrzeniami. Każda jednostka

miejska charakteryzuje się innymi uwarunkowaniami, które niejako wyznaczają pewne kryteria tworzenia i rozwijania przestrzeni miejskiej.

Przedstawione na poniższych rycinach mapy prezentują uproszczone odwzorowanie przestrzeni miasta, zawierając jedynie podstawowe formy i wydzielenia przestrzenne. Wszystkie zaprezentowane mapy ukazują fragment mapy bazowej OpenStreetMap (udostępnionej w programie ArcGIS).

Przestrzeń miejska Darłowa charakteryzuje się różnorodnością pod względem funkcjonalnym (Ryc. 8). To położone nad Morzem Bałtyckim miasto podzielone jest na pięć osiedli, które są jednostkami pomocniczymi miasta, a są to: Osiedle Zachód, Osiedle Południe, Osiedle Bema, Osiedle Centrum, Osiedle Darłówko. Miasto przecina rzeka Wieprza oraz Grabowa, jest także port w Darłówku. Zabudowa miejska najgęściej występuje w Darłówku oraz w okolicy Starego Miasta, które jest historycznym i zabytkowym fragmentem jednostki osadniczej. Miasto w większości graniczy z polami uprawnymi oraz – w południowo-zachodniej i wschodniej części – z terenami leśnymi, a od zachodu z Morzem Bałtyckim (*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy miasto Darłowo*, 2010).

W strukturze przestrzennej zagospodarowania Darłowa wyróżnia się następujące obszary strukturalno-funkcjonalne, które warunkują obecne ich użytkowanie oraz zagospodarowanie: tereny techniczne zarządzane przez Urząd Morski; tereny używane przez wojsko (tereny zamknięte); obszary gruntów rolnych niewyszczególnionych w rozporządzeniu w sprawie zgody na zmianę przeznaczenia gruntów rolnych i leśnych na cele nierolnicze i nieleśne; przyległe tereny wałów przeciw powodziom wzdłuż rzeki Wieprza oraz obszary bezpośredniego zagrożenia powodzią; infrastruktura drogowa oraz kolejowa oraz tereny infrastruktury liniowej o charakterze ponadregionalnym i tranzytowym; tereny portowe; tereny zabudowy przemysłowej, usługowej i mieszkaniowej; obszary przestrzeni publicznej (w tym tereny sportu i rekreacji, zieleni); tereny obiektów oraz urządzeń turystyki, a także wypoczynku.

Legenda:

	- Morze Bałtyckie		- obiekty użyteczności publicznej
	- tereny leśne		- plaża
	- tereny zadrzewione lub zakrzewione		- tereny rekreacyjne
	- tereny zurbanizowane		- linia kolejowa
	- tereny różne		- drogi
	- poldery łąkowe		- granice miasta
	- obiekty usługowe		

Ryc. 8. Mapa Darłowa

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Na podstawie wyżej wymienionego wydzielenia w strukturze funkcjonalno-przestrzennej Darłowa (Ryc. 9) można wyróżnić sześć jednostek, które stanowią jednorodne strefy, zbliżone pod względem zagospodarowania, charakteru i użytkowania terenu (*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy miasto Darłowo*, 2010):

- 1) Darłowo Południe – północny fragment między ul. Wyspiańskiego a linią kolejową, charakteryzuje się zabudową śródmiejską, głównie mieszkaniową i usługową o niskiej

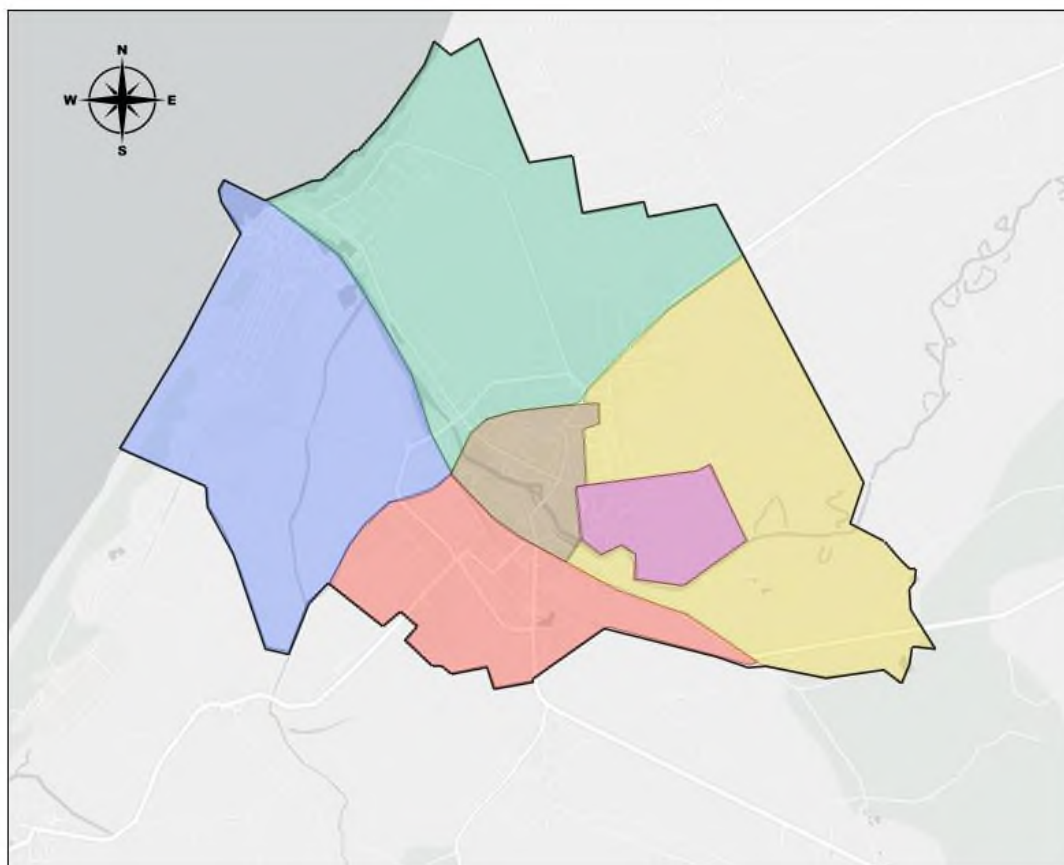
intensywności. Obszar na południe od linii kolejowej to głównie zabudowa przemysłowa i magazynowa. Tereny położone na południowym zachodzie obejmują głównie tereny rolnicze, ogródki działkowe i zabudowę mieszkaniową – jednorodziną.

- 2) Darłówko Zachodnie – północna część przylega do wybrzeża morskiego i jest gęsto zabudowana obiektami mieszkalnymi, pensjonatami i ośrodkami wypoczynkowymi. Obszary przylegające do rzeki Wieprzy oraz tereny pomiędzy rzeką Grabową, ulicą Lotników Morskich oraz projektowaną trasą Z8 są częścią infrastruktury portowej, przemysłowej i magazynowej. Pozostałe tereny to poldery łąkowe.
- 3) Darłówko Wschodnie – charakterystyczną cechą tej strefy jest obszar zabudowany, który tworzą ośrodki wypoczynkowo-rekreacyjne nad brzegiem morza. Pozostała część terenu to grunty orne, poldery łąkowe, ogródki działkowe (południowy wschód jednostki) oraz początek ekstensywnej zabudowy jednorodzinnej w części północnej.
- 4) Darłowo Centrum – obejmuje zwartą zabudowę (najczęściej) jednorodziną na Starym Mieście i wokół niego.
- 5) Darłowo Wschodnie – w tej strefie dominuje zabudowa mieszkalna jednorodzinna, wraz z centralnie położoną enklawą zabudowy wielorodzinnej (o charakterze blokowym). Pozostałą część, która rozciąga się w kierunku wschodnim, stanowią tereny zagospodarowane rolniczo.
- 6) Darłowo – rejon ul. Chopina i Lutosławskiego – obszar położony w sąsiedztwie śródmieścia. Tę jednostkę charakteryzuje zabudowa mieszkalna jednorodzinna, a także sporadycznie występujące budynki wielorodzinne. Zachodnia część strefy skupia usługi ogólnomiejskie.

W Darłowie zlokalizowane są miejsca, które mogą stanowić (według władz miejskich) o potencjale turystycznym miasta i są chętnie promowane. Na podstawie oficjalnej strony Darłowa (<https://www.darlowo.pl>, data dostępu: 01.08.2023) zostały wyróżnione następujące interesujące miejsca w mieście:

- 1) Zamek Książąt Pomorskich,
- 2) fontanna-pomnik Rybaka,
- 3) latarnia morska,
- 4) Brama Wysoka,
- 5) obiekty sakralne,
- 6) ratusz miejski,
- 7) kamienica rodziny Hemptenmacher,
- 8) plaże w Darłówku,

- 9) most rozsuwany,
- 10) fortyfikacje obronne z II wojny światowej,
- 11) Galeria Morska,
- 12) tramwaj wodny.

Legenda:

- Darłowo Południe	- Darłowo Centrum	- granice miasta
- Darłówko Zachodnie	- Darłowo Wschodnie	
- Darłówko Wschodnie	- Darłowo - rejon ul. Chopina i Lutosławskiego	

Ryc. 9. Jednostki funkcjonalno-przestrzenne w Darłowie

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023) oraz *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy miasto Darłowo* (2010).

Poprzez uzyskanie praw miejskich w 2004 roku Dziwnów stał się lokalnym ośrodkiem centralnym. Połączenie Dziwnowa Dolnego i Górnego (Ryc. 10) oraz późniejsze złączenie ze wsią Dziwną sprawiło, że miasto (choć najmniejsze z uwzględnionych w tym postępowaniu badawczym) stało się istotną dla regionu jednostką osadniczą.

Legenda:

- Dziwnów Górny	- Dziwna
- Dziwnów Dolny	- granice miasta

0 0.3 0.6km

Ryc. 10. Podział historyczny przestrzeni Dziwnowa

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Miasto w swojej strukturze posiada port morski oraz cieśninę Dziwną. Gęstsza zabudowa mieszkaniowa, miejsca reprezentacyjne oraz liczne obiekty usługowe występują w Dziwnowie Górnym, natomiast urząd miasta oraz większość obiektów turystycznych znajdują się w Dziwnowie Dolnym. Południowa część miasta (dawna wieś Dziwna) charakteryzuje się nieliczną zabudową jednorodziną i turystyczną, rozległymi terenami podmokłymi oraz obszarami zarządzanymi przez wojsko (Ryc. 11). Miasto od południa graniczy z wodami Zalewu Kamińskiego, od wschodu i zachodu z terenami leśnymi oraz podmokłymi, a od północy z Morzem Bałtyckim. Główne funkcje miasta to organizacja przestrzeni życiowej mieszkańców. Ze względu na uwarunkowania środowiskowe miasto nie miało w przeszłości i nie ma obecnie charakteru rolniczego. Istotną funkcją miasta jest rola wypoczynkowo-turystyczna, bazująca na nadmorskim oraz nadzalewowym położeniu, która rokrocznie jest rozwijana poprzez realizację infrastruktury jej służącej. Wykorzystanie przestrzeni miasta jest

zależne od sezonowości, która jest czynnikiem charakterystycznym dla wypoczynku turystycznego nad Morzem Bałtyckim. Jednocześnie sezonowość determinuje sposób wykorzystania zasobów dostępnych w przestrzeni, w tym obiektów noclegowych i usługowych, a także infrastruktury technicznej. Istotną kwestią jest dostosowanie infrastruktury do zwiększającej się sezonowo liczby użytkowników przestrzeni miejskiej.

Struktura funkcjonalno-przestrzenna Dziwnowa jest zdeterminowana warunkami naturalnymi oraz podporządkowana głównym funkcjom gospodarczym, a więc turystyce i wypoczynkowi. W zależności od zdefiniowanych warunków na obszarze miasta identyfikowane są strefy funkcjonalne i przestrzenne o różnych, dominujących lub priorytetowych rolach, takich jak funkcje: wód powierzchniowych; przybrzeżne – pas techniczny brzegu morskiego i wybrzeża; wojskowe; zieleni naturalnej; terenów o znacznej zabudowie mieszkaniowej jednorodzinnej lub z dominacją zabudowy dla usług turystycznych i usług wypoczynkowo-turystycznych; jak również portowe; usługowe; gospodarcze. Każda z wymienionych stref posiada ograniczenia rozwoju poszczególnych funkcji ze względu na wymogi ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu. *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dziwnów (2022)*, na podstawie którego została napisana powyższa część dysertacji, nie zawiera map, które stanowiłyby podstawę do ulokowania wymienionych stref w strukturze przestrzennej i odwzorowania na stworzonej (przez autora) mapie.

Główna strona prowadzona przez Urząd Miejski w Dziwnowie (<https://www.dziwnow.pl>, data dostępu: 01.08.2023) wskazuje następujące interesujące miejsca położone w przestrzeni jednostki miejskiej:

- 1) port,
- 2) kąpielisko morskie,
- 3) jezioro Martwa Dziwna, które położone jest zaraz za granicami miasta,
- 4) most zwodzony im. WOŚP,
- 5) promenada,
- 6) Aleja Gwiazd Sportu,
- 7) Park Miniatur i Kolejek,
- 8) Morskie Centrum Nauki,
- 9) falochrony,
- 10) fontanna parkowa,
- 11) tablica pamiątkowa Kurhaus.

Legenda:

 - wody powierzchniowe	 - tereny wojskowe
 - tereny leśne	 - obiekty użyteczności publicznej
 - tereny podmokłe	 - plaża
 - tereny zurbanizowane	 - tereny rekreacyjne
 - tereny różne	 - drogi
 - tereny portowe	 - granice miasta

Ryc. 11. Mapa Dziwnowa

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Od prawie wszystkich stron Hel otoczony jest wodami morskimi (jedyne połączenie lądowe z krajem prowadzi przez Mierzę Helską), co czyni go wyjątkowym pod względem przestrzeni na tle pozostałych analizowanych miast. Kumulacja zabudowań mieszkalno-usługowych koncentruje się w południowej części mierzei (Ryc. 12).

Legenda:

	- Morze Bałtyckie		- obiekty użyteczności publicznej
	- tereny leśne		- plaża
	- tereny wojskowe		- tereny rekreacyjne
	- tereny zurbanizowane	- - -	- linia kolejowa
	- tereny portowe		- drogi
			- granice miasta

Ryc. 12. Mapa Helu

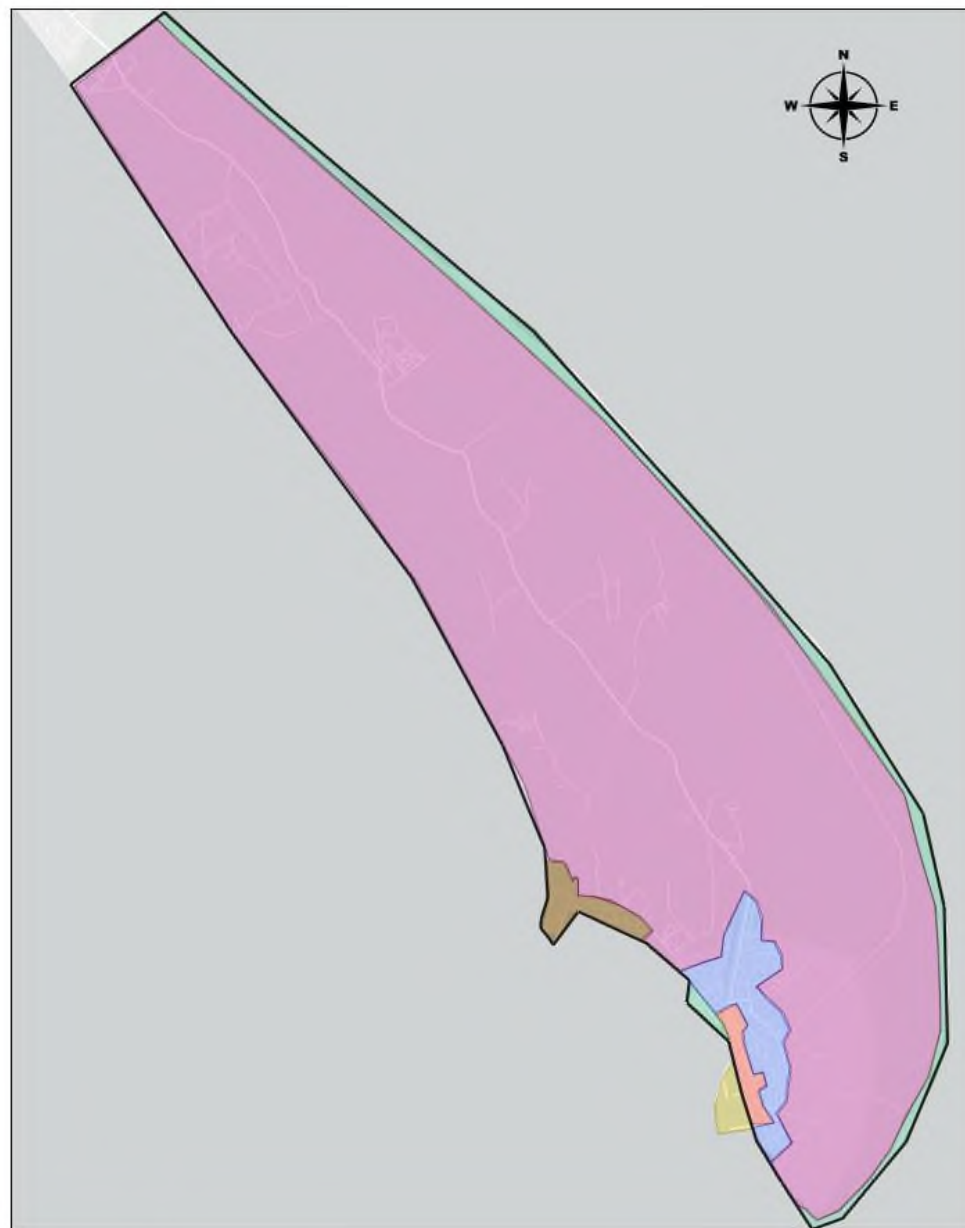
Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

W granicach miasta dominują obszary leśne oraz tereny będące pod jurysdykcją Wojska Polskiego, co jest najbardziej widoczne podczas przemieszczania się samochodem w kierunku miasta. Na podstawie *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – Miasto Hel* (2000) wyróżnia się dwie (główne) funkcje miasta, które dominują w przestrzeni, to jest turystyczną i obronną. Funkcja turystyczno-wypoczynkowa miasta Helu realizowana jest w różnych formach, głównie w postaci wypoczynku pobytowego w ośrodkach wypoczynkowych i wynajmowanych pokojach, a także jako wycieczki jednodniowe, bez noclegów, zwłaszcza w związku z funkcjonowaniem połączenia żeglugowego z Trójmiastem. Funkcja obronna kraju służy ochronie niepodległości i suwerenności państwa i jest związana ze strategicznym położeniem miasta. Ta rola stymuluje rozwój przestrzenny miasta w różnych jego aspektach. Dzięki niej powstało kilka osiedli mieszkaniowych, ponadto funkcjonuje tu szereg usług świadczonych przez wojsko (na przykład wychowanie przedszkolne, usługi zdrowia) oraz wybrane urządzenia infrastruktury, które są przeznaczone dla wszystkich mieszkańców. Wyróżnić można także funkcję rybołówstwa, która obecnie nie ma już znaczenia ekonomicznego, ale jest potencjalną atrakcją turystyczną.

Ograniczony obszar zurbanizowanej przestrzeni miejskiej znajduje się od strony Zatoki Puckiej. W przestrzeni miasta występują kompleksy terenów o różnym charakterze zagospodarowania. Są to: obszar centrum miasta, tereny zabudowy mieszkaniowo-usługowej, tereny nauki, turystyki i wypoczynku, tereny specjalne (wojskowe), tereny portowe i obszary leśne⁴⁰ (Ryc. 13). W ramach każdego z wyżej wymienionych kompleksów występują tereny wojskowe. W rejonie portu wojennego istnieje największy kompleks terenów specjalnych. Na jego obszarze, oprócz portu wojennego oraz innych obiektów wojskowych, znajdują się: ujęcie wody, szpital wojskowy oraz oczyszczalnia ścieków. W przestrzeni miasta można wyróżnić kilka rejonów zurbanizowanych o przewadze zabudowy mieszkaniowej oraz obszar centralny, gdzie oprócz mieszkalnictwa występuje koncentracja różnego rodzaju usług i instytucji. Centrum Helu obejmuje obszar wzdłuż ulicy Wiejskiej, częściowo przylegający do brzegów Zatoki Puckiej. Skupiają się tu budynki administracyjne i urzędowe, a także punkty handlowe, restauracje i inne usługi ukierunkowane na turystów. W centrum znajdują się również zabytkowe budynki (dawny kościół ewangelicki – obecnie Muzeum Rybołówstwa i zabytkowe zabudowania). Ulica Wiejska jest regularnie zamykana dla ruchu kołowego i stanowi ciąg przeznaczony dla pieszych. Drugie miejsce wizytowe, czyli bulwar Nadmorski, biegnie

⁴⁰ Brak jest opracowanej i opublikowanej mapy zawierającej podział miasta na strefy funkcjonalno-przestrzenne miasta, dlatego miasto zostało skategoryzowane i przedstawione na mapie (wykonanej przez autora) jedynie na podstawie opisów słownych (które w większości nie zawierały dokładnych odniesień przestrzennych), zawartych w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – miasto Hel* (2000).

równoległe do ulicy Wiejskiej (wzdłuż brzegu Zatoki Gdańskiej). Obszar w centrum Helu jest chroniony prawnie przez konserwatora zabytków.

Legenda:

- teren centrum miasta	- tereny portowe
- tereny zabudowy mieszkaniowo-usługowej	- tereny leśne
- tereny nauki, turystyki i wypoczynku	- granice miasta
- tereny specjalne	

Ryc. 13. Jednostki funkcjonalno-przestrzenne w Helu

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023 rok) oraz *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – miasto Hel* (2000).

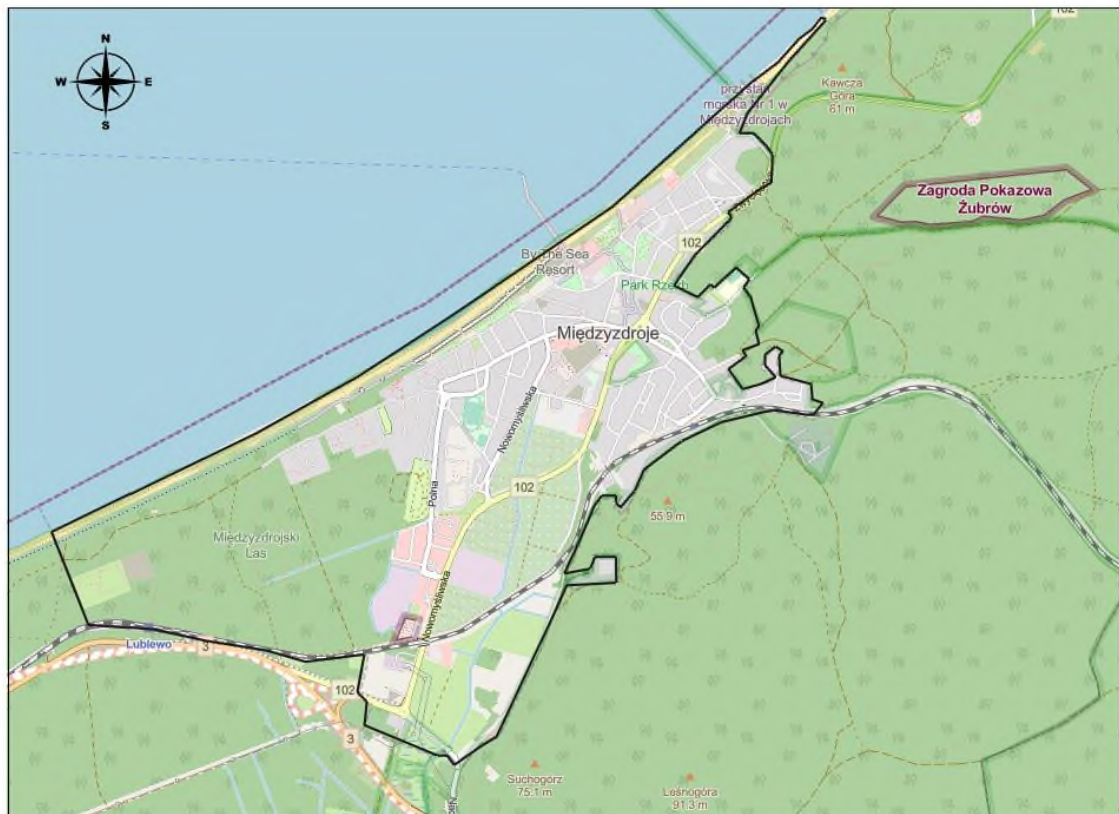
Tereny zabudowy mieszkaniowo-usługowej obejmują budynki mieszkalne wielo- i jednorodzinne, przeznaczone dla stałych mieszkańców (można wyróżnić trzy osiedla: Kolonia Rybacka, osiedle przy ul. Przybyszewskiego oraz osiedla wielorodzinne między centrum miasta a ul. Steyera). Dodatkowo pomiędzy osiedlem mieszkaniowym przy ul. Przybyszewskiego a centrum miasta znajdują się tereny usługowe o niskiej gęstości zabudowy. Jest to kościół, sklep „Polomarket”, klub garnizonowy i hotele, a także park i skwer otaczający pomnik „Obrońcy Helu”. Tereny nauki, turystyki i wypoczynku to – w rozumieniu autora – miejsca, gdzie można wykonywać czynności powiązane z wydzieleniem tego terenu. Jako miejsce wypoczynku i turystyki została wskazana plaża oraz wszelkie punkty obsługi turystycznej świadczące usługi noclegowe na rzecz osób przyjezdnych. Natomiast jako miejsce nauki – fokarium i powiązana z nim Stacja Morska Instytutu Oceanografii Uniwersytetu Gdańskiego oraz szkoła podstawowa. Tereny portowe służą obsłudze pasażerów oraz jako miejsce cumowania jednostek wodnych. Dominujące na mapie Helu obszary leśne w znacznej części są kontrolowane przez wojsko. Na ich obszarze znajduje się kilka muzeów oraz liczne artefakty i obiekty militarne świadczące o wojskowej przeszłości tego miasta (*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – Miasto Hel*, 2000).

Na podstawie opinii władz miejskich i informacji zawartych na oficjalnej stronie miasta (<https://gohel.pl>, data dostępu: 01.08.2023) zostały wyróżnione następujące miejsca, które są potencjalnymi atrakcjami w przestrzeni Helu i warto je odwiedzić:

- 1) Kopiec Kaszubów,
- 2) Dom Morświna,
- 3) latarnia morska,
- 4) zatopiony kuter łącznikowy K-18 Bryza,
- 5) bateria numer 31 im. Heliadora Laskowskiego,
- 6) bunkier Morskie Tajemnice,
- 7) bunkier Makabra XX wieku,
- 8) Checz Kaszubska,
- 9) fokarium,
- 10) port morski.

Przestrzeń miasta Międzyzdroje charakteryzuje się zwartą zabudową, która w części centralnej rozkłada się wzdłuż wybrzeża morskiego. Miasto nie posiada swojego portu, a jedynie przystań morską, umożliwiającą przemieszczanie się statkami turystycznymi. Miasto od północy graniczy w Bałtykiem, natomiast reszta granic miasta otoczona jest przez tereny leśne (w tym Woliński Park Narodowy) (Ryc. 14). Rozwój przestrzenny miasta determinowany

jest przez elementy tworzące strukturę funkcjonalno-przestrzenną, czyli uwarunkowania środowiskowe, na które wpływ mają wyznaczone obszary chronione, uwarunkowania infrastrukturalne (droga krajowa numer 3 położona obok granic miasta i trasa kolejowa numer 401 przecinająca miasto w części południowej) oraz ograniczenia wynikające z istniejących inwestycji. Czynniki te tworzyły i nadal tworzą podstawowe ramy dla określania kierunków rozwoju przestrzennego i kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej.

Legenda:

- Morze Bałtyckie	- plaża
- tereny leśne	- tereny rekreacyjne
- tereny zurbanizowane	- linia kolejowa
- tereny różne	- drogi
- obiekty usługowe	- granice miasta
- obiekty użyteczności publicznej	

Ryc. 14. Mapa Międzyzdrojów

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Główne funkcje miasta to: mieszkalnictwo i związana z nim działalność usługowa; administracja publiczna i obsługa mieszkańców (edukacja, szkolnictwo, służba zdrowia, kultura i opieka społeczna); turystyka, rekreacja i usługi powiązane; ochrona zasobów środowiska. Położenie oraz ukształtowanie przestrzeni miasta decyduje o dominującej roli turystyki w rozwoju przestrzennym miasta. Sezonowość charakteryzująca turystykę nadbałtycką determinuje również wykorzystanie zasobów przestrzennych, takich jak infrastruktura techniczna, baza noclegowa i usługowa. W szczytowych okresach sezonu wypoczynkowego, czyli w lipcu i sierpniu, liczba turystów dwu- lub trzykrotnie przewyższa liczbę mieszkańców. Infrastruktura techniczna i obiekty usługowe muszą poradzić sobie z tym wysokim skumulowanym obciążeniem, dlatego jednym z rozwiązań mających wpływ na wykorzystanie zasobów przestrzennych w sposób racjonalny byłoby przedłużenie sezonu turystycznego i rozszerzenie oferty o całoroczną atrakcyjną dostępność przestrzeni miasta dla osób przyjezdnych.

W przestrzeni miasta (Ryc. 15) zostały wyróżnione następujące struktury funkcjonalno-przestrzenne (*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Międzyzdroje*, 2018):

- 1) Pas nadmorski (w tym: plaże, wydmy nadmorskie i lasy ochronne w pasie technicznym) – w dominującej części jest to niezabudowany teren plaż, stanowiący pas techniczny brzegu wód Bałtyku, a także lasów ochronnych, które są w jego granicach. Obecnie jest to: publiczna plaża oraz zabudowania związane z bezpośrednim dostępem do niej, obiekty usługowe położone na plaży, stacja meteorologiczna, przystań morska (molo) i przystań rybacka w Międzyzdrojach.
- 2) Strefa centralna miasta – obszar ten obejmuje nadmorską część miasta. Wykształcona w nim struktura przestrzenna skupia historyczne zagospodarowanie kurortu i zabudowania (między innymi park Zdrojowy im. Fryderyka Chopina). Obecne użytkowanie obejmuje: hotele, pensjonaty, tak zwane apartamentowce, domy wypoczynkowe, budynki mieszkalne, obiekty handlowe, usługowe, gastronomiczne, obiekty użyteczności publicznej oraz administracji, usługi kultury oraz rozrywki oraz przestrzenie publiczne (między innymi park Zdrojowy im. Fryderyka Chopina, amfiteatr, Międzynarodowy Dom Kultury, plac miejski przed molo i Aleja Gwiazd), ciągi pieszo-jezdne, obszary zadrzewione oraz tereny zieleni urządzonej wzdłuż pasa technicznego, obiekty oraz urządzenia sportowe.
- 3) Zachodnia część miasta – w części zachodniej tego wydzielenia znajduje się teren leśny. Umiejscowione są tu też śródlądne obiekty apartamentowe wypoczynkowe

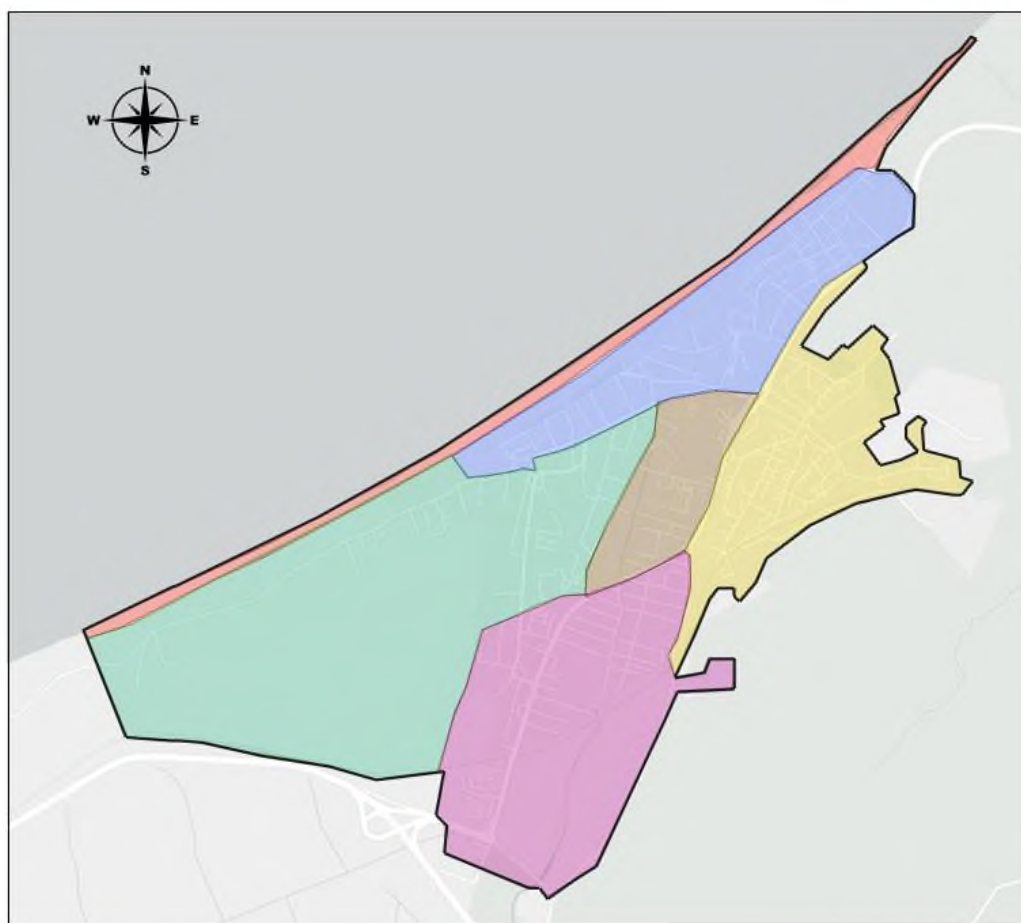
i mieszkaniowe, rozlokowane wzdłuż pasa nadmorskiego. W części wschodniej jednostki planistycznej dominuje zabudowa jednorodzinna, pensjonatowa oraz usługowa, obiekty związane z zakwaterowaniem (pola namiotowe, zagospodarowane tereny zielone, ośrodki wypoczynkowe), a także budynki oświatowe (przedszkole) oraz sportowe (stadion miejski).

- 4) Nowe centrum – w północnej części jednostki znajdują się obiekty usługowe i mieszkalne, a na południu rodzinne ogródki działkowe wykorzystywane jako teren rekreacyjno-wypoczynkowy, w tym również na potrzeby zakwaterowania turystycznego. W centrum znajdują się tereny niezabudowane, na których trwają prace infrastrukturalne i budowlane związane z budową nowego centrum administracyjnego, składającego się z ratusza, biblioteki, przychodni, placu miejskiego oraz zabudowy mieszkaniowej, usługowej i parkingów – zgodnie z obowiązującym planem miejscowym zagospodarowania przestrzeni.
- 5) Wschodnia część miasta – to głównie tereny zabudowane budynkami mieszkalnymi jednorodzinnymi i wielorodzinnymi (większość zabudowy mieszkaniowej skoncentrowana jest we wschodniej części miasta). Funkcję mieszkaniową dopełniają oferowane usługi, związane z: zakwaterowaniem, edukacją (szkoła); wypoczynkiem, sportem i rekreacją (między innymi siedziba Muzeum Przyrodniczego Wolińskiego Parku Narodowego, boiska i place zabaw, ośrodki wypoczynkowe, park linowy); religią (kościół). Dodatkowo można wydzielić: tereny infrastruktury technicznej i obszary leśne na wschodzie, a także tereny kolejowe ze stacją kolejową.
- 6) Południowa część miasta – to tereny zurbanizowane, ale w dużej części niezabudowane. Części zabudowane zajmują różnego rodzaju obiekty handlowo-usługowe, infrastruktura obsługi komunikacyjnej oraz obiekty przeznaczone do obsługi technicznej miasta. Ponadto zlokalizowany jest tam rekreacyjny Bałtycki Park Miniatur oraz osiedle mieszkalno-usługowe. Znaczącą część strefy zajmują rodzinne ogródki działkowe przecięte linią kolejową.

Na oficjalnej stronie miasta Międzyzdroje (<https://www.miedzyzdroje.pl>, data dostępu: 01.08.2023) władze wyróżnili kilka atrakcji, które stanowią o tożsamości tego miasta. Są to:

- 1) molo,
- 2) plaża,
- 3) Festiwal Gwiazd,
- 4) Aleja Gwiazd,
- 5) Woliński Park Narodowy,

- 6) zagroda żubrów,
- 7) Kawcza Góra.

Legenda:

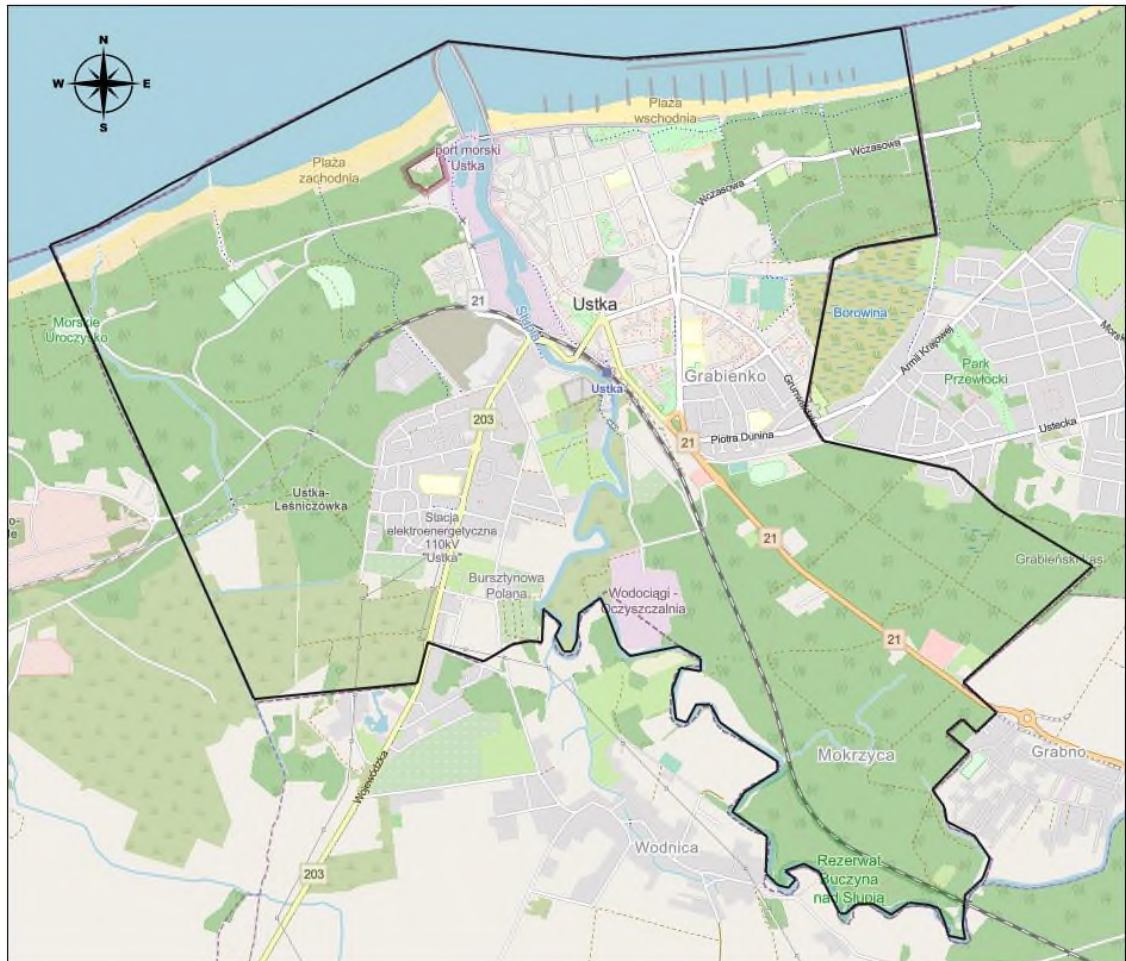
- pas nadmorski	- nowe centrum	- granice miasta
- strefa centralna miasta	- wschodnia część miasta	
- zachodnia część miasta	- południowa część miasta	

Ryc. 15. Jednostki funkcjonalno-przestrzenne w Międzyzdrojach

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023) oraz *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Międzyzdroje* (2018).

Ustka ma uchwytne strefowy układ funkcji, który jest zdeterminowany historycznie, oraz wyraźną parcelację na część wschodnią i zachodnią. Rzeka Słupia stanowi istotną barierę ograniczającą możliwości integracji przestrzennej (Ryc. 16). Ponadto miasto rozdzielone jest układem kolejowym. Na wschodzie główne funkcje przestrzeni to: mieszkaniowa, usługowo-handlowa, administracyjna, rekreacyjna i uzdrowiskowa (plaże i ośrodki wczasowe). Na zachodzie głównie dominują funkcje przemysłowe, realizowane przez port (służący obsłudze

pasażerskiej oraz statków rybackich i sportowych) oraz tereny postoczniowe; część obszaru służy także mieszkalnictwu i rekreacji (Uroczysko – plaża zachodnia). Tereny śródmiejskie są gęsto zabudowane, ale wymagają transformacji funkcjonalnej i estetycznej, a także zmian w organizacji transportu kołowego i poprawy środowiska miejskiego. Struktura zabudowy mieszkaniowej charakteryzuje się wysokim udziałem mieszkań wielorodzinnych.

Legenda:

- Morze Bałtyckie	- obiekty użyteczności publicznej
- tereny leśne	- plaża
- tereny zadrzewione lub zakrzewione	- tereny rekreacyjne
- tereny zurbanizowane	- ciek wodny
- tereny różne	- linia kolejowa
- tereny portowe	- drogi
- obiekty usługowe	- granice miasta

0 0.3 0.6km

Ryc. 16. Mapa Ustki

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

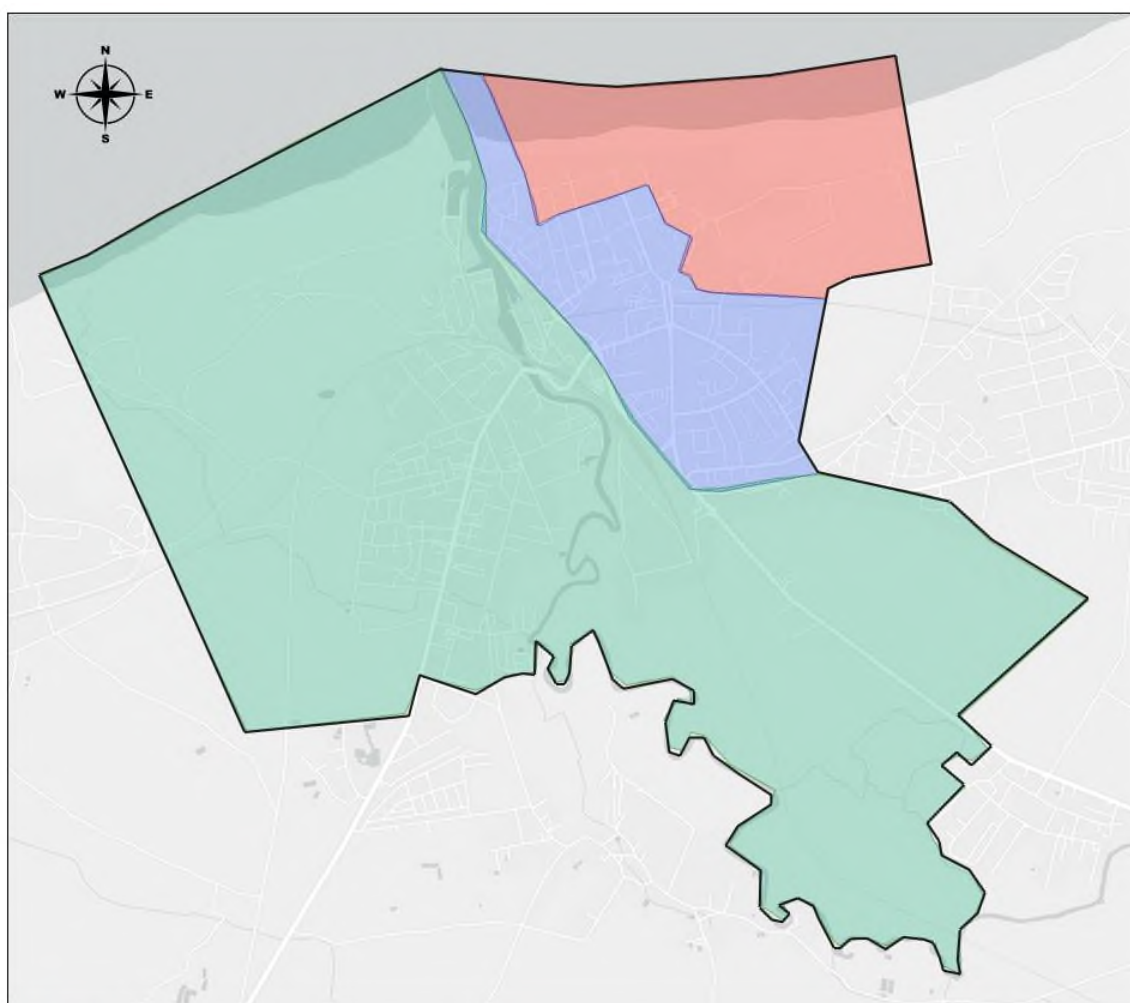
Najważniejsze dla wizerunku miasta są tereny tak zwanej Starej Ustki – historycznie oraz kulturowo uwarunkowane (po zachodniej stronie kanału portowego) oraz tereny nadmorskie i rekreacyjne. Miasto zachowało zabytkowy układ urbanistyczny dawnej osady rybackiej. Rewitalizowany układ Starej Ustki ma wybitne wartości dziedzictwa kulturowego o znaczeniu regionalnym. Rozwój przestrzenny miasta nie jest jedynie związany z ekspansją terytorialną pod nowe tereny inwestycyjne lub intensyfikacją wykorzystania terenów zurbanizowanych. Procesy modernizacyjne dokonywane na przestrzeni lat pokazują kierunek zagospodarowania przestrzeni Ustki i jej rozwoju. Miasto w swoich granicach posiada również liczne tereny leśne oraz obszary zagospodarowanej zieleni, które ze względu na funkcje uzdrowiskowe mają znaczenie rekreacyjne oraz zdrowotne. Miasto od zachodu otoczone jest terenami leśnymi, natomiast od południa graniczy z wsią Wodnica, od południowego zachodu z wsią Grabno oraz od zachodu z wsią Przewłoka. Północna część miasta położona jest nad Morzem Bałtyckim. Struktura miasta jest zwarta, większa część terenów zurbanizowanych mieści się w promieniu około 2 km i ma wyraźną kompozycję, uwarunkowaną historycznie i przyrodniczo. Głównymi trwałymi barierami rozwoju przestrzeni miasta są: lasy i brzeg morza (*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ustka*, 2012).

Miasto Ustka poprzez informacje zawarte na swojej oficjalnej stronie internetowej (<https://www.ustka.pl/>, data dostępu: 01.08.2023) prezentuje następujące miejsca w przestrzeni miasta, które stanowią o jej atrakcyjności:

- 1) latarnia morska,
- 2) stara osada rybacka,
- 3) port,
- 4) Stawek Upiorów,
- 5) promenada nadmorska,
- 6) kładka,
- 7) kościół pw. Najświętszego Zbawiciela,
- 8) ratusz miejski,
- 9) dom Kapitana Haase,
- 10) Zakład Przyrodolecznicy,
- 11) bunkry – park spotkań z historią,
- 12) Muzeum Chleba,
- 13) Muzeum Ziemi Usteckiej,
- 14) pomnik Usteckiej Syrenki,
- 15) ławeczka Ireny Kwiatkowskiej,

16) pomnik Fryderyka Chopina.

Kolejnym istotnym elementem mającym wpływ na kierunek rozwoju przestrzennego miasta jest nadanie mu 1 stycznia 1988 roku statusu uzdrowiska, który nałożył prawne zobowiązania do utworzenia stref ochrony środowiskowej, co znacząco wpływa na sposób organizacji przestrzeni miasta. Obowiązkiem władarzy jest wyznaczenie stref ochrony uzdrowiskowej, które są tworzone w celu zabezpieczenia elementów leczniczych, naturalnych zasobów leczniczych, walorów środowiska i obiektów uzdrowiskowych. W przestrzeni miasta zostały wyznaczone trzy strefy ochronne (Ryc. 17).

Legenda:

- Strefa ochrony uzdrowiskowej „A”
- Strefa ochrony uzdrowiskowej „C”
- Strefa ochrony uzdrowiskowej „B”
- granice miasta

Ryc. 17. Strefy ochrony uzdrowiskowej w Ustce

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023 rok) oraz *Operatu uzdrowiska Ustka* (2008).

W najważniejszej strefie „A” zlokalizowane są zakłady oraz urządzenia przeznaczone do lecznictwa uzdrowiskowego, a także inne obiekty służące lecznictwu uzdrowiskowemu albo obsłudze pacjenta i turysty (w szczególności: pensjonaty, kawiarnie lub restauracje). Głównym kryterium środowiskowo-przestrzennym jest udział terenów zieleni, obejmujących ponad 65% danej strefy. Strefa „B” przylega do jednostki „A” i stanowi jej otoczenie, które jest przeznaczone dla obiektów: usługowych, rekreacyjnych, turystycznych, komunalnych, budownictwa mieszkaniowego, sportowych oraz innych związanych z zaspokajaniem potrzeb mieszkańców i osób przyjezdnych użytkujących daną przestrzeń. Wyżej wymienione obiekty nie mogą mieć negatywnego wpływu na właściwości lecznicze uzdrowiska i muszą być nieuciążliwe w procesie leczenia. Strefa „C” zajmuje największy powierzchniowo obszar miasta i użytkownicy tej przestrzeni są zobowiązani do zachowania walorów klimatycznych, krajobrazowych oraz ochrony złóż surowców leczniczych. Każda z wymienionych stref posiada obostrzenia w zakresie możliwych sposobów używania i rozwijania przestrzeni miasta, lokalizacji budynków mieszkalnych, obiektów usługowych, sposobów zagospodarowania terenami leśnymi czy organizacji życia społecznego (*Operat uzdrowiska Ustka*, 2008).

Od północnego zachodu Władysławowo graniczy z wsią Chłapowo, od południowego wschodu (na Mierzei Helskiej) z wsią Chałupy. Południe miasta zajmują tereny rolnicze, a od północy graniczy ono z Morzem Bałtyckim (Ryc. 18).

W północnej części miasta skupiają się główne zabudowania miejskie, a centralną część przecina linia kolejowa, co stanowi charakterystyczną cechę urbanistyczną. Istotnym elementem infrastruktury miasta jest port morski, który pełni funkcję zarówno portu rybackiego z nowoczesną przystanią żeglarską oraz portu pasażerskiego. Rybołówstwo, chociaż obecnie ma mniejsze znaczenie gospodarcze, stało się atrakcyjną turystyczną atrakcją oferującą połowowe wyprawy morskie, podkreślając tym samym zrównoważony rozwój miasta. Rola portu jest kluczowa w zakresie turystyki, a związane z nim usługi turystyczne stanowią czynnik kształtujący rozwój przestrzeni miejskiej. Turystyka odgrywa kluczową rolę w gospodarce miasta, co również wpływa na jego zagospodarowanie przestrzenne. Nacisk jest kładziony na rozwój potrzebnej infrastruktury turystycznej, obejmującej atrakcyjne walory krajobrazowe, różnorodność obiektów noclegowych a także połączenia komunikacyjne z innymi jednostkami miejskimi. W ostatnich latach władze miejskie skupiają się na zaspokajaniu potrzeb turystów poprzez różnorakie formy rekreacji. Oprócz funkcji turystycznych, istotne elementy życia miejskiego to mieszkalnictwo oraz administracja, odgrywające kluczową rolę w rozwoju społecznym miasta.

Legenda:

	- Morze Bałtyckie		- tereny rolne
	- tereny leśne		- obiekty użyteczności publicznej
	- tereny zadrzewione lub zakrzewione		- plaża
	- tereny zurbanizowane		- tereny rekreacyjne
	- tereny różne		- linia kolejowa
	- tereny portowe		- drogi
	- obiekty usługowe		- drogi
	- tereny wojskowe		- granice miasta

Ryc. 18. Mapa Władysławowa

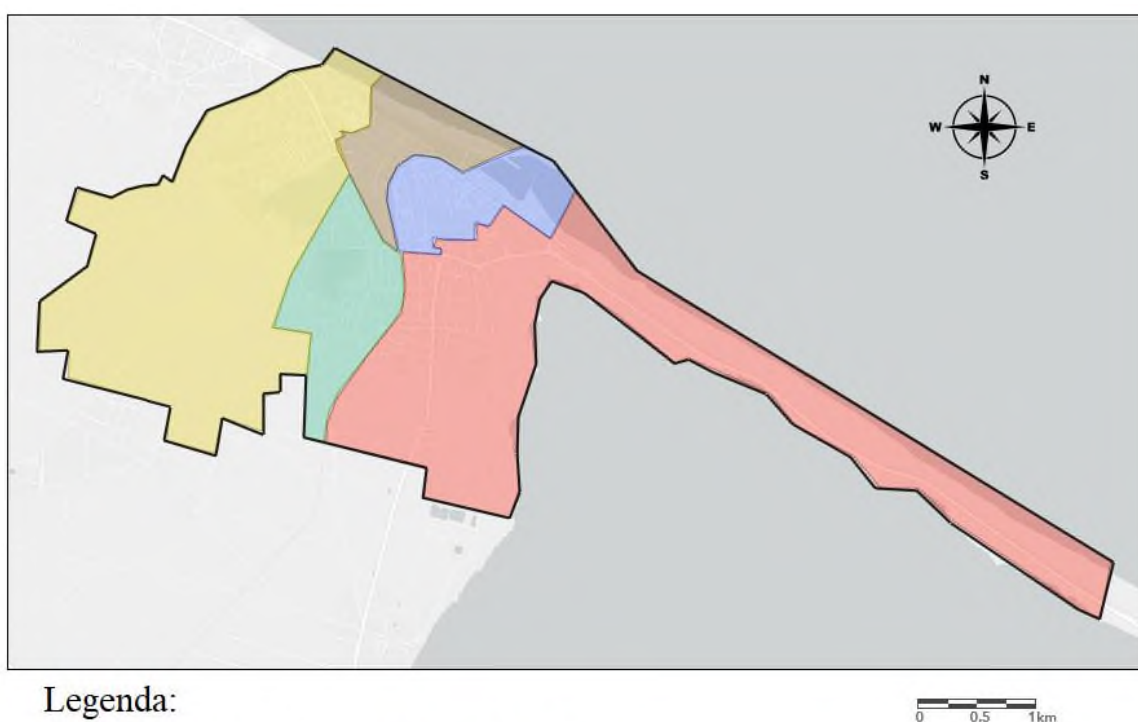
Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Przestrzeń miasta Władysławowa została podzielona na pięć jednostek (pomocniczych) administracyjnych, nazwanych osiedlami (Ryc. 19), które charakteryzują się odmiennymi strukturami przestrzennymi i funkcjonalnymi.

Pierwszą wydzieloną jednostką jest osiedle Szotland, które stanowi najstarszą część miasta. Obejmuje zachodni obszar miasta (łącznie z fragmentem Mierzei Helskiej). Ulokowana jest w nim zabudowa mieszkaniowa, na którą składają się domy jednorodzinne, małe domki

rekreacyjne i wypoczynkowe, a także pensjonaty z podstawowymi usługami. W granicach tego osiedla znajdują się przybrzeżne obszary łąk podmokłych oraz teren rezerwatu przyrody Słone Łąki.

Druga jednostka pomocnicza to osiedle Śródmieście. Położone jest w rejonie centralnego obszaru miasta i portu morskiego, gdzie skupiają się funkcje usługowe (w tym administracyjne) oraz występują budynki zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej (i w mniejszym stopniu jednorodzinnej) w pobliżu siedziby Urzędu Miejskiego, a także hotele i pensjonaty. W sąsiedztwie Domu Rybaka położona jest część centrum miasta, która realizuje funkcje rozrywkowe, rekreacyjne i edukacyjne, znajduje się tam na przykład: letnia estrada, wesołe miasteczko oraz centrum edukacji rybackiej MERK. Jest też niezagospodarowany i niezabudowany teren pomiędzy ul. Szkutników a ul. Hallera w pobliżu siedziby Urzędu Miejskiego Władysława.

Ryc. 19. Podział administracyjny Władysława

Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023 rok) oraz *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Władysława* (2022).

Kolejną wydzieloną jednostką administracyjną w obrębie Władysławowa jest osiedle Żwirowa, położone centralnie w granicach miasta. Jest to fragment miasta o funkcji osiedla mieszkaniowego z domkami na wynajem oraz pensjonatami. Znajduje się tu także park rozrywki związany z morzem. Wzdłuż linii kolejowej przecinającej osiedle usytuowane są obiekty pełniące funkcje produkcyjne i usługowe – w rejonie ul. Tuwima i ul. Rzemieślniczej.

Następna jednostka administracyjna Władysławowa to osiedle Hallerowo, położone w jego północnej części. Jest to obszar o charakterze centrum turystycznego, z głównymi, wizytowymi ciągami pieszymi prowadzącymi na plażę (ul. Morska oraz Aleja Gwiazd Sportu). Dominuje zabudowa mieszkaniowa z pokojami na wynajem czy pensjonatami. Zlokalizowany jest tu też kwartał zabudowy usługowej wraz z obiektami turystycznymi. Cechą wyróżniającą ten fragment miasta jest chaotyczne zagospodarowanie przez tymczasowe, sezonowo otwierane obiekty usługowo-handlowe, które usytuowane są wzdłuż głównych arterii komunikacyjnych wiodących na plażę.

Największe osiedle we Władysławowie, czyli Cetniewo, jest położone w jego północno-zachodnim fragmencie. Najbardziej charakterystycznym jego miejscem jest Centralny Ośrodek Sportu oraz zabytkowy kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Obszar położony na południowy zachód od ul. Droga Chłapowska stanowią głównie tereny rolnicze. Wśród nich znajduje się obszar stacji wodociągowej oraz teren wojskowy. Podobnie jak w przypadku pozostałych osiedli dominuje w Cetniewie zabudowa mieszkaniowa z pokojami na wynajem oraz zabudowa usługowa, nastawiona na realizowanie potrzeb turystów – hotele i pensjonaty. Dodatkowo znajduje się tam zrewitalizowany park miejski. Innym istotnym wydzieleniem są zabudowania związane z byłym majątkiem „Poczernino”, który to jest zabudową wielorodzinną dawnego Polskiego Gospodarstwa Rolnego, zespołem zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej oraz zespołem ogrodów (*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Władysławowo, 2022*).

Włodarze Władysławowa wskazali następujące miejsca, które w ich opinii stanowią o atrakcyjności miasta (<https://wladyslawowo.pl/>, data dostępu: 01.08.2023):

- 1) Dom Rybaka,
- 2) port,
- 3) Aleja Gwiazd Sportu,
- 4) kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny,
- 5) skwer rekreacyjno-wypoczynkowy na osiedlu Cetniewo,
- 6) Letnia Estrada Koncertowa i plac zabaw,
- 7) willa „Hallerówka”.

3. Postrzeganie przestrzeni miejskich przez wybrane grupy mieszkańców – wyniki badań

3.1. Postępowanie badawcze

Działania badawcze prowadzone w ramach dyscypliny naukowej są postępowaniami mającymi na celu rozwiązanie problemów pojawiających się w związku z tematem badawczym. Przy udziale metody naukowej podejmuje się wysiłki zmierzające do ukształtowania wiedzy naukowej (Chojnicki, 1999).

Do często stosowanych w naukach społecznych metod teoretycznych (Stochaj, Roman, 2013) lub metod mieszanych (Nowak, Głowiński, 2013) zalicza się takie metody, jak:

- 1) Analiza – jest mentalnym lub faktycznym podziałem przedmiotu badań na jego elementy składowe, w celu jak najlepszego poznania każdej części, to jest jej pozycji, funkcji i roli w danej całości. Analiza spełnia swój cel, jeśli jest wszechstronna, a tym bardziej jeśli jest kompleksowa. Musi być również powiązana z syntezą, która jest przeciwieństwem analizy. Wiedza płynąca z analizy musi być uzupełniona wiedzą uzyskaną z syntezy.
- 2) Synteza – to rekonstrukcja całości obiektu z jego zdefiniowanych i znanych poszczególnych składników i właściwości lub zdobywanie wiedzy o całości obiektu badań. Jest to proces umysłowy polegający na łączeniu poszczególnych elementów lub cech obiektu badań. Badanie przez analizę i syntezę rozpoczyna się od analizy, podczas gdy synteza jest kolejnym działaniem. Kiedy te dwie metody są stosowane do badania obiektu, wiedza o jego wewnętrznej strukturze zostaje wzbogacona i uzyskuje się inną wizję przedmiotu niż wcześniej. Wynikiem syntezy jest rekonstrukcja badanego obiektu na wyższym poziomie procesu poznawczego.
- 3) Porównanie – to proces myślowy lub logiczna metoda badawcza, która identyfikuje podobieństwa i różnice poprzez odniesienie badanego obiektu, zjawiska lub procesu do innych. Umożliwia to identyfikację zbieżności i rozbieżności między badanymi zjawiskami (na przykład obiektami). Porównanie jest niezbędne przy analizie przedmiotu (zjawiska) w procesie czasowego i przestrzennego rozwoju. Porównując przedmiot (zjawisko) w czasie i zestawiając ze sobą okresy, które odróżniają stan zjawiska w miarę jego dynamizacji, można zidentyfikować pojawiające się prawidłowości, ważne stałe cechy i istotne nowe cechy, na podstawie których da się przewidzieć dalszy kierunek oraz możliwe przekształcenia i sytuacje w przyszłości.

- 4) Uogólnienie – podobieństwo zjawisk (obiektów) to istnienie cech (właściwości) wspólnych dla nich, które pozwalają na bardziej ogólny opis. Odbywa się to poprzez twierdzenia uogólniające. Uogólnienie jest procesem myślowym, który przechodzi od opisu pojedynczego zjawiska (obiektu) do deskrypcji bardziej generalnej koncepcji, grupy lub klasy zjawisk, a stamtąd do jeszcze bardziej uniwersalnych wniosków. Odbywa się to poprzez łączenie faktów (obiektów, zdarzeń, zjawisk i procesów) dzięki znalezieniu podobieństw pod pewnymi względami.
- 5) Metody wnioskowania (redukcja) – metody wnioskowania mogą pomóc w procesie poznawania rzeczywistości i rozwiązywania różnych problemów, w tym w zakresie teoretyzowania i testowania. Jest to szczególnie ważne w badaniach naukowych, gdzie identyfikacja i wybór przesłanek decydują o wiarygodności wniosków. Co więcej, badacze mogą również zdobywać wiedzę w wyniku empirycznej świadomości, pozyskiwanej bezpośrednio poprzez narządy zmysłów. Jednak większość wiedzy jest zdobywana poprzez racjonalne wyprowadzanie nowych pojęć z już istniejących. W swojej najprostszej formie wnioskowanie jest procesem umysłowym, który polega na zaakceptowaniu stwierdzenia (twierdzenia) lub kilku stwierdzeń jako prawdziwych i wykorzystaniu ich jako podstawy rozumowania, wierząc, że nowe zdanie jest prawdziwe (wyprowadzenie nowego prawdziwego twierdzenia). Poprawność procesu rozumowania jest określana przez część logiki formalnej dotyczącej rozumowania (wnioskowania). Elementy rozumowania są następujące: przesłanka – początkowe twierdzenie, które musi być odpowiednio uzasadnione; wniosek – końcowe stwierdzenie lub logicznie wyprowadzone nowe twierdzenie; wnioskowanie właściwe – logiczny postęp od przesłanki do wniosku. We wnioskowaniu redukcyjnym kierunek wynikania jest przeciwny niż w dedukcyjnym, to znaczy przebiega od następstwa do racji. Należy jednak pamiętać, że wniosek redukcyjny ma zawsze tylko charakter hipotetyczny.

W swojej publikacji Apanowicz (2002) dodatkowo wydziela kolejne metody badań naukowych, które zostały użyte w tym postępowaniu badawczym, a są to:

- 1) Metoda statystyczna – służy do gromadzenia i organizowania informacji, a także danych dotyczących zjawisk, procesów i systemów. Jest to konkludowanie na temat zestawu elementów statystycznych na podstawie specjalnie zdefiniowanych cech. Metoda może służyć również wyciąganiu wniosków na temat cech populacji jako całości na podstawie analizy cech ograniczonej, ale reprezentatywnej próby. Badania mogą być jakościowe lub ilościowe, przy czym jedno i drugie wzajemnie się uzupełniają.

2) Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa – metoda ta jest stosowana przez każdego, kto pisze prace naukowe. Jej podstawowe założenie opiera się na przekonaniu, że należy zidentyfikować i określić za pomocą badań, co jest znane, a co nie jest znane, co istnieje w literaturze, a co jeszcze nie. Dokonując krytycznej analizy literatury dotyczącej badanego zagadnienia, trzeba wykazać, w jakim stopniu problem, który jest przedmiotem naszego zainteresowania, został ujęty w ramach dotychczasowej wiedzy naukowej w danej dziedzinie. Wyniki tej metody badawczej przyczyniają się do ważnych odkryć naukowych i pracy twórczej.

Skarbek (2013) stwierdził, że badania empiryczne są dociekaniem, które wykorzystują wiedzę uzyskaną poprzez bezpośrednią obserwację lub eksperyment jako źródło danych. Istotnym celem badań poznawalnych jest ustalenie istnienia faktów naukowych, które mogą stanowić podstawę do dalszych uogólnień oraz rozważań teoretycznych. Tak rozumiane badania empiryczne prowadzone są w procesie bezpośredniego zaangażowania w przedmiot badań. Spośród metod badawczych (empirycznych) użytych w tej dysertacji można wyróżnić wywiad.

Wywiad (sondaż) – to proces, w którym badacz uzyskuje informacje (dane) od osoby badanej, zwanej respondentem. Wyróżnia się wywiady zwykłe, panelowe oraz ankietowe. W pierwszym przypadku kwestionariusz, czyli formularz z pytaniami, jest wypełniany przez badacza lub ankietera. Wywiad panelowy polega na tym, że kilkoro badających zadaje dane pytania jednemu wybranemu respondentowi na minimum dwóch następujących po sobie spotkaniach albo ten sam badacz zadaje pytania kilku wybranym respondentom ponownie na minimum dwóch późniejszych spotkaniach. W wywiadach ankietowych kwestionariusz jest zazwyczaj wypełniany przez samych uczestników badania.

Wybrane definicje uzupełniają się wzajemnie, jednakże w dostępnej autorowi literaturze kwestia metod i technik badawczych nie jest do końca doprecyzowana. Apanowicz (2002: 92) przy jednej z definicji dodał, że „z uwagi na szerokie zastosowanie i znaczenie [...] w badaniach naukowych w literaturze można spotkać określenia, że jest to metoda badań naukowych [w porównaniu do innych publikacji, gdzie jest to opisane jako technika]”, co tylko potwierdza powyższą tezę wysnutą przez autora.

W pierwszej części procesu badawczego zostały użyte metody analizy i krytyki piśmiennictwa, za pomocą których przygotowano teoretyczną część badania.

Główną i najważniejszą metodą badawczą użytą w badaniu terenowym jest wywiad ankietowy (krótko: ankieta, ankietowanie, metoda ankietowa). Jest to metoda wywiadu, która zakłada – w przeciwieństwie do zwykłego wywiadu – że respondenci sami wypełniają

formularz z pytaniami (kwestionariusz). Wzajemna komunikacja odbywa się w formie pisemnej, ale nie wyklucza to obecności badacza lub ankietera. W wywiadzie kwestionariuszowym badacz przedstawia jednak uczestnikowi od razu cały zestaw pytań i nie ma możliwości dodawania lub wprowadzania zmian w trakcie badania, jak to jest możliwe w tradycyjnym wywiadzie. W tej dysertacji metoda map mentalnych (szkicowych) jest wyrażeniem synonimicznym względem metody wywiadu ankietowego, ponieważ w taki sam sposób są prowadzone badania, a różnicę stanowi to, że pierwsze polecenie (czyli prośba o naszkicowanie miasta z własnej perspektywy) jest wyrażone w formie słownej. Technika badawczą⁴¹ użytą w tej części badania jest ankieta nadzorowana, tzn. proces gromadzenia danych jest przeprowadzany przez ankietera lub badacza. W ankiecie audytoryjnej badacz ma bezpośredni kontakt z grupą uczestników zgromadzonych w jednym miejscu. Główną zaletą tego typu ankiety jest to, że stosunkowo łatwo jest dotrzeć do odpowiednio dobranej grupy respondentów i prawie wszystkie kwestionariusze są zwracane. Narzędziem badawczym jest kwestionariusz wywiadu (ankiety). Jest to formularz zawierający pytania skierowane do uczestników badania, który spełnia dwa podstawowe cele: przekształca problemy badawcze w precyzyjne i stosunkowo jasne pytania oraz organizuje materiał badawczy w sposób odpowiedni do analizy jakościowej i ilościowej przewidzianej w koncepcji badawczej.

Analiza przestrzenna map mentalnych zawarta w niniejszej dysertacji została oparta na opracowaniu Lyncha (1960). Wyróżnionych przez niego pięć elementów przestrzennych, na podstawie których możliwe jest stworzenie uogólnionego obrazu miasta, daje możliwość sprawdzenia, jak respondenci widzą swoje miasto. A są to: drogi, krawędzie, rejony, węzły i punkty orientacyjne (przy czym do jednego elementu można zaliczyć kilka wskazań z jednego szkicu mentalnego, na przykład do dróg można wliczyć tory kolejowe, rzekę i ulice). Jednakże klasyfikację poszczególnych segmentów przestrzeni do wydzielonych, głównych elementów przestrzennych wykonał autor badania na podstawie własnych modyfikacji i dzięki dostosowaniu tej metody do badanych małych miast nadmorskich. Technika użytą w celu wprowadzenia zawartości map mentalnych oraz odpowiedzi ankietowych do wspólnego arkusza z danymi jest kodowanie⁴². Narzędzia badawcze, jakimi autor posługiwał się w czasie

⁴¹ Według Skarbka (2013) technika badawcza jest to empiryczna (a także teoretyczna) metoda gromadzenia danych zawarta w konkretnej technice lub jej odmianie. Metody badawcze zazwyczaj obejmują różne techniki badawcze. Ponadto metody i techniki badawcze należy wyraźnie odróżnić od metod i technik analizy danych (ilościowych i jakościowych). Wynika to z faktu, że te pierwsze są wykorzystywane do gromadzenia danych empirycznych i teoretycznych, które są pożądane z punktu widzenia wybranych celów badawczych, natomiast te wymienione jako drugie są wykorzystywane do analizy danych, które już istnieją.

⁴² Jest to procedura przetwarzania wartości zmiennych i klasyfikowania odpowiedzi respondentów do formatu liczbowego, który umożliwia analizę statystyczną (Glińska-Noweś, Escher, 2018).

używania powyższych metod badawczych, to: książka kodowa (klucz kodowy)⁴³ i macierz danych (arkusz analityczny)⁴⁴.

Ponadto w dalszej części procesu badawczego zostały użyte metody statystyczne celem poukładania, uporządkowania i przeanalizowania zebranych danych. Przy pomocy narzędzi badawczych statystyki (miar) możliwe było sprawdzenie zależności pomiędzy pytaniami kwestionariuszowymi a szkicami map mentalnych.

Analiza struktury zbiorowości dla tego procesu badawczego została wykonana przy pomocy miar tendencji centralnej, a dokładnie dominanty, mediany i średniej arytmetycznej. Dominanta jest to wartość najczęściej powtarzająca się (dominująca, typowa) zmiennej w badanej populacji. Wartości dominujące nazywane są wartościami modalnymi lub modami. W prostym szeregu wartości zmiennej są uporządkowane od minimum do maksimum, to jest od x_{\min} do x_{\max} , a powtarzające się wartości są zliczane. Mediana dla zgromadzenia wartości zmiennych to wartość rozdzielająca zmienną na dwie części, które są sobie równe. Oznacza to, że jedna połowa rekordów przyjmuje wyższą wartość, a druga połowa – niższą. Średnia arytmetyczna jest to suma wszystkich liczb podzielona przez liczbę (ilość w zbiorze). Jej wzór opisujący zbiorowość to $\bar{a} = \frac{a_1+a_2+a_3+\dots+a_n}{n}$, gdzie a to dowolna liczba (Hulewicz, Krawiecki, 2016).

Badaniem związków pomiędzy właściwościami statystycznymi zajmuje się dział statystyki zwany teorią współzależności. Celem analizy współzależności jest odkrycie związków przyczynowych istniejących między cechami. Korelacje (szczególny przypadek zależności stochastycznej) występują, gdy wartość jednej cechy jest przypisana do średniej innej cechy. Istnieją różne miary korelacji dla cech ilościowych oraz jakościowych (Major, Niezgoda, 2003; Zimny, 2010; Ręklewski, 2020). Aby dokonać sprawdzenia związków, został użyty współczynnik kontyngencji C-Pearsona.

Współczynnik kontyngencji C-Pearsona – miara służąca do oceny związku między dwiema jakościowymi (niemierzonymi) cechami X i Y, gdy dane są przedstawione w formie tabeli warunkowej. Współczynniki przyjmują wartości z zakresu (0–1). Współczynnik równy 0 oznacza, że cechy są niezależne, a zatem niepowiązane; wartość równa 1 wskazuje na zależność funkcjonalną. Współczynniki nie wskazują kierunku związku; wartości

⁴³ Jest to zbiór wszystkich liczb, które oznaczają wartość zmiennej wprowadzanej do pakietu statystycznego (Jachymek, 2022). W tym przypadku pierwsze liczby kodowe są uniwersalne dla każdej jednostki i oznaczają tę samą grupę odpowiedzi, dopiero drugie liczby kodowe odpowiadają za uszczegółowienie pytania otwartego w ramach jednostki osadniczej. Grupy odpowiedzi w książce kodowej zostały stworzone na podstawie 15–20% kwestionariuszy z danego miasta oraz przywidowań autora badania.

⁴⁴ Jest rodzajem formularza używanego do gromadzenia danych. Jednocześnie pomaga uporządkować informacje o konkretnym procesie lub zjawisku (Hamrol, Mantura, 2002).

współczynników podziału C-Pearsona zależą od wielkości tabel niezależności, więc muszą być znormalizowane, aby umożliwić porównanie współczynników uzyskanych z tabel o różnych rozmiarach.

Wzór tego współczynnika to $C = \sqrt{\frac{x^2}{x^2+n}}$,

gdzie:

C – współczynnik kontyngencji C-Pearsona między dwiema zmiennymi;

x^2 – wynik testu chi-kwadrat między dwiema zmiennymi;

n – liczba obserwacji.

W wielu przypadkach obliczana jest również skorygowana forma współczynnika kontyngencji w celu zharmonizowania maksymalnych wartości dwóch współczynników. Zapewnia to, że współczynniki mają wartość (0;1).

Wzór tego współczynnika to $C_{kor} = \frac{C}{C_{max}}$,

gdzie $C_{max} = \frac{\sqrt{\frac{k-1}{k}} + \sqrt{\frac{r-1}{r}}}{2}$,

gdzie:

C_{kor} – skorygowany współczynnik kontyngencji C-Pearsona;

C – współczynnik kontyngencji C-Pearsona;

C_{max} – maksymalny do uzyskania współczynnik kontyngencji C-Pearsona;

k – liczba poziomów (kategorii) pierwszej zmiennej;

r – liczba poziomów (kategorii) drugiej zmiennej

(Major, Niezgoda, 2003; Zimny, 2010; Ręklewski, 2020;

<https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec>, data dostępu: 21.05.2023).

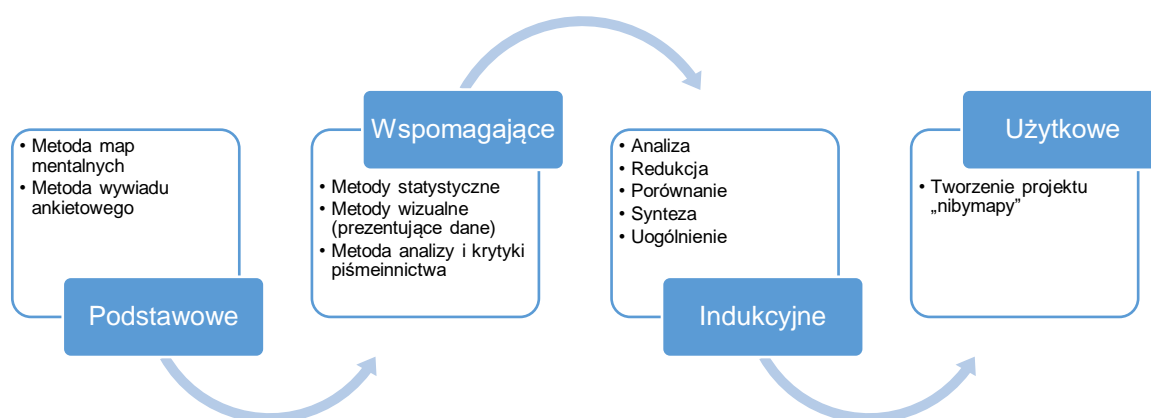
Na podstawie przeprowadzonej analizy użytych miar zdecydowano, by w niniejszej dysertacji stosować skorygowany współczynnik kontyngencji C-Pearsona ze względu na opracowywane dane statystyczne. Ponadto zostały przyjęte następujące interpretacje dla poszczególnych wartości współczynnika:

- 1) $< 0,2$ – brak związku liniowego pomiędzy badanymi cechami;
- 2) $0,2$ do $0,39$ – zależność niska;
- 3) $0,4$ do $0,69$ – zależność umiarkowana;
- 4) $0,7$ do $0,89$ – zależność znacząca;
- 5) $> 0,9$ – zależność bardzo silna (Peternek, Kośny, 2011).

Ostatnią grupą metod używanych w procesie badawczym są metody: porównania, analizy, syntezy, wnioskowania, które zostały użyte podczas oceniania i sprawdzania

zebranego (i zakodowanego) materiału badawczego. Ponadto w końcowym etapie badań została wykorzystana metoda uogólnień, aby móc stworzyć obraz miasta na podstawie map mentalnych zebranych wśród uczniów oraz seniorów.

Poprzez używanie różnorodnych metod badawczych⁴⁵ możliwe było kompleksowe zrealizowanie badań i sprawdzenie, w jaki sposób respondenci wybranych miast widzą przestrzeń, w której żyją. Analiza i interpretacja wspomogły proces oceny percepcji jej użytkowników. Przy pomocy poniższego schematu (Ryc. 20) przedstawiono użyte metody badawcze. Jako główne kategorie zostały zaprezentowane grupy zawierające poszczególne użyte metody, które mają istotne znaczenie w kontekście ukończonego postępowania badawczego.

Ryc. 20. Metody badawcze użyte w postępowaniu badawczym

Źródło: opracowanie własne

Jeśli założymy, że reprezentacja przestrzeni jest przede wszystkim wizualna, wówczas najbardziej odpowiednim sposobem jej eksternalizacji musi być przedstawienie graficzne. Szkice mogą być postrzegane jako graficzne reprezentacje tego, co ludzie mają na myśli. Oczywiście wartość odręcznie narysowanego szkicu zależy od tego, w jaki sposób respondenci zakodują trójwymiarowe środowisko w formie obrazu czy wyobrażenia i jakich technik mentalnych użyją, aby przekształcić ten obraz w dwuwymiarowy rysunek na papierze (Mordwa, 2003).

W badaniu terenowym wzięło udział łącznie 1200 respondentów z sześciu miast – Darłowa, Dziwnowa, Helu, Międzyzdrojów, Ustki i Władysławowa (Tab. 22).

⁴⁵ Użyte w postępowaniu badawczym metody są łatwe w interpretowaniu otrzymanych wyników, natomiast symulacje, które zostały przeprowadzone przy użyciu bardziej zaawansowanych metod badawczych, pokazały, że uzyskany efekt byłby bardzo zbliżony do osiągniętych wyników.

Tab. 22. Liczba respondentów, którzy wzięli udział w badaniu terenowym

	Uczniowie	Seniorzy	Razem
Darłowo	245	49	294
Dziwnów	62	21	83
Hel	47	31	78
Międzyzdroje	127	44	171
Ustka	256	54	310
Władysławowo	211	53	264
Łącznie	948	252	1200

Źródło: opracowanie własne.

Badania na potrzeby dysertacji zostały przeprowadzone wśród młodzieży uczęszczającej w klasach 4–6 szkoły podstawowej i pośród seniorów, ze względu na różnice w rozwoju dotyczącym myślenia przestrzennego⁴⁶ oraz łatwość dotarcia do obydwu grup społecznych. Mimo że uczniowie i seniorzy są na różnych etapach życia, istnieje kilka wspólnych cech, które mogą łączyć obydwie grupy. Chęć nauki i rozwoju jest jednym z tych aspektów. Uczniowie znajdują się w fazie zdobywania wiedzy, zarówno w szkole, jak i poprzez doświadczenia życiowe. Z drugiej strony, wielu seniorów nadal ceni chęć nauki i rozwijania swoich umiejętności, zarówno w kontekście formalnym (poprzez uczestnictwo w kursach) jak i nieformalnym (na przykład samodzielne zgłębianie nowych dziedzin). Kolejną wspólną cechą jest znaczenie relacji społecznych. Uczniowie w okresie szkolnym kształtują relacje rówieśnicze, przyjaźnie oraz te z nauczycielami. W przypadku seniorów, relacje społeczne są nadal istotne, zarówno te rodzinne oraz z innymi osobami w podeszłym wieku. Społeczność odgrywa kluczową rolę w dobrej jakości życia seniorów. Aktywność fizyczna to kolejny

⁴⁶ Według Piageta (1978; za: Hamm, Roslan, 1990), który zapoczątkował najważniejsze badania nad tym zagadnieniem, klucz do zrozumienia tej kwestii leży w interakcji między środowiskiem a jednostką we wczesnym dzieciństwie. Z drugiej strony autor stawia hipotezę, że same dzieci przyczyniają się do tego poprzez własne osiągnięcia strukturalne. Myślenie przestrzenne u rozwijających się dorosłych osiąga się poprzez szereg rozróżnialnych etapów rozwojowych. Myślenie przestrzenne jest warunkiem wstępnym kształtowania, planowania oraz wykorzystywania środowiska fizycznego do własnych potrzeb. Dlatego rozwój myślenia przestrzennego oraz celowe i racjonalne wykorzystanie przestrzeni są współzależne. Według Mühlicha i in. (1978; za: Hamm, Roslan, 1990) dzieci nabywają „dorosłe” myślenie przestrzenne w czterech etapach:

- 1) etap sensomotoryczny – zaczynając od pełnej identyfikacji własnego „ja” ze światem, dziecko uczy się rozróżniać siebie i otoczenie poprzez eksperymentalne manipulowanie przedmiotami. Każdy obszar sensoryczny początkowo ma swoją własną domenę praktyczną, ale pod koniec tego etapu ma domenę uogólnioną. Faza ta trwa od 1,5 do 2 roku życia.
- 2) etap przedoperacyjny – sensomotoryczne myślenie dziecka zmienia się w myślenie symbolami. Obszar wstępnego przetwarzania jest statycznym obrazem mentalnym. Faza wstępnego przetwarzania kończy się w wieku 7 lat.
- 3) etap operacji konkretnych – na tym etapie dzieci uczą się poprzez manipulowanie przedmiotami oraz poprzez proste operacje logiczne liczenia i rozdzielania. Odkrywają, że przestrzeń ma niezmiennie proporcje niezależne od zawartych w niej obiektów i zdają sobie sprawę, że objętość, waga i materiał obiektów nie zmieniają się wraz z transformacją. Egocentryczna orientacja w przestrzeni zostaje przezwyciężona. Etap ten kończy się około 12 roku życia.
- 4) etap operacji formalnych – jest to etap abstrakcji. W miarę rozwoju dziecko uczy się formułować hipotezy i abstrakcyjnie uświadamiać sobie wszystkie możliwe adaptacje między sobą a światem. Pojawiają się pojęcia odległości, długości, objętości i powierzchni. Możliwe jest zrozumienie nie tylko czysto abstrakcyjnych przestrzeni, ale także rzeczywistych przestrzeni metrycznych i euklidesowych.

W „dorosłym” myśleniu przestrzennym pozostają techniki i spostrzeżenia z wcześniejszych etapów. W nieznanym środowiskach są one aktualizowane za każdym razem, aż do całkowitego ustabilizowania. Obecnie rozwój myślenia przestrzennego zależy już od kontekstu społecznego, w którym odbywa się nauka, a warunki tego kontekstu mogą mieć znaczący wpływ (Hamm, Roslan, 1990).

element łączący obydwie grupy badawcze. Uczniowie często angażują się w różnorodne aktywności fizyczne, zarówno w ramach zajęć wychowania fizycznego, jak i w czasie wolnym. Podobnie wielu seniorów docenia korzyści płynące z aktywności fizycznej, która może obejmować spacerowanie czy różne ćwiczenia. Potrzeba aktywności społecznej i uczestnictwa społecznego jest istotna zarówno dla uczniów, którzy często biorą udział w aktywnościach społecznych w szkole, organizacjach młodzieżowych i klubach, jak i dla seniorów, którzy również angażują się w taką działalność. Działa to nie tylko na korzyść zdrowia psychicznego i emocjonalnego seniorów, ale także pomaga im integrować się i przekazywać zdobyte doświadczenie. Dodatkowo zarówno uczniowie jak i seniorzy mają ograniczoną mobilność (na przykład poprzez ograniczone [ze względów prawnych czy zdrowotnych] możliwości uzyskania prawa jazdy) i są dyspozycyjni czasowo. Warto zauważyć, że indywidualne różnice są znaczne, i nie każdy uczeń czy senior musi posiadać wszystkie wymienione cechy. Niemniej jednak, te wspólne elementy mogą stanowić podstawę do zrozumienia różnic w postrzeganiu przestrzeni między tymi dwiema grupami społecznymi.

Cechą charakterystyczną badań nad percepcją przestrzeni jest to, że kładą one znaczny nacisk na wyniki, które zawierają element bardzo subiektywny, toteż wymóg reprezentatywności próby jest praktycznie pomijany (Mordwa, 2003). Ponadto autor badania dołożył wszelkich starań, aby uzyskać jak największą liczbę ankiet wśród uczniów oraz seniorów. Badania terenowe zostały przeprowadzone w latach 2021–2022.

W każdym z miast dwuetapowe badania wśród uczniów zostały zrealizowane w szkołach podstawowych, w których dyrekcja i rady rodziców (oraz nauczyciele prowadzący zajęcia) pozwolili je przeprowadzić⁴⁷. Badania odbyły się w następujących placówkach:

- 1) Szkole Podstawowej numer 1 w Międzyzdrojach,
- 2) Szkole Podstawowej im. 5-go Kołobrzeskiego Pułku Piechoty w Dziwnowie,
- 3) Szkole Podstawowej numer 3 im. Króla Eryka Pomorskiego w Darłowie,
- 4) Społecznej Szkole Podstawowej im. Lotników Morskich STO w Darłowie,
- 5) Szkole Podstawowej numer 1 w Ustce,
- 6) Szkole Podstawowej numer 3 im. gen. Mariusza Zaruskiego w Ustce,
- 7) Niepublicznej Szkole Podstawowej „Adventure” w Ustce,
- 8) Szkole Podstawowej w Zespole Szkół numer 1 we Władysławowie,
- 9) Szkole Podstawowej numer 2 we Władysławowie,
- 10) Szkole Podstawowej w Zespole Szkół Ogólnokształcących w Helu.

⁴⁷ Spośród wszystkich miast jedyną placówką oświatową, w której autor nie mógł przeprowadzić badania, jest Szkoła Podstawowa numer 2 w Ustce.

Najwięcej uczniów wypełniło kwestionariusze w Ustce, Darłowie i Władysławowie. Natomiast najmniej (ze względu na rozmiar jednostki osadniczej i stan ludności) w Helu, Dziwnowie i Międzyzdrojach (Tab. 22).

Uczącą się młodzież⁴⁸ z klas 4–6 można uznać za właściwą do tego rodzaju badania, ponieważ osoby w tym wieku znajdują się na początku drogi edukacyjnej w szkole i z łatwością przychodzi im odwzorowywanie graficzne doświadczanej przestrzeni. Według wydzielenia Mühlicha i in. (1978; za: Hamm, Roslan, 1990) młodzież znajduje się w trzecim lub na początku czwartego etapu rozwoju myślenia przestrzennego. Ponadto wcześniejsze badania przy użyciu map mentalnych odbywały się wśród studentów czy starszej młodzieży (na przykład licealnej), dlatego tego typu dociekania autor uznał za niszę naukową.

Dzieci i młodzież widzą przestrzeń zupełnie inaczej aniżeli dorośli. Osoby młodsze identyfikują się w przestrzeni poprzez punkty orientacyjne, a starsze poprzez układ drogowy (Mordwa, 2003). Dlatego też interesujące z badawczego punktu widzenia wydaje się sprawdzenie różnic w percepcji przestrzeni przez osoby starsze oraz młodzież szkolną. Autor badania jako drugą grupę badawczą wybrał seniorów (osoby powyżej 55 roku życia), gdyż tak jak uczniowie, ludzie starsi również spędzają swój czas w zorganizowanych grupach. Dominującą płcią w tej grupie badawczej były kobiety, ponieważ chętniej korzystają z różnych form spędzania czasu wolnego. Dzięki różnorodnym zajęciom/spotkaniom udało się przeprowadzić badania we wszystkich analizowanych miastach i dotrzeć do (możliwie) jak największej liczby respondentów. Dociekania wśród seniorów zostały przeprowadzone w:

- 1) Uniwersytecie Trzeciego Wieku w Międzyzdrojach,
- 2) Oddziale Polskiego Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów w Międzyzdrojach,
- 3) grupach modlitewnych funkcjonujących przy parafii rzymskokatolickiej pw. św. Piotra Apostoła w Międzyzdrojach,
- 4) Uniwersytecie Trzeciego Wieku w Dziwnowie,
- 5) Klubie Seniora w Darłowie,
- 6) Oddziale Polskiego Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów w Darłowie,
- 7) Uniwersytecie Trzeciego Wieku w Darłowie,
- 8) Uniwersytecie Trzeciego Wieku w Ustce,
- 9) Klubie Seniora w Ustce,

⁴⁸ W dysertacji jako wyrażenia synonimiczne wyrazu „uczniowie” były używane pojęcia: dzieci i młodzież (szkolna) oraz inne o zbliżonym znaczeniu oznaczające respondentów w wieku szkolnym, którzy wzięli udział w badaniu terenowym. Brak jednolitego podziału różnicującego, wydzielającego i definiującego osoby zaliczane do „dzieci” i „młodzieży” w dostępnych autorowi publikacjach naukowych (Pawliczuk, 2006; Olszewski, 2011; Głód, Miotła, 2014; Rawicka, 2020) pozwala sądzić, że jest on zmienny w zależności od przyjętego podziału i analizowanego kryterium. Jednakże dla większej czytelności przyjęto, że dolny wiek badanych uczniów to 10 lat, co wynika z ich możliwości samodzielnego poruszania się po mieście (Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. - Prawo o ruchu drogowym, art. 43 ust. 1), a tym samym doświadczenia i oceny przestrzeni miejskich.

- 10) Oddziale Polskiego Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów we Władysławowie,
- 11) Uniwersytecie Trzeciego Wieku we Władysławowie,
- 12) Klubie Seniora we Władysławowie,
- 13) Klubie Seniora w Helu,
- 14) Oddziale Polskiego Związku Emerytów, Rencistów i Inwalidów w Helu,
- 15) Uniwersytecie Trzeciego Wieku w Helu.

Najwięcej respondentów wśród seniorów było w Ustce, Władysławowie i Darłowie. Niewiele mniej ludzi wypełniło kwestionariusze w Międzyzdrojach i Helu, natomiast najmniej w Dziwnowie (Tab. 22).

Jednocześnie warte zauważenia jest to, że wcześniej takie badania nie były realizowane ani dla seniorów, ani osób w średnim wieku, ze względu na trudności z dotarciem do danej grupy, „brakiem czasu wolnego potencjalnych respondentów” oraz z uwagi na ich niechęć do wypełniania bardziej skomplikowanych kwestionariuszy. Innym ograniczeniem z tym związanym jest kwestia dotarcia do grupy osób, które chętnie biorą udział w życiu społecznym, są otwarte na nowe działania podejmowane w mieście i ciekawe nowych projektów. Prawdopodobne jest, że gdyby była możliwość dotarcia do innych osób w podeszłym wieku (do pojedynczych osób), na przykład w domach, to otrzymane wyniki byłyby zupełnie inne, a obraz miasta stworzony na podstawie większego zróżnicowania w tej grupie badawczej mógłby ulec zmianie.

Wszystkie etapy badawcze i samo badanie zostały przeprowadzone przez jego autora⁴⁹. Duże znaczenie przy projekcie badań miał czas, jaki respondenci będą musieli poświęcić, aby wypełnić kwestionariusz, ponieważ autor musiał zrealizować badanie w ciągu 45 minut w każdej klasie. Ten sam warunek dotyczył ankietyzacji wśród seniorów, ponieważ najczęściej badanie było częścią wcześniej ustalonego spotkania/wykładu i trwało kilkanaście/kilkadziesiąt minut.

Kwestionariusz ankiety składał się z pustej strony, na której powstawały szkice, oraz strony zadrukowanej, na której było 5 pytań dotyczących przestrzeni miasta oraz 3 pytania z metryczki (płeć, wiek i przybliżone miejsce zamieszkania) (Załącznik 1). Wszystkie pytania dotyczące aspektów przestrzennych miały charakter otwarty lub wielokrotnego wyboru, ponieważ pozwala to na większą swobodę wypowiedzi. Jest to szczególnie ważne przy badaniu percepcji, których nie można od początku skategoryzować (Mordwa, 2013).

⁴⁹ Jedynie w dwóch szkołach (Szkoła Podstawowa numer 3 w Ustce i Szkoła Podstawowa numer 3 w Darłowie) autor nie mógł osobiście nadzorować prowadzonych badań ze względu na ograniczenia związane z pandemią COVID-19 i wybuchem wojny w Ukrainie. Każda ankietowana klasa była nadzorowana przez nauczyciela prowadzącego daną klasę na podstawie dokładnych instrukcji przygotowanych przez autora. Instrukcje zawierały informacje o tym, jak przeprowadzić ankietę w taki sposób, aby uzyskać wyniki istotne statystycznie (Załącznik 3).

Po krótkim wprowadzeniu i rozdaniu kwestionariuszy respondenci przystępowali do wykonywania szkicu miasta z własnej perspektywy oraz – po jego ukończeniu – do odpowiedzi na pytania zamieszczone z drugiej strony. Po ukończeniu zadania oddawali kwestionariusze prowadzącemu badanie. Ankietyzacja miała charakter swobodny i otwarty. Dużą istotnością charakteryzowała się kolejność realizowanych poleceń. Wykonywanie szkiców miast w pierwszej kolejności miało na celu uniknięcie sugerowania się pytaniami (ma to największy wpływ na uzyskanie prawdziwego, bezstronnego obrazu mentalnego badanej przestrzeni miasta).

Na podstawie wypełnionych kwestionariuszy całość wypowiedzi została zakodowana w relacyjnej bazie danych. Wszystkie późniejsze analizy przeprowadzono z wykorzystaniem mechanizmu eksploracyjnego wbudowanego w program statystyczny. Relacyjna baza danych umożliwiła analizę wypowiedzi respondentów pod różnym kątem, z uwzględnieniem szeregu kryteriów. Jak wykazał Pocock (1976; za: Mordwa, 2013), swobodny charakter badania stanowi podstawę problemu analizy oraz klasyfikacji szkiców odręcznych. Analiza rysunków mentalnych miast nadmorskich była trudna ze względu na zróżnicowaną jakość uzyskanego materiału badawczego (nawet od respondentów z tego samego miasta). Wynikało to z indywidualnego podejścia respondentów do kwestionariusza, ich poziomu wiedzy, umiejętności rysowania i innych czynników osobistych. Było to również utrudnione przez różnice w rysunkach, które dotyczyły zasięgu przestrzennego, skali i wykorzystania osobistych stylów ekspresji (rysunku). Wszystkie odręczne rysunki zostały przeanalizowane wyłącznie przez autora i pod tym względem uzyskane wyniki są porównywalne. Najpierw przy użyciu książki kodowej zgłębiono i zinterpretowano zawartość map mentalnych. Każda z tych map została sprawdzona pod kątem ilościowego i relatywnego znaczenia zawartych w niej elementów. Otrzymane informacje przestrzenne oceniono pod względem znaczenia zarówno jako całości, jak i poszczególnych jednostek osadniczych, w których mieszkali uczestnicy. Analiza zebranych szkiców była stosunkowo prosta, ale bardzo czasochłonna (najciekawsze mapy mentalne zostały dodane w załącznikach, na przykład prezentując wybrane kategorie analizy przestrzennej miast). W podobny sposób skwantyfikowano ankiety, które poprzez utworzoną książkę kodową zostały zapisane w relacyjnej macierzy danych.

Utworzone książki kodowe udostępnione są w Zał. 2, w którym do każdego miasta jest udostępniony klucz kodowy stworzony na podstawie odpowiedzi. Macierze danych jednostek miejskich zawarto w osobnych załącznikach, aby w odniesieniu do każdego miasta zostały zaprezentowane dane podsumowujące (Darłowo – Zał. 13, Dziwnów – Zał. 14, Hel – Zał. 15, Międzyzdroje – Zał. 16, Ustka – Zał. 17, Władysławowo – Zał. 18).

3.2. Ograniczenia

Ograniczenia badawcze to utrudnienia dotyczące projektu badawczego, metod badawczych, a nawet badacza, które mogą wpływać na interpretację końcowych wyników badań. Są to reglamentacje dotyczące ogólności i użyteczności wyników płynących z projektu badawczego i metod stosowanych w celu zapewnienia wewnętrznej i zewnętrznej ważności. Naukowcy często ostrożnie podchodzą do podawania ograniczeń swoich badań w publikacjach, obawiając się, że ich wiarygodność naukowa zostanie zagrożona. Jednak żadne badanie naukowe nie jest doskonałe i nie obejmuje wszelkich niewykluczonych aspektów. W związku z tym zwrócenie uwagi na ograniczenia swoich badań można uznać za przejaw uczciwości i rzetelności badawczej (Munafò, Flint, 2010).

Oprócz kilku wspomnianych (we wcześniejszej części podrozdziału) ograniczeń powiązanych z przeprowadzonymi badaniami, dodatkowo należy wymienić następujące czynniki:

- 1) Epidemia COVID-19 – zahamowanie rozwoju gospodarczego, niepewność dotycząca postpandemicznej rzeczywistości, restrykcje związane z wyjazdami służbowymi i podróżami, ograniczenia w funkcjonowaniu placówek oświatowych, przeniesienie edukacji, nauki, miejsc pracy do świata wirtualnego. Jest to tylko kilka utrudnień powiązanych z epidemią COVID-19, która skutecznie „zatrzymała świat”, w tym również ograniczyła możliwość zebrania odpowiedzi od respondentów. Badania terenowe, które autor musiał przeprowadzić w celu ukończenia zadania badawczego, nie mogłyby zostać przeprowadzone w Internecie ze względu na: braki sprzętowo-programowe (na przykład brak odpowiedniego oprogramowania graficznego) dostosowanego do rysowania map mentalnych (wśród uczniów i seniorów), problem z jednoczesnym zebraniem i kontrolą respondentów, którzy wypełniają kwestionariusze (wśród uczniów i seniorów) czy słaba znajomość obsługi komputera (wśród seniorów), a także zawieszenie regularnych spotkań w grupach (wśród seniorów). Dodatkowo późniejsze postpandemiczne restrykcje bardzo mocno ograniczały autorowi nadzorowanie przebiegu badań terenowych w jednostkach oświatowych.
- 2) Brak dopuszczenia do przeprowadzenia ankiet – lista miast, w których miały zostać przeprowadzone badania, pierwotnie składała się z pięciu jednostek miejskich w każdym województwie (dodatkowo były to na przykład Mielno czy Łeba). Jednak podczas umawiania się czy już w trakcie wizyty na miejscu autor badania napotykał ogromne problemy (na przykład ze strony władz szkolnych czy też z brakiem możliwości dotarcia

do grup seniorów), które uniemożliwiały ukończenie badań w danym miejscu. W konsekwencji powodowało to dyskwalifikację danej jednostki osadniczej w dalszym postępowaniu badawczym.

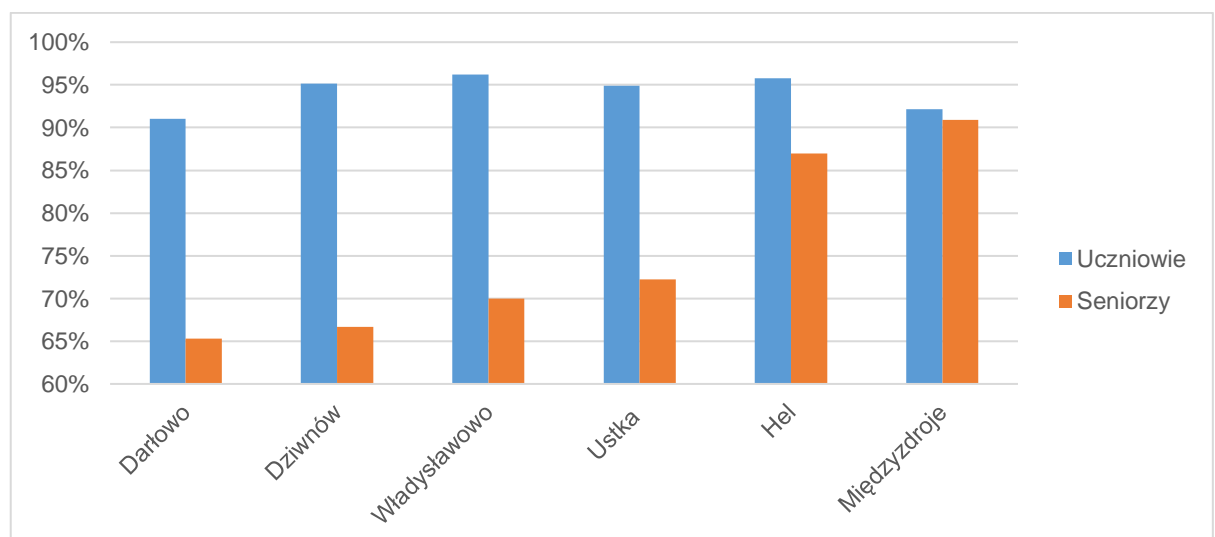
- 3) Dotarcie do respondentów – kolejnym wyzwaniem było dotarcie do wybranych grup ankietowanych. Ze względu na charakter badania preferowane było przeprowadzenie go w grupie osób, gdyż w ten sposób możliwe było uzyskanie nawet kilkunastu odpowiedzi w stosunkowo krótkim czasie. Praktycznie niewykonalne jest przeprowadzenie tej ankiety z indywidualnym respondentem, ponieważ koszty byłyby zbyt wysokie, a czas realizacji byłby dłuższy niż okres kształcenia w szkole doktorskiej. Biorąc pod uwagę wszystkie ograniczenia tego narzędzia, należy uznać, że ankieta w wybranych grupach badawczych i tak jest skutecznym rozwiązaniem. Po uzyskaniu zgody dyrekcji szkoły (a w niektórych przypadkach także rady rodziców i nauczycieli prowadzących) można było bezproblemowo ankietować respondentów na wybranych poziomach edukacyjnych. Jednakże autor musiał wykazywać się kreatywnością, aby odnaleźć grupy, w których spotykają się seniorzy. Aby zmobilizować organizatorów do zaproszenia słuchaczy, autor badania musiał kilkakrotnie wygłosić wykłady na różnych Uniwersytetach Trzeciego Wieku. Często też samo przedstawienie kwestionariusza powodowało niechęć do jego wypełnienia, jednak siłą osobowości udawało się nakłonić respondentów do ich ukończenia. Zdarzało się, że seniorzy ignorowali zalecenia badającego, jak poprawnie wypełnić kwestionariusz, i najpierw odpowiadali na pytania ankietowe, a dopiero potem szkicowali miasto.
- 4) Wojna w Ukrainie – atak Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku spowodował konsternację i niepewność losu wschodnich sąsiadów. Nikt nie wiedział, czy ten atak nie rozszerzy się również na Polskę. Ogromna pomoc humanitarna oraz wsparcie imigrantów pokazały, jak zjednoczonym narodem potrafią być Polacy. Ograniczenia, jakie ten atak wprowadził do badań, to: brak możliwości (ze względu na ważniejsze obowiązki) wpuszczenia autora w celu przeprowadzenia ankietyzacji w szkołach, zwiększona liczba osób w klasach z uwagi na osoby, które przybyły z Ukrainy i tymczasowo uczestniczyły w zajęciach lekcyjnych, a także odwołanie spotkań w uniwersytetach trzeciego wieku i klubach seniora.

3.3. Postrzeganie przestrzeni miejskich w świetle badań metodą map mentalnych

W pierwszej kolejności dla pełnego zobrazowania wyników omówiono zawartość map mentalnych, a następnie przeprowadzono analizę przestrzenną na podstawie wydzielonych przez Lyncha (1960) pięciu elementów, które zostały uwzględnione w narysowanych szkicach wyobrażeniowych. W załącznikach zamieszczono przykładowe mapy mentalne prezentujące miasta oraz zawarte w nich różne kategorie analizy.

Wybrane rysunki miast z własnej perspektywy różnią się od siebie ze względu na zawarte w nich elementy. Spośród wszystkich 1200 zebranych kwestionariuszy jedynie w 3% prac w miejscu przeznaczonym do wykonania szkicu pozostawiono pustą stronę (w przypadku seniorów było to 14% respondentów, a wśród uczniów 1%). Potwierdza to, że osoby dorosłe mniej chętnie biorą udział w różnego rodzaju badaniach kwestionariuszowych.

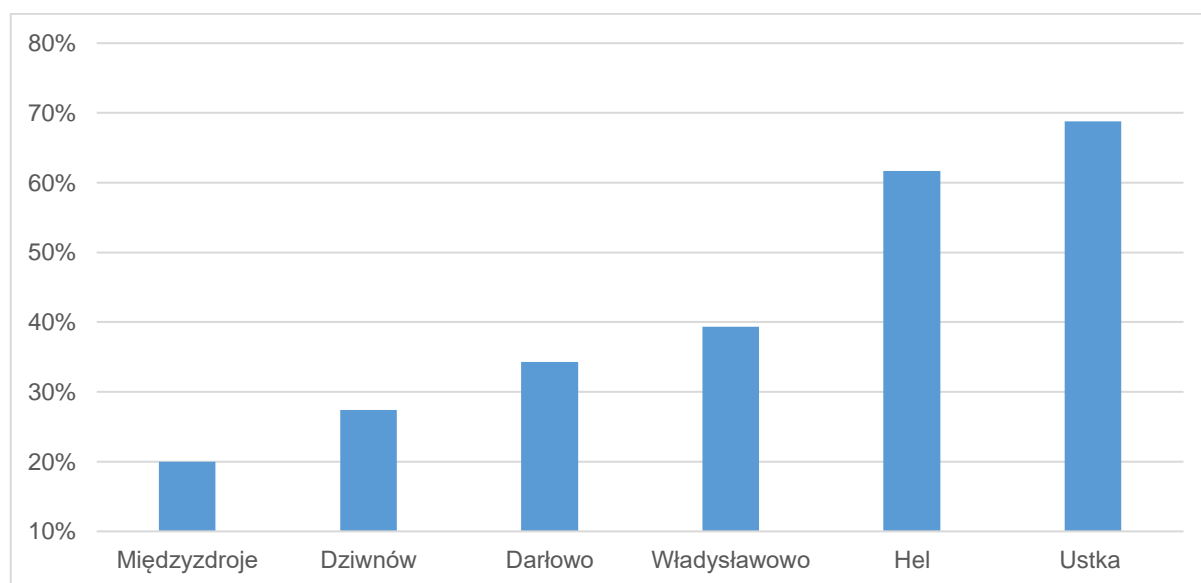
Zdecydowana większość (90%) stworzonych szkiców wyobrażeniowych została narysowana na ponad połowie strony (we wszystkich badanych miastach ich ilość jest na podobnym poziomie), co potwierdza wartość dominanty. Zdecydowanie częściej uczniowie (94%) w stosunku do seniorów (75%) wykorzystywali większą część strony, aby stworzyć szkic. W poszczególnych miastach ta proporcja jest różna. Na przykład w Darłowie było to 91% młodzieży i 65% osób starszych, w Międzyzdrojach 92% i 91% (uczniowie i seniorzy), a we Władysławowie 96% młodzieży szkolnej i 70% osób dorosłych (Ryc. 21).

Ryc. 21. Liczba szkiców wyobrażeniowych wykonanych na ponad połowie strony

Źródło: opracowanie własne.

Kolorystyka map mentalnych może odpowiadać stopniowi zaangażowania respondenta w proces rysowania szkiców wyobrażeniowych (Zał. 5). Wszystkie mapy mentalne seniorów zostały wykonane długopisem (autor badania posiadał tylko ten rodzaj artykułów do pisania), przez co brak jest zróżnicowanej kolorystyki. Wśród uczniów pokolorowano blisko połowę (44%) wszystkich prac. Najwięcej uczniów zdecydowało się nadać kolorystykę obrazom mentalnym w Ustce i Helu. Najmniej kolorowych map mentalnych zostało stworzonych w Międzyzdrojach i Dziwnowie (Ryc. 22).

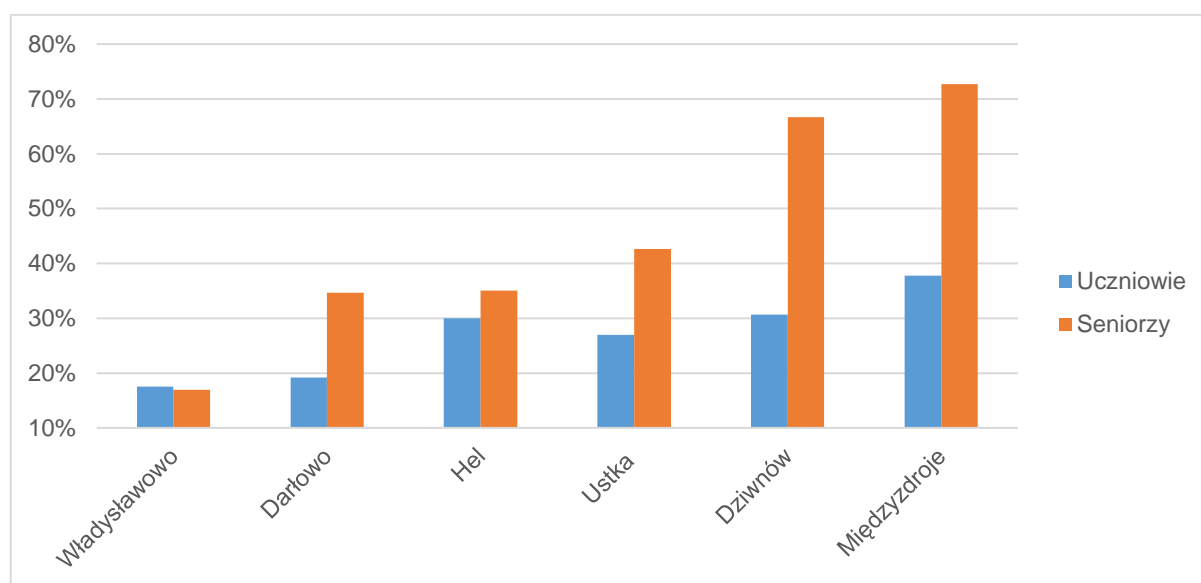

Ryc. 22. Udział procentowy kolorowych szkiców wykonanych przez uczniów

Źródło: opracowanie własne.

Opisy elementów na tworzonych mapach mentalnych (Zał. 4) miały ogromne znaczenie dla autora badań ze względu na ułatwienie identyfikacji elementów przestrzennych zlokalizowanych na szkicu. Dzięki temu możliwe było ćwiczenie własnego warsztatu celem rozpoznawania niepodpisanych elementów. Ponadto może to świadczyć o dobrej znajomości rysowanej okolicy i braku przypadkowości na przykład w zakresie nanoszonych budynków czy punktów orientacyjnych. Spośród wszystkich wykonanych rysunków jedynie ok. 1/3 (28%) było podpisanych (seniorzy zdecydowanie częściej opisywali szkice mentalne w stosunku do uczniów – 42% do 25% wszystkich map wyobrażeniowych), co uwzględnia wartość mediany dla tych wartości. Istnieje spore zróżnicowanie pod względem dodawania napisów w mapach mentalnych w zależności od badanego miasta (również uwzględniając grupę badawczą). Najwięcej map zostało podpisanych w Międzyzdrojach i Dziwnowie (47% i 40%), a najmniej w Darłowie i Władysławowie (22% i 17%). W prawie wszystkich badanych jednostkach

osadniczych (oprócz Władysławowa) można zauważyć dominację map, które zostały opatrzone podpisami, wśród seniorów nad uczniami (Ryc. 23).

Ryc. 23. Liczba map wyobrazeniowych opisanych przez respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Nieżyteczność ma za zadanie pokazać, ile ze sporządzonych map wyobrazeniowych jest nieprzydatnych w tworzeniu macierzy danych i procesie badawczym. Beużyteczność szkiców mentalnych (Zał. 6) można rozumieć jako: elementy krajobrazu oderwane od siebie⁵⁰, skalowane położenie⁵¹, stronę zapełnioną słowami, elementy na rysunku trudne do identyfikacji⁵² lub inną nieczytelność⁵³. Jednak często zdarzało się, że przy analizowaniu i kodowaniu map mentalnych ciężko było jednoznacznie określić powód nieżyteczności, dlatego większą wagę ma ogólna liczba beużytecznych szkiców mentalnych. Spośród wszystkich 1200 wykonanych szkiców blisko 1/4 (23%) było nieżytecznych⁵⁴. Na podstawie współczynnika C-Pearsona skorygowanego można wnosić, że istnieją istotne zależności między nieżytecznością rysunku a współwystępowaniem elementów krajobrazu oderwanych od siebie (0,76). Zdecydowanie więcej, bo 32% (w stosunku do 20%) nieżytecznych map mentalnych zostało wykonanych przez seniorów (aniżeli uczniów). Najczęściej o braku

⁵⁰ Są to szkice mentalne, na podstawie których nie da się określić żadnych punktów orientacyjnych, dróg ani innych elementów miasta. Jest to przykładowo las, pole, drzewa lub zwykłe budowle mieszkalne.

⁵¹ Jest to rysunek mentalny określający jedynie położenie miasta w stosunku do większego fragmentu powierzchni, na przykład szkic konturów Polski z zaznaczonym miastem albo fragment wybrzeża z zaznaczonym miastem.

⁵² Są to mapy mentalne, które zawierają elementy trudne do zidentyfikowania bez odniesień przestrzennych, na przykład różnorakie kształty, jednostki pływające czy rysunki zawierające jedynie przypadkowe elementy.

⁵³ Do tej kategorii można zaliczyć na przykład pustą kartkę lub pojedyncze punkty w przestrzeni, niedające pełnego obrazu miasta.

⁵⁴ W czasie wcześniejszych badań autora w Gryficach 22% map było nieżytecznych (Bodnar, 2021).

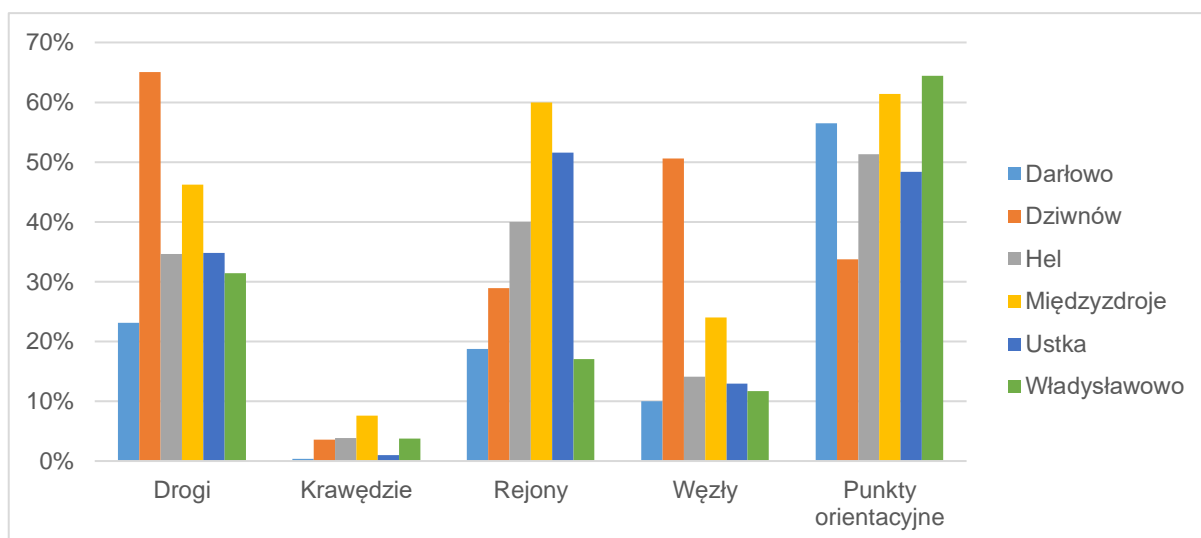
użyteczności mapy świadczyły elementy krajobrazu oderwane od siebie (prawie połowa nieużytecznych szkiców), trudna identyfikacja elementów na rysunku oraz inne czynniki (odpowiednio 22% i 23% prac nieużytecznych).

Najwięcej map, które były nieprzydatne w procesie analizy, zostało wykonanych w Dziwnowie, Helu i Władysławowie (prawie 1/3 – 28%), najmniej w Ustce i Międzyzdrojach (16% i 20%). W znacznej liczbie miast (w Darłowie, Dziwnowie, Władysławowie, Helu) około 30–40% szkiców wykonanych przez seniorów autor badań uznał za nieużyteczne. Spośród map mentalnych stworzonych przez uczniów około 1/5 stanowiły te bezużyteczne (przykładowo w Darłowie – 20%, Helu – 21%, a w Międzyzdrojach – 22%).

Podane elementy nie obejmują wszystkich możliwości opisu teoretycznego stworzonych map mentalnych. Rozmiar obszaru docelowego będzie miał wpływ na sposób tworzenia rysunków odręcznych. Podczas odwzorowywania dużych i małych obszarów środowiskowych mogą być zaangażowane dwa różne procesy. W mniejszych skalach, w tym na znanych obszarach (dzielnice, bloki mieszkalne, obszary miejskie i tym podobne), informacje zawarte w szkicu często pochodzą bezpośrednio z codziennego doświadczenia środowiskowego. Takie informacje mogą wywołać żywy wizualny obraz danego miejsca. Z drugiej strony, podczas mapowania dużego obszaru geograficznego niemożliwe jest, aby jedna osoba wiedziała wszystko o tym obszarze lub w pełni znała go osobiście. W tym przypadku szkicowanie map nieuchronnie opiera się na wtórnych źródłach informacji i zdolności do ich odtwarzania (Boyle 1979; za: Mordwa, 2003).

Ogólny udział poszczególnych kategorii analizy w badanych miastach został zaprezentowany na Ryc. 24. Można na nim zauważyć zróżnicowanie zawartych elementów przestrzennych na szkicach wyobraźniowych. Widoczna jest największa obecność punktów orientacyjnych na szkicowanych mapach mentalnych oraz najmniejszy udział odwzorowywanych krawędzi miasta.

Pierwszą kategorią map mentalnych analizowanych na podstawie pięciu elementów przestrzeni wydzielonych przez Lyncha (1960) są drogi (ścieżki). Według klasyfikacji autora drogą są wszystkie elementy o charakterze liniowym, czyli: ulica, linia kolejowa, ciąg pieszy i rzeka. Według Wejcherta (1984; za: Mordwa, 2003) łatwość identyfikacji drogi zależy od jej przekrojów poprzecznych i podłużnych, zakrętów i łuków, unikalnych budynków, ogólnego charakteru ulicy, funkcji, przeznaczenia, obecności charakterystycznych obiektów, intensywności i charakteru ruchu (tramwaje, autobusy, pojazdy silnikowe i piesi) oraz cech takich jak prześwity i otwarcie widokowe. Ścieżki są tym łatwiejsze do zapamiętania, im więcej mają cech własnych oraz im większą mają wartość dla formowania się życia społecznego.

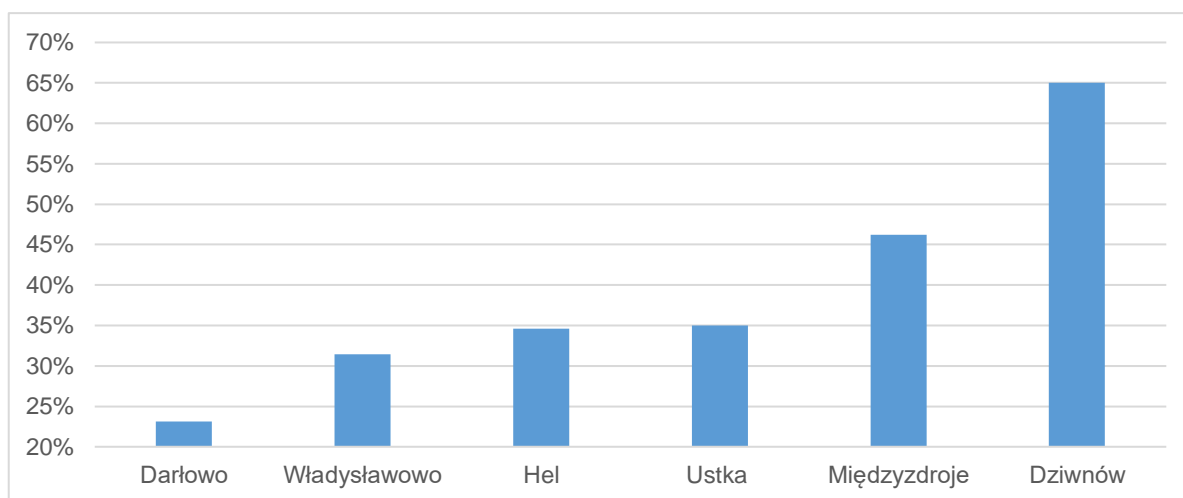

Ryc. 24. Wykorzystanie poszczególnych typów elementów w mapach mentalnych respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Ścieżki są ważnym elementem organizującym układ urbanistyczny badanych miast. Spośród wszystkich narysowanych map zostały zidentyfikowane na ponad 1/3 (35%) szkiców (Załącznik 7). Najlichnym elementem o charakterze liniowym były ulice, jezdnie oraz chodniki widoczne na 91% map zawierających ścieżki, co potwierdza wartość dominanty. Zauważalne jest również zróżnicowanie pomiędzy młodzieżą a seniorami w zakresie szkicowania dróg. Narysowało je 33% uczniów oraz prawie połowa (42%) seniorów. Może to potwierdzać teorię Matthews (1980; za: Mordwa, 2003), który stwierdził, że osoby do 15 roku życia częściej odróżniają punkty orientacyjne, a osoby starsze ścieżki. Dlatego też ranga funkcjonalna poszczególnych elementów w przestrzeni jest zróżnicowana u dzieci i dorosłych. Na podstawie współczynnika C-Pearsona skorygowanego można wnosić, że istnieją istotne zależności między naniesionymi drogami i występowaniem układu drogowego na szkicach mentalnych (0,71). Mogą to być skrzyżowania ulic w układzie drogowym lub mosty (miejsce krzyżowania się rzek i dróg). Korelacje te można zaobserwować zarówno wśród seniorów, jak i młodzieży szkolnej.

Miastami, w których respondenci najlichniej zobrazowali ścieżki na własnych mapach mentalnych, są Dziwnów oraz Międzyzdroje. Natomiast najmniej dróg zostało przedstawionych w Darłowie (Ryc. 25).

Ryc. 25. Liczba szkiców mentalnych z naniesionymi drogami

Źródło: opracowanie własne.

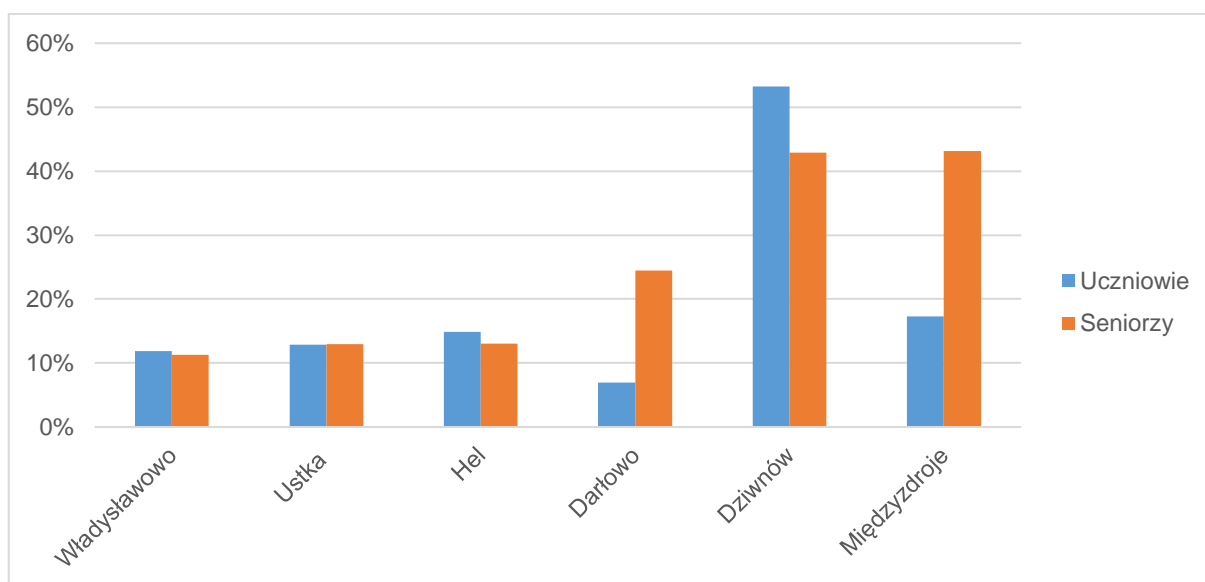
W analizowanych jednostkach osadniczych dominujące elementy liniowe są takie same. We wszystkich miastach najczęściej rysowanym elementem (ścieżką) były ulice, jezdnie oraz chodniki (od 83% do 100% narysowanych dróg). Jednak wśród elementów liniowych naszkicowanych na mapach mentalnych w Darłowie, Dziwnowie i Ustce można wyróżnić rzekę, która została wyodrębniona wśród 31%, 46% i 38% (co podpowiada wartość mediany) wszystkich narysowanych dróg oraz tory kolejowe położone we wszystkich miastach (oprócz Dziwnowa), które można było zauważyć na 2–7% prac zawierających ścieżki. Pozostałe elementy liniowe, takie jak promenady, aleje oraz inne, nie miały większego znaczenia (przy udziale wszystkich grup badawczych) w żadnym mieście i wynosiły maksymalnie 10% (przeważnie kilka punktów procentowych) wśród naszkicowanych dróg. W każdym mieście można zauważyć zróżnicowanie w zakresie odpowiedzi młodzieży szkolnej oraz seniorów. Widoczny jest brak korelacji pomiędzy zaznaczeniami dróg w obydwu grupach społecznych (rysowane drogi różnią się w zależności od miasta). We wszystkich odpowiedziach dominują ulice, jezdnie i chodniki. We Władysławowie (wśród młodzieży i seniorów), Helu (seniorzy) i Międzyzdrojach (seniorzy) 100% szkiców zawierających drogi miało ulice, chodniki lub jezdnie (w pozostałych miastach i grupach społecznych było to ponad 80%). Struktura zaznaczeń jest różna w każdym mieście (przy poniższym opisie nie jest brana pod uwagę dominanta zaznaczeń). W Darłowie seniorzy częściej zaznaczali rzekę i tory kolejowe niż młodzież szkolna. W Dziwnowie w udziale procentowym więcej uczniów niżeli seniorów narysowało rzekę, natomiast osoby w podeszłym wieku częściej rysowały promenadę miejską. W mieście Hel więcej uczniów zaznaczało w swoich mapach wyobraźniowych tory kolejowe, natomiast promenada była drugą najczęściej rysowaną drogą wśród seniorów. W mapach

mentalnych respondentów z Międzyzdrojów często pojawiała się (wśród młodzieży i seniorów) promenada. W Ustce rzeka była drugą najczęściej rysowaną drogą zarówno wśród uczniów, jak i pośród osób starszych. W grupie seniorów można zauważyć większą liczbę szkiców wyobrazeniowych z promenadą. We Władysławowie struktura odpowiedzi wśród młodzieży, jak i osób starszych jest bardzo zbliżona.

Drugim elementem mocno powiązanim z drogami są węzły. Według Lyncha (1960) węzły to strategiczne punkty w mieście dostępne dla obserwatorów, miejsca koncentracji, punkty początkowe lub miejsca docelowe przemieszczania się ludzi w mieście. Najczęściej są to na przykład rynki miejskie. Jednakże w opinii autora powyższa definicja elementu przestrzennego powinna zostać dostosowana do analizowanych jednostek osadniczych i ich historii, ponieważ w badanych miejscowościach (w znacznej części) brak jest dawnych rynków ze względu na różne etapy kształtowania się i rozwoju przestrzennego miast. Przy czym miejsca rozumiane jako „strategiczne, ważne” w mieście zostały włączone do punktów orientacyjnych, gdyż w opinii autora badań ta rola jest dominująca w tej analizie przestrzennej, a jej zaliczenie do węzłów mogłoby wprowadzić chaos. Według autora węzły to miejsca przecięcia się elementów liniowych. Mogą to być skrzyżowania w układzie drogowym, przejazdy kolejowe, czyli miejsca krzyżowania się ulic z torami kolejowymi, oraz mosty, a więc miejsca krzyżowania się cieków wodnych z ulicami.

Wśród wszystkich wykonanych szkiców wyobrazeniowych na blisko 1/5 (16%) można wyróżnić węzły (najczęstszym węzłem było miejsce krzyżowania się ulic lub ronda – 12% wszystkich szkiców) (Zał. 10). Na podstawie współczynnika C-Pearsona skorygowanego można wnosić, że istnieją istotne zależności między rysowanymi drogami i występowaniem węzłów (0,73). Seniorzy (23%) częściej szkicowali węzły aniżeli uczniowie (14%). Może być to również powiązane z teorią Matthews (1980; za: Mordwa, 2003) i różnicami w widzeniu przestrzennym przez młodzież i dorosłych. W Dziwnowie i Międzyzdrojach węzły zostały naszkicowane przez największą liczbę respondentów (było to 51% i 24% osób), co stanowi wynik znacznie wyższy niż w pozostałych miastach, w których było to około 10–14% wszystkich szkiców wyobrazeniowych. W Dziwnowie i Ustce można zauważyć większą liczbę wskazań miejsc krzyżowania się ulic z ciekami wodnymi (mostów) aniżeli skrzyżowań ulicznych (odpowiednio jest to 71% do 62% i 60% do 50% narysowanych węzłów). Jedyne w Darłowie ten stosunek jest na korzyść skrzyżowań ulicznych nad liczbą zaznaczonych mostów (66% do 45%). We Władysławowie, Międzyzdrojach i Helu 100% respondentów, którzy naszkicowali węzły, narysowało skrzyżowania ulic i ronda. Jedyne w ostatniej wymienionej miejscowości 18% map mentalnych zawierało również miejsce krzyżowania się

ulic z torami kolejowymi. W Darłowie, Dziwnowie i Międzyzdrojach można zauważyć zróżnicowanie w zakresie naszkicowanych węzłów w grupach uczniów oraz seniorów (Ryc. 26). W Darłowie 24% dorosłych respondentów zaznaczyło węzły (ich rozkład wynosił mniej więcej po pół na skrzyżowania ulic i na mosty) i tylko 7% młodzieży uczącej się (najczęstszym wskazaniem były skrzyżowania ulic oraz mosty). W Dziwnowie ponad połowa uczniów narysowała węzły (w tym 76% z nich naszkicowało most) i 43% respondentów dorosłych (tutaj dominowały skrzyżowania ulic), co potwierdza wartość dominanty. W Międzyzdrojach węzły naszkicowało więcej seniorów (prawie połowa – 43% wszystkich prac) niż uczniów (17% zebranych map wyobrażeniowych). Wszystkie mapy mentalne w tym mieście zawierały skrzyżowania ulic i ronda. W pozostałych miastach (Helu, Ustce, Władysławowie) nie widać aż tak wyraźnego zróżnicowania w obydwu grupach badawczych, ponieważ zbliżona liczba (w udziale procentowym względem całości) uczniów i seniorów naszkicowała węzły.

Ryc. 26. Liczba węzłów naszkicowanych przez respondentów

Źródło: opracowanie własne.

Trzecim elementem wyobrażeń jest krawędź. Według autora tych badań jest to granica miasta, która pozwala ocenić, czy respondent narysował całe miasto czy tylko jego fragment. Na podstawie uzyskanych danych można sądzić, że zdecydowana większość respondentów nie narysowała jej (97%), co również potwierdza średnia arytmetyczna. Jednak biorąc pod uwagę te niewielkie liczby, da się zauważyć, że seniorzy częściej rysowali granice miasta (są widoczne na 6% prac) aniżeli uczniowie (2% szkiców wyobrażeniowych). Najwięcej szkiców z krawędziami (8%) zostało stworzonych w Międzyzdrojach (głównie przez uczniów).

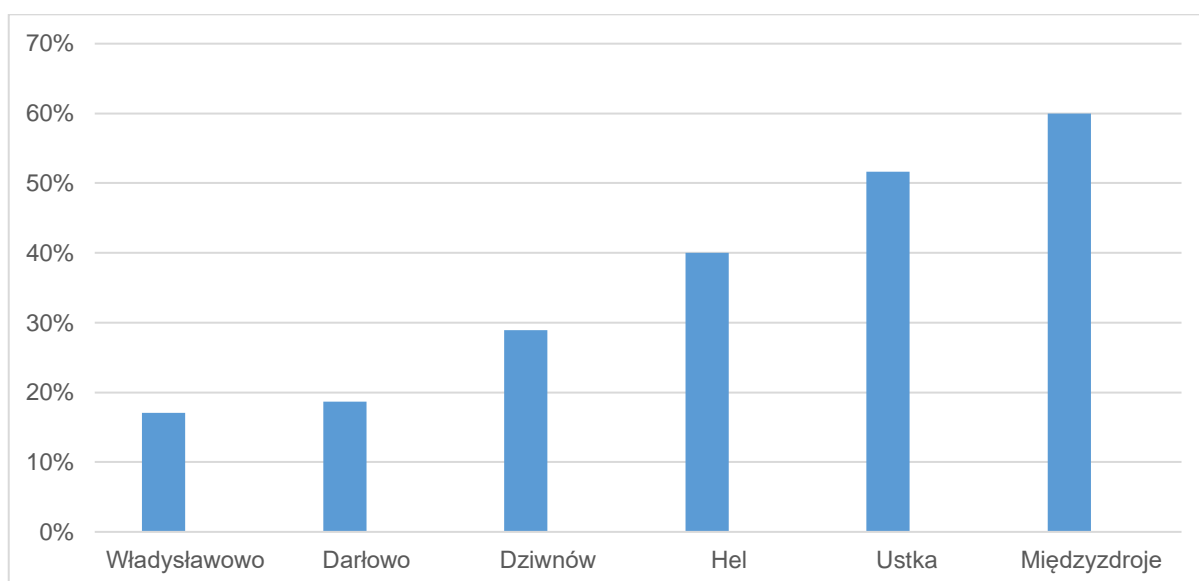
Natomiast jedynie 4% szkiców zawierało granice administracyjne w: Dziwnowie, Helu, Władysławowie (liczba prac jest na podobnym poziomie w grupach seniorów i uczniów). W Ustce oraz Darłowie jedynie pojedynczy respondenci naszkicowali krawędzie. W Zał. 8 zostały przedstawione przykładowe szkice wyobrażeniowe, które zawierają krawędzie.

Na podstawie powyższych danych można wnioskować, że większość stworzonych map odnosiła się do konkretnych obszarów, a nie do całego miasta. Z punktu widzenia uczniów granice miast są wyimaginowanymi liniami i nie mają dla nich żadnego znaczenia w rozumieniu (widzeniu) przestrzeni, a tym samym poruszaniu się w niej. Taka sama zależność może działać również w przypadku osób starszych, choć niewiele większa ogólna liczba zaznaczeń granic może dać podstawę do sformułowania tezy, że seniorzy częściej opuszczali miasto i lepiej znają granice administracyjne swojej miejscowości.

Przedostatnim elementem analizy przestrzennej są rejony (obszary). Lynch opisał je jako części miasta z dwuwymiarowym obszarem rozpoznawalnym dzięki wspólnym, możliwym do zidentyfikowania cechom, które pozwalają obserwatorowi na wejście do niego. Gdy brakuje różnic z przyległymi częściami miejscowości, pomocne przy określaniu ich tożsamości może być dysponowanie przez nie kumulatywnymi nazwami oraz tradycyjnymi wewnętrznymi koligacjami. Według Wejcherta (1984) fakt, że miasto nie jest podzielone na dzielnice, utrudnia poruszanie się po nim i pozbawia je „indywidualności” (Mordwa, 2003). Autor badań rejony rozumie jako większe wydzielenia ze struktury miejskiej, charakteryzujące się odrębnym zagospodarowaniem przestrzennym (mającym swoje granice oraz co najmniej jedną wspólną cechę łączącą dany obszar). We wszystkich miastach zostały wyodrębnione takie jednostki, jak: park miejski, cmentarz, otoczenie miejsca zamieszkania, plaża, morze⁵⁵, inne, a także wydzielenia lokalne stworzone na podstawie struktury miejskiej (może być to między innymi port czy obszar chroniony) (Zał. 9). W tym przypadku każde miasto zostało omówione osobno ze względu na zróżnicowanie strukturalne miast i występujących w nich obszarów, a także z uwagi na powiązane z nimi różne liczby kodowe, do których zostały przypisane dane rejony.

Spośród wszystkich stworzonych szkiców wyobrażeniowych na 35% można wyróżnić różnorakie rejony (Ryc. 27). Najczęściej występującymi rejonami są plaża i morze – zarówno wśród seniorów, jak i uczniów (co potwierdza współczynnik C-Pearsona skorygowany, który wynosi 0,81). Spośród młodzieży szkolnej 32% respondentów narysowało i wydzieliło jakiś obszar, natomiast wśród dorosłych respondentów była to prawie połowa (45%).

⁵⁵ Zarówno plaża, jak i morze zostały zaliczone do rejonów, ponieważ: mają ograniczoną przestrzeń poprzez granice (często związane z granicami administracyjnymi jednostki osadniczej), różnią się swoją funkcją od reszty miasta oraz posiadają wspólne cechy łączące dany obszar.

Ryc. 27. Liczba naszkicowanych rejonów w poszczególnych miastach

Źródło: opracowanie własne.

Niewielu ankietowanych w Darłowie w swoich mapach mentalnych naszkicowało jakiegokolwiek rejon (18% uczniów i 1% seniorów), dlatego opis częstości zaznaczeń będzie uwzględniał wszystkie grupy badawcze, bez osobnej analizy uczniów i seniorów, ze względu na niewielką ilość obszarów u respondentów-seniorów. Darłowo jako miasto podzielone jest na dwie części: Darłówko, które stanowi nadmorską część miasta, oraz położone kilka kilometrów od Morza Bałtyckiego centrum, które stanowi jego część administracyjną. Dlatego autor wydzielił dodatkowo dwa rejony, czyli Darłówko oraz Centrum i okolice. Spośród 55 szkiców zawierających różne obszary najczęściej zaznaczanymi były morze (67%) oraz plaża (51%) – co obrazuje wyliczona wartość mediany. Na blisko 1/4 prac zlokalizowano parki miejskie⁵⁶ oraz na 9% cmentarz komunalny. Jedynie na 5% i 2% prac z rejonami można było wydzielić „Darłówko” oraz „Centrum i okolice”. Inne zaznaczenia nie miały większego znaczenia w strukturze odpowiedzi.

Na podstawie odpowiedzi ankietowych w Dziwnowie jako dodatkowe rejony zostały zaliczone obszary (obiekty) wojskowe oraz port. Rejony można zauważyć na 29% wykonanych szkiców. Dominującymi rejonami są plaża i morze (71% i 92% zaznaczeń). Łącznie dwa parki miejskie w Dziwnowie pojawiły się na prawie połowie (38%) obszarów. Kolejną grupę stanowią inne odpowiedzi (25% szkiców z rejonami). Pozostałe rejony, takie jak: obiekty

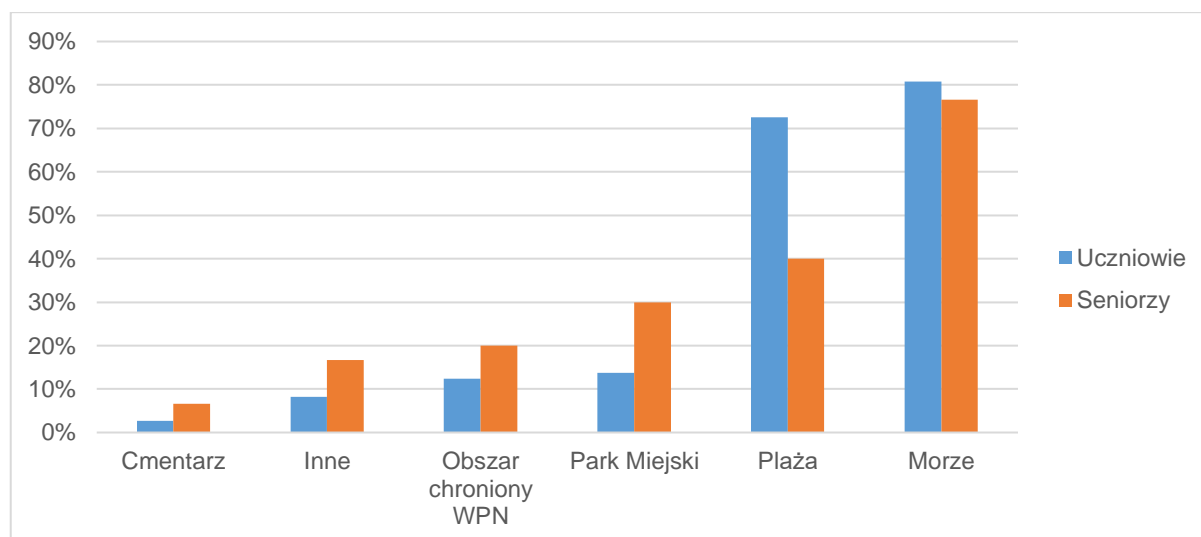
⁵⁶ W Darłowie istnieją cztery parki miejskie (rozumiane również jako wydzielone tereny spacerowo-wypoczynkowe): park Inkula, park Darłówko, park na Wyspie Łososiowej oraz park Króla Eryka.

wojskowe, cmentarz, port, nie mają większego znaczenia w strukturze odpowiedzi. Spośród seniorów blisko połowa respondentów zaznaczyła jakikolwiek obszar (najczęściej były to plaża i morze – 80% zaznaczeń oraz obydwie parki miejskie w Dziwnowie – połowa zaznaczeń). Jeśli chodzi o młodzież uczącą się, to rejony zlokalizowano na 23% prac. Dominowały tam plaża i morze (57% wszystkich narysowanych rejonów) oraz dwa parki miejskie w Dziwnowie (29% naszkicowanych rejonów).

Następne analizowane miasto to Hel. Spośród 78 respondentów 40% naszkicowało różne rejony. Najczęściej były to plaża i morze (zarówno wśród młodzieży – 74% i 84% wskazań obszarów, jak i seniorów – 17% i 67% zaznaczeń rejonów). Drugi najliczniej pojawiający się obszar to park miejski, który przez autora jest rozumiany jako las okalający tereny zurbanizowane miasta (jest to Nadmorski Park Krajobrazowy) oraz położony obok sklepu „Polomarket” park Galeria Rzeźby Kaszubskiej. To wydzielenie zostało naszkicowane na 29% wszystkich map mentalnych zawierających rejony (blisko 1/4 uczniów i 1/3 seniorów). Na 19% map mentalnych z zaznaczonymi rejonami można wyróżnić port morski Hel (który został uwzględniony zarówno przez uczniów, jak i przez seniorów). Pozostałe rejony nie mają większego znaczenia w strukturze odpowiedzi. Autor badania dodatkowo wydzielił jako obszar powiązany z lokalną strukturą miejską Stare Miasto, które odróżnia się od pozostałej części miejscowości architekturą, jednak żaden respondent nie wydzielił go jako odrębnej jednostki miasta.

Przez respondentów w Międzyzdrojach różne rejony zostały zaznaczone na 60% prac (jest to najwyższy wynik wśród wszystkich badanych jednostek osadniczych). Aż 68% szkiców mentalnych wykonanych przez seniorów zawierało naszkicowany jakikolwiek obszar. Wśród uczniów było to 57%. Dominantę stanowiły obszary wybrzeża morskiego, czyli plaża i morze (pośród uczniów było to ponad 70% wskazań, wśród seniorów 40% i 77% zaznaczonych rejonów). Na podstawie współczynnika C-Pearsona skorygowanego można wnosić, że istnieje istotna zależność między naszkicowaniem rejonów a odwzorowaniem plaży i morza (0,76 i 0,87). Jako dodatkowe wydzielenie autor badań dodał obszar chroniony Wolińskiego Parku Narodowego, okalającego miasto od zachodu. Najczęściej szkicowanym obszarem (przez seniorów i uczniów) była plaża (44% i 73% wskazań) i morze (77% i 81% zaznaczeń) (Ryc. 28). Kolejne dwa najpopularniejsze rejony to Park zdrojowy im. Fryderyka Chopina (oznaczony w książce kodowej jako park miejski) oraz obszar Wolińskiego Parku Narodowego. Pierwszy z wymienionych został naszkicowany na prawie 1/5 prac z narysowanym jakimkolwiek obszarem (30% seniorów oraz 14% uczniów, którzy narysowali rejony, uwzględniło właśnie ten). Obszar Wolińskiego Parku Narodowego został naniesiony i zidentyfikowany na 15% prac.

Seniorzy naszkicowali ten rejon na 1/5 szkiców mentalnych spośród 44 zawierających rejon, a uczniowie na 12% spośród 73 map mentalnych z rejonami. Inne wydzielienia, niesklasyfikowane w żadnym z rodzajów rejonów, były narysowane na 8% map mentalnych. Pozostałe rejonu nie mają większego znaczenia w analizowanej jednostce osadniczej.

Ryc. 28. Liczba wskazań poszczególnych wydzielań przestrzennych w stosunku do map wyobrażeniowych z narysowanymi obszarami w Międzyzdrojach

Źródło: opracowanie własne.

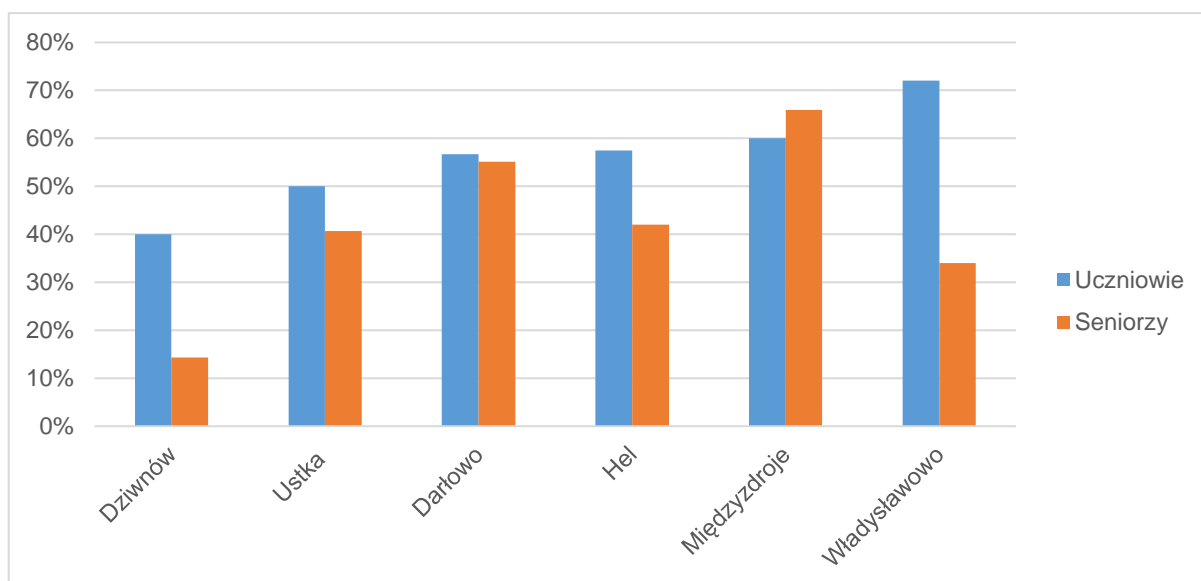
Przedostatnim analizowanym miastem (pod względem liczebności i rodzajów rejonów w mapach mentalnych) jest Ustka. Liczba prac zawierających różne obszary stanowi w tym przypadku ponad połowę zebranych szkiców wyobrażeniowych (co potwierdza wartość mediany). Około połowa szkiców wyobrażeniowych wykonanych przez uczniów, jak i seniorów zawierała rejonu. W obu grupach badawczych dominującymi rejonami były morze oraz plaża (uczniowie szkicowali je na odpowiednio 88% i 73% wskazań obszarów, natomiast seniorzy na 81% i 58% naszkicowanych rejonów). Pozostałe wydzielone rejonu nie mają większego udziału w szkicowanych mapach mentalnych (0–6%). Można nadmienić, że te nieliczne wskazania to port, różne parki miejskie położone w pobliżu plaży oraz inne rejonu, które nie zostały zakwalifikowane do pozostałych grup. Zróznicowanie w zakresie rysowanych obszarów pomiędzy obiema grupami badawczymi jest niewielkie. Jako lokalne wydzielone jednostki w mieście autor badania wyróżnił obszar zabytkowego Starego Miasta, jednak nikt nie uwzględnił w stworzonej mapie wyobrażeniowej takiego rejonu.

Ostatnim miastem, dla którego zostanie przeprowadzona analiza przestrzenna pod względem naszkicowanych rejonów, jest Władysławowo. Jedynie na blisko 1/5 prac (17%)

zostały zidentyfikowane różne rejony. Najczęstszym obszarem odwzorowanym na szkicu były plaże oraz morze (zarówno wśród uczniów – ponad 40% map z narysowanymi rejonami, jak i seniorów – 24% i 84% map z narysowanymi obszarami). Na 22% prac z narysowanymi rejonami zostały zidentyfikowane inne obszary (przykładowo jest to parking czy obszary w mieście z wyraźnie zaznaczonymi granicami). Na 18% szkiców wyobraźniowych z rejonami widoczny jest park Miejski im. Hieronima Derdowskiego. Jako dodatkowe lokalne grupy rejonów autor badania wydzielił port oraz obiekty (obszary) wojskowe. Wśród uczniów jedynie 9% z naszkicowanych 191 map mentalnych zawierało rejony. Najczęściej były to plaża, morze, inne rejony oraz park miejski. Prawie połowa seniorów (47%) zawarła szkic rejonów w swoich pracach. Najczęściej rysowali morze (ponad 4/5 wskazań), zaś w mniejszym stopniu odwzorowywali plażę oraz park miejski.

Punkty orientacyjne są ostatnim (jednocześnie najmniejszym) elementem określonym przez Lyncha. Są to punkty łatwe do zapamiętania (i orientacji), jednostkowe oraz unikalne w ich fizycznym kształcie. Inna synonimiczna nazwa stosowana w tej dysertacji to atrybuty miasta. To właśnie one wyróżniają miasto na tle innych. Dostępna infrastruktura, architektura i przestrzeń sprawiają, że miasto może być postrzegane jako bezpieczne, atrakcyjne oraz przyjazne. Według autora badań właśnie ten element w strukturze miasta jest najważniejszy ze względu na jego aplikacyjność i potencjalne możliwości badawcze w celach marketingowych. Ponadto prezentuje on (prawdziwy) obraz miasta, który jest wytworzony w wyobraźni mieszkańców.

Spośród wszystkich wykonanych szkiców na ponad połowie zostały zaznaczone punkty orientacyjne (Zał. 11), co potwierdza dominanta. U seniorów punkty orientacyjne były zaznaczone na 44% map mentalnych, a wśród uczniów na 58% prac (Ryc. 29). Analiza przestrzenna została wykonana osobno dla każdego miasta, ponieważ w każdym z nich zostały wydzielone różne (często niepowtarzalne w innych jednostkach osadniczych) atrybuty miasta, a same miejscowości różnią się strukturą przestrzenną. Jako istotne zaznaczenia autor badań przyjął te, które zostały wskazane przez ponad 10% respondentów uwzględniających atrybuty miasta.

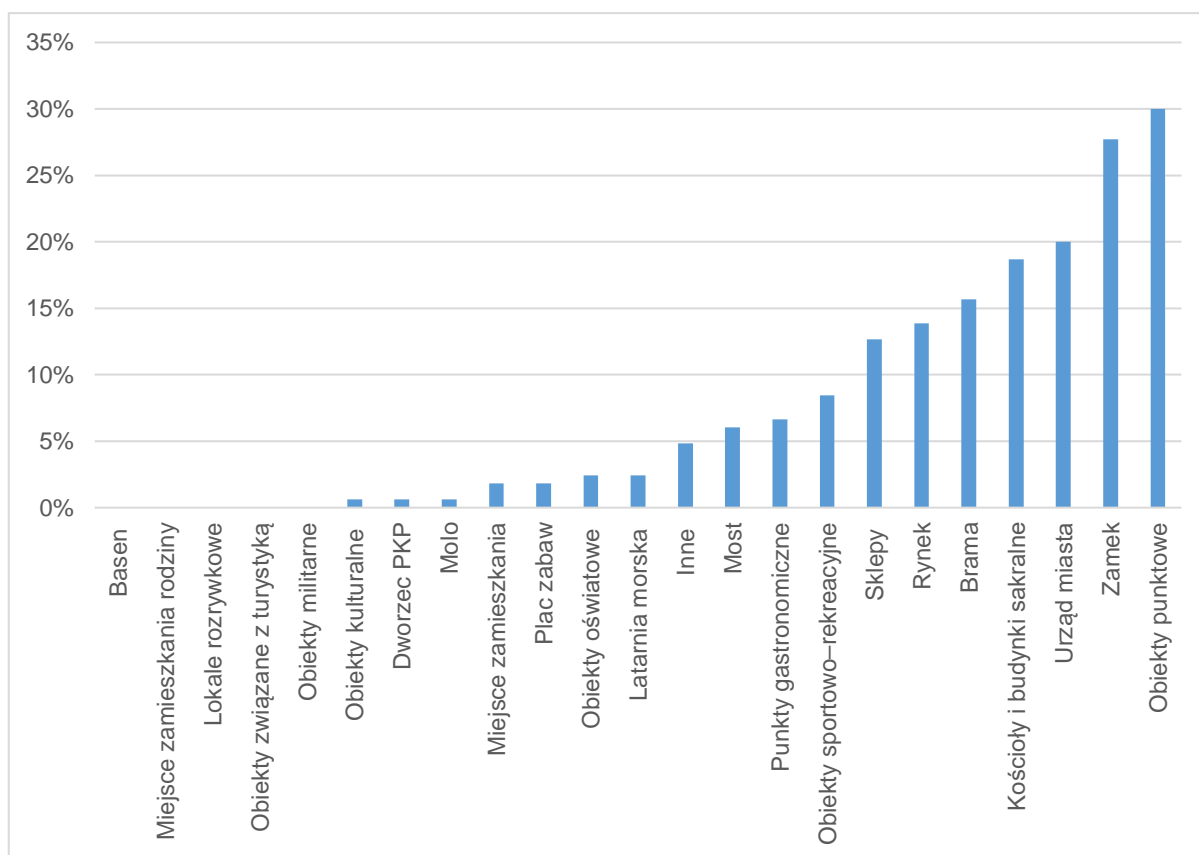

Ryc. 29. Liczba naszkicowanych punktów orientacyjnych w poszczególnych miastach w podziale na grupy wiekowe

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku badanych w Darłowie punkty orientacyjne zostały naszkicowane na 56% prac. Najczęściej występowały: obiekty punktowe⁵⁷ (fontanna-pomnik Rybaka – 30% zaznaczeń), Zamek Księżąt Pomorskich (blisko 1/3 zaznaczeń), zabytkowy urząd miasta (20% zaznaczeń), kościoły i budynki sakralne (kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, kościół pw. św. Gertrudy, kościół pw. św. Jerzego, kościół pw. św. Maksymiliana Marii Kolbego – 19% zaznaczeń), zabytkowa Brama Wysoka (16% zaznaczeń), zabytkowy rynek w centrum miasta (14% zaznaczeń) oraz obiekty sklepowe (13% zaznaczeń). Na wykonanych mapach mentalnych nikt nie zaznaczył basenu, lokali rozrywkowych, obiektów powiązanych z turystyką lub obiektów militarnych (Ryc. 30).

⁵⁷ Według autora badań są to niewielkie punkty w przestrzeni mające znaczenie historyczne lub estetyczne, na przykład: pomniki, fontanny.

Ryc. 30. Struktura zaznaczeń punktów orientacyjnych naszkicowanych na mapach wyobrażeniowych Darłowa

Źródło: opracowanie własne.

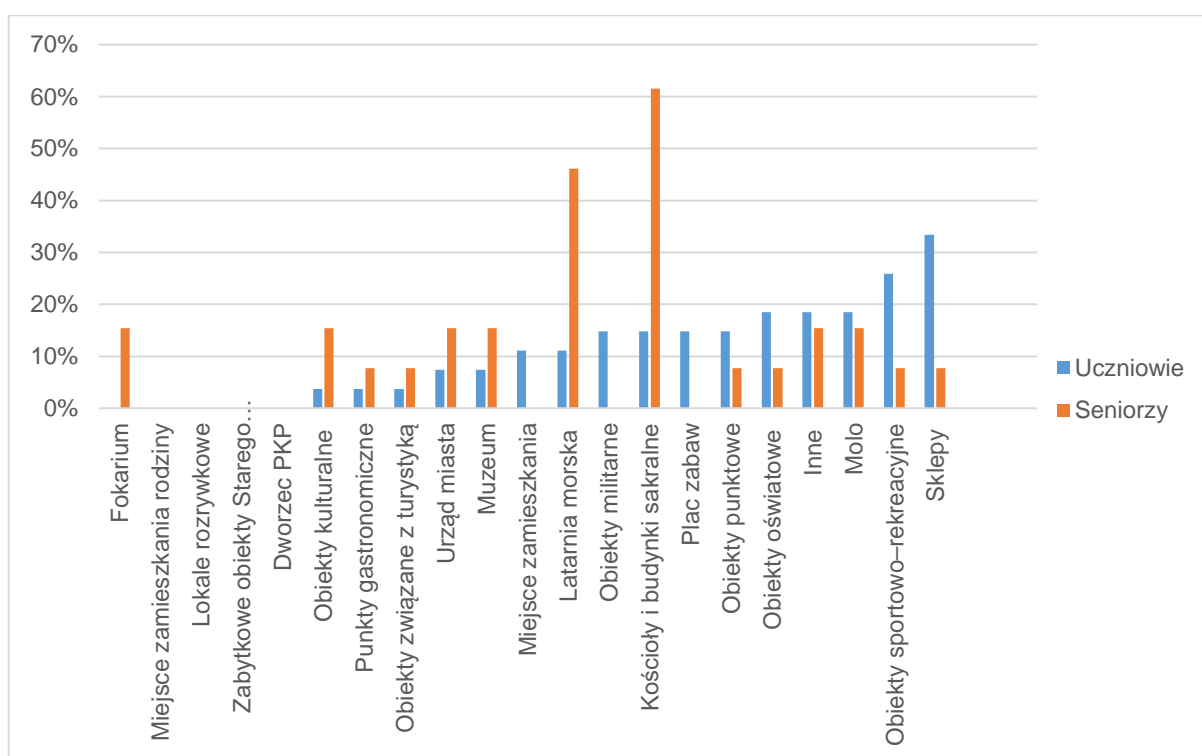
Średnia arytmetyczna ukazuje, że większość seniorów uwzględniła atrybuty miasta. Najczęściej rysowanymi punktami orientacyjnymi były: zabytkowa Brama Wysoka (56% zaznaczeń), kościoły i budynki sakralne (44% zaznaczeń), zabytkowy urząd miasta (1/3 zaznaczeń), Zamek Książąt Pomorskich i zabytkowy rynek w centrum miasta (po 26% zaznaczeń), a także obiekty punktowe (fontanna-pomnik Rybaka – 22% zaznaczeń). W grupie uczniów różnorakie punkty orientacyjne uwzględniono w przypadku 57% prac. Najczęściej występowały: obiekty punktowe (fontanna-pomnik Rybaka – blisko 1/3 zaznaczeń), Zamek Książąt Pomorskich (28% zaznaczeń), zabytkowy urząd miasta (prawie 1/5 zaznaczeń), obiekty sklepowe oraz kościoły i obiekty sakralne (po 14% zaznaczeń), zabytkowy rynek w centrum miasta (12% zaznaczeń), obiekty sportowo-rekreacyjne (10% zaznaczeń). Na podstawie danych można określić, że sposób patrzenia na miasto jest podobny w obydwu grupach badawczych, ponieważ najliczniej występują obiekty historyczne, które stanowią atrakcję tego miasta. Na podstawie współczynnika C-Pearsona skorygowanego można wnosić, że istnieje istotna zależność między rysowanym zabytkowym gmachem urzędu miasta a fontanną-pomnikiem

Rybaka (0,74), tzn. na rysunkach wyobrażeniowych z naszkicowanym budynkiem Urzędu Miasta współwystępował pomnik, który znajduje się naprzeciwko. Może to świadczyć o wspólnym wyobrażeniu obu atrybutów miasta podczas rysowania tego fragmentu jednostki miejskiej.

Jedynie 34% respondentów w Dziwnowie w swoich mapach mentalnych naszkicowało lub zaznaczyło punkty orientacyjne. Najczęściej występowały: sklepy (61% zaznaczeń), obiekty oświatowe (szkoła podstawowa i liceum społeczne – blisko 1/3 zaznaczeń), obiekty sportowe oraz inne (po 21% zaznaczeń), punkty gastronomiczne (14% zaznaczeń) oraz place zabaw (11% zaznaczeń). Nikt nie zaznaczył urzędu miasta, obiektów punktowych ani Parku Miniatur i Kolejek. Wśród uczniów najczęściej pojawiały się: sklepy (64% zaznaczeń), obiekty oświatowe (32% zaznaczeń), obiekty sportowe i inne (po 20% zaznaczeń), punkty gastronomiczne (16% zaznaczeń) oraz place zabaw (12% zaznaczeń). Jedynie 3 szkice wyobrażeniowe z 21, które zostały wypełnione przez seniorów, zawierały punkty orientacyjne. Te pojedyncze zaznaczenia dotyczyły na przykład obiektów oświatowych, sklepów, kościołów i obiektów sakralnych. Brak charakterystycznych punktów w mieście czy miejsc, dzięki którym da się w łatwy sposób utożsamić miasto z jakimś atrybutem, może sprawiać, że to miejsca najczęściej odwiedzane tworzą w wyobraźni mieszkańców mapę poznawczą danej jednostki osadniczej.

Kolejnym miastem, w odniesieniu, do którego została przeprowadzona analiza dotycząca liczebności punktów orientacyjnych, jest Hel. Jeśli chodzi o tę miejscowość, to na ponad połowie prac (51%) zostały naniesione punkty orientacyjne (Ryc. 31). Najczęściej zaznaczane atrybuty to: kościoły i budynki sakralne (kościół pw. Bożego Ciała – 30% zaznaczeń), sklepy (1/4 zaznaczeń), latarnia morska (23% zaznaczeń), obiekty sportowo-rekreacyjne (boiska, tereny spacerowo-wypoczynkowe – 20% zaznaczeń), inne oraz moło (blisko 1/5 zaznaczeń), obiekty oświatowe (szkoła podstawowa – 15% zaznaczeń), obiekty punktowe (pomnik Obrońców Helu, pomnik Neptuna, pomnik Stefana Żeromskiego, pomnik Początek Polski – 13% zaznaczeń), obiekty militarne, place zabaw, urząd miasta, muzeum (Muzeum Obrony Wybrzeża, Muzeum Helu, Muzeum Rybołówstwa, Muzeum „Checz Kaszubska”) (po 10% zaznaczeń). Nikt lub niewielu respondentów w swojej mapie uwzględniło: lokale rozrywkowe, zabytkowe obiekty Starego Miasta, punkty gastronomiczne czy fokarium. Wśród seniorów (którzy zaznaczyli atrybuty miasta na prawie połowie prac) najczęściej występujące punkty orientacyjne to: kościoły i obiekty sakralne (62% zaznaczeń), latarnia morska (46% zaznaczeń). Pozostałe odpowiedzi zostały wskazane jedynie przez pojedyncze osoby. Te rzadko wymieniane atrybuty to na przykład: obiekty kulturalne, fokarium, urząd miasta, obiekty

związane z turystyką czy molo. W przypadku młodzieży szkolnej, która naszkicowała mapy mentalne, na 57% prac wskazano punkty orientacyjne. Najczęściej występujące z nich to: sklepy oraz obiekty sportowo-rekreacyjne (33% i 26% zaznaczeń), obiekty oświatowe, inne i molo (blisko 1/5 zaznaczeń), obiekty militarne (bunkry i fortyfikacje w Helu), kościoły i obiekty sakralne, place zabaw, obiekty punktowe (po 15% zaznaczeń), miejsce zamieszkania i latarnia morska (po 11% zaznaczeń). Biorąc pod uwagę ogólną liczbę punktów orientacyjnych (bez podziału na grupy badawcze), można zauważyć brak bardzo dominującego atrybutu (wyróżniającego się na tle innych) (Ryc. 31). Zatem każdy mieszkaniec może zupełnie inaczej widzieć miasto i w jego wyobraźni może mieć ono różną strukturę.

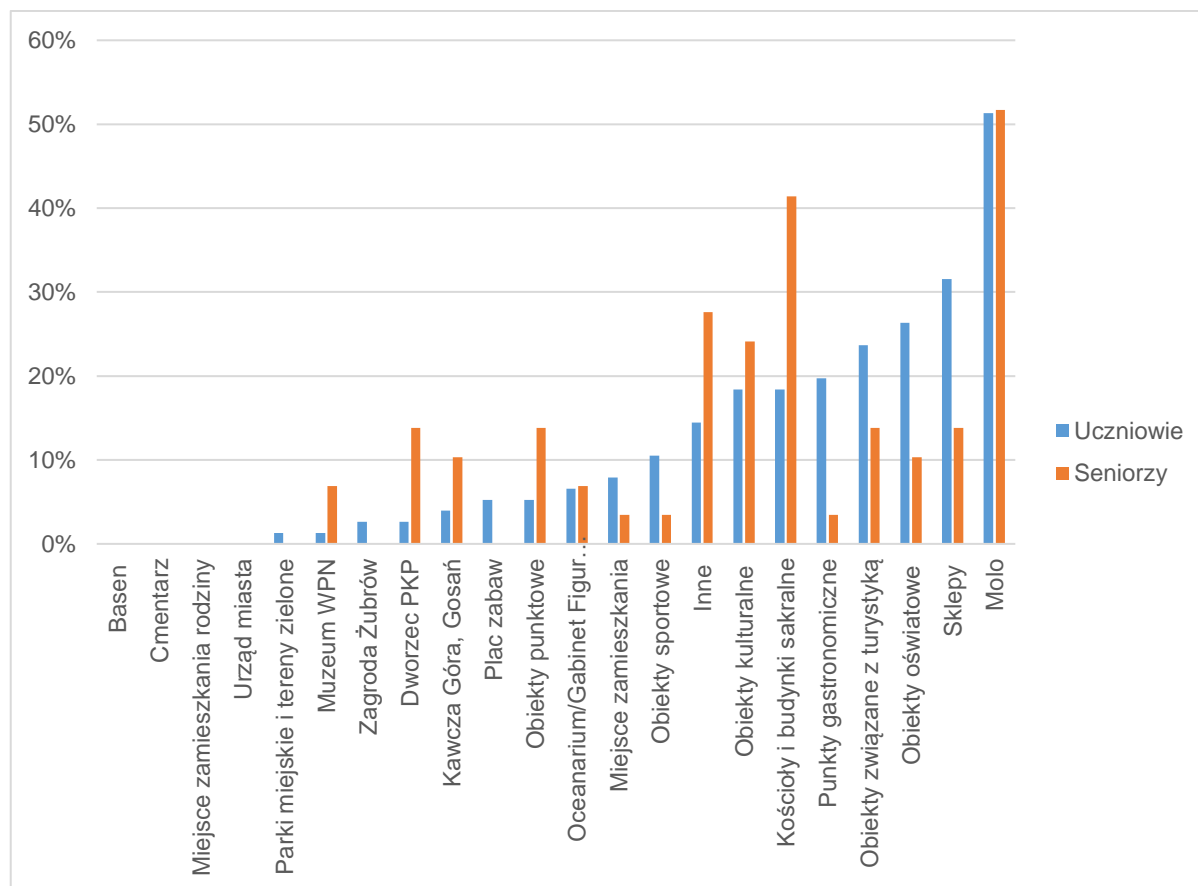

Ryc. 31. Struktura zaznaczeń punktów orientacyjnych szkicowanych na mapach wyobrażeniowych Helu

Źródło: opracowanie własne.

Aż 61% respondentów w Międzyzdrojach zaznaczyło punkty orientacyjne w swoich szkicach wyobrażeniowych. Najczęściej były to: molo (ponad połowa zaznaczeń), sklepy (27% zaznaczeń), kościoły i budynki sakralne (kościół pw. św. Piotra Apostoła, kaplica rzymskokatolicka Stella Matutina – 1/4 zaznaczeń), obiekty oświatowe (szkoła podstawowa – 22% zaznaczeń), obiekty związane z turystyką (21%), obiekty kulturalne (Międzynarodowy Dom Kultury, amfiteatr – 1/5 zaznaczeń), inne (18% zaznaczeń), punkty gastronomiczne (15%

zaznaczeń). Żaden respondent (lub niewielu z nich) nie zawarł w swoim szkicu: basenów, urzędu miasta, Muzeum Wolińskiego Parku Narodowego, Zagrody Pokazowej Żubrów. Zaznaczenia są odmienne wśród ankietowanych uczniów i seniorów (Ryc. 32).

Ryc. 32. Struktura zaznaczeń punktów orientacyjnych szkicowanych na mapach wyobrażeniowych Międzyzdrojów

Źródło: opracowanie własne.

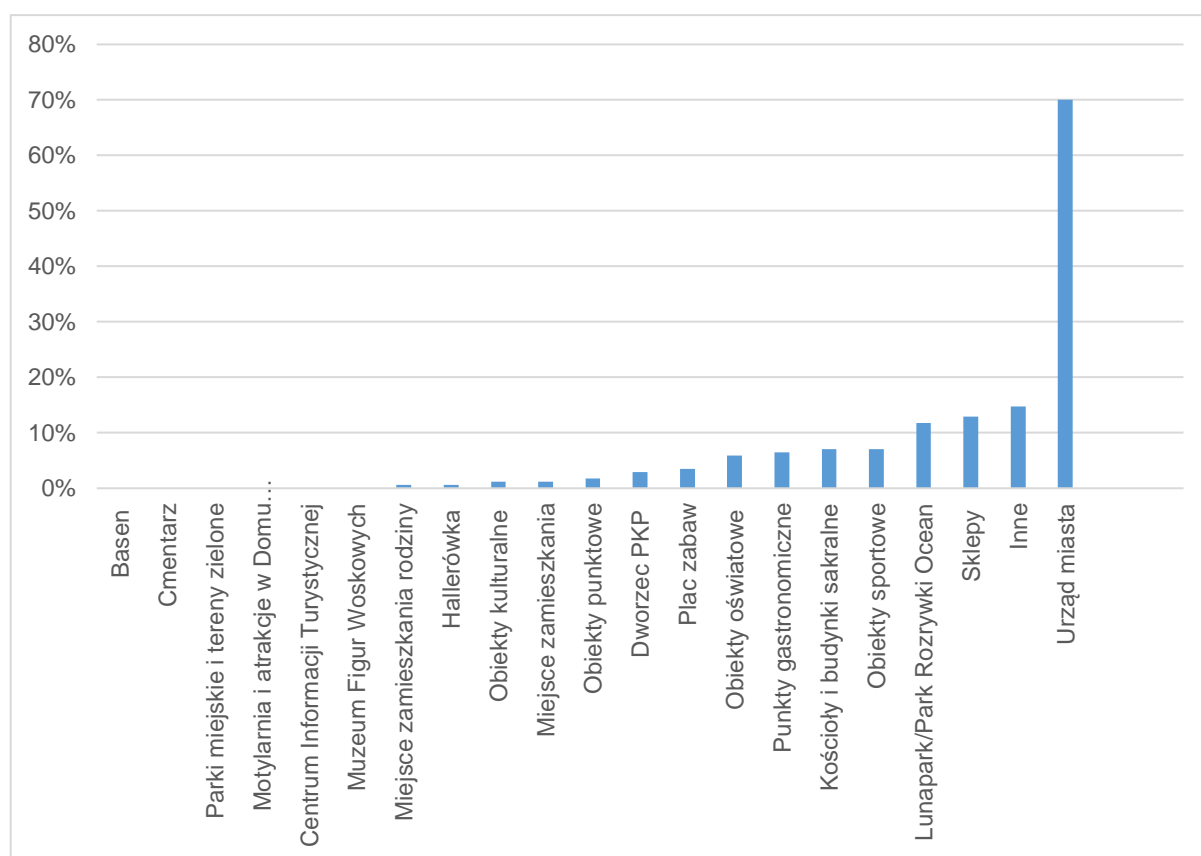
Wśród szkiców mentalnych uczniów na 60% prac zaznaczono różnorakie atrybuty miasta, co potwierdza wartość dominanty. Najczęściej były to: molo (51% zaznaczeń), sklepy (32% zaznaczeń), obiekty oświatowe (ponad 1/4 zaznaczeń), obiekty związane z turystyką (24%), punkty gastronomiczne (1/5 zaznaczeń), obiekty kulturalne oraz kościoły i budynki sakralne (po 18% zaznaczeń), inne (14% zaznaczeń), obiekty sportowe (11% zaznaczeń). Seniorzy aż na 66% naszkicowanych map mentalnych uwzględnili punkty orientacyjne. Najczęściej były to: molo (52% zaznaczeń), kościoły i budynki sakralne (41% zaznaczeń), inne (28% zaznaczeń), obiekty kulturalne (blisko 1/4 zaznaczeń), sklepy, obiekty punktowe (różne pomniki położone w mieście), dworzec PKP, obiekty związane z turystyką (po 14% zaznaczeń), Kawcza Góra i Gosań (są to wzniesienia wysoczyzny morenowej w pobliżu miasta, na których

zlokalizowane są punkty widokowe), obiekty oświatowe (po 10% zaznaczeń). Na podstawie przeanalizowanych danych można stwierdzić, że główny punkt orientacyjny w wyobrażonym obrazie miasta (wśród obydwu grup badawczych) to molo, które niejako stało się symbolem tego miasta. Zdecydowana dominacja tego atrybutu w mapach mentalnych mieszkańców pokazuje skuteczność działań promocyjnych tego obszaru miasta.

Przedostatnim analizowanym miastem jest Ustka. W tej jednostce osadniczej spośród 310 respondentów prawie połowa (48%) zawarła w wykonanych mapach mentalnych punkty orientacyjne. Najliczniejsze z nich to: latarnia morska (28% zaznaczeń), sklepy (ponad 1/5 zaznaczeń), punkty gastronomiczne (19% zaznaczeń), obiekty punktowe (fontanny i pomniki, na przykład: Syrenki Usteckiej czy Fryderyka Chopina) oraz most (kładka dla pieszych – most obrotowy) (po 17% zaznaczeń). Na żadnym szkicu wyobrażeniowym (lub na niewielkiej ich liczbie) nie pojawiły się takie punkty, jak: baseny, lokale rozrywkowe, muzeum, obiekty militarne, dworzec PKP, obiekty związane z turystyką. Na podstawie wartości mediany można określić, że mniej niż połowa seniorów (41%) na swoich mapach zaznaczyła jakikolwiek punkt orientacyjny w przestrzeni. Najczęściej były to: latarnia morska (41% zaznaczeń), kościoły i obiekty sakralne (kościół pw. Najświętszego Zbawiciela, kościół pw. Najświętszej Maryi Panny Gwiazdy Morza, kościół pw. św. Marka Ewangelisty, kościół pw. św. o. Pio oraz ruiny kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i św. Mikołaja – 27% zaznaczeń), obiekty punktowe (23% wskazań), sklepy i obiekty kulturalne (dom kultury) (18% zaznaczeń), punkty gastronomiczne, obiekty zabytkowe Starego Miasta i molo (14% wskazań). Wśród kwestionariuszy zebranych od młodzieży uczącej się na połowie szkiców zaznaczono lub narysowano punkty orientacyjne miasta. Najczęściej były to: latarnia morska (26% zaznaczeń), sklepy (22% zaznaczeń), punkty gastronomiczne (1/5 zaznaczeń), most (19% zaznaczeń), obiekty punktowe (16%). Biorąc pod uwagę ogół zaznaczeń, można zauważyć dominującą rolę atrybutów miasta powiązanych z jego „tożsamością morską”, bezpośrednim położeniem nad morzem oraz turystycznym charakterem.

Ostatnim miastem, które zostanie poddane analizie pod względem zawartych w szkicach wyobrażeniowych punktów orientacyjnych, jest Władysławowo, gdzie aż 64% respondentów uwzględniło atrybuty miasta (największy udział spośród wszystkich badanych miast). Dominującym (dominantą) punktem orientacyjnym okazał się tu budynek urzędu miasta (Dom Rybaka), który pojawił się w 70% prac zawierających punkty orientacyjne. Pozostałe atrybuty miasta, które zostały naszkicowane, to: inne wskazania (15% zaznaczeń), sklepy (13% zaznaczeń), lunapark, park rozrywki „Ocean” (12% zaznaczeń). Punkty orientacyjne, których nikt nie zaznaczył, to przykładowo: baseny, parki miejskie, motylarnia, Centrum Informacji

Turystycznej, Muzeum Figur Woskowych (Ryc. 33). W grupie seniorów 34% respondentów naszkicowało jakikolwiek atrybut miasta na swojej mapie mentalnej. Najczęściej pojawiały się następujące obiekty: urząd miasta (72% wskazań), kościoły i budynki sakralne (kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny – 22% zaznaczeń) oraz inne (1/5 wskazań). Wśród młodzieży szkolnej ponad 2/3 respondentów umieściło w swoim szkicu wyobrażeniowym co najmniej jeden punkt orientacyjny. Najczęstszym wskazaniem był: urząd miasta (70% zaznaczeń), sklepy i inne (14% wskazań) oraz lunapark (13% zaznaczeń). Pod względem zawartych w mapach mentalnych punktów orientacyjnych Władysławowo jest wyjątkowe, ponieważ jeden obiekt został uwzględniony w ponad 2/3 wykonanych prac. Przeprowadzona analiza pokazuje, jak silne jest wśród mieszkańców powiązanie wyobrażeń o mieście z charakterystycznym budynkiem urzędu miasta. Potwierdza to również współczynnik C-Pearsona skorygowany, który wskazał istotną zależność rysowanych punktów orientacyjnych i występowania wśród nich budynku urzędu miasta (0,75).

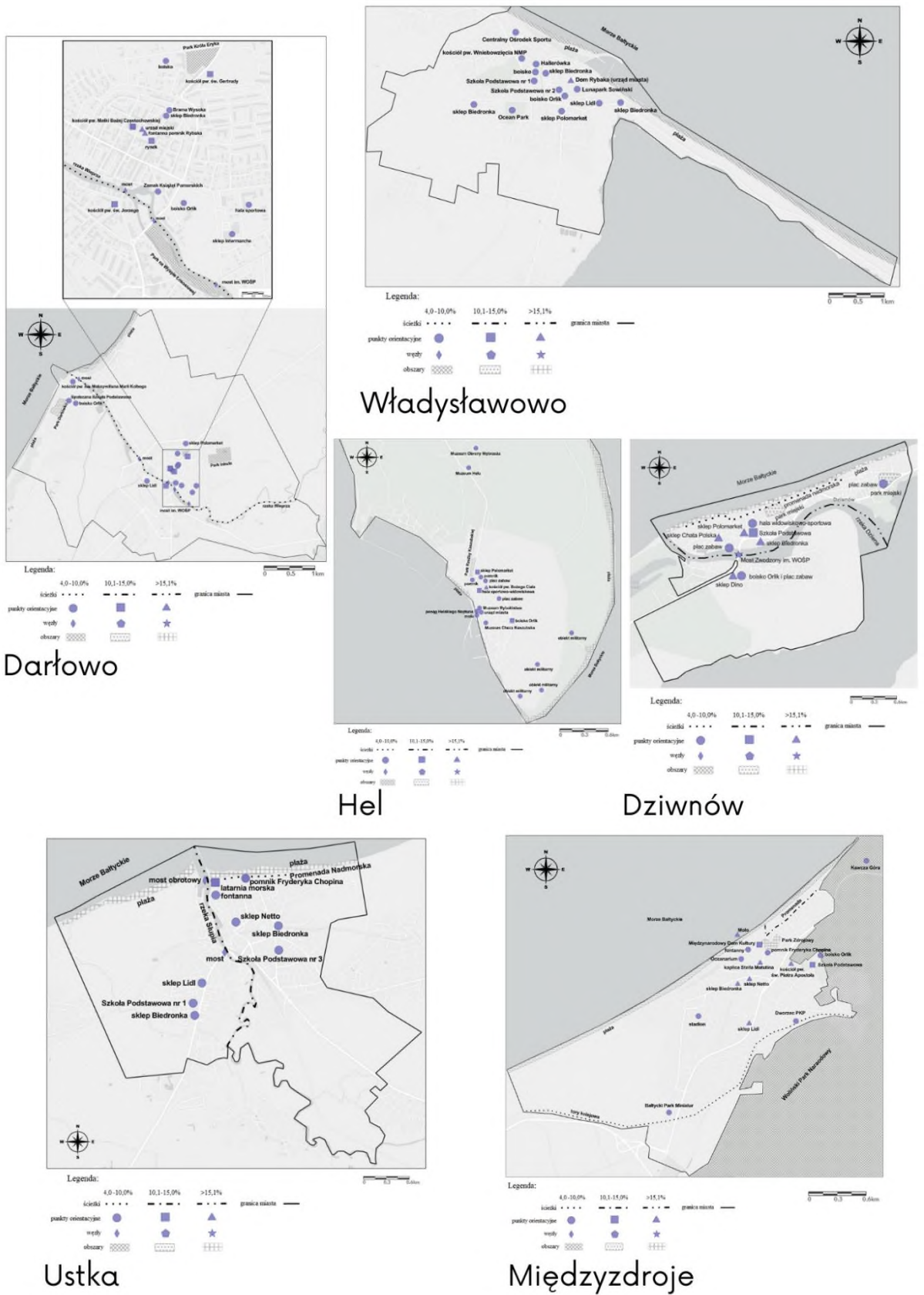
Ryc. 33. Struktura zaznaczeń punktów orientacyjnych szkicowanych na mapach wyobrażeniowych Władysławowa

Źródło: opracowanie własne.

Na Ryc. 34 zaprezentowany został stworzony i zebrany na jednej rycinie uogólniony obraz miast, utworzony na podstawie zebranych map mentalnych (dokładne ich omówienie i czytelne przedstawienie znajduje się w Rozdz. 4). Ze względu na różne rozmiary stworzonych map oraz zróżnicowany zakres przestrzenny jednostek miejskich na nich prezentowanych stworzona rycina posiada elementy poukładane według czytelności zawartych detali.

Elementem łączącym wszystkie miasta jest wskazywanie obiektów usługowych, które są najczęściej odwiedzane i powszechnie znane, jako punktów orientacyjnych w mieście. Ponadto rejony takie jak plaża i morze ukazują morski charakter wszystkich miejscowości, podkreślając ich położenie oraz istotność tego środowiska dla mieszkańców. Układ drogowy, który został zawarty na większości stworzonych map mentalnych, prezentuje ścieżki, którymi najczęściej poruszają się respondenci. Każdy człowiek porusza się według własnych wyobrażeń o przestrzeni miasta oraz wedle własnego uznania określając drogi, które skutecznie doprowadzą do pożądanego celu. Wskazywanie istotnych (pod względem marketingowym i turystycznym) miejsc, na przykład molo w Międzyzdrojach czy Domu Rybaka we Władysławowie, pokazuje, jak wszelkie działania podejmowane przez władarzy miast wpływają na mieszkańców wybranych jednostek osadniczych. Każda jednostka miejska ma swój charakter przestrzenny, który pozwala odróżnić ją od innych oraz nadać jej indywidualne cechy. Na podstawie zaprezentowanych map, zawierających podsumowane wyniki analizy przestrzennej przeprowadzonej przy pomocy pięciu wydzielonych kategorii, można określić, że potrzebne są działania służące zwiększaniu zasobu wiedzy dotyczącej „małej ojczyzny” oraz tożsamości regionalnej, określającej miejsce człowieka w przestrzeni i związku z nią.

W pozostałych załącznikach zostały zamieszczone przykładowe mapy prezentujące wybrane kategorie analizy lub ogólny obraz miasta naszkicowany przez respondenta (Zał. 12). W opinii autora na szczególną uwagę zasługuje szkic, w którym badany ze szkoły podstawowej w Międzyzdrojach stworzył rysunek wiernie odtwarzający przestrzeń miasta przy użyciu prawie wszystkich elementów przestrzennych wydzielonych przez Lyncha (1960). Sposób wykonania zadania, pieczołowitość w odtworzeniu szczegółów miasta czy zawarta liczba elementów pokazały, że ankietowany bardzo dobrze odnajduje się w jednostce miejskiej (Zał. 11)

Ryc. 34. Uogólnione obrazy wszystkich analizowanych miast

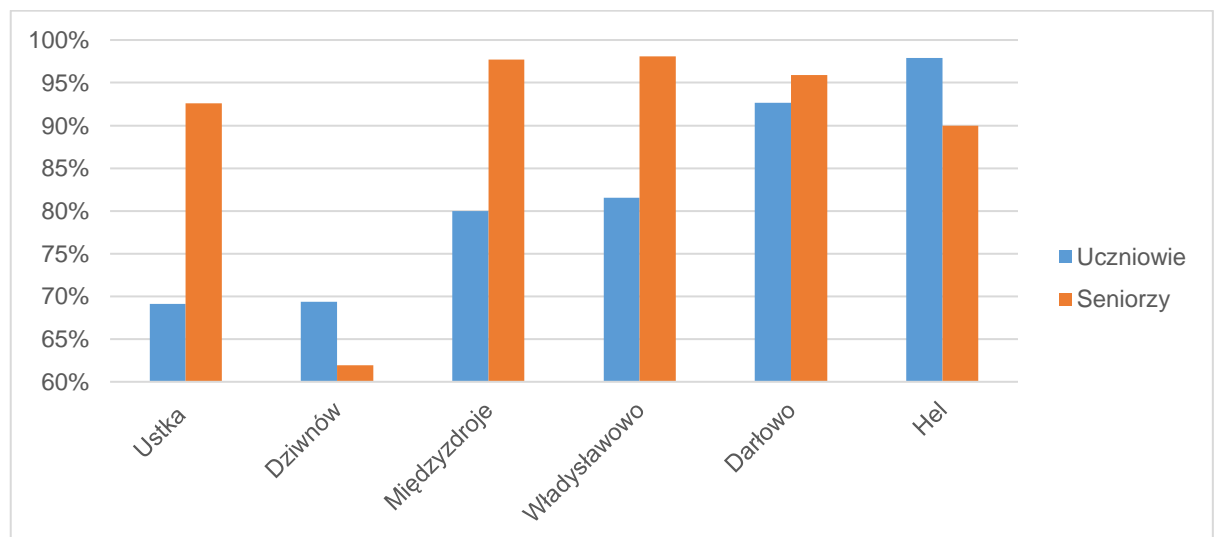
Źródło: opracowanie własne na podstawie dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

3.4. Postrzeganie przestrzeni miejskich w świetle badań metodą ankietową

W pierwszej kolejności autor badania przedstawi podstawowe dane uzyskane przy pomocy pytań z metryczki, a następnie dokona analizy przestrzeni sześciu miast w oparciu o odpowiedzi uzyskane za pomocą kwestionariusza ankiety (był to drugi etap badania). Ten etap badawczy jest równie istotny co wykonane rysunki wyobrażeniowe, ponieważ uzupełnia dane, które nie zostały przedstawione na przanalizowanych mapach mentalnych.

Spośród 1200 respondentów, którzy wzięli udział w badaniu, ponad połowę (53%) stanowiły kobiety, mężczyzn było 36%, natomiast 11% osób nie wskazało swojej płci. Wśród seniorów było 76% kobiet, mężczyzn 12%, a 12% ankietowanych nie zaznaczyło swojej płci. Dominującą płcią (dominantą) wśród uczniów były kobiety (47%) nad mężczyznami (43%), a 10% respondentów w wieku szkolnym w ogóle nie zaznaczyło swojej płci w kwestionariuszu.

Ponad 4/5 badanych (83%) mieszkało w mieście, w którym odbywało się ankietowanie, 15% dojeżdżało na czas nauki/spotkań, a 2% nie wskazało przybliżonego miejsca zamieszkania. Wśród seniorów dominującą grupą były osoby mieszkające w mieście (92%), jedynie 7% dojeżdżało na czas spotkań/wykładów. Uczniów, którzy codziennie dojeżdżali do szkoły, było 17%, a 83% mieszkało w mieście (2% respondentów w wieku szkolnym nie zaznaczyło przybliżonego miejsca zamieszkania) (Ryc. 35).

Ryc. 35. Liczba respondentów zamieszkujących badane miasto

Źródło: opracowanie własne.

Kolejne pytanie z metryczki dotyczyło wieku, jednak istotniejszą kwestią od wieku respondenta jest klasa (poziom edukacji), do której uczęszcza uczeń. Z uwagi na różne reformy

szkolnictwa na przykład w piątej klasie były osoby, które miały 10, 11 i 12 lat. Gdyby klasyfikować uczniów jedynie na podstawie wieku, to można by ich przydzielić do trzech różnych klas. Aby dokonać precyzyjnego podziału uczniów, autor pogrupował ich według własnych notatek opisujących ankietowaną klasę. Na podstawie danych zebranych przez autora badania można ustalić, że 31% uczniów uczestniczyło w zajęciach na poziomie czwartej klasy, 40% było w klasie piątej i 29% w klasie szóstej.

W górnej części każdego kwestionariusza ankiety zostały przedstawione podstawowe informacje dotyczące badania, czyli kto je przeprowadza i czego dotyczą, znalazł się tam także komunikat zapewniający o pełnej anonimowości i informacja o celu badań.

W przypadku większości pytań z kwestionariusza analiza przestrzenna miast została przeprowadzona wspólnie dla trzech najczęstszych zaznaczeń, aby miasta można było porównać między sobą. Bardziej szczegółowe opisy (wskazujące różnice postrzegania przestrzeni ze względu na wiek respondenta) były tworzone dla poszczególnych miast z uwzględnieniem struktury jednostki osadniczej, jej historii i lokalnych uwarunkowań.

Pytanie, które rozpoczynało kwestionariusz, dotyczyło pierwszego skojarzenia/myśli na temat miasta i: osoby, elementu przyrody, obiektu architektury, sloganu. Pytanie to (ze względu na swoją złożoność i istotność wyników) zostało podzielone (biorąc pod uwagę powyższe wyszczególnienia) na fragmenty i w analizie było traktowane niczym osobne cztery pytania. Pierwsza stworzona grupa odpowiedzi (zawarta w książce kodowej) była taka sama dla każdej jednostki osadniczej, natomiast II rząd liczb kodowych pozwolił na wprowadzenie bardziej szczegółowych odpowiedzi, które odpowiadałyby warunkom lokalnym.

Początkowa część pytania dotyczyła skojarzenia miasta z osobą żyjącą albo historyczną. Pierwszy rząd liczb kodowych to: postacie rzeczywiste⁵⁸, postacie legendarne⁵⁹, relacje społeczne⁶⁰, emocje⁶¹, inne, odpowiedzi pomijane⁶², brak odpowiedzi. Na podstawie mediany można określić, że spośród wszystkich ankietowanych na to pytanie odpowiedzi udzieliła ponad połowa respondentów (82% uczniów oraz 71% seniorów). Najczęściej wpisywaną odpowiedzią było skojarzenie z postaciami rzeczywistymi (a szczególnie z osobami reprezentującymi władze miejskie⁶³) oraz relacjami społecznymi, czyli osobami z bliskiego

⁵⁸ Są to osoby (żyjące lub postacie historyczne), które funkcjonowały lub funkcjonują w danej jednostce osadniczej.

⁵⁹ Są to postacie, które stanowią element legendy lub wyobrażenia związanego z miastem.

⁶⁰ Do tej grupy zostały zaliczone osoby, które mają bliską relację z respondentem, na przykład: mama, tata, przyjaciółka/przyjaciel, babcia, mąż.

⁶¹ Są to odpowiedzi opisujące emocje, jakie łączą respondenta nie z pojedynczą osobą, ale najczęściej ze wszystkimi użytkownikami przestrzeni miasta, na przykład: *miłe, ciepłe, halaśliwe, uczynne*.

⁶² Najczęściej odpowiedzi były pomijane (przez autora badania), gdy nie można było ich odczytać, były niezrozumiałe lub nie dotyczyły danego zagadnienia. Taki podział został przyjęty przy wszystkich analizowanych pytaniach.

⁶³ Najczęściej tymi osobami byli ludzie zarządzający daną jednostką terytorialną (w czasach obecnych lub historycznych).

otoczenia respondenta. Wśród uczniów, którzy wzięli udział w badaniu, 82% odpowiedziało na tę część pierwszego pytania. Najczęstszą odpowiedzią było skojarzenie z postaciami rzeczywistymi (a szczególnie z osobami reprezentującymi władze miejskie) oraz relacjami społecznymi. W grupie seniorów 71% osób udzieliło odpowiedzi na to pytanie. Najczęstszym wskazaniem były postacie rzeczywiste (osoby z władz miejskich oraz „patrioci lokalni”⁶⁴).

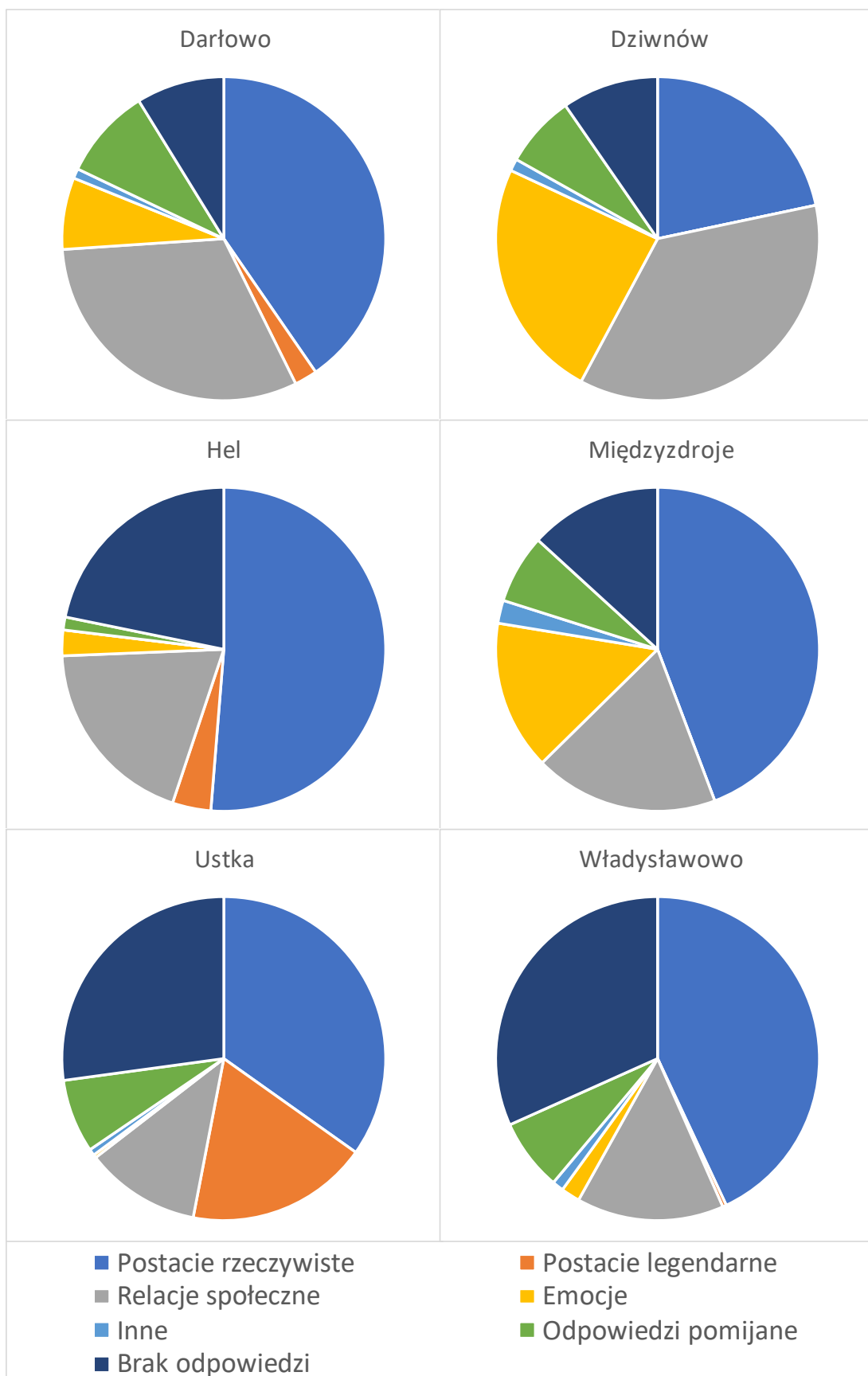
W każdym mieście zupełnie inaczej rozkładają się odpowiedzi na pierwszą część pytania (Ryc. 36). Najwięcej ankietowanych nie udzieliło odpowiedzi we Władysławowie, Ustce i Helu (odpowiednio 32%, 27% i 22%). W pozostałych miastach było to 9–13%. W prawie każdym mieście (oprócz Dziwnowa) najczęstszym wskazaniem (dominantą) łączącym pierwszą myśl o mieście z osobą były postacie rzeczywiste (w Dziwnowie częściej wskazywano osoby powiązane z relacjami społecznymi). W tej grupie odpowiedzi najpopularniejszym wskazaniem były osoby należące do władz miasta (w: Darłowie – 63% wskazań, w Międzyzdrojach – prawie połowa zaznaczeń, w Ustce – 42% wskazań). Zupełnie inaczej respondenci odpowiadali w Helu i Władysławowie. W pierwszej miejscowości najczęściej wskazywani byli „patrioci lokalni” oraz inni i dopiero w następnej kolejności osoby z władz miejskich. We Władysławowie najczęściej przywoływaną postacią był gen. Józef Haller, który jest historycznie związany z tym miastem.

Drugą najczęstszą odpowiedzią były relacje społeczne (w: Darłowie – 33%, Helu – 19%, Międzyzdrojach – 19%, Władysławowie – 15% wszystkich prac) (Ryc. 36). W Ustce była to postać legendarna (18% wszystkich map), czyli Syrenka Ustecka. W Dziwnowie drugim wskazaniem były emocje związane z różnymi osobami użytkującymi przestrzeń (24% wykonanych szkiców).

Trzecia najpopularniejsza odpowiedź w połowie miast nie ma już takiego znaczenia jak poprzednie (w Darłowie, Helu i Władysławowie dotyczyła od 2% do 7% odpowiedzi) (Ryc. 36). Natomiast w Dziwnowie na trzecim miejscu wskazano postacie rzeczywiste⁶⁵ (prawie 1/4 ankiet), w Międzyzdrojach emocje związane z użytkownikami przestrzeni (15% kwestionariuszy), a w Ustce relacje społeczne, czyli osoby najbliższe respondentowi (12% odpowiedzi).

⁶⁴ Są to osoby znane lokalnie, których działalność miała wpływ na mieszkańców miasta.

⁶⁵ Są to osoby, które wykonują różne zawody związane z morskim charakterem jednostki, na przykład rybacy, osoby pracujące na jednostkach pływających.

Ryc. 36. Struktura odpowiedzi na pierwszą część pierwszego pytania ankietowego

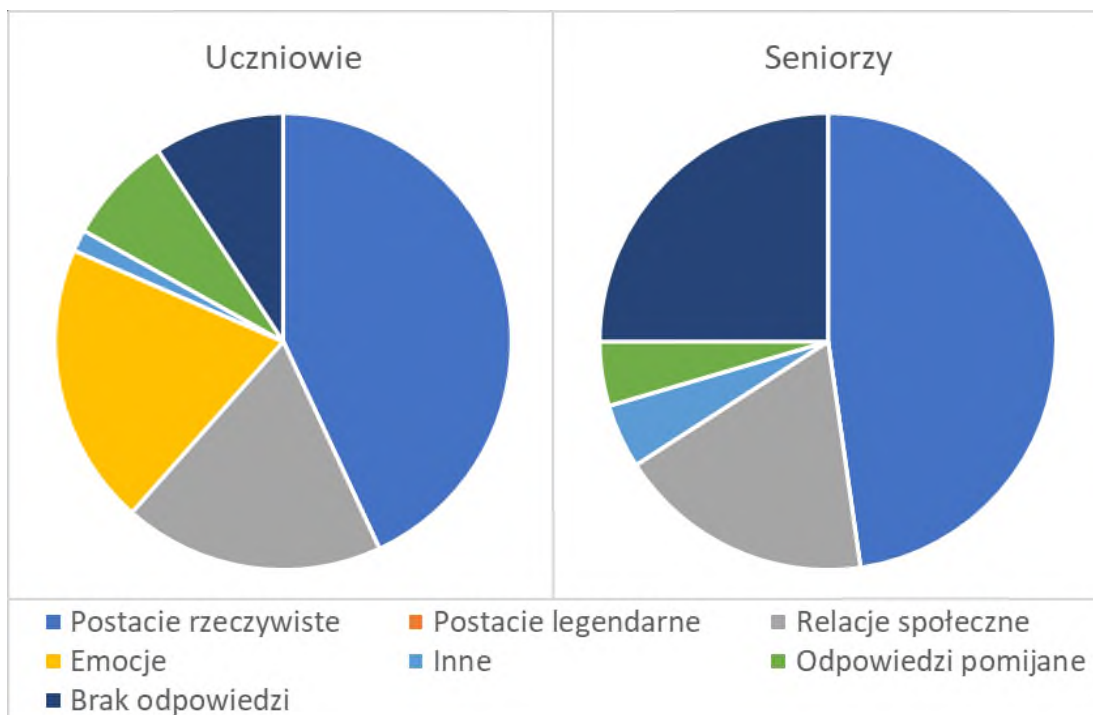
Źródło: opracowanie własne.

Struktura odpowiedzi na początkową część pierwszego pytania w Darłowie jest podobna wśród uczniów i seniorów. Jediną różnicą jest to, że prawie 1/3 seniorów ominęła odpowiedź na pytanie, zostawiając tu puste pole. Historyczną postacią związaną z miastem jest król Eryk Pomorski (władca państw skandynawskich), który pojawił się jedynie w 4% prac. W opinii autora taka historycznie ważna postać powinna pojawić się w większej liczbie uzupełnionych ankiet.

Odpowiadający seniorzy w Dziwnowie najczęściej wskazywali postaci rzeczywiste (zarówno grupy zawodowe, jak i władze miejskie), natomiast uczniowie podawali osoby związane z relacjami społecznymi. Struktura pozostałych odpowiedzi jest podobna w obydwu grupach. W tym mieście brak jest powszechnie znanych osób utożsamianych z tą jednostką osadniczą.

Na podstawie danych zebranych w Helu można stwierdzić, że struktura odpowiedzi na to pytanie jest zbliżona wśród uczniów oraz dorosłych respondentów. Zauważalną różnicą jest wybór postaci rzeczywistych. Uczniowie zaznaczali w zbliżonej ilości zarówno grupy zawodowe, „patriotów lokalnych” czy władze miejskie, natomiast u seniorów dominowali jedynie „patrioci lokalni” (na przykład Włodzimierz Steyer – dowódca Rejonu Umocnionego Helu w czasie wojny lub Augustyn Necel – pisarz i twórca kaszubskiego pochodzenia). Na podstawie uzyskanych wyników można wnosić, że osoby starsze – najczęściej wywodzące się z historycznych Kaszub – większą wagę przykładają do postaci historycznych, ważnych dla rozwoju regionalnego, oraz własnej tożsamości regionalnej aniżeli osoby młodsze. Na podstawie współczynnika C-Pearsona skorygowanego można przyjąć, że istnieje istotna zależność pomiędzy odpowiedzią na to pytanie i odpowiedzią na drugą część pytania pierwszego. Elementem łączącym obydwie wskazania jest opis emocji związanych zarówno z osobami, jak i elementami przyrody (0,81).

Przy pomocy wartości dominanty można określić, że w Międzyzdrojach zdecydowanie więcej uczniów (aniżeli seniorów) wpisało osoby związane z bliskimi relacjami społecznymi oraz zaznaczyło turystów, których autor zakwalifikował jako postaci rzeczywiste. Wśród seniorów 1/4 nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie (w porównaniu do 9% uczniów) (Ryc. 37). Pozostała struktura odpowiedzi jest zbliżona w obydwu grupach. Jako dodatkowe lokalne wydzielenie autor badania dodał osoby związane z Festiwalem Gwiazd, które mają w mieście liczne pomniki oraz odbicia dłoni na promenadzie, jednak żaden respondent nie udzielił takiej odpowiedzi na to pytanie.

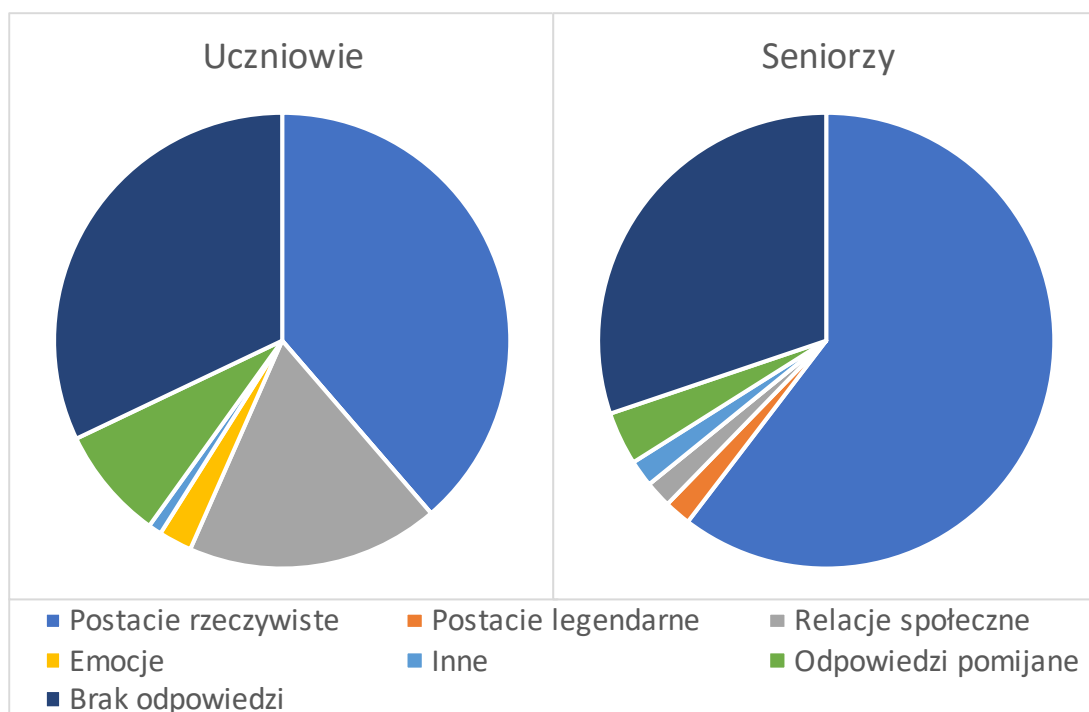

Ryc. 37. Struktura odpowiedzi na pierwszą część pierwszego pytania w Międzyzdrojach
 Źródło: opracowanie własne.

Wartość mediany wskazuje, że ponad połowa (aż 52%) respondentów-seniorów w Ustce nie wpisała odpowiedzi na to pytanie. Może być to spowodowane tym, że żadna osoba im się nie kojarzy z tym miastem. Wśród uczniów nie istnieje żadna wyraźnie dominująca grupa odpowiedzi, wszystkie mają zbliżone wartości. W grupie seniorów odpowiedzi najczęściej dotyczyły postaci rzeczywistych. Lokalnym wydzieleniem jest Syrenka Ustecka, która została wspomniana w blisko 1/4 ankiet uczniów, przy czym żaden senior nie wskazał tej postaci legendarnej, odpowiadając na to na pytanie. Tak duża różnica daje podstawę do sądenia, że prowadzona w szkołach edukacja o regionie jest przyswajana przez uczniów i potrafią z niej korzystać. Innym stworzonym przez autora wydzieleniem w strukturze odpowiedzi jest postać Ireny Kwiatkowskiej, która chętnie odwiedzała tę miejscowość i ma w niej swój pamiątkowy pomnik. Jednak ta postać została wskazana tylko kilkakrotnie przez uczniów i nie miała większego znaczenia w strukturze odpowiedzi.

W obydwu grupach przebadanych we Władysławowie najczęściej wymienianą osobą związaną z miastem jest gen. Józef Haller. Wśród uczniów częstym wskazaniem były osoby, z którymi respondenci mają bliskie relacje. Zarówno wśród uczniów, jak i seniorów niemal 1/3 wypełnionych ankiet nie zawierała odpowiedzi na to pytanie (Ryc. 38). Prawie jednogłośnie określenie osoby gen. Hallera jako związanej z Władysławowem daje podstawę, by sądzić, że również w tym mieście edukacja o regionie jest prowadzona na odpowiednim poziomie

edukacyjnym. Na podstawie współczynnika C-Pearsona skorygowanego można wnosić, że istnieje istotna zależność pomiędzy wskazywaniem postaci rzeczywistej a wpisaniem obiektów związanych z turystką w trzeciej części pytania pierwszego (0,73).

Ryc. 38. Struktura odpowiedzi na pierwszą część pierwszego pytania we Władysławowie
Źródło: opracowanie własne.

Druga część pytania dotyczyła pierwszego skojarzenia z miastem i środowiskiem przyrodniczym. Przez autora zostało utworzonych osiem podstawowych „koszyków z odpowiedziami”, a były to: tereny zielone, emocje⁶⁶, plaża, ukształtowanie⁶⁷, morze, inne, odpowiedzi pomijane, brak odpowiedzi. Dominantą było podawanie odpowiedzi na tę część pierwszego pytania. Została ona udzielona przez 88% respondentów spośród 1200 osób (było to 90% uczniów i 81% seniorów⁶⁸). Najczęstsza odpowiedź dotyczyła terenów zielonych (wskazanych przez 61% wszystkich ankietowanych), a dokładniej była to odpowiedź bez wskazań przestrzennych⁶⁹ oraz park miejski (odpowiednio 38% i 30% spośród zaznaczeń terenów zielonych). Wśród uczniów dominującą grupą odpowiedzi były tereny zielone (a w

⁶⁶ Są to odpowiedzi opisujące emocje i wrażenia, jakie łączą respondenta ze środowiskiem przyrodniczym, na przykład: *ładna, piękna, zadbane, ciekawa, interesująca*.

⁶⁷ Odpowiedzi zawarte w tej grupie dotyczyły nadmorskich charakterystycznych form ukształtowania, takich jak wydmy czy wybrzeża.

⁶⁸ Na podstawie współczynnika C-Pearsona skorygowanego można wnosić, że istnieje istotna zależność pomiędzy brakiem odpowiedzi na to skojarzenie oraz brakiem odpowiedzi na trzecie zagadnienie w pierwszym pytaniu (0,74).

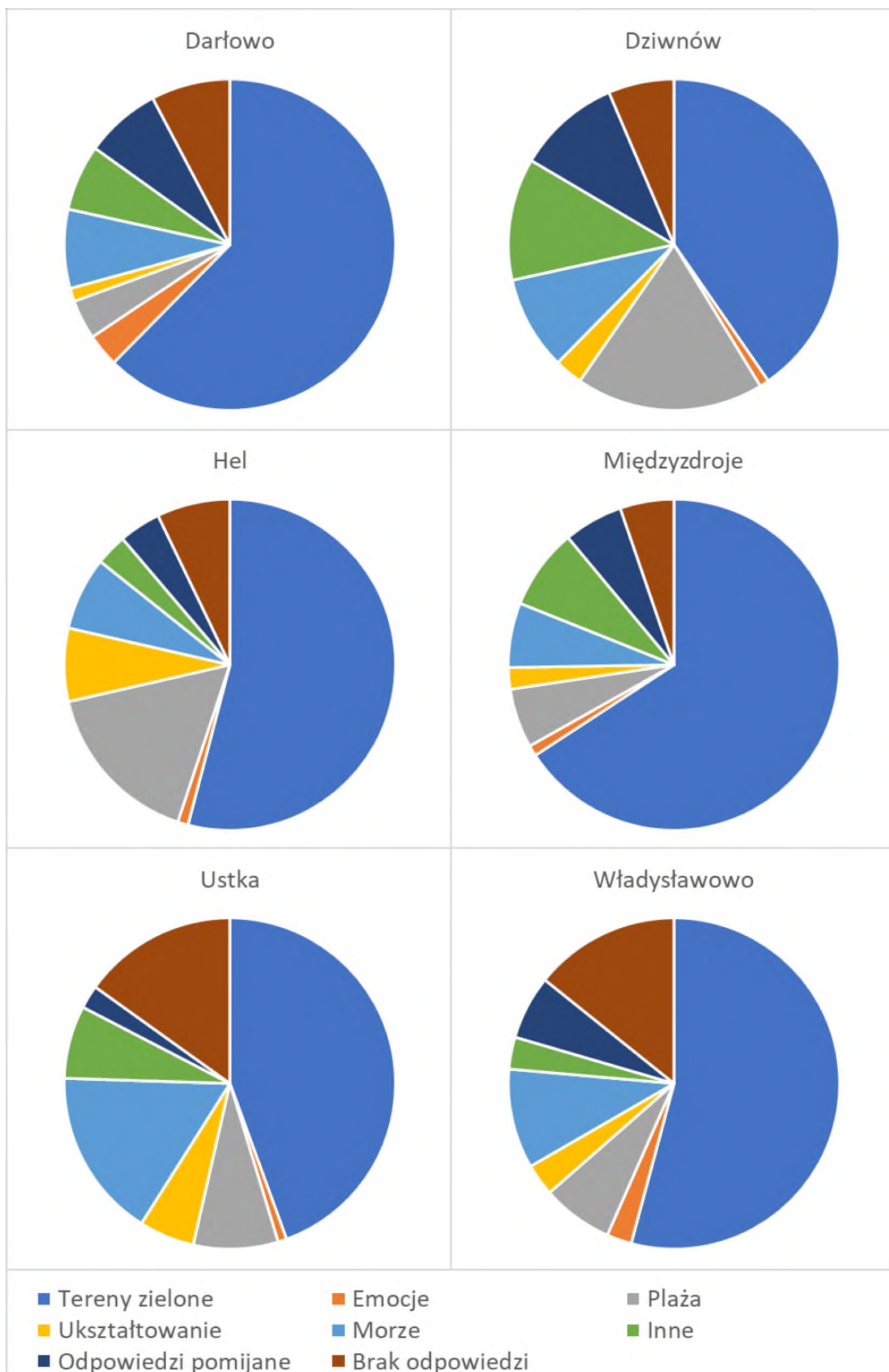
⁶⁹ Są to odpowiedzi zawierające ogólne wyrażenia przyrodnicze, na przykład: *drzewo, krzew, trawa*.

szczególności odpowiedzi bez wskazań przestrzennych, obejmujące prawie połowę zaznaczeń – 42%). Pośród seniorów dominowała ta sama grupa odpowiedzi, czyli tereny zielone (ponad połowa ankiet wypełnionych przez dorosłych), jednak najczęstszym wskazaniem był park miejski (40% zaznaczeń w tej grupie) oraz obszary chronione (23% wskazań w tym „koszyku”).

Struktura odpowiedzi na tę część pytania jest zbliżona w każdym mieście. Najczęściej pojawiającą się grupą odpowiedzi (we wszystkich jednostkach osadniczych) były tereny zielone. Najwięcej tego typu wskazań było w Międzyzdrojach (73%), Helu (68%) i Darłowie (66%). Natomiast najmniej w Ustce (50%), Dziwnowie (53%) i Władysławowie (59%) (Ryc. 39).

Druga najczęściej występująca odpowiedź to morze (w Darłowie – 8%, Międzyzdrojach – 7%, Ustce – 19%, Władysławowie – 11% wszystkich odpowiedzi) oraz plaża (w Dziwnowie – 24%, Helu – 21% wszystkich ankiet). Obie te odpowiedzi podkreślają nadmorski charakter każdej z analizowanych miejscowości, uwypuklając ich tożsamość regionalną (Ryc. 39).

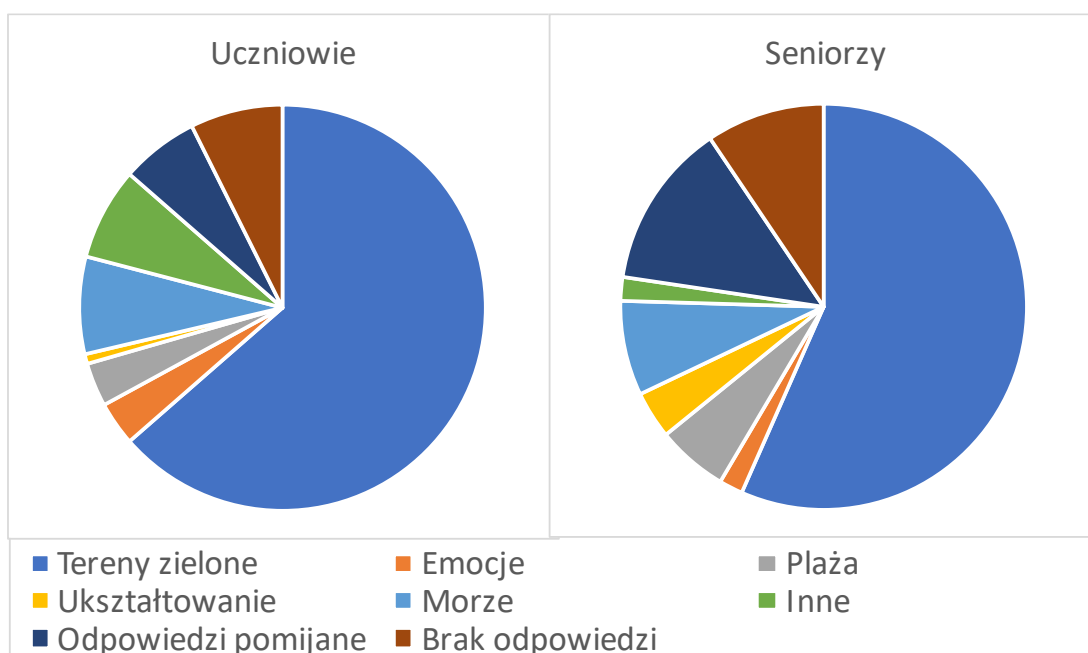
Trzecia grupa najczęściej podawanych odpowiedzi nie ma już takiego znaczenia w strukturze zebranych wyników (w każdym mieście jest to kilka punktów procentowych).

Ryc. 39. Struktura odpowiedzi na drugą część pierwszego pytania ankietowego

Źródło: opracowanie własne.

Ankietowani w Darłowie wśród najczęściej wskazywanych terenów zielonych podawali parki miejskie (prawie połowa wskazań w tej grupie) oraz odpowiedzi bez wskazań przestrzennych (44% zaznaczeń w tej grupie). Te pierwsze są rozumiane jako tereny spacerowo-wypoczynkowe miasta (jest to: park Inkula, park Darłówko, park Króla Eryka i park na Wyspie Łososiowej), które poprzez procesy rewitalizujące zostały odnowione i przygotowane dla użytkowników przestrzeni. Seniorzy, którzy odpowiedzieli na to pytanie kwestionariusza, najczęściej wśród terenów zieleni przywoływali parki miejskie (90% wskazań); jest to również dominanta. Uczniowie natomiast najczęściej w kontekście terenów zielonych podawali pojedyncze słowa bez dokładnych wskazań przestrzennych (ponad połowa odpowiedzi) oraz parki miejskie (41% odpowiedzi) (Ryc. 40). Udział pozostałych odpowiedzi (wśród seniorów i młodzieży szkolnej) w tym mieście nie ma znaczenia w strukturze wyników. Wskazywano różne parki położone w mieście jako elementy środowiska przyrodniczego, które w pierwszej kolejności kojarzą się miastem. Może to być spowodowane tym, że respondenci są aktywnymi uczestnikami tych obszarów i chętnie korzystają z ich przestrzeni.

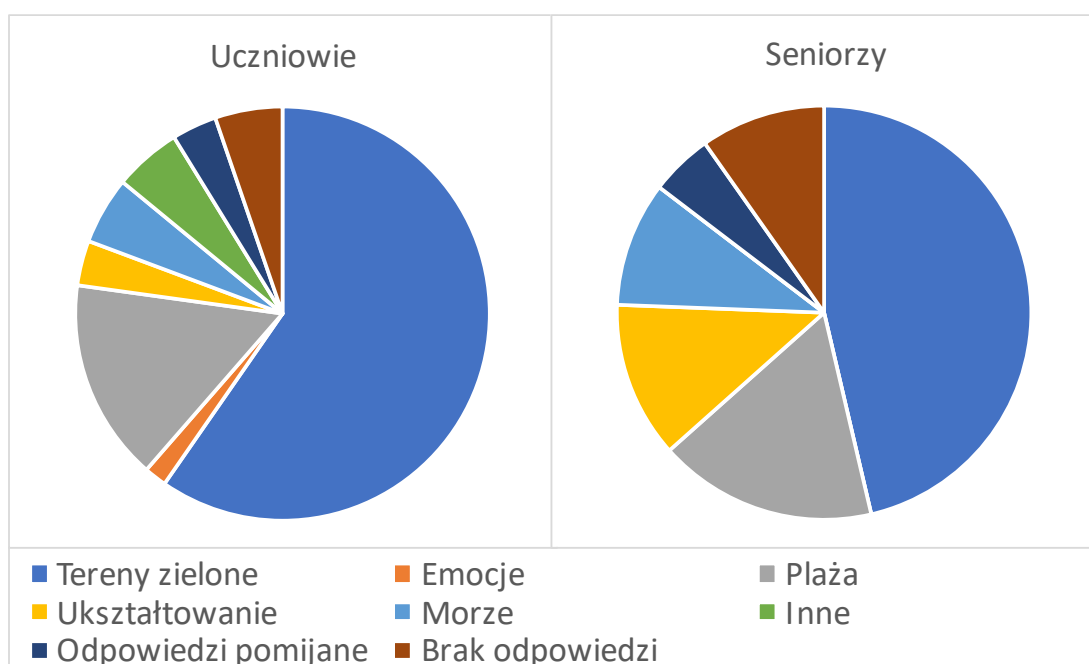
Ryc. 40. Struktura odpowiedzi na drugą część pierwszego pytania ankietowego w Darłowie

Źródło: opracowanie własne.

Wśród badanych w Dziwnowie najczęstszym wskazaniem były tereny zielone (a dokładniej obydwie parki miejskie i odpowiedź bez wskazań przestrzennych), natomiast drugą najczęściej podawaną odpowiedzią były plaża i morze (24% i 12% wszystkich kwestionariuszy) zarówno wśród uczniów, jak i seniorów. Obydwie grupy badanych często

jako teren zielony, który kojarzy się z miastem, podawały park miejski, czyli centralnie położony w mieście obszar spacerowo-wypoczynkowy, dawniej pełniący funkcję parku Zdrojowego, oraz park Miejski w Dziwnowie Dolnym, tuż obok granicy jednostki miejskiej.

Ponad połowa respondentów (co prezentuje wartość mediany) w Helu (dokładnie 68% badanych) wskazała tereny zielone (a dokładniej lasy) jako te elementy przyrody, które kojarzą się z miastem. Biorąc pod uwagę dominującą formę użytkowania przestrzeni, jaką na obszarze miasta są tereny leśne i zadrzewione, można było wnioskować, że te obszary zostaną wskazane jako pierwsze przyrodnicze skojarzenie z miastem (poprzez bliskie położenie terenów zabudowanych mogą stanowić obszar destynacji wypoczynkowej mieszkańców). Seniorzy biorący udział w ankietowaniu zdecydowanie chętniej wpisywali plażę, morze oraz lokalne formy ukształtowania powierzchni w postaci wydm aniżeli uczniowie. W obydwu grupach rzadko pojawiały się przymiotniki o zabarwieniu emocjonalnym, które wskazywałyby na elementy przyrody (Ryc. 41).

Ryc. 41. Struktura odpowiedzi na drugą część pierwszego pytania ankietowego w Helu

Źródło: opracowanie własne.

Położenie Międzyzdrojów w pobliżu Wolińskiego Parku Narodowego spowodowało, że ten obszar (zapisany w książce kodowej jako obszar chroniony) był wskazany przez ponad połowę respondentów, co można wnosić na podstawie mediany, jako teren zielony (58% wskazań uczniów oraz seniorów). Inną odpowiedzią, która jest ściśle powiązana z tym obszarem, jest las (1/5 wśród wskazań terenów zielonych). Pozostałe odpowiedzi (na przykład:

plaża, morze) nie miały większego znaczenia w strukturze wyników. Wśród seniorów oraz uczniów zauważalną różnicą jest zdecydowana dominacja obszaru chronionego (w stosunku do innych odpowiedzi) wśród dorosłych respondentów. Można również zauważyć niski udział w strukturze odpowiedzi terenów zielonych „parku miejskiego”, a dokładniej parku Zdrojowego im. Fryderyka Chopina, który został podany jedynie w kilku ankietach wypełnionych przez uczniów.

Pytanie to zostało pominięte przez 17% uczestników badania w Ustce. Dominującymi odpowiedziami były tereny zielone (połowa uzyskanych ankiet), jednak najczęściej pojawiały się odpowiedzi bez wskazań przestrzennych lub ogólne sformułowanie „las” (widoczne na 42% i 37% wskazań terenów zielonych). Innym częstym wskazaniem było morze, odnotowane na 19% wypełnionych kwestionariuszy. Aż 43% seniorów nie udzieliło w ogóle odpowiedzi na to pytanie. W tej grupie respondentów brak jest wysoce dominującej kategorii odpowiedzi (w stosunku do innych miast), ponieważ tereny zielone zostały wpisane na blisko 1/3 ankiet, morze w 24% przypadków, a plaża czy formy ukształtowania powierzchni znalazły się w 17% i 15% kwestionariuszy. Uczniowie, wskazując dominujące tereny zielone (wśród wszystkich odpowiedzi), podawali elementy przyrodnicze bez dokładnych wskazań przestrzennych oraz „las”. Często też wspominali plażę (18% wszystkich kwestionariuszy). Ustka jako jednostka osadnicza nie posiada w swoim obrębie charakterystycznych terenów zielonych/leśnych (takich jak Międzyzdroje czy Hel), przez co odpowiedzi udzielane przez respondentów były bardzo ogólnikowe.

Wśród odpowiedzi udzielonych przez ankietowanych mieszkańców Władysławowa, które dotyczyły najczęściej podawanych terenów zielonych, można wyróżnić odpowiedzi bez wskazań przestrzennych (40% terenów zielonych) oraz park miejski (ponad 1/3 wskazanych obszarów zielonych). Park Miejski im. Hieronima Derdowskiego został oddany do użytku publicznego (po renowacji) w połowie 2023 roku. Jest to miejsce, które może stanowić lokalną atrakcję dla mieszkańców oraz turystów. Seniorzy częściej przywoływali wyżej wymieniony park aniżeli uczniowie, ponieważ stanowi on jeden z niewielu obszarów rekreacyjno-spacerowych w mieście. Uczniowie częściej niż seniorzy przy tym pytaniu nie podawali dokładnych wskazań przestrzennych. Pozostałe grupy/koszyki odpowiedzi w obydwu grupach badawczych nie miały znaczenia w strukturze wyników.

Trzecia część pytania jest związana z pierwszą myślą/skojarzeniem dotyczącym miasta i architektury. Autor badania utworzył osiem podstawowych grup odpowiedzi. Są to: układy

urbanistyczne⁷⁰, obiekty użyteczności publicznej⁷¹, obiekty historyczne⁷², obiekty związane z turystyką⁷³, ciągi komunikacyjne⁷⁴, inne, odpowiedzi pomijane i brak odpowiedzi na zadane pytanie. Na przedostatnią część pierwszego pytania odpowiedzi udzieliło 84% ankietowanych (86% uczniów i 78% seniorów). Dominującymi grupami odpowiedzi są obiekty użyteczności publicznej oraz obiekty historyczne (odpowiednio 31% i 29% wypełnionych ankiet). Uczniowie⁷⁵ częściej wpisywali różne obiekty użyteczności publicznej aniżeli historyczne (34% do 26% wypełnionych kwestionariuszy). Natomiast seniorzy częściej wspominali obiekty historyczne niż użyteczności publicznej (23% i 21% ankiet)⁷⁶.

Najczęściej pojawiające się grupy odpowiedzi różnią się od siebie w poszczególnych analizowanych miastach. W Darłowie, Helu i Ustce (odpowiednio 49%, 62% i 31% wszystkich ankiet) dominantę stanowiły obiekty historyczne. We Władysławowie obiekty użyteczności publicznej (a dokładniej Urząd Miasta – Dom Rybaka) wskazano na 58% kwestionariuszy. W Dziwnowie, Międzyzdrojach dominowały „inne” odpowiedzi (51% i 33% kwestionariuszy), a dokładnie zbyt ogólne wskazania słowne (na przykład: „budynek”, „ulica”, „domy”) bez precyzyjnej lokalizacji przestrzennej (Ryc. 42).

Drugą najczęstszą odpowiedź na tę część pytania stanowiły: obiekty użyteczności publicznej (w Dziwnowie – 19%, Helu – 14%, Międzyzdrojach – 29%, Ustce – 28% wszystkich zebranych kwestionariuszy) oraz inne (w Darłowie – 22% i Władysławowie 13% wszystkich ankiet) (Ryc. 42).

Trzecia najpopularniejsza odpowiedź ma znaczenie w ogólnej liczbie odpowiedzi jedynie w: Darłowie (są to obiekty użyteczności publicznej – 19% kwestionariuszy), Dziwnowie (są to obiekty historyczne i związane z obsługą turystyczną – 13% ankiet) i Międzyzdrojach (są to obiekty związane z obsługą turystyczną – 19% wypełnionych kwestionariuszy) (Ryc. 42).

⁷⁰ Rozumiane przez autora badania jako większe obszary miasta (najczęściej zabytkowe, historyczne). Jest to na przykład Stare Miasto.

⁷¹ Są to miejsca, do których może się dostać każdy uczestnik przestrzeni miasta (zarządzane przez osoby z sektora prywatnego, jak i publicznego).

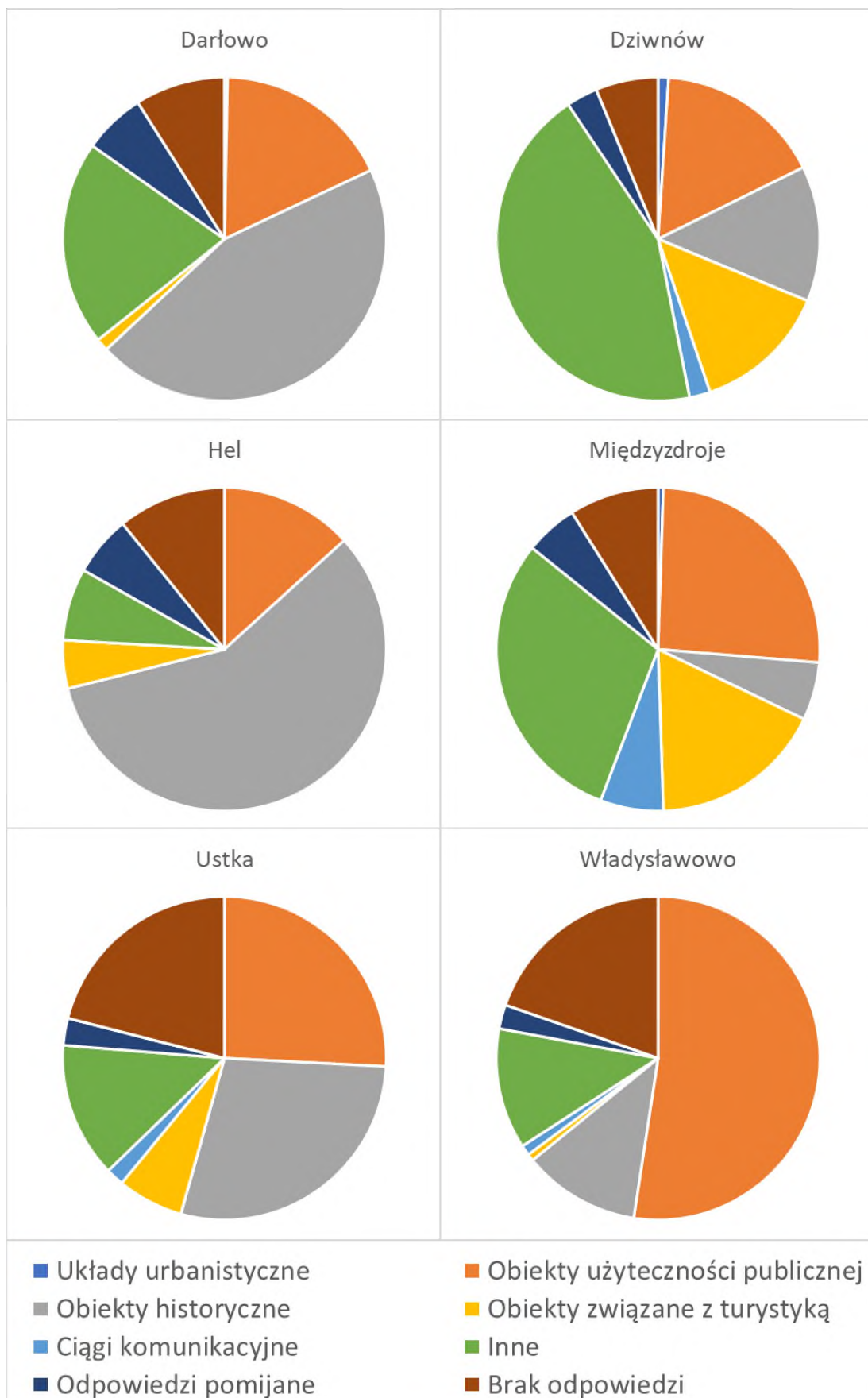
⁷² Są to najczęściej pojedyncze budynki (lub niewielkie grupy budynków), które posiadają wartość historyczną (często mają status zabytku).

⁷³ W rozumieniu autora są to miejsca (budynki) noclegowe (na przykład hotele, apartamenty, pensjonaty) wraz z infrastrukturą towarzyszącą (na przykład restauracją, kawiarnią).

⁷⁴ Są to główne miejsca spacerowe (z mocno rozwiniętym sektorem usług) położone w niedalekiej odległości od morza, często stanowiące „wizytówkę” i atrakcję danej jednostki osadniczej.

⁷⁵ Trudnością dla respondentów z młodszych klas okazywało się czasem zrozumienie słowa „architektura”. Jednak po jak najprostszym wyjaśnieniu i zdefiniowaniu (przez prowadzącego badania) tego terminu czytelność polecenia nikomu już nie sprawiała problemu.

⁷⁶ Na podstawie współczynnika C-Pearsona skorygowanego można wnosić, że istnieje istotna zależność pomiędzy wpisaniem jako odpowiedź do tego pytania obiektu historycznego a podaniem przy trzecim pytaniu jakiegoś obiektu sportowo-rekreacyjnego (0,70).

Ryc. 42. Struktura odpowiedzi na trzecią część pierwszego pytania ankietowego

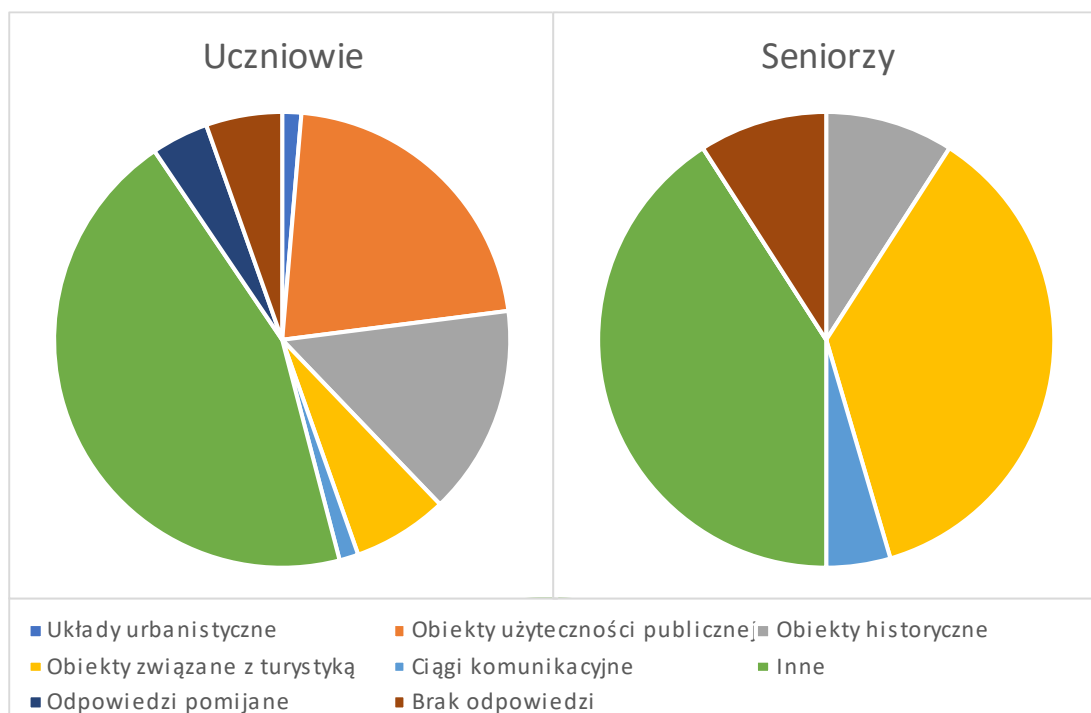
Źródło: opracowanie własne.

Najpopularniejszym wskazaniem w Darłowie były obiekty historyczne (wspomniane w przypadku 49% prac). Najczęściej w tej grupie pojawiał się Zamek Książąt Pomorskich (ponad połowa ankiet), obiekty sakralne⁷⁷ (19% kwestionariuszy) i obiekty punktowe⁷⁸ (10% ankiet). Prawie 1/4 (22%) wszystkich odpowiedzi zawierała słowa ogólnie określające elementy zabudowy, a 19% dotyczyło budynków użyteczności publicznej (najczęściej był to budynek urzędu miasta, który jest jednocześnie obiektem historycznym). Natomiast nikt nie zaznaczył głównych ciągów komunikacyjnych zlokalizowanych w tej jednostce osadniczej. Wśród ankietowanych uczniów oraz seniorów dominowały w odpowiedziach obiekty historyczne. Uczniowie częściej zaznaczali obiekty użyteczności publicznej (23% ankiet) niż seniorzy (2% ankiet), a także częściej wpisywali słowa ogólnie opisujące zabudowę (1/4 wypełnionych kwestionariuszy) aniżeli osoby dorosłe (8% ankiet). Na podstawie uzyskanych odpowiedzi można sądzić, że historyczna zabudowa miasta jest zauważana i doceniana przez respondentów. Niewiele miast położonych nad morzem posiada tyle obiektów zabytkowych co Darłowo. Dobry stan ich zachowania jest zasługą przeprowadzanych renowacji i remontów, które dodatkowo zwiększają potencjał turystyczny tego miasta.

Kolejnym analizowanym miastem jest Dziwnów. Wśród seniorów oraz uczniów dominującą odpowiedzią były hasła zawierające ogólne określenia budynków oraz inne wskazania (Ryc. 43). Dla uczniów pozostałymi obiektami architektonicznymi, które kojarzą im się z miastem, są budynki użyteczności publicznej (dla 26% respondentów), najczęściej była to szkoła oraz obiekty usługowe, a także obiekty historyczne (wpisane przez 18% ankietowanych), czyli most zwodzony im. WOŚP (91% ankiet w tej grupie odpowiedzi). Seniorzy równie często jak ogólne hasła wskazywali również obiekty związane z turystyką (38% odpowiedzi ankietowych). Pozostałe odpowiedzi seniorów nie miały znaczenia w strukturze wyników. Brak znanych albo charakterystycznych obiektów architektonicznych może sprawiać, że z daną jednostką nie łączą się żadne wyobrażenia ułatwiające utożsamianie się użytkowników z przestrzenią. Może to utrudniać percepcję miasta, zwłaszcza wśród osób przyjezdnych i turystów, którzy odnajdując się w przestrzeni, muszą się „uczyć” jej od nowa.

⁷⁷ Jest to: kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, kościół pw. św. Gertrudy, kościół pw. św. Jerzego, kościół pw. św. Maksymiliana Marii Kolbego.

⁷⁸ Jest to fontanna-pomnik Rybaka.

Ryc. 43. Struktura odpowiedzi na trzecią część pierwszego pytania ankietowego w Dziwnowie
 Źródło: opracowanie własne.

Najczęstszą grupą odpowiedzi w Helu były obiekty historyczne, wpisane przez 62% ankietowanych. Wśród dominujących wskazań w tej grupie pojawiło się muzeum⁷⁹, a także obiekty mieszkalne, czyli zabytkowe budynki mieszkalne przy ul. Wiejskiej (zaznaczone na 38% i 27% ankiet z wpisanymi obiektami historycznymi). Na to pytanie odpowiedziało 94% osób w podeszłym wieku. Zdecydowana większość seniorów (87%) wskazała jako pierwsze skojarzenie obiekty historyczne (obiekty mieszkalne oraz muzeum). Uczniowie najczęściej podawali obiekty z dwóch grup - obiekty historyczne i użyteczności publicznej (odpowiednio 45% i 23% ankiet). W pierwszej grupie brak jest dominującego elementu architektonicznego (podobne wskazania mają obiekty mieszkalne, punktowe oraz muzeum). W ramach drugiej pojawiły się szkoła oraz obiekty usługowe. Historia omawianego miasta jest bardzo burzliwa, czego dowodem są liczne pozostałości architektoniczne po II wojnie światowej (takie jak bunkry, stanowiska artyleryjskie czy strzelnicze) oraz historyczna zabudowa położona przy ul. Wiejskiej. Odpowiedzi ankietowe ukazały, że obydwa te elementy przestrzenne są zakorzenione w świadomości mieszkańców. Kolejnym podjętym działaniem mogłoby być poszerzanie zasobu wiadomości na temat tych obiektów wśród mieszkańców oraz osób przyjezdnych, które chciałyby uzyskać więcej informacji na temat tej jednostki osadniczej.

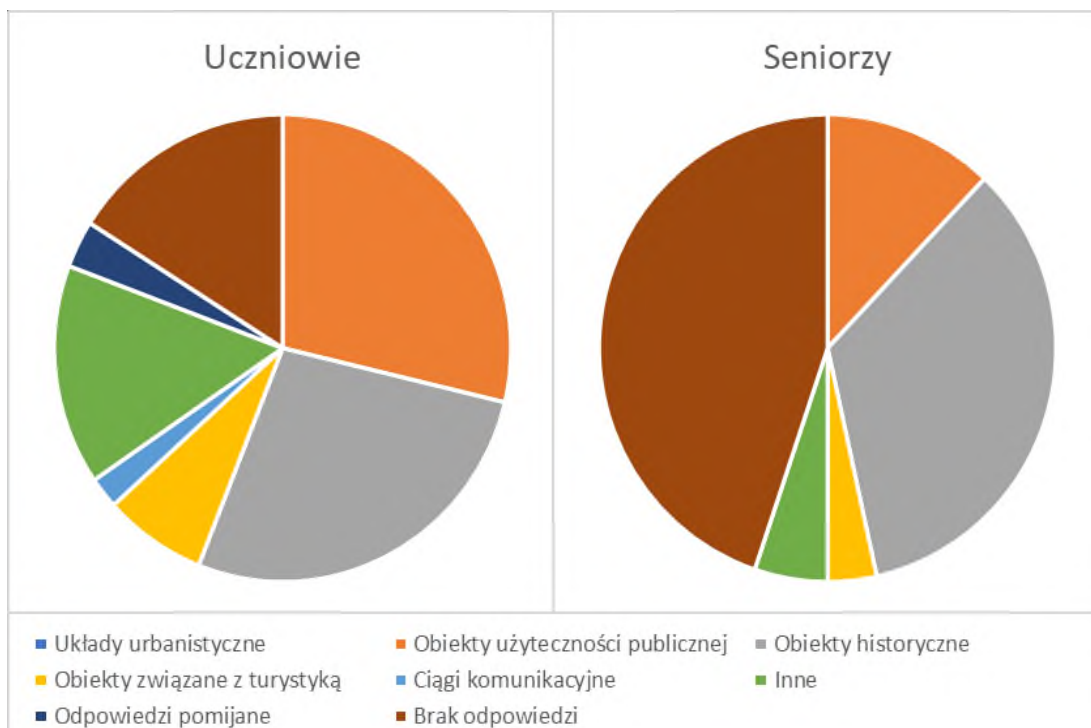
⁷⁹ Są to: Muzeum Obrony Wybrzeża, Muzeum Helu, Muzeum Rybołówstwa i Muzeum „Czeczek Kaszubska”.

Wśród badanych mieszkańców Międzyzdrojów najpopularniejszą odpowiedź na to pytanie stanowiły hasła zawierające ogólne określenia budowli architektonicznych. Drugim najczęstszym wyborem były obiekty użyteczności publicznej (blisko 1/3 kwestionariuszy), a dokładniej molo oraz Międzynarodowy Dom Kultury (41% i 31% ankiet z wpisanymi obiektami użyteczności publicznej). Na podstawie ankiet zebranych od uczniów nie da się wyróżnić żadnej grupy wskazań, która mocno dominowałaby nad innymi. Najczęściej pojawiały się ogólnie hasła opisujące budowle (34% prac), obiekty użyteczności publicznej (28% wskazań, w tym głównie molo, Międzynarodowy Dom Kultury i obiekty usługowe), a także obiekty związane z turystyką (prawie 1/4 ankiet). Wśród seniorów odpowiedzi na to pytanie (i ich udział procentowy) są zbliżone do tych udzielonych przez uczniów. Warto zauważyć, że żaden respondent nie wspomniał o dwóch interesujących miejscach (z perspektywy edukacji ekologicznej) dla mieszkańców i turystów, które w opinii badającego stanowią lokalne atrakcje, czyli o Pokazowej Zagrodzie Żubrów oraz Muzeum Wolińskiego Parku Narodowego. Mała świadomość tych miejsc w wyobrażeniach mieszkańców może być spowodowana niewielkim udziałem Wolińskiego Parku Narodowego w różnych działaniach miejskich i promocyjnych w regionie.

Na tę część pytania w Ustce nie odpowiedziała aż blisko 1/4 badanych. Prawie połowa (48%) ankietowanych seniorów i 17% uczniów zostawiło to miejsce bez odpowiedzi. Najczęściej wskazywano obiekty historyczne i użyteczności publicznej (Ryc. 44). W pierwszej z tych grup dominowały: latarnia morska, obiekty sakralne⁸⁰ i obiekty punktowe⁸¹ (odpowiednio 36%, 26% i 11% wskazań w tej kategorii). W drugiej z nich najczęściej podawano: most obrotowy (kładka dla pieszych – 28% ankiet w tej grupie), obiekty usługowe (17% kwestionariuszy w tej grupie) oraz szkołę, Urząd Miasta i Dom Kultury (13–14% ankiet w tej grupie). Seniorzy częściej w swoich odpowiedziach uwzględniali obiekty historyczne aniżeli obiekty użyteczności publicznej. Natomiast wśród uczniów ten stosunek liczby ankiet plasuje się na podobnym poziomie około 1/3 wszystkich kwestionariuszy. Młodzież szkolna najczęściej wpisywała dwa obiekty, które dominują w każdej z tych grup, a były to latarnia morska oraz most obrotowy. Podsumowując tę część pierwszego pytania, można stwierdzić, że Ustka jest miejscem z dużym potencjałem, jednak spora liczba ankiet, w których pominięto to pytanie daje podstawę, by zadać pytanie, czy prowadzone działania promujące wśród mieszkańców do nich docierają i czy są oni świadomi przestrzeni, w której żyją.

⁸⁰ Są to wszystkie czynne kościoły rzymskokatolickie oraz zachowane ruiny kościoła pw. św. Jana Chrzciciela i św. Mikołaja

⁸¹ Są to pomniki (na przykład Syrenki Usteckiej) i fontanny (na przykład przy ulicy Marynarki Polskiej) położone w mieście.

Ryc. 44. Struktura odpowiedzi na trzecią część pierwszego pytania ankietowego w Ustce

Źródło: opracowanie własne.

Znaczna liczba respondentów (blisko 1/5 badanych) z Władysławowa nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie (podobnie jak w Ustce). Najczęściej wskazywanym miejscem w dominującej grupie obiektów użyteczności publicznej okazał się budynek urzędu miasta – Dom Rybaka (84% wskazań w tej grupie). Warte podkreślenia jest wymienienie kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny oraz Hallerówki⁸² w drugiej najliczniejszej grupie obiektów historycznych (13% kwestionariuszy). Struktura odpowiedzi jest zbliżona wśród uczniów oraz seniorów. W obydwu grupach zdecydowanie dominującym obiektem jest budynek urzędu miasta. Władysławowo to jedno z najmłodszych badanych miast, z krótką historią wspólnoty miejskiej. Zbudowanie w poprzednim stuleciu Domu Rybaka sprawiło, że miasto zyskało punkt orientacyjny, który jest bardzo charakterystyczny w stosunku do okolicznej zabudowy i (w opinii mieszkańców) stanowi najbardziej rozpoznawalny atrybut miasta. Może to być również punkt odniesienia dla procesów percepcyjnych użytkowników przestrzeni oraz promocji miejsca w ramach działań marketingowych miasta.

⁸² Jest to zabytkowa willa, która należała do gen. Józefa Hallera. Obecnie znajduje się tam oddział Muzeum Ziemi Puckiej im. Floriana Ceynowy.

Ostatnie zagadnienie poruszone w pierwszym pytaniu dotyczyło sloganu⁸³ (użyte wyrazy synonimiczne to: hasło, zdanie, słowo, wyrażenie) związanego z badanym miastem. Na podstawie ankiet zostały utworzone cztery grupy odpowiedzi: hasła pozorne⁸⁴, hasła prawdziwe⁸⁵, inne, nieczytelne, brak odpowiedzi. To zagadnienie (wedle obserwacji autora badania) przysporzyło respondentom największych problemów, dlatego prawie połowa (41%) ankietowanych ominęła tę część pytania. Kolejną dużą grupę stanowią odpowiedzi pomijane przez autora badania (38% zebranych kwestionariuszy). Najczęstsze powody rezygnacji z brania tych odpowiedzi pod uwagę to: brak związków tematycznych z danym zagadnieniem, pojedyncze słowa bez związku z zadaniem pytaniem (na przykład opisujące przestrzeń, budynki czy elementy środowiska przyrodniczego) lub wyrażenia opisujące na przykład zachowania lub słowa wypowiedziane przez uczestników przestrzeni miast. Wśród zebranych odpowiedzi ankietowych na 12% kwestionariuszy znalazły się oficjalne slogany określone przez badaną jednostkę miejską, a w 6% prac wypisano hasła pozorne. Uczniowie częściej podawali hasła pomijane przez autora badania, natomiast seniorzy częściej ignorowali to zagadnienie. Seniorzy wykazali się większą kreatywnością niż młodzież szkolna, ponieważ 14% z nich wymyśliło hasła pozorne (w stosunku do 8% uczniów). Odpowiedzi zawierające hasła prawdziwe zostały podane przez 12% uczniów i 13% seniorów.

Wszystkie badane miasta posiadały w oficjalnie udostępnionych materiałach slogany służące wyróżnieniu jednostki oraz promocji. W Darłowie jest to „Darłowo – królewskie miasto”, w Dziwnowie – „Dziwnów – morze na okrągło”, w Helu – „Go Hel” i „Hel – początek Polski”, w Międzyzdrojach – „Międzyzdroje – miasto gwiazd”, w Ustce – „Ustka na fali” i we Władysławowie – „My trzymamy z Bogiem”, napisane w języku kaszubskim i widoczne w herbie miasta (choć bardzo rzadko używanym i promowanym).

Największy udział procentowy respondentów znających slogan miasta w stosunku do wszystkich badanych odnotowano w: Darłowie (23%), Ustce (15%), Helu (14%) i w Międzyzdrojach (10%) (Ryc. 45). W Dziwnowie nikt nie wpisał sloganu, natomiast we Władysławowie było to 2% ankietowanych (dwóch uczniów i dwóch seniorów). W tych dwóch miastach odnotowano największy udział (w strukturze odpowiedzi) haseł pozornych, które

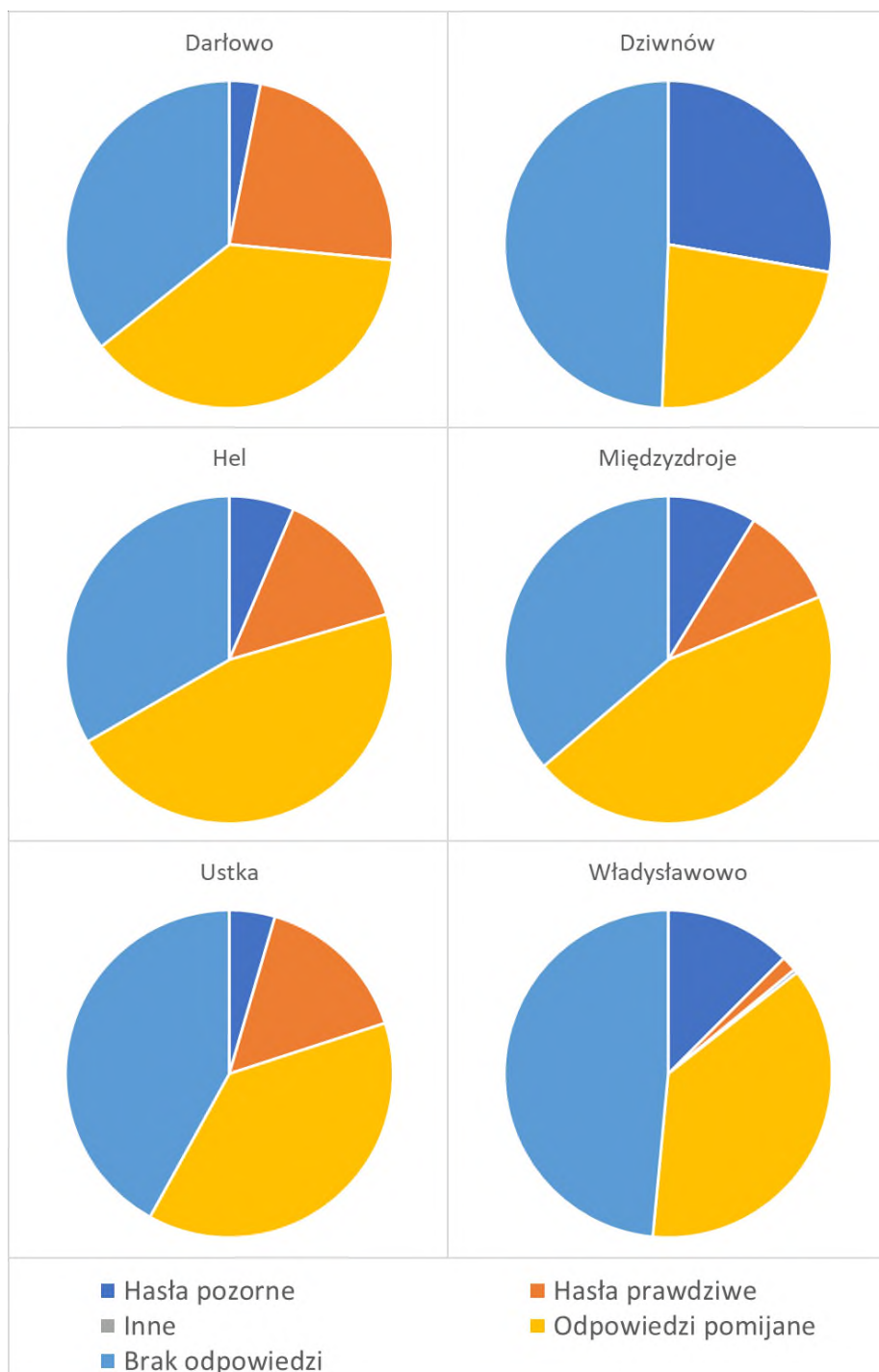
⁸³ Najważniejszym zadaniem sloganu jest skuteczne przekonanie ludzi do skorzystania z reklamowanej oferty. Aby wywołać korzystne wrażenie o produkcie, podkreślić jego zalety i nakłonić do zakupu, należy odpowiednio dobrać środki językowe. Można zatem przyjąć, że slogany są narzędziami językowymi, które dzięki takim cechom, jak skuteczność i zwięzłość, są w stanie spełnić zamierzoną funkcję, to jest nakłonić do podjęcia określonego działania. Podstawowym celem sloganu jest nakłonienie odbiorcy, przy pomocy szczególnej formy językowej, do dokonania określonego wyboru lub zachowania oraz ukierunkowanie jego świadomości (Jędrzejczak, 2014).

⁸⁴ Są to wyrażenia często spontanicznie utworzone przez respondentów, które udają slogany (promocyjne) związane z badanym miastem (na przykład: [nazwa miasta] pełne słońca, [nazwa miasta] bliskie morzu, nasze [nazwa miasta], [nazwa miasta] bliskie sercu, [nazwa miasta] królową kurortów).

⁸⁵ Są to oficjalne slogany miast, które wspomagają działania marketingowe w Polsce i za granicą.

stworzyli respondenci. Może to wynikać z niewystarczającej promocji oficjalnego sloganu wśród mieszkańców.

Więcej uczniów niż seniorów w Darłowie i Ustce (biorąc pod uwagę udział procentowy w całości) wpisało poprawny slogan. W Helu i Międzyzdrojach było odwrotnie, czyli pojawiło się więcej haseł stworzonych przez seniorów aniżeli uczniów.

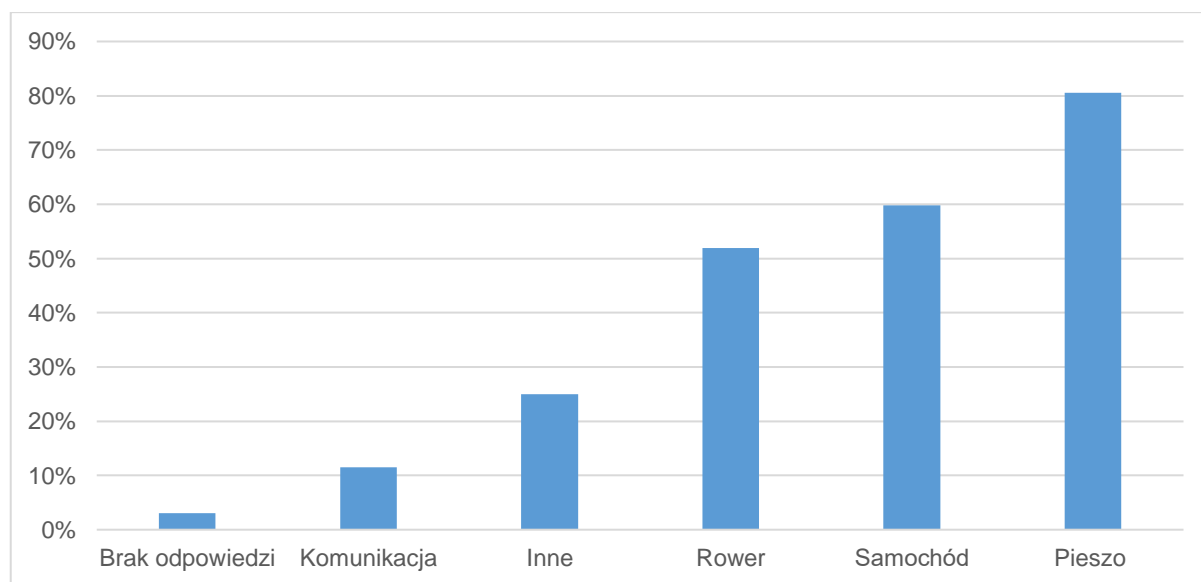
Ryc. 45. Struktura odpowiedzi na czwartą część pierwszego pytania ankietowego

Źródło: opracowanie własne.

W większości badanych miast znajomość sloganów (wśród respondentów) mających ogromne znaczenie w działaniach promocyjnych jest słaba, pomimo ich sporej obecności w różnych udostępnianych materiałach (na przykład w logotypie miasta, broszurach informacyjnych, na bilbordach czy w reklamach radiowych).

Slogany promujące marki terytorialne powinny być proste formalnie, ale bardzo bogate semantycznie. Na bogactwo znaczeniowe niejednokrotnie wpływa odpowiedni dobór słów. Reklamodawcy często posługują się polisemią (wieloznacznością). Nierzadko slogany odwołują się również do zjawisk kulturowych i odbiorca może wzbogacić interpretację wielu z nich dzięki swojej wiedzy, która pozwoli mu odkryć w haśle na przykład kulturowe nawiązania. Za pomocą krótkich haseł promocyjnych reklamodawcy prezentują odbiorcom językowy i kulturowy wizerunek lokalnych marek. Możliwość zapamiętania sloganów jest często wspierana przez ukształtowanie intonacyjno-rytmiczne i fonetyczne komunikatu (Jędrzejczak, 2014).

Drugie pytanie⁸⁶ dotyczyło najczęściej używanego środka komunikacji do poruszania się po mieście. Odpowiadający po mieście poruszali się głównie: pieszo, samochodem⁸⁷, rowerem, innymi środkami. Odpowiedzi na to pytanie nie udzieliło 37 osób, czyli 3% badanych (Ryc. 46). Dominantą wśród różnych kombinacji możliwych wielokrotnych wyborów (stworzonych w książce kodowej) jest poruszanie się samochodem, rowerem oraz pieszo. Takie wskazanie zostało podane w 220 kwestionariuszach ankietowych, czyli na 18% wszystkich ankiet.

Ryc. 46. Struktura odpowiedzi na drugie pytanie ankietowe

Źródło: opracowanie własne

⁸⁶ Jest to pytanie wielokrotnego wyboru. Możliwe odpowiedzi to: samochodem, komunikacją miejską, rowerem, pieszo, inne.

⁸⁷ Uczniowie z racji młodego wieku samochodem poruszają się wyłącznie z rodzicami.

Uczniowie najchętniej po mieście poruszają się: pieszo (81% respondentów), samochodem (67% ankietowanych), rowerem (ponad połowa badanych), innymi środkami (31%, najczęściej była to hulajnoga oraz rolki/deskorolka), komunikacją miejską (11% odpowiadających). Dominantą wśród różnych kombinacji możliwych wielokrotnych wyborów (stworzonych w książce kodowej) jest poruszanie się samochodem, rowerem oraz pieszo. Takie wskazanie zostało zapisane w 220 kwestionariuszach ankietowych, czyli obejmowało 20% wszystkich ankiet. Wśród ankietowanej młodzieży szkolnej 3% osób zostawiło to pytanie bez odpowiedzi.

Seniorzy w mieście najczęściej poruszają się pieszo (80%), rowerem (42%), samochodem (32%), komunikacją miejską (13%) oraz innymi środkami (2%) (Ryc. 46). Dominantą wśród różnych kombinacji możliwych wielokrotnych wyborów (stworzonych w książce kodowej) jest poruszanie się tylko pieszo. Takie wskazanie zostało zapisane w blisko 1/3 wszystkich ankiet. Wśród seniorów biorących udział w badaniu 2% respondentów nie zaznaczyło żadnego środka transportu, którym porusza się po mieście.

Na podstawie tylko powyższych danych widać różnice pomiędzy seniorami a uczniami dotyczące wiodących form poruszania się po mieście. Seniorzy (w porównaniu z młodzieżą szkolną) chętniej korzystają z roweru niż z samochodu. Uczniowie natomiast częściej przemieszczają się przy pomocy coraz bardziej popularnych środków komunikacji w mieście, czyli hulajnóg. Jednak wspólną cechą łączącą te dwie grupy badawcze jest dominacja poruszania się piechotą po danej jednostce osadniczej.

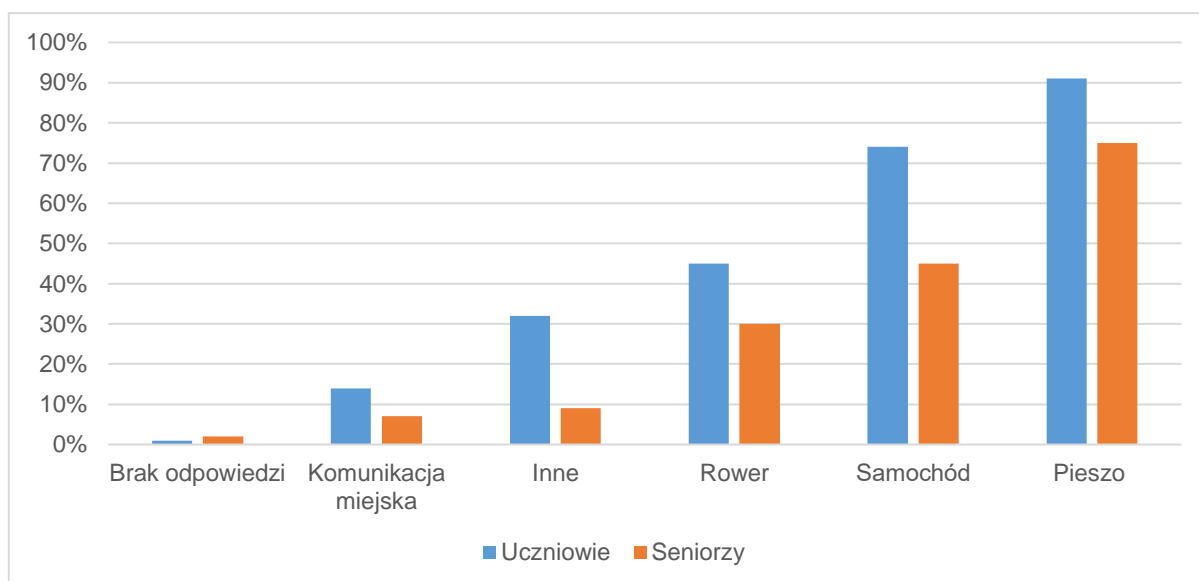
Rozkład najczęstszych zaznaczeń w Darłowie jest zbliżony do wartości dla wszystkich ankietowanych (przedstawionych powyżej). Dominującym wielokrotnym zaznaczeniem (wśród uczniów oraz w zsumowanych dwóch grupach badawczych) jest poruszanie się: samochodem, rowerem oraz pieszo (19% wszystkich kwestionariuszy). Wśród seniorów głównym wyborem jest poruszanie się jedynie piechotą (ponad 1/3 respondentów). Ankietowani w podeszłym wieku zdecydowanie częściej zaznaczali rower aniżeli samochód jako środek przemieszczania się po mieście. Natomiast uczniowie częściej poruszają się samochodem aniżeli rowerem. 1/3 respondentów w wieku szkolnym wybrała inny sposób przemieszczania się w mieście (najczęściej była to hulajnoga).

Respondenci w Dziwnowie zazwyczaj poruszali się pieszo (84%). Zbliżona liczba osób przemieszczała się zarówno rowerem, jak i samochodem (55% i 57%). Z komunikacji miejskiej korzystało 16% wszystkich respondentów. Dominującym wielokrotnym zaznaczeniem jest poruszanie się: samochodem, rowerem oraz pieszo (12% wszystkich kwestionariuszy). Wśród uczniów najczęstszym wskazaniem było przemieszczanie się: samochodem, rowerem i innym

środkiem (11% respondentów w wieku szkolnym), natomiast w grupie seniorów – rower i poruszanie się pieszo (blisko 1/3 badanych w podeszłym wieku). Prawie połowa (44%) spośród ankietowanych uczniów korzystała w mieście z innych środków transportu (najczęściej była to hulajnoga oraz w mniejszym zakresie rolki/deskorolka). Seniorzy natomiast aż w 90% przypadków wskazali poruszanie się pieszo po mieście, 62% ankietowanych przemieszczało się rowerem i prawie połowa (43%) zaznaczyła samochód jako środek lokomocji. Na podstawie przeanalizowanych danych można stwierdzić, że sposób poruszania się w mieście jest zależny od rozmiaru jednostki osadniczej oraz odległości różnych punktów w przestrzeni miast, które stanowią cel codziennych podróży zarówno seniorów, jak i uczniów.

Hel w badanej skali jest dużym miastem pod względem powierzchni (w stosunku do innych analizowanych jednostek miejskich), natomiast zdecydowaną większość jego powierzchni pokrywają tereny leśne, przez co obszar zabudowany jest niewielki. Dlatego mieszkańcy tego miasta najczęściej poruszają się pieszo (83%) oraz rowerami (72%). Jedynie 21–23% respondentów przemieszcza się samochodem lub innymi środkami lokomocji. Ankietowani (zarówno uczniowie, jak i seniorzy) najczęściej wybierali poruszanie się rowerem i pieszo. Uczniowie najchętniej przemieszczają się pieszo, jak i rowerem (83%), natomiast seniorzy równie często poruszają się piechotą, ale mniej chętnie korzystają z jednośladów (ponad połowa ankietowanych). Transport za pomocą samochodu w obydwu grupach jest dopiero trzecim najczęściej wybieranym wskazaniem (wśród seniorów) i czwartym wśród uczniów (młodzież szkolna chętniej wybiera hulajnogę oraz w mniejszym stopniu deskorolkę/rolki). Hel jako jednostka osadnicza ma dość zwartą zabudowę i ograniczoną liczbę miejsc parkingowych, przez co poruszanie się po nim samochodem (zwłaszcza w sezonie letnim) jest utrudnione. Przemieszczanie się pieszo czy na rowerze przynosi mnóstwo korzyści zdrowotnych oraz powoduje większą aktywność ruchową użytkowników.

Struktura zaznaczeń w Międzyzdrojach jest zbliżona do zaprezentowanych danych ogólnych dla wszystkich respondentów. Na 127 badanych jedynie jedna osoba ominęła to pytanie. Dominującym wielokrotnym zaznaczeniem (wśród uczniów oraz w zsumowanych dwóch grupach badawczych) jest poruszanie się samochodem oraz pieszo (wybrane przez 22% respondentów). Natomiast seniorzy preferowali przemieszczanie się jedynie pieszo (ponad 1/3). Uczniowie częściej (aniżeli seniorzy) zaznaczali poruszanie się pieszo, komunikacją miejską, samochodem, rowerem oraz innymi środkami transportu, (w tym) hulajnogą (Ryc. 47). Może to świadczyć o tym, że w zależności od miejsca destynacji i odległości do niej uczniowie przemieszczają się przy pomocy różnych środków komunikacji.

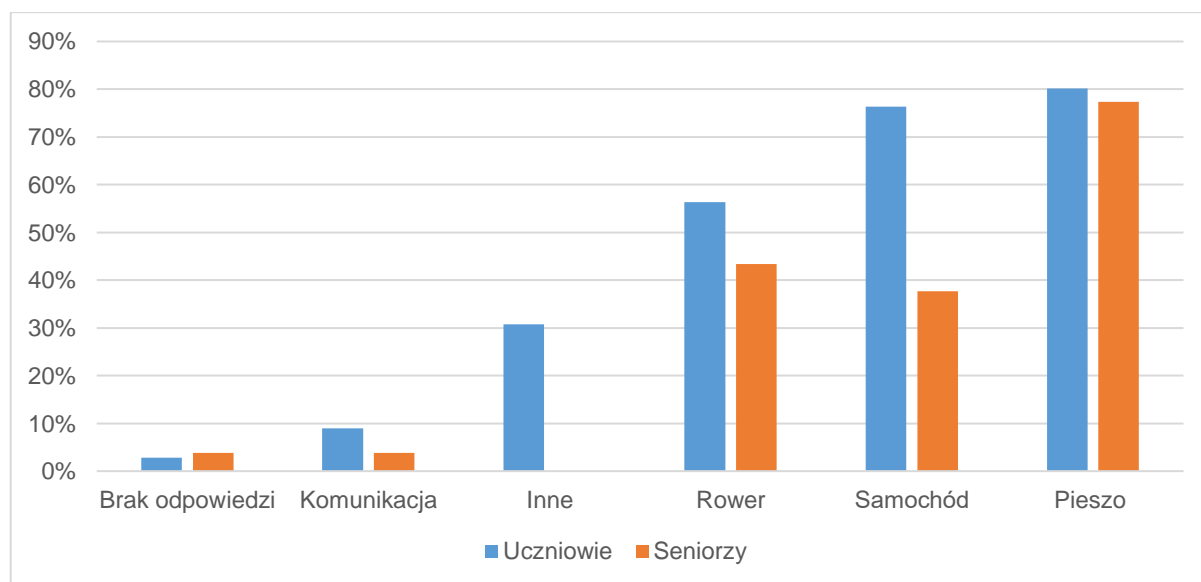
Ryc. 47. Struktura odpowiedzi na drugie pytanie ankietowe w Międzyzdrojach

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku ankietowanych w Ustce odpowiedź na to pytanie nie została podana przez 5% osób. Struktura najczęstszych odpowiedzi jest zbliżona do wcześniej zaprezentowanych danych dotyczących wszystkich respondentów. Zauważalną różnicą jest zaznaczenie przez prawie 1/4 respondentów komunikacji miejskiej (są to dwie linie komunikacji publicznej) jako używanego środka lokomocji w mieście. Dominującym wielokrotnym zaznaczeniem (wśród uczniów oraz w zsumowanych dwóch grupach badawczych) jest poruszanie się: samochodem, rowerem oraz pieszo (19% wszystkich kwestionariuszy). Wśród seniorów najpopularniejszym wyborem było przemieszczanie się tylko pieszo (blisko 1/3 badanych w podeszłym wieku). Najczęstszym zaznaczeniem w obydwu grupach badawczych jest poruszanie się pieszo. Seniorzy komunikację publiczną w mieście zaznaczyli w 39% ankiet, co jest ich drugim najczęstszym wyborem, natomiast uczniowie najrzadziej poruszali się przy pomocy komunikacji miejskiej. Uczniowie w 66% ankiet zaznaczyli (drugi najczęstszy wybór) przemieszczanie się samochodem, natomiast seniorzy tylko w nieomal 1/3 ankiet. Również procentowy udział poruszania się jednośladem jest większy wśród uczniów aniżeli seniorów. Ustka jako miasto udostępniła dla użytkowników przestrzeni dwie linie autobusowe umożliwiające poruszanie się w mieście, co zwłaszcza wśród seniorów stanowi alternatywę dla przemieszczania się za pomocą samochodu. Stanowi to duże udogodnienie zwłaszcza dla osób mających problemy z poruszaniem się, które chcą korzystać z funkcjonalności miasta.

W ostatnim badanym mieście, czyli we Władysławowie, wśród respondentów dominuje poruszanie się piechotą (Ryc. 48). Drugi najczęściej wybierany środek przemieszczania się

w mieście to samochód (udział procentowy tego wskazania jest najwyższy wśród wszystkich badanych miast). Ponad połowa badanych zaznaczyła również rower jako używany środek lokomocji. Dominantą wśród różnych kombinacji możliwych wielokrotnych wyborów w obydwu grupach badawczych (stworzonych w książce kodowej) jest poruszanie się samochodem, rowerem oraz pieszo (zaznaczone w 1/4 wszystkich kwestionariuszy). Uczniowie zdecydowanie częściej wskazywali poruszanie się w mieście samochodem aniżeli seniorzy (76% uczniów i tylko 38% seniorów). Również uczniowie w prawie 1/3 ankiet wpisali, że poruszają się przy pomocy innych środków transportu (83% z tych wskazań stanowi hulajnoga), przy czym żaden senior w swoim kwestionariuszu nie zaznaczył tego typu wskazania. Pomimo znacznych rozmiarów jednostki osadniczej komunikacja miejska nie ma większego znaczenia w strukturze odpowiedzi na to pytanie. Im większa powierzchnia miasta, tym częściej samochód jest wybierany jako główny środek poruszania się po mieście. Rozwiązaniem tej kwestii mogłoby być promowanie i udostępnianie alternatywnych form komunikacji w mieście, upowszechniających przemieszczanie się bez użycia samochodów. Pod koniec 2022 roku zostały uruchomione dwie linie autobusowe mające na celu skomunikowanie ze sobą różnych rejonów miasta. Ankiety przeprowadzone były przed datą utworzenia tych połączeń komunikacyjnych, dlatego współcześnie odpowiedzi na to pytanie byłyby zapewne zupełnie inne.

Ryc. 48. Struktura odpowiedzi na drugie pytanie ankietowe we Władysławowie

Źródło: opracowanie własne.

Trzecie pytanie w kwestionariuszu ankietowym brzmiało „Jakie jest Twoje ulubione miejsce w [nazwa miasta], które najczęściej odwiedzasz w czasie wolnym?”. W celu analizy miast zostało utworzonych dziewięć grup odpowiedzi. Były to: obiekty architektury⁸⁸, obiekty sportowo-rekreacyjne⁸⁹, obiekty usługowe⁹⁰, miejsce zamieszkania własne lub rodziny (bliskich osób), główny, wizytowy ciąg pieszy⁹¹, plaża/morze⁹², inne, nieczytelne, brak odpowiedzi. Najczęściej wskazywaną grupą odpowiedzi były obiekty sportowo-rekreacyjne (58% ankiet), plaża/morze (25% kwestionariuszy) oraz obiekty architektury (22% ankiet). Uczniowie najchętniej czas wolny spędzają w obiektach sportowo-rekreacyjnych (60% badanych) oraz w mniejszym stopniu w obiektach architektury i na plaży/morzu (po 20% ankietowanych). Dwa najczęstsze wybory seniorów są podobne jak w przypadku uczniów, ale jednak różnicuje je udział procentowy odpowiedzi (obiekty sportowo-rekreacyjne – 52%, plaża/morze – 46%). Trzecią najczęściej podawaną odpowiedzią respondentów w podeszłym wieku były główne, wizytowe ciągi piesze (ponad 1/3 kwestionariuszy). Na podstawie współczynnika C-Pearsona skorygowanego można wnosić, że istnieje istotna zależność (wśród seniorów) pomiędzy zaznaczeniem jako ulubionego miejsca obiektów architektury a wpisaniem ciągów komunikacyjnych (pieszych) w trzecim zagadnieniu z pierwszego pytania (0,80).

Elementem łączącym wszystkie analizowane miasta jest najczęstsze wskazywanie obiektów sportowo-rekreacyjnych jako miejsc, gdzie badani lubią spędzać swój czas wolny. Najwięcej takich odpowiedzi pojawiło się w Dziwnowie i Darłowie (odpowiednio 76% i 69% ankiet), najmniej zaś w Ustce (39% kwestionariuszy). W pozostałych miastach była to wartość pomiędzy 58% a 63% (Ryc. 49).

Druga najczęstsza odpowiedź na trzecie pytanie jest zróżnicowana w badanych jednostkach miejskich. Obiekty architektury są drugim wskazaniem w Darłowie (25% ankiet) i Helu (35% kwestionariuszy), plaża lub morze zostały wskazane w: Dziwnowie (31% kwestionariuszy), Międzyzdrojach (37% ankiet), Ustce (31% kwestionariuszy) i Władysławowie (22% ankiet) (Ryc. 49).

Trzecie najpopularniejsze wskazanie w Dziwnowie (16% badanych), Międzyzdrojach (29% ankietowanych) i Ustce (26% respondentów) to główny, wizytowy ciąg pieszy. W Helu

⁸⁸ Są to różne elementy zabudowy miasta, które mogą stanowić punkty orientacyjne (często charakterystyczne w strukturze miasta).

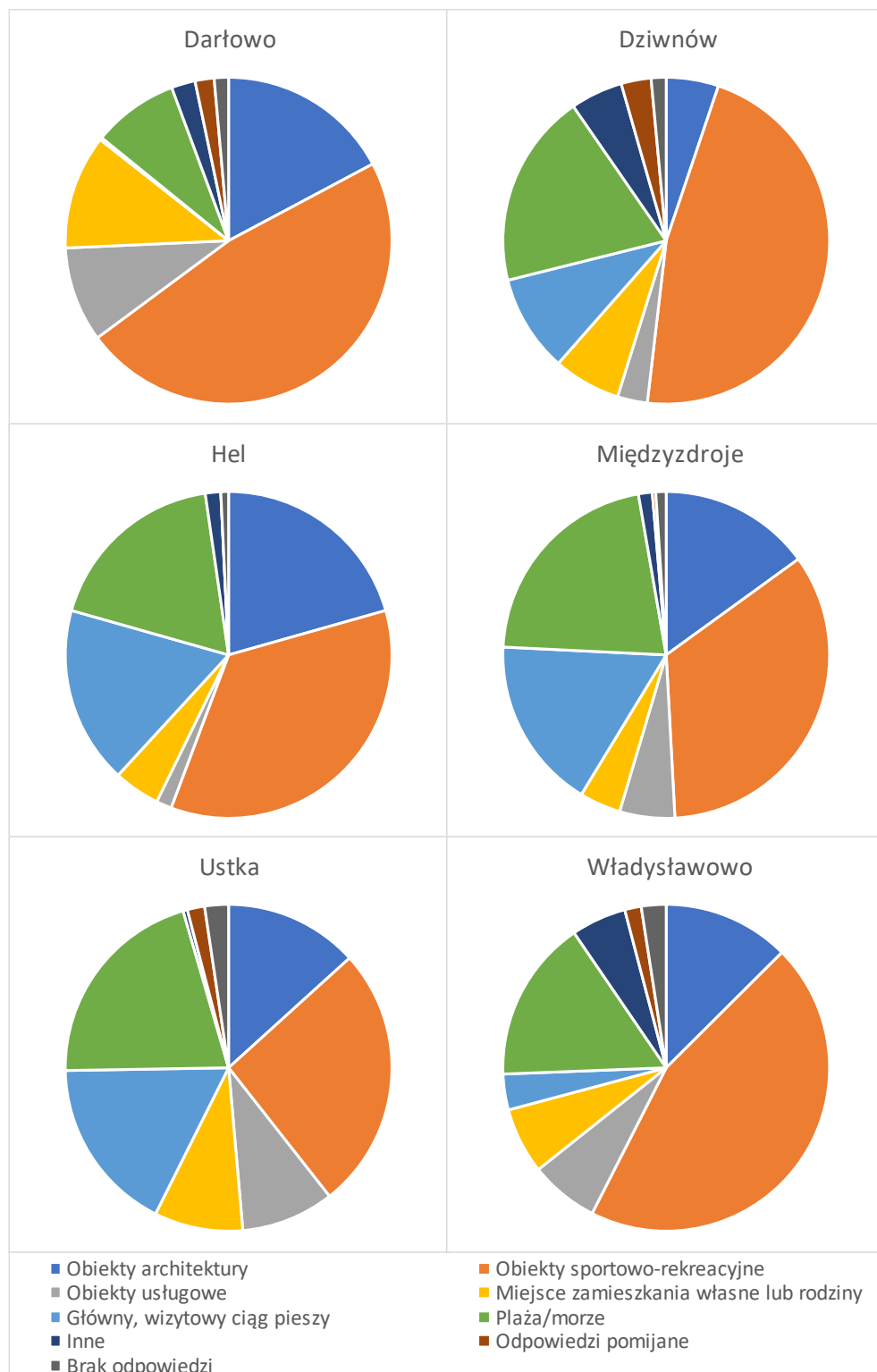
⁸⁹ Są to obiekty przeznaczone do uprawiania sportu (na przykład boiska), rekreacji młodzieży (place zabaw, *skate parki*) czy ogólnodostępne obszary spacerowe (na przykład lasy, parki).

⁹⁰ Są to wszystkie punkty świadczące usługi na rzecz mieszkańców i turystów, czyli obiekty handlowe oraz gastronomiczne zlokalizowane w mieście.

⁹¹ Są to główne miejsca spacerowe (z mocno rozwiniętym sektorem usług) położone w niedalekiej odległości od morza, często stanowiące „wizytówkę” i atrakcję danej jednostki osadniczej.

⁹² Poprzez tę odpowiedź autor badania rozumie wydzielenia strefy brzegowej, w której możliwa jest rekreacja.

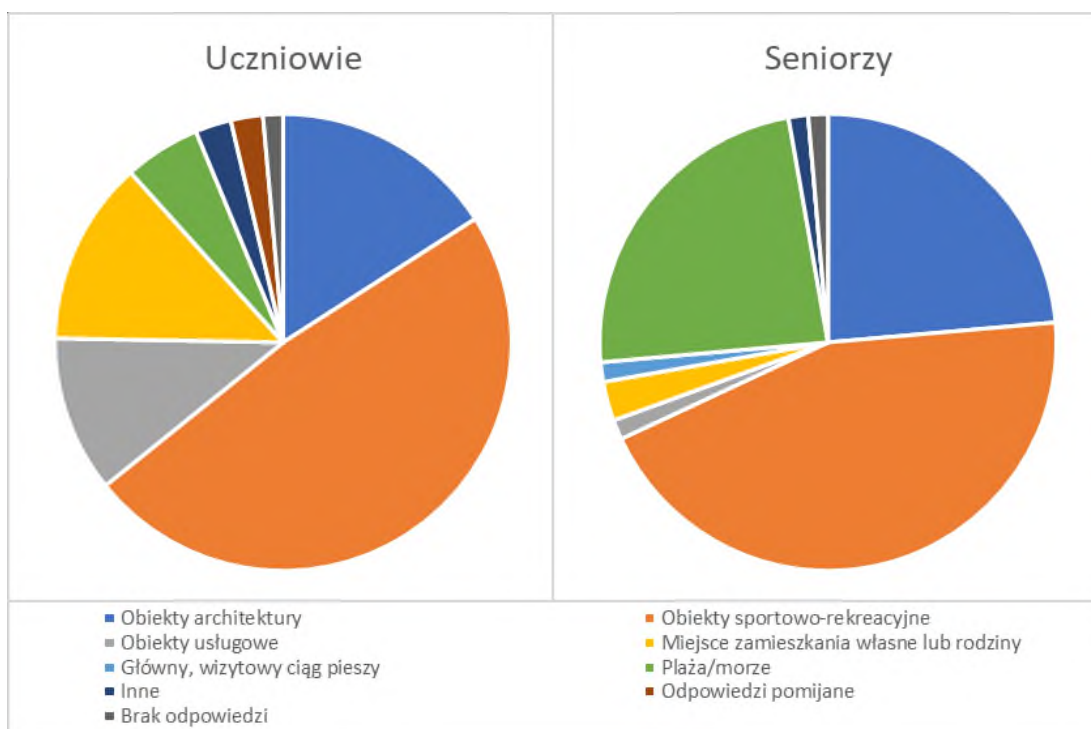
31% ankietowanych wskazało plażę/morze, w Darłowie 16% uczestników badania – miejsce zamieszkania własne lub rodziny, natomiast we Władysławowie 17% respondentów podało obiekty architektury (Ryc. 49).

Ryc. 49. Struktura odpowiedzi na trzecie pytanie ankietowe

Źródło: opracowanie własne.

Ankietowani w Darłowie w znacznej większości (dominanta), zarówno wśród uczniów, jak i seniorów, wskazywali „koszyk” obiekty sportowo-rekreacyjne (Ryc. 50). Młodzież szkolna najczęściej podawała park, plac zabaw oraz boisko. Natomiast seniorzy zaznaczali głównie obszar spacerowo-rekreacyjny, czyli park. Pozostałe odpowiedzi uczniów, które mają znaczenie w strukturze wyników, to obiekty architektury zapisane na ponad 1/5 ankiet (najczęściej był to Rynek Starego Miasta oraz szkoła), miejsce zamieszkania własne lub rodziny (19% kwestionariuszy) oraz obiekty usługowe (16% ankiet – głównie obiekty handlowe). Seniorzy (podobnie jak uczniowie) wybrali obiekty architektury (35% ankiet – najczęściej wskazywany był Rynek Starego Miasta), przy czym zdecydowanie częściej niż młodzież szkolna korzystają z plaży i morza (35% kwestionariuszy). Darłowo i jego położenie historyczne predestynują je do utworzenia zróżnicowanej oferty możliwości spędzania czasu wolnego w mieście (zarówno dla seniorów, jak i uczniów). Ciekawe trasy obejmujące najważniejsze, a jednocześnie najciekawsze miejsca dla seniorów i młodzieży umożliwiałyby wspólne spędzanie czasu w sposób atrakcyjny dla obydwu grup badawczych.

Ryc. 50. Struktura odpowiedzi na trzecie pytanie ankietowe w Darłowie

Źródło: opracowanie własne.

Kolejne analizowane miasto to Dziwnów. W tej jednostce osadniczej wśród najczęściej wpisywanych obiektów sportowo-rekreacyjnych dominuje (zarówno w grupie uczniów, jak

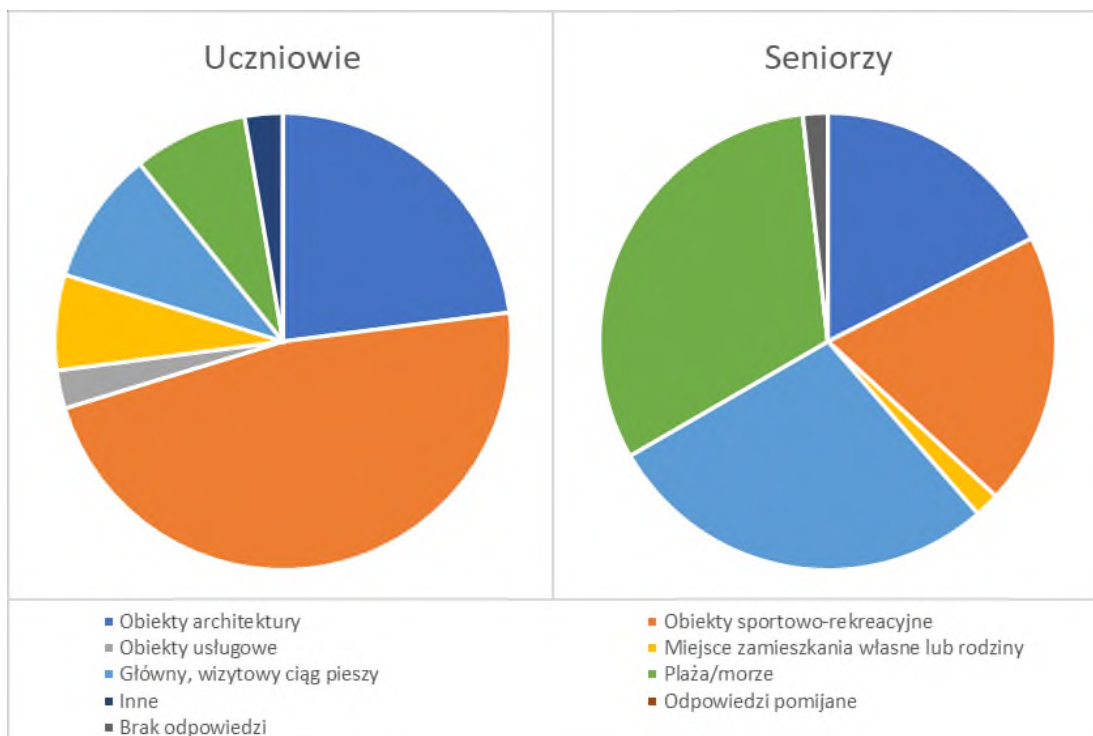
i seniorów) park Miejski, który wcześniej został już opisany, a także plac zabaw i boisko (wśród uczniów). Uczniowie oraz seniorzy lubią spędzać swój czas wolny na plaży/morzu, więc było to drugie najczęściej występujące wskazanie (odpowiednio 24% i 52% ankiet). Ostatnią grupą odpowiedzi, która ma znaczenie wśród wyników uzyskanych od seniorów, jest główny, wizytowy ciąg pieszy⁹³ (1/3 kwestionariuszy). Uczniowie natomiast preferują swoje miejsce zamieszkania lub rodziny (15% ankiet) oraz w mniejszym stopniu obiekty architektury czy główny wizytowy ciąg pieszy (po 10% kwestionariuszy). Na podstawie wyników ankiet można wnioskować o przydatności tworzenia nowych miejsc w mieście lub jego najbliższej okolicy. W tym mieście preferowane są miejsca, w których można odpocząć i spędzić swój wolny czas. Jakby połączyć ze sobą wszystkie miejsca spacerowo-rekreacyjne oraz te zlokalizowane poza obiektami zamkniętymi, to na podstawie otrzymanego wyniku można byłoby sądzić, że większość zarówno seniorów, jak i uczniów w Dziwnowie lubi obcować z naturą i spędzać aktywnie czas na świeżym powietrzu.

Następnym miastem, którego dotyczyć będzie analiza, jest Hel. W tym pytaniu w grupie obiektów sportowo-rekreacyjnych uczniowie najchętniej wpisywali plac zabaw, las, boisko i park, natomiast seniorzy las i park. Osoby w podeszłym wieku najczęściej podawały plażę i morze oraz główny, wizytowy ciąg pieszy⁹⁴ (58% i 52% wszystkich zaznaczeń) jako ulubione miejsca spędzania czasu wolnego. Przy czym wskazywali je częściej aniżeli uczniowie (13% i 15% wszystkich ankiet). Ponad 1/3 seniorów i uczniów wpisała tu elementy zabudowań, które zostały zaliczone do obiektów architektonicznych (Ryc. 51). Osoby w podeszłym wieku najczęściej wskazywały na port i jego okolice, natomiast uczniowie wybierali molo oraz obiekty militarne. Zauważalne są różnice w postrzeganiu przestrzeni i w zakresie preferencji dotyczących miejsc spędzania czasu wolnego wśród uczniów i seniorów. Jednak ograniczenia jednostki miejskiej spowodowane naturalnymi barierami nie pozwalają na dalszy rozwój udostępnianych obiektów. Jednocześnie też te ograniczenia są jedną z głównych zalet, „wizytówek” obszaru, ponieważ stanowią element przyrody, który jest atrakcyjny z perspektywy mieszkańca i turysty. Na podstawie współczynnika C-Pearsona skorygowanego można wnosić, że istnieje istotna zależność pomiędzy brakiem odpowiedzi na to pytanie oraz wpisaniem w piątym pytaniu dotyczącym brakujących możliwości spędzania czasu wolnego miejsca zaliczanego do grupy „obiekty kulturalne” (0,88). Pomijanie tego pytania może

⁹³ W Dziwnowie jest to „promenada Nadmorska” położona na szczycie wydmy. Jej długość wynosi około 2 kilometrów. Jest podzielona na 3 odcinki. Część zachodnia jest drewnianym pomostem wybudowanym na drewnianych palach. Dodatkowo jest w Dziwnowie Aleja Gwiazd, ale nikt jej nie wpisał w kwestionariuszu ankiety.

⁹⁴ Najczęstszym wskazaniem był „bulwar Nadmorski”, czyli zabudowane i odnowione nabrzeże w południowej części miasta.

oznaczać brak tego typu możliwości spędzania czasu wolnego, a wskazywanie obiektów kulturalnych świadczy o potrzebie zwiększonego udziału w życiu kulturalnym jednostki miejskiej.

Ryc. 51. Struktura odpowiedzi na trzecie pytanie ankietowe w Helu

Źródło: opracowanie własne.

Dominantą i najczęstszym zaznaczeniem w Międzyzdrojach, odnotowanym w obydwu badanych grupach społecznych, są „obiekty sportowo-rekreacyjne”. Na podstawie współczynnika C-Pearsona skorygowanego można wnosić, że istnieje istotna zależność pomiędzy odpowiedzią pomijaną w tym pytaniu oraz w pytaniu piątym (0,75). Wśród ankietowanej młodzieży były to najczęściej wpisywane różne miejsca z kategorii obiektów sportowo-rekreacyjnych (56% badanych), w których spędzają czas wolny (zbliżona liczba osób wskazała park, plac zabaw, *skate park*, las, boisko). Natomiast wśród seniorów ten „koszyk” znalazł się na czwartym miejscu wśród najpopularniejszych grup odpowiedzi (12%). Uczniowie i seniorzy odpowiedzi zaznaczali podobnie (na przykład: obiekty architektoniczne, plaża/morze czy główny, wizytowy ciąg pieszy). Częstym wskazaniem w kategorii obiektów architektonicznych (w obydwu badanych grupach) było molo. Uczniowie, oprócz wyżej wymienionych wskazań, często podawali lokale rozrywkowe (na przykład: oceanarium, Gabinet Figur Woskowych, planetarium, Bałtycki Park Miniatur czy wesołe miasteczko).

Główny, wizytowy ciąg pieszy najczęściej był określany nazewnictwem potocznym i zapisywany jako „Promenada Gwiazd”, natomiast oficjalna nomenklatura to Aleja Gwiazd, która jest reprezentacyjną ulicą miasta (na podstawie: <https://www.miedzyzdroje.pl>, data dostępu: 20.06.2023 r.) Podobieństwo odpowiedzi udzielonych przez uczniów i seniorów oraz brak wyraźnej dominacji którejkolwiek grupy odpowiedzi daje podstawę do sądenia, że funkcjonalność obszarów w mieście jest na tyle zróżnicowana, że każdy może odnaleźć swoją ulubioną przestrzeń, w której będzie chciał spędzać czas wolny.

Dane dotyczące obydwu grup społecznych w Ustce prezentują stosunkowo niewielkie zróżnicowanie w strukturze wskazań i nie jest zauważalna mocno dominująca grupa odpowiedzi. Te różnice najbardziej są widoczne w bezpośrednim porównaniu ze sobą odpowiedzi uczniów i seniorów. Przy udziale wartości mediany można określić, że ponad połowa osób w podeszłym wieku najczęściej jako miejsce spędzania czasu wolnego wybierała główny, wizytowy ciąg pieszy⁹⁵ (ponad 2/3 respondentów) oraz w mniejszym stopniu plażę/morze (prawie połowa, czyli 44% ankietowanych seniorów), a także obiekty sportowo-rekreacyjne (39% wskazań, najczęściej były to lasy). Obiekty architektoniczne przywołane w ponad 1/4 ankiet seniorów najczęściej wskazywały różne miejsca zabytkowego obszaru miasta i port. Natomiast uczniowie najchętniej swój czas wolny spędzają w obiektach sportowo-rekreacyjnych (39% – najwięcej wskazań było na boisko, *skate park* czy plac zabaw) oraz na plaży/morzu (29% ankietowanych uczniów). Pozostałe odpowiedzi również mają znaczenie w strukturze wyników, ponieważ obejmują 16–19% ankiet uzupełnionych przez badaną młodzież szkolną (wśród odpowiedzi zaliczonych do grupy obiektów architektonicznych dominują elementy zabudowy starej części miasta i okolic). Na podstawie tych danych możliwe jest stwierdzenie, że seniorzy w Ustce częściej korzystają z nadmorskiego położenia miasta i spacerując po promenadzie czy innych obszarach spacerowo-rekreacyjnych, spędzają swój czas wolny w aktywny sposób. Natomiast uczniowie z uwagi na duży wachlarz różnych możliwości spędzenia czasu wolnego w mieście mają różne preferencje przestrzenne i mogą go spędzać inaczej.

Ankietowani we Władysławowie najczęściej wśród obiektów sportowo-rekreacyjnych wskazywali park i plac zabaw (33% i 24% odpowiedzi w tej grupie), natomiast w grupie obiektów architektonicznych najistotniejszy okazał się układ urbanistyczny (centrum miasta) oraz port (odpowiednio 30% i 20% zaznaczeń w tym „koszyku”). Seniorzy w porównaniu do uczniów częściej zaznaczali plażę/morze (55% i 14% respondentów w danych grupach

⁹⁵ Najbardziej popularnym wskazaniem w tej grupie była „promenada Nadmorska”. Jest to długi ciąg spacerowy położony wzdłuż plaży. Został wybudowany na wydmach w 1875 roku i służy do rekreacji mieszkańcom oraz turystom.

badawczych) oraz park Miejski im. Hieronima Derdowskiego (71% i 27% wskazań w danej grupie odpowiedzi). Uczniowie natomiast częściej wskazywali różne obiekty sportowo-rekreacyjne (przeznaczone do uprawiania sportu i rekreacji młodzieży, na przykład: plac zabaw, boisko/hala, *skate park*). Na podstawie uzyskanych danych można zauważyć różne preferencje uczniów i seniorów w zakresie ulubionych miejsc spędzania czasu wolnego. Elementem łączącym obydwie grupy jest potrzeba zwiększonej aktywności fizycznej poprzez różne formy uprawiania sportu (od gier zespołowych po spacer czy *nordic walking*). Niestety w niewielkiej liczbie ankiet pojawiła się Aleja Gwiazd Sportu, która jest wizytową, główną ulicą (promowaną przez władze) Władysławowa. Wspólne poznawanie przestrzeni poprzez aktywności sportowe prowadzone raz przez seniorów i raz przez uczniów dałyby możliwość wymiany własnych obserwacji dotyczących najciekawszych punktów w mieście. A poprzez uzyskanie spojrzenia na miasto z innej perspektywy możliwe byłoby rozszerzanie własnych wyobrażeń o mieście.

Przedostatnie pytanie zawarte w kwestionariuszu ankiety dotyczyło miejsc, których respondenci starają się unikać w mieście. Dla wszystkich jednostek osadniczych zostały utworzone takie same „koszyki” (zarówno I, jak i II rząd liczb kodowych). Pojawiły się takie odpowiedzi, jak: nie ma takiego miejsca, „twarde obiekty”⁹⁶, „miękkie miejsca”⁹⁷, inne, nieczytelne, brak odpowiedzi. W grupie „twardych obiektów” można wyróżnić miejsca o następujących funkcjach:

- 1) Funkcja religijna – są to obiekty sakralne oraz cmentarze położone w mieście.
- 2) Funkcja rekreacyjna – są to wszystkie miejsca spacerowo-rekreacyjno-sportowe (na przykład parki miejskie, boiska, place zabaw czy tereny spacerowe).
- 3) Funkcja usługowa – są to obiekty, w których obsługujący świadczą usługi na rzecz innych użytkowników przestrzeni (na przykład sklepy).
- 4) Funkcja transportowa – są to wszystkie ulice, chodniki, drogi, ciągi piesze w mieście.
- 5) Funkcja mieszkaniowa – są to budynki mieszkalne lub domy w mieście.
- 6) Nieużytki – są to niezagospodarowane obszary w mieście.
- 7) Akweny – są to różne obszary wodne (najczęściej jest to morze lub rzeka) oraz okoliczna zabudowa.
- 8) Funkcja kulturalno-oświatowa – są to najczęściej szkoły (w mniejszym stopniu lokalne ośrodki kultury).

⁹⁶ Według autora są to wszystkie elementy/obiekty w strukturze miejskiej, których można doświadczyć materialnie.

⁹⁷ Według autora badania są to miejsca bez dokładnych wskazań przestrzennych, często opisujące subiektywne odczucia respondentów lub zachowania innych osób.

- 9) Inne – są to różne typy odpowiedzi, których nie można było włączyć do żadnej kategorii.
- 10) Ośrodki zdrowia – są to przychodnie medyczne świadczące usługi na rzecz poprawy zdrowia.

W grupie „miękkich miejsc” zostały wyróżnione cztery typy odpowiedzi:

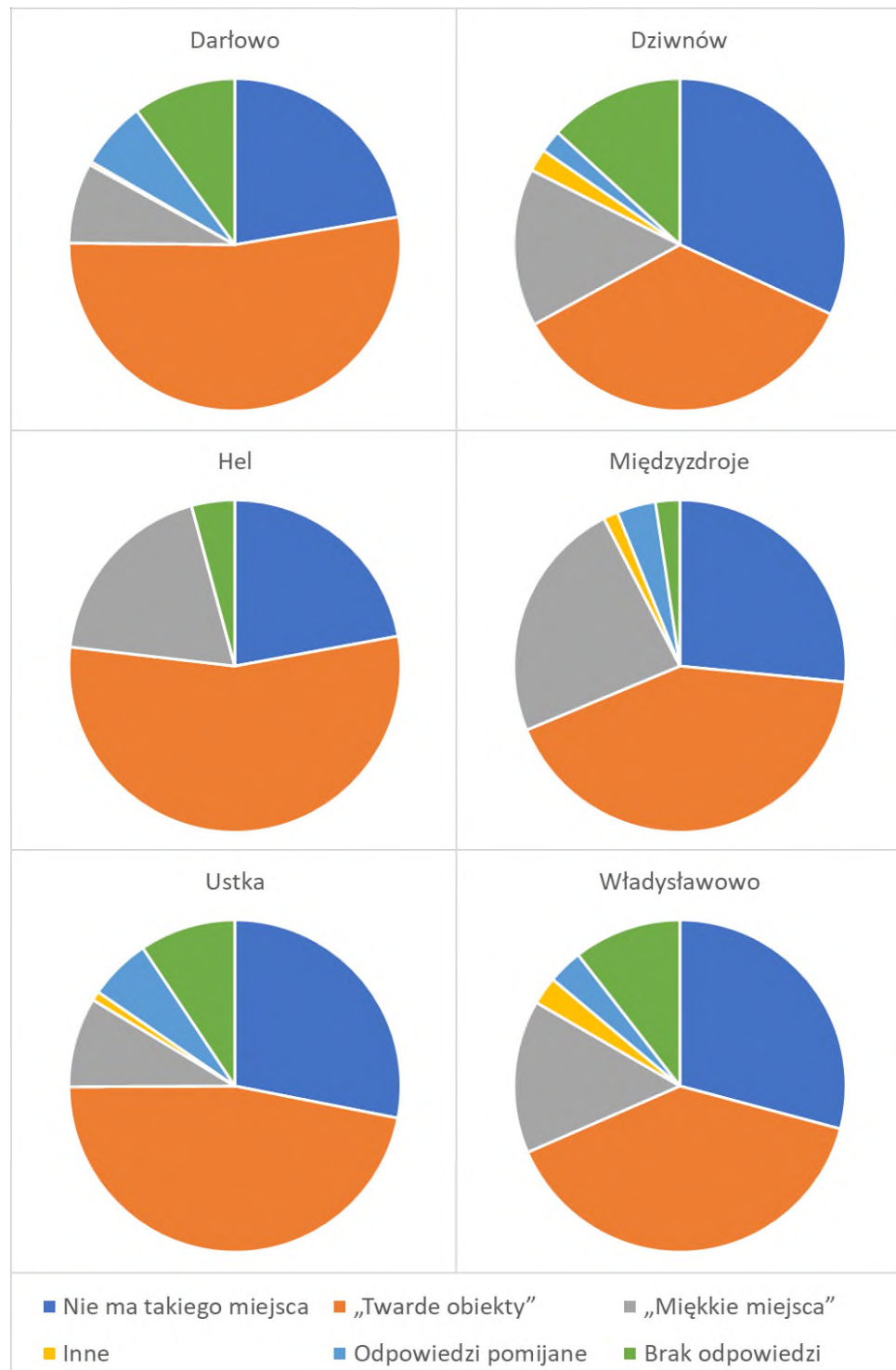
- 1) Miejsca opuszczone – są to lokalizacje rozumiane przez respondentów jako niezamieszkałe albo nieuczęszczane przez ludzi.
- 2) Miejsca niebezpieczne społecznie – są to miejsca, w których przebywają osoby pod wpływem alkoholu, różnych substancji odurzających lub potencjalnie zagrażające bezpieczeństwu respondentów.
- 3) Miejsca zatłoczone – są to miejsca z dużym ruchem turystycznym, który respondentom przeszkadza w funkcjonowaniu.
- 4) Inne – są to różne typy odpowiedzi, których nie można było włączyć do żadnej kategorii.

Na podstawie wartości mediany można wnosić, że najczęstszą odpowiedzią na to pytanie, zawartą w ponad połowie ankiet (51%), jest wskazanie na konkretne „twarde” miejsca w przestrzeni miasta (najczęściej były to obiekty z funkcją rekreacyjną) oraz odpowiedź „nie ma takiego miejsca” (wpisano je w 30% kwestionariuszy). „Miękkie miejsca” zostały zapisane w 15% ankiet, a 10% ankietowanych w ogóle ominęło to pytanie. Na podstawie rozmów prowadzonych przez ankietera po zakończonym badaniu można wnioskować, że bardzo często pominięcie tego pytania jest tożsame z odpowiedzią „nie ma takiego miejsca”. Biorąc pod uwagę tę zależność, można uznać, że drugą najczęściej wpisywaną odpowiedzią (obejmującą 2/5 ankietowanych) byłoby: „nie ma takiego miejsca”. Odpowiedzi uczniów oraz seniorów są zbliżone w zakresie procentowego udziału poszczególnych kategorii odpowiedzi. Różnice pomiędzy odpowiedziami seniorów a uczniów dostrzegalne są jedynie w grupie „miękkie miejsca”, gdzie prawie 1/3 (29%) seniorów wpisała odpowiedź zaliczoną do tej kategorii i tylko 11% uczniów. Osoby w podeszłym wieku w tej grupie najczęściej podawały wyrażenia opisujące miejsca zatłoczone.

We wszystkich miastach, w których zostało przeprowadzone badanie, najczęstszym wskazaniem były miejsca z kategorii „twarde obiekty”. Najwięcej tego typu odpowiedzi pojawiło się w Helu i w Darłowie (odpowiednio 67% i 57% wszystkich ankiet), najmniej zaś w Dziwnowie i Władysławowie (odpowiednio 39% i 44% zebranych kwestionariuszy). W Międzyzdrojach i Ustce było to 52% i 50% ankietowanych (Ryc. 52).

Druga najczęstsza odpowiedź we wszystkich miastach brzmiała: „nie ma takiego miejsca”. Około 1/3 (24%–35%) respondentów w każdym mieście w ten sposób zapisywało brak tego typu miejsc w przestrzeni (Ryc. 52).

Trzecie najczęstsze wskazanie zazwyczaj obejmowało „miękkie miejsca” (jednak procentowy udział tej odpowiedzi w miastach jest zróżnicowany). W Darłowie było to 9%, w Dziwnowie 17%, w Helu 23%, w Międzyzdrojach 29%, w Ustce 9% i we Władysławowie 17% badanych respondentów (Ryc. 52).

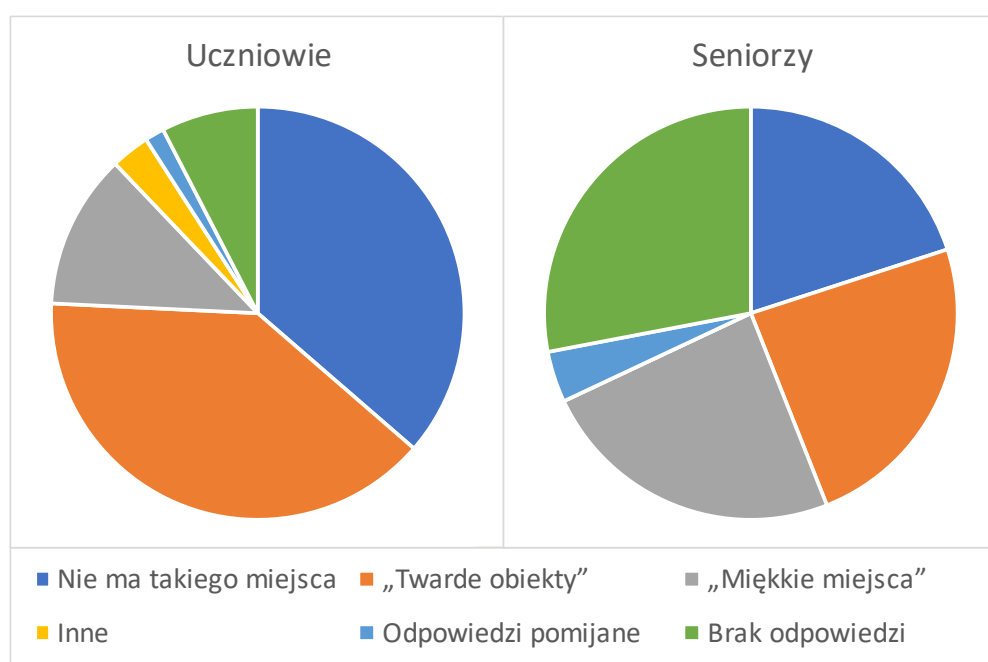

Ryc. 52. Struktura odpowiedzi na czwarte pytanie ankietowe

Źródło: opracowanie własne.

Spśród najczęściej wskazywanych miejsc w Darłowie w kategorii „twardych obiektów” żadne nie jest wyraźnie dominujące. Najwięcej wskazań uzyskały miejsca o funkcji kulturalno-oświatowej, nieużytki (zwłaszcza wśród uczniów), lokalizacje o funkcji rekreacyjnej (wśród uczniów i seniorów) i funkcji transportowej (wśród seniorów). Struktura procentowa udziału poszczególnych grup odpowiedzi jest zbliżona w przypadku uczniów i seniorów, aczkolwiek więcej seniorów (1/5) pominęło odpowiedź na to pytanie (w stosunku do 9% uczniów). Niewielki udział „miękkich miejsc” w strukturze odpowiedzi w tym mieście pokazuje, że niewiele jest takich lokalizacji w przestrzeni, w których występują osoby uznane za niebezpieczne dla otoczenia, a liczba odwiedzających turystów nie przeszkadza respondentom.

Kolejne analizowane miasto to Dziwnów. Liczba odpowiedzi udzielonych przez seniorów jest zbliżona w każdej utworzonej kategorii. Mediana ukazuje, że mniej niż połowa (blisko 1/3) osób w podeszłym wieku nie udzieliła odpowiedzi, 29% wpisało „twarde i miękkie miejsca” (najwięcej było odwołań do miejsc tłocznych), a blisko 1/4 zaznaczyło, że nie ma takiego miejsca. Uczniowie najczęściej wskazywali na „twarde obiekty” (42% respondentów – zazwyczaj były to miejsca o funkcji rekreacyjnej, kulturalno-oświatowej i akwenu) oraz udzielili odpowiedzi: „nie ma takiego miejsca” w przypadku prawie 2/5 prac. Jedynie 8% respondentów w wieku młodzieżowym nie podało odpowiedzi na to pytanie. Uzyskane wyniki nie wskazują na istnienie szczególnie niebezpiecznego miejsca w przestrzeni miasta, ponieważ rozkład odpowiedzi dotyczących konkretnych wskazań jest zbliżony.

Ryc. 53. Struktura odpowiedzi na czwarte pytanie ankietowe w Dziwnowie

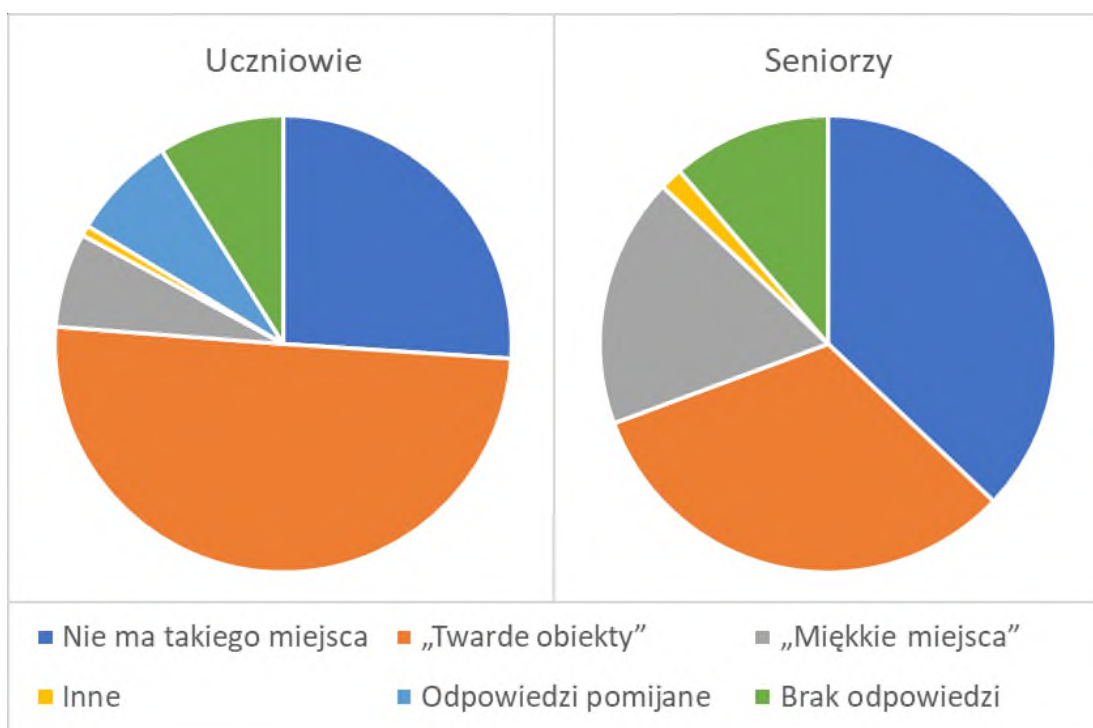
Źródło: opracowanie własne.

W Helu uczniowie i seniorzy jako najczęściej unikane określili różne miejsca. Młodzież szkolna najliczniej zaznaczała dwie kategorie odpowiedzi: „twarde obiekty” (62% ankiet) i „nie mam takiego miejsca” (30% kwestionariuszy). W pierwszej wymienionej grupie były to przede wszystkim miejsca o funkcji rekreacyjnej oraz – w mniejszym stopniu – o funkcji kulturalno-oświatowej. Seniorzy również najliczniej wpisywali: „twarde obiekty”, podane w 74% ankiet, przy czym najczęstszym wskazaniem były miejsca o funkcji transportowej (reprezentacyjna ul. Wiejska) oraz „miękkie miejsca”, zapisane przez 45% respondentów w podeszłym wieku. W tej grupie 100% wskazań dotyczyło miejsc tłocznych. Odpowiedzi na to pytanie udzielili wszyscy seniorzy oraz 91% uczniów. Sezonowość ruchu turystycznego sprawia, że kumulacja osób przyjezdnych występuje w miesiącach letnich. Powoduje to duży dyskomfort dla stałych mieszkańców (zwłaszcza w podeszłym wieku) przez wzmożony hałas, ruch na ulicach czy zwiększoną liczbę osób w miejscach najpopularniejszych.

Aż połowa seniorów w Międzyzdrojach wpisała, że najczęściej unika miejsc zatłoczonych (w „miękkich miejscach”) oraz funkcji transportowej, czyli najbardziej wizytowych, głównych ciągów pieszych (w „twardych miejscach”). Podobne wyniki zostały również uzyskane na podstawie ankiet uczniów, jednak udziały procentowe poszczególnych wskazań są mniejsze. Uczniowie częściej aniżeli seniorzy podawali miejsca o funkcji rekreacyjnej jako te, których starają się unikać. Odpowiedzi na to pytanie udzieliło 97% badanych – co potwierdza wartość dominanty. Na podstawie uzyskanych wyników można wnioskować, że seniorzy częściej unikają miejsc obleganych przez turystów niż uczniowie, choć i w tej grupie problem jest zauważalny. Na podstawie obserwacji autora można wnosić, że w tym mieście tak silnie eksplorowanym przez turystów rywalizują ze sobą dwie grupy osób. Pierwszą z nich tworzą ludzie, którzy czerpią zyski z wszelkich usług świadczonych turystom i według nich im więcej będzie osób przyjezdnych, tym lepiej. Druga grupa mieszkańców chciałaby jednak, aby miasto nie było aż tak bardzo zabudowywane przez apartamentowce i inne budynki usługowe oraz żeby liczba turystów latem nie była aż tak przytłaczająca dla mieszkańców i umożliwiała im normalne funkcjonowanie. Każda z grup poprzez swoje argumenty chce pokazać słuszność swoich racji, jednak sposób rozbudowy miasta i jego zagospodarowania przestrzennego, a co za tym idzie percepcji przestrzeni, jest zależny w głównej mierze od władz miejskich i ich zaangażowania w chęć rozwiązania tego konfliktu.

Najczęstszą odpowiedzią wpisywaną przez seniorów w Ustce (43% ankietowanych) było wyrażenie opinii, że „nie ma miejsc”, których starają się unikać (Ryc. 54). Uczniowie najczęściej (53% respondentów) wskazywali „twarde obiekty”, a dokładniej miejsca o funkcji rekreacyjnej, kulturalno-oświatowej i usługowej. Powyższa kategoria odpowiedzi była drugą

najczęściej wskazywaną przez seniorów (ponad 1/3 ankiet) i w 60% zawierała wskazania dotyczące miejsc o funkcji usługowej. Osoby w podeszłym wieku częściej aniżeli uczniowie (20% i 7%) zaznaczali „miękkie miejsca”, a dokładniej miejsca zatłoczone. Dominacja obszarów rekreacyjnych jako tych, które są najczęściej omijane, może być spowodowana osobistymi obiekcjami wytworzonymi na podstawie zaobserwowanych lub wyobrażonych sytuacji lub historii usłyszanych od innych osób, którym potencjalnie mogła się zdarzyć w tym miejscu krzywda. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, że takie miejsca są bezpieczne z perspektywy uczestnika przestrzeni.

Ryc. 54. Struktura odpowiedzi na czwarte pytanie ankietowe w Ustce

Źródło: opracowanie własne.

Seniorzy we Władysławowie zdecydowanie częściej aniżeli uczniowie wpisywali „miękkie miejsca” (dokładniej miejsca tłoczne) jako te, których unikają na co dzień. Uczniowie w tym mieście natomiast najczęściej starają się unikać obiektów o funkcji rekreacyjnej, usługowej oraz kulturalno-oświatowej. Młodzież szkolna wśród wskazań „miękkich miejsc” najliczniej podawała miejsca niebezpieczne społecznie. W obydwu grupach odpowiedź „nie ma takich miejsc” została wpisana w mniej niż połowie ankiet, co można wnosić po wartości mediany (30% uczniów i 36% seniorów). Uczniowie i seniorzy, użytkując przestrzeń miasta, starają się unikać lokalizacji, które potencjalnie mogą stanowić dla nich (z różnych przyczyn)

zagrożenie. Władze jednostki miejskiej poprzez konsultacje społeczne albo indywidualne wywiady mogłyby sprawdzić powody wywołujące chęć unikania wybranych miejsc. Przestrzeń publiczna powinna stanowić bezpieczny element środowiska miasta, aby każdy jej uczestnik mógł w sposób niezakłócony z niej korzystać.

Ostatnie pytanie zawarte w kwestionariuszu ankiety brzmiało: „Jakich form spędzania czasu wolnego brakuje Ci w [nazwa miasta]?”. Odpowiedzi zostały podzielone na siedem grup: nie ma takiej formy, obiekty usługowe, obiekty sportowo-rekreacyjne, obiekty kulturalne, inne, nieczytelne, brak odpowiedzi. II rząd liczb kodowych jest bardzo zbliżony w każdym mieście. W kategorii obiektów usługowych zostały wyróżnione następujące elementy:

- 1) galeria handlowa,
- 2) restauracja typu *fast food*,
- 3) kawiarnia,
- 4) sklepy,
- 5) restauracja,
- 6) inne.

W grupie obiektów rekreacyjnych można wyróżnić:

- 1) wesołe miasteczko,
- 2) park trampolin,
- 3) aqua park,
- 4) obiekty spacerowo-rowerowe,
- 5) boisko,
- 6) skate park,
- 7) plac zabaw,
- 8) inne
- 9) lokale z rozrywkami (na przykład z kręglami).

Wśród podanych obiektów kulturalnych można wyróżnić takie jak:

- 1) kino,
- 2) lokal „z muzyką na żywo”,
- 3) kultura wyższa (na przykład teatr),
- 4) inne.

W ramach kategorii „inne” dodatkowo jako podkategoria zostały wydzielone „ciche i spokojne miejsca”.

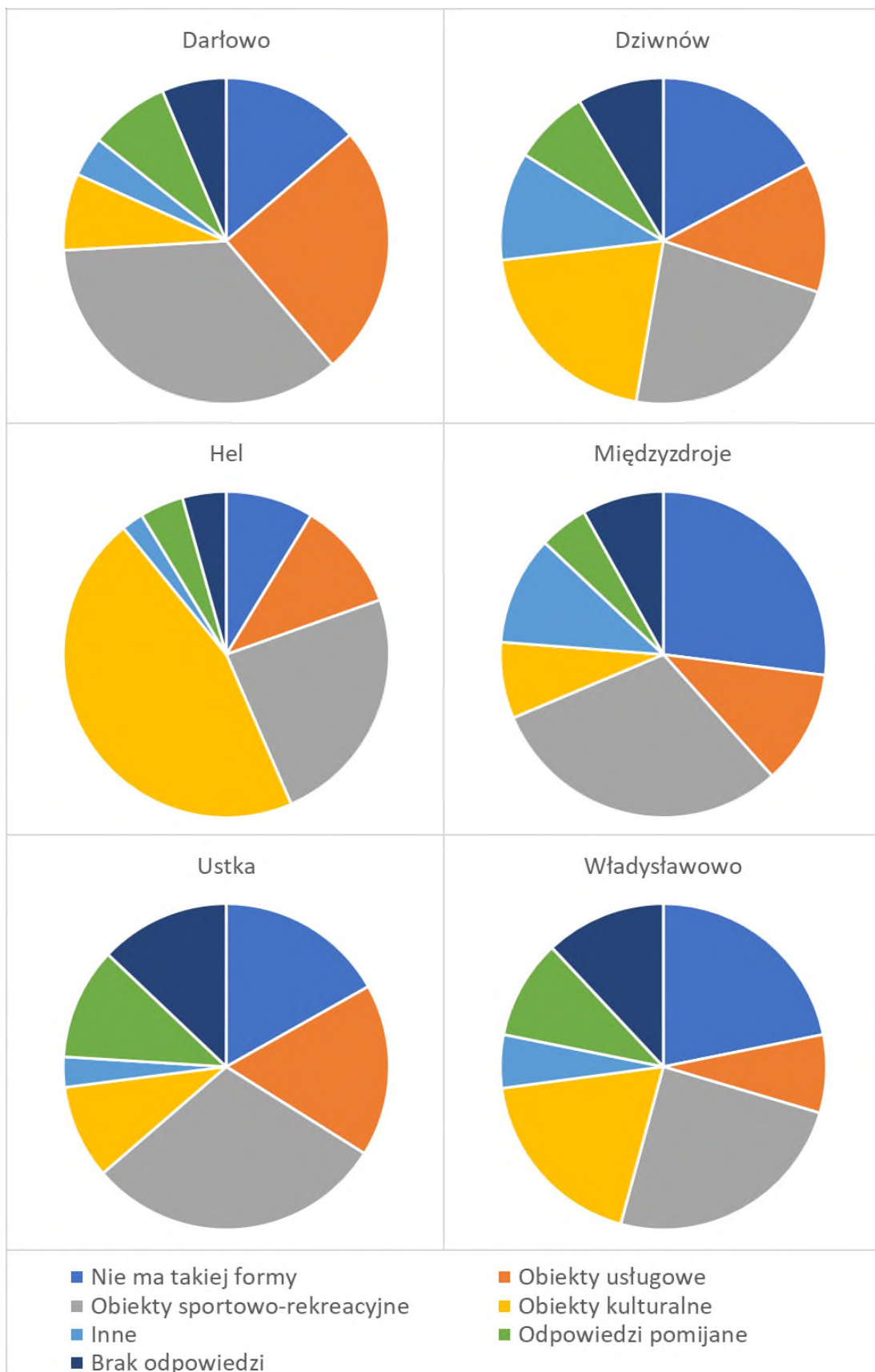
Na piąte pytanie w kwestionariuszu ankietowym odpowiedzi udzieliło 90% respondentów (91% uczniów oraz 86% seniorów). Najczęściej odpowiedzi przypisywano do

kategorii: obiekty sportowo-rekreacyjne (32%), nie ma takiej formy (20%), obiekty usługowe (17%), obiekty kulturalne (15%). Najmniej wskazań znalazło się w kategorii „inne” (5%). Uczniowie najczęściej przywoływali (jest to dominanta w tej grupie) obiekty sportowo-rekreacyjne (38%) oraz obiekty usługowe (20%), również taka sama ilość uczniów podała, że nie ma takiego miejsca. Seniorzy najczęściej wskazywali obiekty kulturalne (50%) oraz – rzadziej – obiekty sportowo-rekreacyjne lub wpisywali, że nie ma takich miejsc (odpowiednio 19% i 10%).

W Darłowie (39% ankietowanych), Dziwnowie (25% respondentów), Międzyzdrojach (33% badanych), Ustce (32% ankietowanych) i Władysławowie (27% badanych) jako pożądane lokalizacje w przestrzeni miejskiej najczęściej wskazywano różne obiekty sportowo-rekreacyjne. W Helu dominowały natomiast wskazania na kategorię zawierającą obiekty kulturalne (54% respondentów) (Ryc. 55).

Drugim najczęstszym wskazaniem były w Darłowie (28% badanych) i Ustce (18% odpowiadających) obiekty usługowe. W Dziwnowie 26% ankietowanych chciałoby rozwoju oferty kulturalnej (w tym obiektów tego typu). W Helu natomiast wskazano obiekty sportowo-rekreacyjne (28% ankietowanych). Brak pożądanych nowych możliwości spędzania czasu wolnego był drugą odpowiedzią w Międzyzdrojach (29% badanych), Ustce (18% odpowiadających) i Władysławowie (23% respondentów) (Ryc. 55).

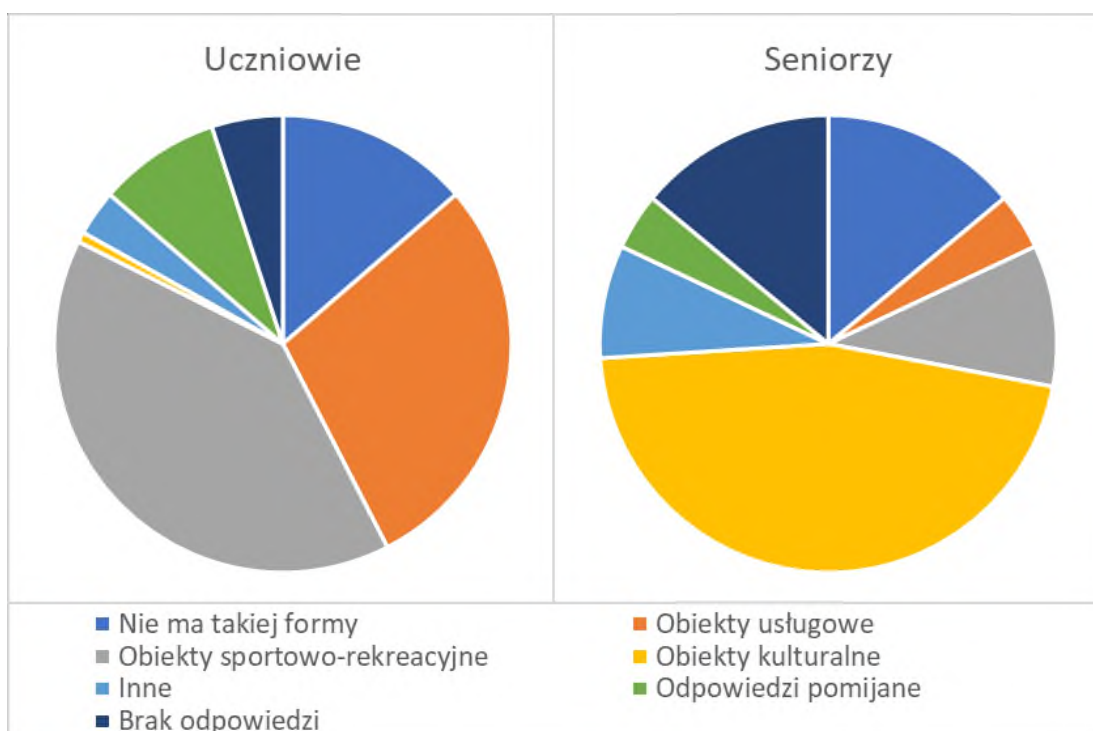
Trzecie dominujące wskazanie jest różne w każdym z analizowanych miast. W Darłowie (15% badanych) i Dziwnowie (19% ankietowanych) jest to określenie „nie ma takiej formy”. W Helu (13% odpowiadających) są to obiekty usługowe. W Międzyzdrojach na trzecim miejscu wskazano zarówno obiekty usługowe, jak i inne (po 12% respondentów), natomiast w Ustce i Władysławowie były to obiekty kulturalne (odpowiednio 10% i 20% badanych) (Ryc. 55).

Ryc. 55. Struktura odpowiedzi na piąte pytanie ankietowe

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie zebranych wyników można sądzić, że w Darłowie istnieje zróżnicowane zapotrzebowanie na różne formy spędzania czasu wolnego (Ryc. 56). Mediana pokazuje, że mniej niż połowa uczniów najchętniej widziałaby nowe obiekty sportowo-rekreacyjne (45%) oraz usługowe (33%). Z pierwszej wymienionej kategorii największą popularnością cieszyły się: park trampolin (32% odpowiedzi w tej kategorii), wesołe miasteczko (24% odpowiedzi w tej kategorii), *aqua park* (13% odpowiedzi). Drugą kategorię zdominowała galeria handlowa (prawie połowa wskazań w tej grupie) oraz restauracja typu *fast food* (39% odpowiedzi w tej kategorii). Seniorzy natomiast preferowaliby rozszerzenie oferty kulturalnej (47% badanych) w mieście o kulturę wyższą (ponad połowa wskazań w tej grupie) oraz lokale „z muzyką na żywo” (39% ankiet w tej kategorii). Zróżnicowanie odpowiedzi odpowiada zapotrzebowaniu na rodzaj rozrywki w obydwu grupach społecznych. Młodzież szkolna jako bardziej wysportowana i mająca lepszą tężyznę fizyczną chętniej korzystałaby z możliwości aktywnego wysiłku, natomiast seniorzy pragnęliby zwiększonej aktywności intelektualnej.

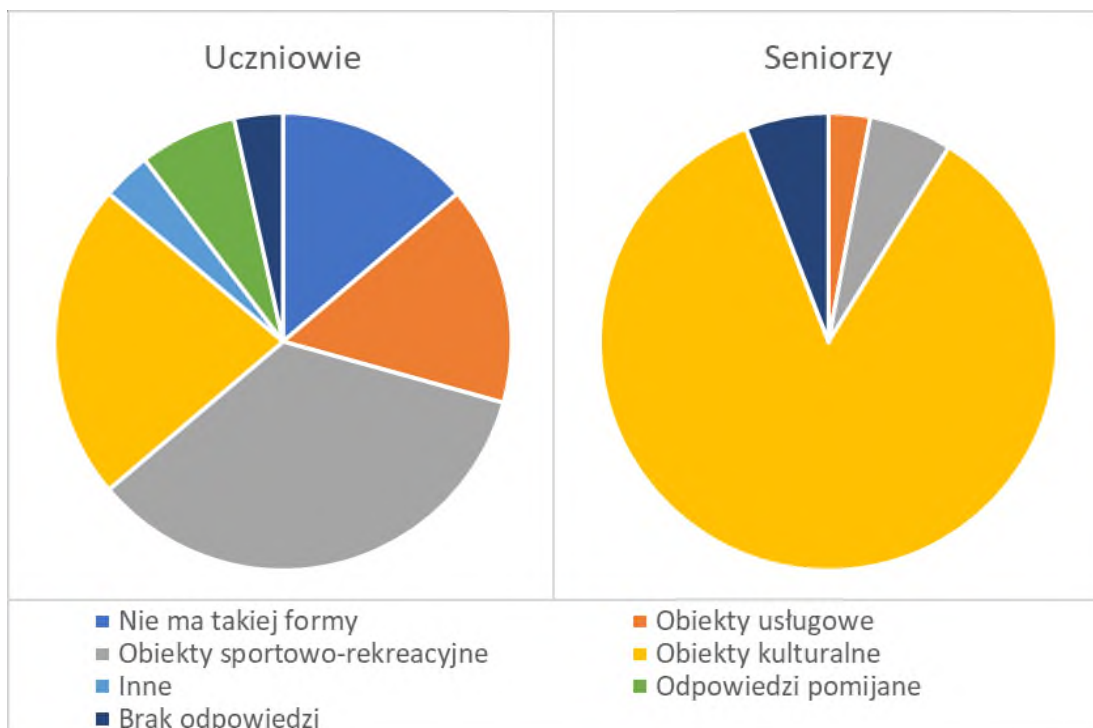

Ryc. 56. Struktura odpowiedzi na piąte pytanie ankietowe w Darłowie

Źródło: opracowanie własne.

Najczęstsze odpowiedzi w Dziwnowie jako drugim analizowanym mieście (zarówno wśród seniorów, jak i uczniów) są zbliżone do tych dotyczących Darłowa. Uczniowie najczęściej chcieliby mieć więcej możliwości spędzania czasu wolnego w obiektach sportowo-rekreacyjnych (blisko 1/3 ankiet – najliczniej wspomniano *aqua park* oraz wesołe miasteczko) oraz usługowych (18% kwestionariuszy – w tej kategorii dominowały restauracje typu *fast food* oraz sklepy). Seniorzy spośród obiektów kulturalnych (57% odpowiedzi) najchętniej wybraliby całoroczne kino – jest to dominanta w tej grupie wskazań (92% ankiet). Rozmiar miasta ma niewątpliwie znaczenie dla rozwoju przestrzennego jednostki osadniczej, gdyż im więcej jest mieszkańców i terenów dostępnych zgodnie z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego, tym chętniej inwestorzy chcą lokować swój kapitał w danej miejscowości, a mieszkańcy mogą korzystać z bardziej zróżnicowanych form spędzania czasu wolnego. Dziwnów – jako miasto nadmorskie – ma większą szansę na zainteresowanie potencjalnych inwestorów, którzy będą zwiększać liczbę obiektów sportowo-rekreacyjnych lub kulturalnych (zwłaszcza dostępnych sezonowo).

W Helu aż 94% respondentów w podeszłym wieku chciałoby rozszerzenia form spędzania czasu wolnego poprzez uruchomienie kina oraz umożliwienie spotkań z kulturą wyższą, co jest wartością dominantą w tym wskazaniu (Ryc. 57). Uczniowie natomiast pragnęliby rozwoju obiektów sportowo-rekreacyjnych (43% wskazań – najczęściej były to *aqua park* i wesołe miasteczko) oraz – podobnie jak seniorzy – rozwoju oferty kulturalnej (28% ankietowanych), a dokładniej kina. W wielu miastach nadmorskich (w porównaniu do innych miast położonych na przykład w centralnej części kraju) możliwość skorzystania z usług basenowych jest większa, a wskazywanie potrzeby budowy nowego *aqua parku* (na przykład przez młodzież) wynika z braku świadomości na temat istnienia takich miejsc w przestrzeni jednostki osadniczej. Może być to spowodowane decyzjami rodziców, stawiającymi na inne priorytety w rozwoju dziecka, albo niechęcią do korzystania z tego typu usług.

Ryc. 57. Struktura odpowiedzi na piąte pytanie ankietowe w Helu

Źródło: opracowanie własne.

Uczniowie w Międzyzdrojach (podobnie jak seniorzy) wskazywali na obiekty sportowo-rekreacyjne jako pożądaną formę spędzania czasu wolnego (odpowiednio 35% i 25% wskazań). Młodzież szkolna pragnęłaby przede wszystkim *aqua parku* (29% odpowiedzi w tej grupie), natomiast seniorzy najchętniej wpisywali obiekty spacerowo-rowerowe (rozumiane jako dodatkowe wydzielone ciągi pieszo-rowerowych w mieście oraz na terenach leśnych), a także *aqua park* (odpowiednio 64% i 36% odpowiedzi w tej kategorii). Seniorzy ponadto w 27% ankiet przywołali obiekty kultury (najczęściej były to lokale „z muzyką na żywo” oraz kultura wyższa). Aż 29–30% uczniów i seniorów uznało, że różne możliwości spędzania czasu wolnego w mieście zaspokajają ich potrzeby w tym zakresie. Rozbudowana oferta gastronomiczna w Międzyzdrojach sprawia, że młodzież szkolna nie wskazuje na konieczność wybudowania restauracji typu *fast food*, która często pojawiała się w ankietach z innych miast. Wymienianie *aqua parku* jako pożądanego sposobu spędzania czasu wolnego pokazuje, że obydwie grupy społeczne nie znają dobrze własnej przestrzeni miasta i ofert obiektów hotelowych, które posiadają przestrzeń basenową (jest co najmniej kilka takich obiektów). Większość hoteli umożliwia korzystanie z nich zarówno turystom (nienocującym w obiekcie), jak i mieszkańcom.

Odpowiedzi uczniów i seniorów w Ustce są zróżnicowane pod względem pożądanых możliwości spędzania czasu wolnego. Uczniowie najchętniej wskazywali obiekty sportowo-rekreacyjne oraz obiekty usługowe (odpowiednio 38% i 21% kwestionariuszy). W pierwszej grupie brak jest wyraźnie dominujących odpowiedzi, częstym wskazaniem były wesołe miasteczko, park trampolin oraz *aqua park*. W drugiej grupie dominowała galeria handlowa oraz różnego rodzaju sklepy. Mniej niż połowa seniorów (co wynika z wartości mediany) chciałaby przede wszystkim, aby wraz z rozwojem oferty kulturalnej (44% badanych) pojawił się ośrodek kultury posiadający salę widowiskową. W mniejszym stopniu osoby w podeszłym wieku chciałyby lokali „z muzyką na żywo” oraz kultury wyższej. Ponad 1/4 seniorów oraz 16% uczniów uznało, że nie ma potrzeby rozszerzania możliwości spędzania czasu wolnego w nowych miejscach. Na podstawie udzielonych odpowiedzi i pominięć tego pytania zarówno w grupie seniorów, jak i uczniów można wnosić, że przestrzeń miasta oraz różne formy zagospodarowania przestrzeni w znacznym stopniu zaspokajają potrzeby mieszkańców w zakresie możliwości spędzania czasu wolnego. Brak wyraźnej dominacji jakiejkolwiek odpowiedzi w poszczególnych grupach (z wyjątkiem budowy ośrodka kultury z salą widowiskową wśród seniorów i centrum handlowego pośród uczniów) również potwierdza powyższą tezę.

Ostatnim miastem, którego dotyczyć będzie analiza pod względem pożądanых form spędzania czasu wolnego, jest Władysławowo. Seniorzy w tym mieście najczęściej (tak jak w poprzednich miastach) wskazywali na obiekty kultury (47% odpowiedzi), a w szczególności preferowaliby utworzenie kina. Uczniowie natomiast pragnęliby stworzenia nowych miejsc sportowo-rekreacyjnych (31% ankiet), a dokładnie *aqua parku*, parku trampolin, innych obiektów czy *skate parku*, oraz w mniejszym stopniu obiektów kultury (13% kwestionariuszy – wyraźnie dominuje tutaj wskazanie na stworzenie całorocznie czynnego kina). Blisko 1/4 uczniów oraz 21% seniorów uznało, że obiekty w przestrzeni miasta zaspokajają ich potrzeby w zakresie możliwości spędzania czasu wolnego. Częste wskazywanie przez uczniów i seniorów kina jako pożądanego obiektu pokazuje zapotrzebowanie użytkowników przestrzeni na obiekt prezentujący nowości filmowe oraz prowadzący okołofilmową działalność kulturalną. W dobie zdecydowanie łatwiejszego dostępu do filmów przez Internet kina (najczęściej w małych miastach) są zamykane. Ciekawą alternatywą byłoby więc połączenie funkcjonalności kina z innymi formami rozrywki poprzez stworzenie swoistego centrum rozrywki, które skupiałoby w sobie wiele form spędzania czasu wolnego.

3.5. Wnioski

Na podstawie przeanalizowanych danych dotyczących sześciu badanych jednostek przy udziale metody map mentalnych i wywiadu ankietowego wyprowadzone zostały wnioski podsumowujące⁹⁸, które potwierdziły postawione hipotezy badawcze.

Główna hipoteza (H1) stworzona na potrzeby procesu badawczego zakładała, że istnieje zróżnicowanie (ilościowe i jakościowe) w postrzeganiu przestrzeni miejskich małych miast nadmorskich, które może wynikać ze specyfiki miejsca (*differentia specifica*) albo specyfiki obserwatora, jego cech demograficznych i społeczno-kulturowych. Badania przestrzenne wykonane w ramach niniejszej pracy ukazały zróżnicowanie wyobrażeniowe wśród dwóch badanych grup badawczych, co potwierdza hipotezę (H1). Dane uzyskane dzięki badaniom terenowym wskazały najbardziej lubiane, zadbane oraz ciekawe miejsca, a także obszary niebezpieczne i unikane przez respondentów. Każde miasto miało inne punkty orientacyjne, które były wskazywane przez odpowiadających. Uzyskane wyniki pokazały, jakie atrybuty były wyróżniane przez młodzież uczącą się i seniorów. Widoczne zróżnicowanie preferencji przestrzennych oraz miejsc docelowych, do których najczęściej podróżują badani, świadczy o tym, że uczniowie i seniorzy widzą miasto w inny sposób. Respondenci w każdym mieście posiadali różny zasób wiedzy przestrzennej, choć elementem łączącym obydwie grupy były stosunkowo ubogie i oszczędne rysunki (zwłaszcza wśród seniorów), dlatego widoczne braki należałoby uzupełnić poprzez zajęcia dodatkowe, wykłady otwarte, warsztaty czy wycieczki o zasięgu lokalnym. Ciągłe kształcenie się i otwartość na zdobywanie wiedzy to fundamenty rozwoju percepcji przestrzeni.

Znaczna część szkicowanych obszarów na mapach mentalnych to plaża oraz morze, co potwierdza relację i związki „morskości” w kontekście miejskim, co potwierdza pierwszą hipotezę pomocniczą (H2), która zakładała, że dla mieszkańców małych miast nadmorskich istotnym punktem odniesienia w przestrzeni miejskiej jest Morze Bałtyckie. Z tych wizualnych reprezentacji jasno wynika, że Bałtyk odgrywa ważną rolę w życiu mieszkańców miast i jest integralną częścią miejskiej przestrzeni. Respondenci często spędzają swój wolny czas na plażach, oddając się odpoczynkowi i rekreacji. Tereny wybrzeża morskiego są nie tylko źródłem relaksu, ale także miejscem rozwoju. Określenie lokalizacji zarówno dla rekreacji, jak i pracy jest ważne z punktu widzenia przestrzeni miejskiej. Obszary przybrzeżne mogą stanowić naturalne ograniczenie dla rozrastania się (rozbudowy) miast, ale oferują również ogromne możliwości rozwoju w innych kierunkach. Takie miejsca stają się ośrodkami

⁹⁸ Wnioski zostały przedstawione przy udziale dwóch ujęć: poznawczego oraz metodycznego.

działalności gospodarczej, turystycznej i kulturalnej, przyciągając inwestycje oferujące nowe miejsca pracy i atrakcje. W ten sposób obszary przybrzeżne mogą stać się osiami rozwoju zarówno gospodarczego, jak i społecznego oraz środowiskowego. Szkicowane na mapie mentalnej lokalizacje powiązane z Bałtykiem i odpowiedzi zawarte w uzupełnionym kwestionariuszu odzwierciedlają nie tylko rekreacyjną i relacyjną wartość obszarów przybrzeżnych, ale także ich potencjał jako źródła rozwoju przestrzennego miast, co potwierdza pierwszą pomocniczą hipotezę badawczą. Przestrzenie te pełnią zarówno funkcje symboliczne, jak i praktyczne, tworząc powiązania między społecznościami lokalnymi a środowiskiem naturalnym oraz stwarzając nowe możliwości rozwoju w dynamicznie zmieniającym się środowisku miejskim.

Druga hipoteza pomocnicza (H3), zakładała, że percepcja przestrzeni miejskich (małych miast nadmorskich) jest uzależniona od ładu przestrzennego. Wśród wielu płaszczyzn ładu przestrzennego (między innymi ład urbanistyczno-architektoniczny, ład funkcjonalny oraz ład estetyczny) szczególnie istotny w kontekście badań wydaje się ład społeczny, który odnosi się do jednostkowej (lub grupowej) identyfikacji z przestrzenią, która może być determinowana wiekiem. Aby potwierdzić hipotezy (H1) i (H3), przeprowadzono weryfikację zasobów wyobrażeń przestrzennych respondentów oraz analizę zróżnicowania zaznaczeń poszczególnych elementów urbanistycznych na szkicowanych mapach mentalnych. Wszystkie badane aspekty odgrywają kluczową rolę w rozwijaniu percepcji przestrzeni. Każde nowe miejsce, z którym użytkownik przestrzeni się zapoznaje, poszerza jego horyzonty poznawcze. Warto zauważyć, że niewielka liczba odwzorowań krawędzi w szkicach może być istotnym elementem potwierdzającym powyższe wnioski. To, że respondent ma słabą znajomość granic administracyjnych miasta, może sugerować zbyt ograniczone wyobrażenie o mieście, obejmujące jedynie obszar zamieszkania lub najczęściej odwiedzanych lokalizacji. Jednym z kluczowych elementów wpływających na percepcję przestrzeni jest również sposób poruszania się po mieście. Główna rola przemieszczania się pieszo sprawia, że jednostka jest bardziej skłonna do zauważania wszystkich zmian, zarówno pozytywnych, jak i negatywnych, zachodzących w otaczającej przestrzeni. To z kolei umożliwia jednostce samodzielną ocenę otoczenia i formowanie własnych opinii na jego temat. Dodatkowo istotną kwestią potwierdzającą drugą pomocniczą hipotezę badawczą (H3) jest ład społeczny, który oznacza, że mieszkańcy tworzą emocjonalne i społeczne więzi z otaczającą ich przestrzenią. Wiek, jeden z głównych czynników tożsamości, który ma znaczenie, jak mieszkańcy postrzegają i identyfikują się z jednostką miejską. Uczniowie są bardziej zainteresowani dostępem do punktów orientacyjnych i zajęć rekreacyjnych, co może wpływać na postrzeganie miasta jako

miejsca pełnego możliwości rozwoju. Natomiast osoby starsze są bardziej zainteresowane spokojem i spędzaniem czasu w niezatłoczonym otoczeniu, co może wpływać na ich subiektywne postrzeganie przestrzeni miejskiej. Poprzez badanie tej hipotezy można było dostarczyć głębszego zrozumienia dynamiki społecznej w małych miastach nadmorskich, a także wspomóc władze miejskie w zakresie opracowania strategii urbanistycznych i społecznych, które lepiej będą odpowiadać różnorodnym potrzebom i oczekiwaniom mieszkańców w różnym wieku. To z kolei może się przyczynić do lepszego kształtowania przestrzeni miejskiej i poprawy jakości życia.

Zaprezentowane dane umożliwiły spojrzenie na przestrzeń miasta „oczami mieszkańca”. Mapy prezentujące przestrzeń dzięki stworzeniu uogólnionego obrazu miasta dały możliwość sprawdzenia, jak mieszkańcy widzą swoje miasto. Połączenie metody map mentalnych i kwestionariuszowej pozwoliło dokładniej przeanalizować wszystkie badane miasta. Aby wnioski stworzone na podstawie zebranych danych dotyczyły analizowanych treści, każde poruszone zagadnienie zostało omówione przy pomocy metody uogólnień. W pierwszej kolejności były to elementy uwzględnione w szkicach wyobrazeniowych oraz pytania zawarte w kwestionariuszu. W drugiej części zostały stworzone podsumowujące konkluzje na temat badanych jednostek miejskich oraz przesłanki metodyczne dotyczące możliwego rozwoju badań nad przestrzenią miast.

- 1) Szkicowanie dróg i ścieżek na mapach mentalnych ma ogromne znaczenie w przenoszeniu własnego wyobrażenia o mieście na kartkę. Są to podstawowe elementy zabudowy jednostki osadniczej, które odpowiadają za komunikację w mieście. Mimo to utrwalono je jedynie na 35% prac (więcej seniorów aniżeli uczniów szkicowało te elementy na swoich rysunkach mentalnych). Powodów tego może być kilka. Znaczenie może mieć niewielki rozmiar wybranych jednostek osadniczych, w których uczestnik przestrzeni określa swoje położenie przy użyciu ulic ze względu na niewielką ich ilość w danej jednostce miejskiej (w stosunkowo większych badanych miastach liczba narysowanych dróg była mniejsza). Innym powodem może być istotność szkicowanych elementów i ignorowanie tych oczywistych obiektów przestrzennych oraz koncentrowanie się na pozostałych atrybutach jednostki osadniczej. Ostatnim możliwym powodem może być odwzorowywanie jedynie podstawowych rejonów miasta, które najczęściej są określane przez ich położenie przestrzenne w mniejszych skalach odniesienia (plaża i morze), w których drogi nie istnieją.
- 2) Węzły stanowią element łączący (miejsce przecięcia) ze sobą różne elementy o charakterze ciągłym w przestrzeni. Seniorzy, podobnie jak w przypadku poprzedniego

punktu, częściej nanosili je na swoje rysunki (w stosunku do uczniów). Może to świadczyć o istotności tych elementów przestrzennych w wyobrażonym obrazie miasta tej grupy respondentów. Wraz z procesem starzenia się człowieka wzrasta rola jego doświadczenia w percepcji przestrzeni i skutecznym odnajdywaniu się w nieznanym obszarze. Każdy człowiek samemu wykształca różne sposoby radzenia sobie w nowych lokalizacjach, aby nie zgubić się i móc trafić do bezpiecznego (znanego) miejsca w danej przestrzeni.

- 3) Każda jednostka osadnicza ma swoje ograniczenia przestrzenne. Brak ich odwzorowania na szkicach wyobrażeniowych pokazuje, że zazwyczaj respondenci wyobrażają sobie miasto jako konkretne rejony w strukturze przestrzennej. Najczęściej (prawdopodobnie nieświadomie) rysowaną granicą jednostki miejskiej była plaża i morze, które okalają częściowo wszystkie badane miasta. Uczniowie rzadziej uwzględniali je na swoich pracach w porównaniu do szkiców wykonanych przez seniorów.
- 4) Człowiek w swoim wyobrażeniu o dużym mieście dzieli miasto na mniejsze fragmenty, które ułatwiają mu poruszanie się w przestrzeni. W badanych jednostkach osadniczych, pomimo niewielkiego ich rozmiaru, takie procesy percepcyjne również mogą zachodzić w wyobraźni mieszkańców. Użytkownik przestrzeni najlepiej zna tylko te obszary, z których najczęściej korzysta, a łatwość w poruszaniu się w nich nabywana jest wraz ze zdobywanym doświadczeniem i poznawaniem rejonu. Seniorzy częściej rysowali różne obszary położone w przestrzeni miasta, ponieważ prawdopodobnie częściej z nich korzystają. Wybory miejsc docelowych, do których najczęściej podążają uczniowie klas 4–6, bardzo często są związane z wyborami życiowymi ich rodziców. Młodzież szkolna, choć w tym wieku jest coraz bardziej samodzielna i wie, w jakim kierunku chce podążać, to ciągle musi podejmować działania w zgodzie z opiekunami prawnymi.
- 5) Punkty orientacyjne i liczność ich występowania w stworzonych szkicach mentalnych ukazują, jak bardzo respondent zna swoje miasto i jakie miejsca w jednostce miejskiej zna na tyle dobrze, że jest w stanie określić ich położenie względem innych elementów przestrzennych. Każdy użytkownik przestrzeni widzi odmienne punkty, inaczej je przetwarza w wyobrażenie o mieście i ostatecznie rysuje. Jednak to obraz miasta wytworzony na podstawie liczności występowania jego atrybutów, które zostały wydzielone przez respondentów, prezentuje tę „prawdziwą przestrzeń”. Daje to podstawę do dalszych badań nad tożsamością miejsca i identyfikacją miasta przy pomocy atrybutów. Każdy uczestnik przestrzeni w mieście, niezależnie od wieku, musi identyfikować się w niej przy pomocy punktów orientacyjnych. Uczniowie częściej

aniżeli seniorzy rysowali punkty orientacyjne. Można więc podejrzewać, że młodzież łatwiej zapamiętuje przestrzeń, utożsamiając miasto z jego atrybutami, natomiast osoby w podeszłym wieku łatwiej przyswajają lokalizację ciągów pieszych oraz ulicznych prowadzących do danych miejsc.

- 6) W porównaniu do wcześniejszych badań autora, które zostały przeprowadzone wśród uczniów (w tej samej grupie wiekowej) w Gryficach (Bodnar, 2021), można wnosić, że wykonane szkice wyobrażeniowe zawierają mniej elementów przestrzennych w każdej analizowanej kategorii zawartości map mentalnych. Daje to podstawy do poszukiwania powodów rozbieżności wyników. Może to być spowodowane słabszą znajomością jednostki miejskiej z powodu nastania epidemii COVID-19, podczas której respondenci musieli przebywać w domu (i w nim również uczestniczyć w zajęciach lekcyjnych), przez co ograniczona została większa część skutecznych metod nauczania o regionie (na przykład wycieczki edukacyjne, zajęcia plenerowe, spotkania z osobami znanymi regionalnie). Powrót po epidemii do nauczania w budynkach oświatowych daje nadzieję na pełne przywrócenie edukacji regionalnej oraz wszelkich zajęć mających na celu zapoznanie się z „małą ojczyzną” (z historycznego, przestrzennego i społecznego punktu widzenia). Dzięki temu uczniowie, mając szerszy zakres wiedzy i doświadczenia, będą w stanie lepiej odnaleźć się w każdej przestrzeni.
- 7) Seniorzy w swoich mapach wyobrażeniowych uwzględnili więcej różnych elementów przestrzennych, natomiast ich rysunki były zdecydowanie prostsze i zawierały mniej szczegółów. Może to być spowodowane procesami uproszczeń i uogólnień zachodzącymi podczas tworzenia wyobrażonej przestrzeni. Człowiek nie jest w stanie pojąć złożoności elementów przestrzeni, dlatego musi we własnej wyobraźni daną przestrzeń ciągle upraszczać, żeby móc się w niej orientować. Wraz z upływem lat postępujące procesy starzenia się mogą sprawiać, że coraz trudniej jest przyswajać i na nowo uczyć się nowych przestrzeni i często korzysta się wówczas z przyswojonych zasobów wiedzy przestrzennej.
- 8) Powszechnie znane osoby utożsamiane z daną jednostką osadniczą mogą stanowić o jej atrakcyjności w kontekście marketingowym. Idealnym przykładem postaci historycznej, która może stać się inspiracją do działań promocyjnych, jest król Eryk Pomorski, związany historycznie z Darłowem, lub postać legendarna związana z Ustką, czyli Syrenka Ustecka. Częstym zabiegiem marketingowym stosowanym w badanych miastach jest wiązanie znanych person świata sportu, rozrywki lub innych dziedzin działalności kulturalnej z głównymi, wizytowymi ciągami pieszymi zlokalizowanymi

w pobliżu morza. Przykładem takich działań jest Aleja Gwiazd w Międzyzdrojach, Aleja Gwiazd Sportu we Władysławowie czy Aleja Gwiazd Sportu w Dziwnowie. Niestety tylko w Międzyzdrojach ten główny, wizytowy ciąg pieszy został wskazany przez ankietowanych. Może to świadczyć o niewykorzystanym potencjale tych miejsc.

- 9) Uczniowie biorący udział w badaniu kwestionariuszowym zdecydowanie rzadziej (w porównaniu do seniorów) wpisywali konkretne elementy środowiska przyrodniczego, które jest związane z miastem. Najczęściej były to ogólne wskazania bez żadnych lokalizacji przestrzennych. Daje to podstawę, by sądzić, że nie korzystają oni zbyt często z lokalnych zasobów przyrodniczych. Zmiany spowodowane epidemią COVID-19, które wręcz nakazywały pozostanie w domach, pozostały (mimo końca epidemii) i młodzież ucząca się mniej chętnie korzysta z lokalnych parków miejskich czy obszarów spacerowo-rekreacyjnych, przez co nie jest w stanie wskazać interesujących elementów środowiska przyrodniczego w mieście.
- 10) Sposób przemieszczania się po mieście ma ogromny wpływ na rozwój percepcji przestrzeni. Większa część respondentów porusza się pieszo (zwłaszcza wśród osób w podeszłym wieku), co ma duże znaczenie w kontekście rozwoju wiedzy przestrzennej uczniów i aktywności życiowej seniorów. W ostatnich latach, poprzez szerszy dostęp do pojazdów zasilanych energią elektryczną, upowszechniło się poruszanie się po mieście hulajnogami (aż prawie 1/3 badanych uczniów zaznaczyła je w odpowiedziach) lub rowerami. Powoduje to mniejsze zatory i problemy komunikacyjne w jednostce miejskiej, które są powodowane zwiększonym ruchem samochodowym. Uczniowie bardziej różnicują środki transportowe używane przy przemieszczaniu się w mieście, natomiast seniorzy generalnie poruszają się pieszo lub rowerem, a w mniejszym stopniu samochodem.
- 11) Czasem zdarzało się, że wśród map mentalnych czy odpowiedzi kwestionariuszowych rzadko były wskazywane te odpowiedzi, które (w zamyśle autora i władz miejskich) stanowią interesujące miejsca w przestrzeni miasta. Dla autora badań takim najbardziej niedocenionym elementem w przestrzeni miasta, który został zaobserwowany w czasie prowadzonych badań, jest rzeźba „Chłopiec z małpkami” (rzeźba balansująca), zawieszona nad ulicą Czerwonych Kosynierów w Ustce. W żadnej odpowiedzi ankietowej nie został wspomniany ten atrybut miasta, mimo że ma on ogromny potencjał turystyczny. Według autora jest to szansa, którą miasto może wykorzystać poprzez odpowiednią promocję i szersze działania marketingowe. Zlokalizowana w Bydgoszczy (nad rzeką Brdą) podobna rzeźba balansująca, a mianowicie „Przechodzący przez rzekę”,

stanowi ogromną atrakcję miejską i jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych punktów orientacyjnych tej jednostki osadniczej. Szerzej to zagadnienie zostało opisane w dalszej części dysertacji, gdzie podano rekomendacje badawcze.

- 12) Seniorzy dużo częściej (w porównaniu do uczniów) wskazywali miejsca tłoczne jako te, których starają się unikać. Duże obciążenie turystyczne latem sprawia, że mieszkańcy mają utrudnione warunki życia (przez ogromny ruch pieszego, duże obłożenie marketów spożywczych czy problemy z parkowaniem samochodu), przez co, aby móc uniknąć tych niedogodności, muszą szukać alternatywnych rozwiązań umożliwiających im spokojne funkcjonowanie. Z drugiej strony dzięki wzmożonemu ruchowi turystycznemu przedsiębiorcy, którzy ulokowali swoje biznesy w miejscowościach nadmorskich, odprowadzają tam podatki, dlatego miasto posiada środki do ciągłego rozwoju. Inną istotną kwestią, często poruszaną zwłaszcza przez seniorów, jest zrównoważony rozwój przestrzenny miast nadmorskich, tak aby ani środowisko przyrodnicze, ani społeczności funkcjonujące w przestrzeni miast nie ucierpiały przy wzroście i rozwoju wszelkich usług związanych z turystyką.
- 13) Seniorzy jako grupa najczęściej komunikowali brak dostępu do zasobów kulturalnych. W większości wskazywali oni na kino czy kulturę wyższą w postaci różnego rodzaju spektakli (na przykład teatralnych, operowych). Najbliższymi lokalizacjami, gdzie mogą oni skorzystać z tego typu rozrywki, są miasta wojewódzkie (albo czasem powiatowe), lecz korzystanie z ich oferty wiąże się z większymi kosztami dojazdu i dłuższą oraz bardziej męczącą podróżą. Uczniowie najczęściej podawali, że chcieliby rozwoju sektora usług (na przykład galerii handlowej czy restauracji typu *fast food*) oraz obiektów sportowo-rekreacyjnych. Młodzież szkolna zupełnie inaczej postrzega rozwój przestrzenny miasta aniżeli seniorzy, lecz poprzez sprawdzenie ich opinii na ten temat możliwy jest wielokierunkowy rozwój, odpowiadający na potrzeby wszystkich grup społecznych.

Na podstawie powyższych wniosków możliwe jest podsumowanie użytych narzędzi badawczych oraz rozwinięcie zagadnień, które potencjalnie mogą stanowić załączek przyszłych badań przestrzennych. Geografia społeczno-ekonomiczna jako nauka interdyscyplinarna korzysta z wielu metod i technik badawczych wywodzących się z pokrewnych dyscyplin. Dzięki temu istnieje szansa na rozszerzoną analizę przestrzenną, a ponadto dane zawarte w mapach i kwestionariuszach ankiet mogą stanowić cenne źródło informacji dla socjologów, psychologów, pedagogów czy urbanistów. Każda z tych nauk mogłaby przy udziale interdyscyplinarnych zespołów badawczych i własnej metody badawczej „spojrzeć” na miasto

z innej strony, perspektywy i wyciągnąć wnioski służące dobru mieszkańców i uczestników przestrzeni jednostek miejskich. Poniżej w kilku punktach zostały sformułowane przesłanki dotyczące rozwoju badań nad przestrzenią miast.

- 1) Emocje towarzyszą każdemu człowiekowi i użytkownikowi przestrzeni. Sposób, w jaki osoby w różnym wieku reagują i z jakimi emocjami im się kojarzą wybrane elementy danej jednostki przestrzennej, może stanowić atrybut uzupełniający badania metodą map mentalnych. Uchwycenie emocji oraz zestawienie tego ze szkicami wyobrażeniowymi stanowiłoby niejako rozszerzenie trzeciego i czwartego pytania z kwestionariusza ankietowego. Z jakimi uczuciami (radości, smutku, niepewności, złości) kojarzą się wybrane budynki w przestrzeni miast? Czy osoby w różnym wieku inaczej „czują” miasto i jakie ogólne emocje im towarzyszą, gdy o nim myślą? Czy istnieją korelacje pomiędzy szkicowanymi punktami orientacyjnymi a emocjami, z którymi te budynki są związane (czy budynki, które kojarzą się negatywnie, też są obrazowane)?
- 2) Innym elementem badawczym, o który można byłoby rozszerzyć badania terenowe, jest kwestia przyszłego wyobrażenia miasta. Zestawienie dwóch rysunków mentalnych: aktualnej przestrzeni miasta oraz wyobrażonej, przyszłej (może idealnej) pokazałoby kierunki rozwoju zagospodarowania przestrzeni jednostki osadniczej „oczami” mieszkańców. Powstający przy udziale mieszkańców uogólniony obraz przyszłego miasta ujawniłby preferencje przestrzenne mieszkańców czy zalety i wady przestrzeni danej jednostki osadniczej. Dla władz miejskich stanowiłoby to cenne źródło informacji dotyczących potencjalnych potrzeb przestrzennych mieszkańców oraz sposobów na zagospodarowanie tych przestrzeni, których nie obejmuje jeszcze planowanie.
- 3) Badanie przestrzeni jednostek osadniczych metodą map mentalnych jest łatwiejsze, gdy można je przeprowadzić w zebranej grupie osób. Dlatego rozszerzenie badań wśród uczniów w innych jednostkach miejskich stanowiłoby solidną podstawę do stworzenia bazy danych umożliwiającej porównywanie ich ze sobą. Zebrane dane z miejscowości nadmorskich można byłoby porównać z wnioskami z miejscowości górskich ze względu na podobny sposób funkcjonowania tych jednostek miejskich. Sezonowość ruchu turystycznego, dominacja usług hotelowo-gastronomicznych (powiązanych z obsługą turystyczną) czy zgłaszane przez mieszkańców problemy związane ze sposobem zagospodarowania przestrzeni to cechy łączące jednostki osadnicze na dwóch krańcowych częściach ojczyzny. Podobieństwo miast położonych w charakterystycznych dla Polski regionach mogłoby stanowić podwaliny do sprawdzenia tożsamości regionalnej i charakterystycznych atrybutów, które istnieją w każdej jednostce

osadniczej. Czy uczniowie w miastach nadmorskich tak samo często rysują plażę i morze co uczniowie w miejscowościach górskich góry? Czy historia regionu i oddziaływanie procesów przestrzennych jednostki miejskiej na osoby uczestniczące w przestrzeni jest zauważalne w tworzonych szkicach mentalnych? Czy uczniom z tych odległych miejscowości brakuje takich samych form spędzania czasu wolnego?

- 4) Stworzone narzędzie badawcze spełniło swoją rolę zwłaszcza w ankietyzacji uczniów. Jedna godzina lekcyjna to czas, w jakim uczniowie musieli zrealizować całe zadanie badawcze. Wykonanie rysunku i udzielenie odpowiedzi na łącznie osiem pytań zajmowało respondentom cały wyznaczony czas. Wyższe klasy odpowiadały na pytania kwestionariuszowe szybciej niż młodsze, przez co starsi uczniowie mogli udoskonalić wykonany szkic wyobrazeniowy. Seniorzy chętniej odpowiadali na pytania kwestionariuszowe aniżeli wykonywali szkice map mentalnych, co uwidocznilo, że preferowany przez nich sposób uzyskiwania danych to metody wywiadu ankietowego. Użyta w tej pracy metoda map mentalnych ma wady i zalety, które z jednej strony ograniczają zakres uzyskiwanych danych przestrzennych, a z drugiej rozszerzają różne aspekty patrzenia na badaną przestrzeń.
- 5) Innym aspektem metodycznym, który byłby istotny przy planowaniu kolejnych badań przy użyciu metody map mentalnych, jest sposób dotarcia do badanych grup społecznych. Osoby dorosłe niechętnie biorą udział w różnego rodzaju badaniach kwestionariuszowych, dlatego największą trudność na tym etapie badawczym stanowi możliwość ankietyzacji większej liczby respondentów aniżeli pojedyncze osoby. Gdyby udało się w proces badawczy zaangażować osoby związane z władzami miasta albo organizacjami działającymi na terenie jednostki miejskiej (przedstawiając im przykładowe wnioski uzyskane na podstawie wcześniejszych badań), to zaistniałaby możliwość bezproblemowego przeprowadzenia badań terenowych za pomocą metod wywiadu. Dzięki temu uogólniony obraz miasta uzyskany na podstawie kwestionariuszy zebranych wśród różnych grup społecznych (przykładowo obejmujących taką samą liczbę respondentów z każdej grupy badawczej) stanowiłby solidną podstawę do dalszych dociekań nad przestrzenią miast albo do podjęcia działań na podstawie już przeanalizowanych danych.
- 6) Proces edukacyjny prowadzony w szkołach służy nabywaniu wiedzy z różnych dziedzin życia i nauki. Rozwój wiedzy i umiejętności (geograficznych oraz przestrzennych), w zależności od poziomu edukacyjnego, będzie miał odzwierciedlenie w szkicowanych mapach mentalnych. Zróżnicowanie przestrzenne, a także w zakresie liczebności

poszczególnych elementów położonych w przestrzeni i odwzorowanych na szkicach wyobraźniowych pozwoliłby na sprawdzenie skuteczności prowadzonych działań edukacyjnych z zakresu tożsamości regionalnej oraz znajomości jednostki osadniczej. Uproszczeniem, dzięki któremu uczniowie mieliby ułatwione zadanie wykonania szkicu wyobraźniowego własnego miasta, byłoby odwzorowanie położonego centralnie charakterystycznego punktu orientacyjnego, do którego respondenci musieliby dorysować pozostałą przestrzeń miasta.

- 7) Turystyka stanowi główną sferą gospodarczą mającą istotny wpływ na rozwój przestrzenny badanych miast. Obraz miasta, który jest utworzony w wyobraźniach mieszkańców, jest zapewne inny niż w przypadku osób przyjezdnych (przede wszystkim turystów) odwiedzających daną jednostkę miejską. Odwzorowywana przestrzeń zawierałaby zupełnie inne punkty orientacyjne, a sposób zobrazowania badanej jednostki mógłby być zależny na przykład od długości pobytu w danym mieście. Nisza naukowa obejmująca zróżnicowanie percepcji przestrzeni u osób stale zamieszkujących badaną jednostkę i u przyjezdnych stanowić może interesujący obszar badawczy, a uzyskane wyniki mogłyby zostać wykorzystane przez władze miejskie i organizacje w mieście w celu oceny prowadzonych działań promocyjnych.
- 8) Procesy rewitalizujące poprzez różne działania zmieniają przestrzeń miasta nie tylko pod względem architektonicznym, ale również wpływają na warstwę społeczno-gospodarczą, wraz z jej użytkownikami. Kierunki zagospodarowania intensyfikacji procesów odnawiających przestrzeń miast muszą brać pod uwagę opinie mieszkańców i wszystkich użytkowników, albowiem to oni są jednymi z odbiorców odnawianych i często tworzonych elementów przestrzennych. Metoda map mentalnych, wsparta metodą wywiadu ankietowego, pozwala poznać stan zagospodarowania przestrzeni oraz wyznaczyć miejsca, w których procesy rewitalizujące mogłyby zostać dokonane. Uzyskane wyniki prezentowałyby prawdziwy obraz miasta, a poznany stan zagospodarowania wspomógłby procesy planistyczno-projektowe, które dzięki uwzględnieniu opinii użytkowników wsparłyby stworzenie takiej przestrzeni, jaka odpowiadałaby zapotrzebowaniu wszystkich odbiorców (mieszkańców, osób przyjezdnych i władz miasta).

3.6. Rekomendacje

Istotność badań nad wybranym aspektem ma największe znaczenie, gdy otrzymane wyniki można wykorzystać w celach aplikacyjnych. Przedstawione w niniejszej dysertacji

badania przestrzeni małych miast nadmorskich mogą stanowić podstawę do dalszych rozważań na temat kierunku rozwoju miast, aktualnych problemów przestrzennych czy zachodzących między użytkownikami przestrzeni konfliktów dotyczących percepcji jednostki miejskiej. Z pomocą innych metod badawczych można by było rozszerzyć i uzupełnić wiedzę na temat analizowanych miast, gdyż żadne pojedyncze badania przeprowadzone w danym zakresie nie wyczerpują całkowicie analizowanego obszaru badawczego. Jednak najbardziej istotną kwestią, od której zależałoby powodzenie rozszerzenia procesu badawczego, jest pozyskanie partnerów (oraz źródła finansowania).

Warto podkreślić kilka kluczowych korzyści i działań mogących mieć wpływ na lokalną społeczność biorącą udział w badaniu, które wynikają z zastosowania wyników badań dotyczących przestrzeni miast, uzyskanych dzięki metodzie map mentalnych i wywiadu ankietowego. Korzyści dla mieszkańców mogą być następujące:

- 1) Wdrażanie zmian zgodnie z oczekiwaniami – zrozumienie, jak mieszkańcy postrzegają przestrzeń miejską, umożliwi bardziej ukierunkowane zmiany i inwestycje w obszarach, które społeczności uważają za ważne. To z kolei poprawi jakość życia mieszkańców i zwiększy ich zadowolenie z miejsca zamieszkania.
- 2) Zwiększone poczucie przynależności – jeśli mieszkańcy wiedzą, że ich perspektywy i poglądy są brane pod uwagę w procesie planowania urbanistycznego i rozwoju przestrzeni miasta, może wzrosnąć ich poczucie przynależności do społeczności oraz zaangażowanie w działania na rzecz jej rozwoju.

Zaangażowanie społeczności:

- 3) Uzyskane dzięki badaniom terenowym wyniki mogą być wykorzystywane jako narzędzie do angażowania mieszkańców w procesy planowania urbanistycznego i procesy decyzyjne dotyczące rozwoju miast. Współtworzenie z lokalną społecznością rozwiązań stosowanych w przestrzeni miejskiej może sprawić, że projekty odniosą większy sukces i zostaną przez jej użytkowników docenione.
- 4) Stworzenie platformy do dialogu – badania mogą stanowić platformę dialogu między mieszkańcami a decydentami mającymi wpływ na rozwój przestrzeni miasta. Pozwoli to na konstruktywną wymianę pomysłów i opinii, a także na podejmowanie decyzji w oparciu o dane i społeczny konsensus.

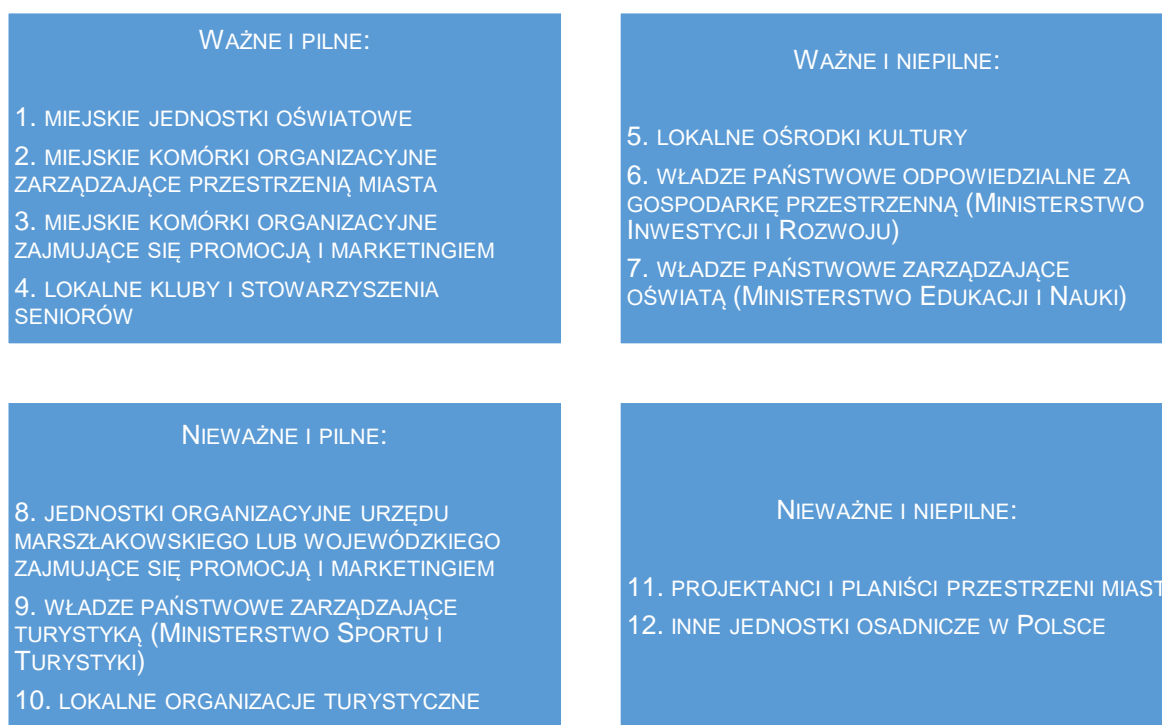
Zrównoważony rozwój:

- 5) Zarządzanie zasobami miejskimi – zrozumienie, w jaki sposób mieszkańcy postrzegają wykorzystanie przestrzeni miejskiej, może pomóc w bardziej efektywnym zarządzaniu zasobami (takimi jak przestrzeń publiczna, infrastruktura i transport publiczny).

- 6) Zrównoważony rozwój – zastosowanie pozyskanych wyników badań może przyczynić się do rozwoju przestrzeni miejskich opartych na zasadach, które uwzględniają aspekty społeczno-ekonomiczne i ekologiczne.

Wyniki uzyskane dzięki zastosowaniu metody map mentalnych i wywiadu ankietowego mogą przyczyniać się do rozwoju przestrzeni miast opartego na partycypacji jej użytkowników, co może przynieść potencjalne korzyści wszystkim zaangażowanym w proces rozwoju miasta. Badanie takie może być nie tylko cennym narzędziem naukowym, ale także praktycznym narzędziem do poprawy jakości życia w miastach.

Macierz Eisenhowera⁹⁹ została wykorzystana do ustalenia priorytetyzacji potencjalnych odbiorców mogących wykorzystać dane zgromadzone przy pomocy analizy przestrzennej miast metodą map mentalnych i wywiadu kwestionariuszowego. Ryc. 58 przedstawia potencjalnych adresatów podejmowanych działań, którzy mogą wykorzystać potencjał użytkowy przeprowadzonej analizy i syntezy wniosków przestrzennych.

Ryc. 58. Potencjalni odbiorcy zebranych danych przy użyciu map mentalnych i ankiet

Źródło: Opracowanie własne.

⁹⁹ Jest to metoda wizualizacji służąca do ustalenia priorytetów zadań na różnych płaszczyznach i w różnych środowiskach. Typowa macierz składa się z czterech komórek, które są opisane następującymi określeniami wskazującymi ich stopnie ważności i pilności: ważne i pilne, ważne i niepilne, nieważne i pilne oraz nieważne i niepilne (Gęborska, 2014).

- 1) Podstawowymi odbiorcami, którzy mogliby skorzystać z przeanalizowanych danych, są jednostki oświatowe. Szkoły (przy pomocy władz miejskich) mają duży potencjał, aby wysnute teoretyczne wnioski wdrożyć w działania mające na celu poprawę jakości i rozwoju wiedzy o regionie wśród mieszkańców. Stworzenie koła zainteresowań, które organizowałoby dla zainteresowanych wycieczki po mieście oraz oferowałoby rozszerzenie zagadnień edukacyjnych poruszanych na zajęciach geograficznych czy przyrodniczych, sprawiłoby, że przestrzeń miasta byłaby bardziej atrakcyjna z perspektywy uczestnika przestrzeni.
- 2) Miejskie komórki organizacyjne zarządzające przestrzenią miasta to jednostki kompleksowo organizujące przestrzeń danych jednostek miejskich. Opinia mieszkańców na temat przestrzeni miasta i sposobów jej zagospodarowania stanowi cenną informację dla osób kształtujących lokalną przestrzeń. Wyniki uzyskane przy udziale łączonej metody map mentalnych i wywiadu ankietowego prezentują „faktyczną, dotykającą” przestrzeń miasta i mogą stanowić podstawę wszelkich rozważań i działań organizujących przestrzeń. Współpraca pomiędzy władzami miasta a mieszkańcami i respektowanie opinii ogółu respondentów sprawią, że użytkownicy przestrzeni będą mieli realny wpływ na jej wygląd.
- 3) Marketing i promocja miasta, prowadzone przez jednostki organizacyjne urzędów miejskich, opierają się na podejmowaniu wszelkich działań mających na celu zaprezentowanie miasta z jak najlepszej perspektywy. W ramach swoich działań mogą w najszerszym spektrum możliwości wykorzystać dane zebrane przy udziale metody map mentalnych i wywiadu kwestionariuszowego. Stworzony projekt „nibymapy” jest opracowaniem graficznym prezentującym przestrzeń miasta w interesujący, nietuzinkowy sposób. Jak wynika z pozyskanej wiedzy autora, niewiele jest miast w Polsce, które prezentują przestrzeń (poprzez różnorodne opracowania) w wyróżniający się sposób. Najczęściej przewodniki po mieście nie są dostosowane do najmłodszych odbiorców przestrzeni, a dostępne opracowania dla dorosłych zawierają ogromną ilość pól tekstowych (przekazujących często jedynie ustalenia historyczne), co osłabia ich czytelność i klarowność. Dlatego, według autora badań, istnieje nisza rynkowa na (przystępne cenowo) projekty prezentujące przestrzeń i pozostawiające pozytywny obraz miasta w wyobrażeniu uczestników przestrzeni.
- 4) Lokalne kluby i stowarzyszenia seniorów to miejsca zrzeszające osoby w podeszłym wieku. Seniorzy, którzy uczestniczą w różnych spotkaniach edukacyjnych, poprzez zwiększenie liczby zapraszanych osób (gości, wykładowców) zajmujących się badaniami

regionalnymi mogliby sprawić, że wiedza dotycząca zagadnień przestrzennych byłaby łatwiej przyswajana. Sposób prezentacji danych przestrzennych ma ogromne znaczenie zwłaszcza wśród seniorów, ze względu na ich częste problemy ze wzrokiem czy słuchem. Na podstawie zebranego przez autora doświadczenia (poprzez wygłoszenie kilku wykładów na Uniwersytetach Trzeciego Wieku) można wnosić, że osoby w podeszłym wieku chętnie poznają nowe przestrzenie i chcą zwiększać swoją mobilność o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym, aby móc korzystać z zasobów miasta. Każdorazowe podjęcie inicjatyw rozszerzających procesy percepcyjne w jednostce miejskiej stanowiłoby bardzo duży pozytyw w rozwoju wyobrażeń o mieście.

- 5) Ośrodki kultury działające w małych miastach mają ogromny potencjał, który bardzo często jest niewykorzystywany z powodu peryferyjnego położenia miasta, małej aktywności mieszkańców czy braku odpowiedniego finansowania przekazywanego przez władarzy miasta. Jednym z zadań mogłoby być uatrakcyjnienie przestrzeni i prezentacja jej podczas różnego rodzaju przedsięwzięć, które mogą pozytywnie wpłynąć na percepcję i doświadczanie przestrzeni jednostki osadniczej. Inną propozycją wynikającą z przeprowadzonych badań jest podjęcie nowych inicjatyw (odgórnie zorganizowanych) angażujących całe rodziny we wspólne zadania mające na celu wzmocnienie procesów percepcyjnych. Istotną kwestią jest dobre zaplanowanie podejmowanych działań. Jest to zadanie ważne z perspektywy rozwoju człowieka, jednak nie musi być podejmowane pilnie.
- 6) Choć zgodnie z ustawą z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym¹⁰⁰ planowanie przestrzeni odbywa się na poziomie gmin, to jednak istnieją ogólne wytyczne, które prezentują kierunki i cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju. Badania statystyczne dotyczące lokalnego planowania i zagospodarowania przestrzeni są realizowane również przez Główny Urząd Statystyczny, który podlega władzom państwowym (na podstawie: <https://www.gov.pl/web/archiwum-inwestycje-rozwoj/planowanie-przestrzenne>, data dostępu: 01.08.2023). Istotnym rozszerzeniem zaleceń dotyczących ogólnych wskazań na temat kierunków zagospodarowania przestrzennego kraju byłoby wsparcie realizowanych badań metodą map mentalnych i wywiadu ankietowego. Dane zebrane dla sześciu miast prezentują przestrzeń w sposób jakościowy, uwzględniając elementy nieuchwytnie w badaniach ilościowych. Zebrane w tym postępowaniu badawczym

¹⁰⁰ Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 r. (Dz. U. 2003, nr 80, poz. 717).

rekordy mogłyby wspomóc prace projektowe dotyczące ogólnopolskich wskazań przestrzennych dla małych miast, które mają inne potrzeby przestrzenne aniżeli metropolie. Jest to ważne przedsięwzięcie, które można odłożyć w czasie, aby możliwe było podjęcie dyskusji i zaplanowanie skutecznych działań.

- 7) Na podstawie danych zebranych poprzez badanie terenowe metodami map mentalnych i wywiadu kwestionariuszowego można wnosić, że istotne jest odgórne wprowadzenie wytycznych dotyczących edukacji o regionie, aby kształcąca się młodzież otrzymała szanse na zyskanie wiedzy o „małej ojczyźnie”. Niewielka liczba godzin w podstawie programowej, które nauczyciele powinni przeznaczać na regionalistykę i jej prezentację, sprawia, że przedstawiany materiał nie jest wystarczająco rozległy, aby procesy percepcyjne uczniów mogły się w pełni rozwijać. Na podstawie doświadczenia autora i osób z jego najbliższego otoczenia można wnosić, że w całym cyklu edukacji szkolnej (na żadnym poziomie edukacyjnym) lokalna przestrzeń nie była prezentowana w sposób umożliwiający zapoznanie się nią.
- 8) Szerokie działania marketingowe i promocyjne prowadzone przez władze marszałkowskie lub wojewódzkie zachęcają do odwiedzenia danego regionu. Poprzez omawiane badania można byłoby udoskonalić i dostosować poczynania w taki sposób, aby włączyć atrakcyjność przestrzenną miast (z wykorzystaniem punktów orientacyjnych czy odpowiedzi ankietowych, które padały najczęściej) w cechy identyfikacyjne miasta. Można byłoby również zaprezentować także miejsca mniej popularne, ale stanowiące interesującą przestrzeń, w której można spędzić czas wolny. Na podstawie zebranych danych osoby zatrudnione w jednostkach organizacyjnych mogłyby dostosować działania marketingowe oraz promocyjne, by jeszcze precyzyjniej oddziaływać na wybraną grupę docelową i przyciągać jeszcze więcej osób przyjezdnych (na przykład w miesiącach z mniejszym obciążeniem ruchu turystycznego).
- 9) Zebrane i przeanalizowane dane stanowią źródło informacji przestrzennych i preferencyjnych, z których władze krajowe mogłyby również skorzystać. Na podstawie wyprowadzonych wniosków opisujących percepcję przestrzeni przez dwie grupy społeczne można byłoby stworzyć ogólnokrajowe działania o zasięgu lokalnym, mające na celu jeszcze lepsze zapoznanie się mieszkańca z miastem. W przeprowadzonych badaniach wzięto pod uwagę dwie grupy społeczne, które mają „najwięcej czasu wolnego”, więc dużym urozmaiceniem byłaby możliwość dobrowolnej edukacji na wybrane tematy. Miałoby to ogromne znaczenie dla wszystkich uczestników, ponieważ

procesy wyobrazeniowe i percepcyjne są podstawą funkcjonowania wszystkich użytkowników przestrzeni.

- 10) Percepcja przestrzeni jest różna u seniorów i uczniów, różne są ich potrzeby przestrzenne i każda z tych grup inaczej się w niej porusza. Istotnym elementem, który mógłby zostać wprowadzony poprzez lokalne organizacje turystyczne, byłyby wspólne formy zajęć (przykładowo w przestrzeni publicznej), bowiem pozwoliłyby na zrozumienie odmienności tych dwóch grup pokoleniowych poprzez znalezienie cech łączących je oraz wzbudzenie potrzeby „wczucia się w sposób widzenia pozostałych”. Poprzez wspólne spędzanie czasu i integrację bardzo różnych – jak się wydaje – grup społecznych rozszerzałyby się empatia, chęć zrozumienia i wymiana doświadczeń percepcyjnych.
- 11) Zebrane dane dotyczące przestrzeni miast mogłyby zostać wykorzystane także przez osoby zajmujące się gospodarką przestrzenną innych miast. Możliwe, że wnioski sformułowane na podstawie zebranych danych mogłyby stanowić podstawę do dyskusji dotyczących innych (zbliżonych charakterystyką do analizowanych jednostek) miast. Istnieje jednak duże prawdopodobieństwo, że żadne z uzyskanych wniosków się nie przydadzą. Badanie przestrzeni i planowanie jej zagospodarowania to aspekty rozwoju miasta, które powinny być prowadzone w zrównoważony sposób, z uwzględnieniem doświadczeń płynących z wcześniejszych realizacji oraz głosów użytkowników przestrzeni.
- 12) Inne jednostki osadnicze, poprzez władze miejskie i ich działania, mogą również podjąć na swoim terenie badania z zakresu oceny percepcji przestrzeni. Jednak z perspektywy niektórych włodarzy jest to zadanie nieważne i ignorowane przez nich, ponieważ nie chcą ukierunkowywać rozwoju przestrzennego, a jedynie reagować na najistotniejsze kwestie pojawiające w opinii publicznej. Zdaniem autora każda jednostka osadnicza powinna mieć wyklarowane kierunki zagospodarowania przestrzeni oraz stworzone projekty-przewodniki prezentujące aktualną przestrzeń w interesujący sposób.

W większości miast istnieją różne elementy, które w opinii autora badań są atrakcyjne, ale z niewiadomych powodów nie zostały wystarczająco mocno zaakcentowane (lub jedynie nieliczne prace je wskazywały) w mapach mentalnych i uzupełnionych kwestionariuszach ankietowych. Różne elementy przestrzenne mają ogromny wpływ na wyobrażony obraz miasta wśród mieszkańców oraz osób przyjezdnych. Wskazanie innych atrybutów albo mocniejsze zaakcentowanie obecnych pozwoli na rozszerzenie percepcji przestrzeni i wzrost świadomości istnienia takich elementów.

Darłowo jako jednostka miejska z bogatą historią w opinii autora swój największy potencjał ma ukryty w osobie króla Eryka Pomorskiego. Szersze działania promocyjne wśród młodzieży i seniorów pozwoliłyby na lepsze zapoznanie się z tą postacią. A marketing o zasięgu ponadlokalnym, bazujący na osobie króla Eryka, byłby atrakcyjniejszy wizualnie i mógłby wzbudzać ciekawość wśród potencjalnych turystów.

Dziwnów jest miastem stosunkowo mniej obłożonym turystycznie w porównaniu do Ustki czy Międzyzdrojów i jednym z najmłodszych badanych miast. Dlatego ogromną zaletą mogłaby być tu działalność marketingowa nawiązująca do spokoju, przyjaznej okolicy oraz dostępności usług, które są potrzebne i coraz częściej pożądane w miejscowości wypoczynkowej.

W Helu mieszkańcy bardzo rzadko wskazywali fokarium, które ciągle cieszy się ogromną popularnością wśród osób przyjezdnych, ale w wyobrażeniach mieszkańców prawdopodobnie nie. Foka jako stworzenie nie kojarzy się z agresywnym łowcą, ale w wyobrażeniach rysuje się raczej jako „miły” ssak. Dlatego mogłaby stanowić element utożsamiający to miasto, który można byłoby utrwalac wśród wyobrażeń i opinii dzieci oraz młodzieży. Inny atrakcyjny (i niedoceniony przez respondentów) element to wrak okrętu Rzeczypospolitej Polskiej Wicher II (oraz inne jednostki zatopione w pobliżu miasta). Niewiele jest miejsc w Polsce, gdzie istnieje możliwość obejrzenia wraku jednostki pływającej (niszczyciela), która po wycofaniu ze służby stała się elementem falochronu i wraz z innymi tego typu obiektami zlokalizowanymi w płytkich wodach Zatoki Puckiej świadczy o historii polskiej marynarki wojennej (na podstawie: <https://www.gohel.pl>, data dostępu: 18.06.2023 r.).

Ustka, jak już wcześniej zostało to zaprezentowane, w przestrzeni miasta posiada rzeźbę wiszącą, która mogłaby stanowić ogromną atrakcję turystyczną, gdyby została włączona do działań promocyjnych miasta. Potencjał takiej instalacji artystycznej jest ogromny i tylko od władz miejskich będzie zależało, czy i jak zostanie wykorzystany. Drugim elementem przestrzennym silnie oddziaływującym na legendarne wyobrażenie o mieście jest Syrenka Ustecka, której potencjał i silna identyfikacja przestrzenna z jej rzeźbą jest wciąż kwestią czekającą na zagospodarowanie i wielokierunkowe wykorzystanie w działach marketingowych i promocyjnych.

4. „Nibymapa” jako efekt aplikacyjny badań

Mapy mentalne mogą być wykorzystywane w różnych obszarach działalności, w tym w marketingu terytorialnym, edukacji, turystyce i rewitalizacji. Poniżej zostało przedstawionych kilka propozycji zawierających aplikacyjny wymiar możliwości użycia zebranych danych przy udziale metody map mentalnych wspartych metoda ankietową:

- 1) Segmentacja rynku – uzyskane wyniki mogą być stosowane do podziału rynku poprzez analizę preferencji przestrzennych różnorodnych grup społecznych. Pozwala to na skuteczniejsze promowanie interesujących miejsc i unikalnych cech (wyróżników) danej jednostki miejskiej.
- 2) Kreowanie kierunków zagospodarowania przestrzennego – na podstawie map mentalnych i ankiet można opracować spójne kierunki rozwoju przestrzeni miast, które podkreślają wybrane cechy danej jednostki.
- 3) Personalizacja programów nauczania – zebrane i przeanalizowane wyniki mogą być wykorzystane do dostosowania programów nauczania geografii i historii lokalnej. Umożliwiają one zespolenie lokalnych elementów przestrzennych w procesie edukacyjnym, co sprawia, że nauka staje się bardziej związana z rzeczywistym otoczeniem uczniów.
- 4) Tworzenie przewodników – na bazie map mentalnych i kwestionariuszy można stworzyć przewodniki turystyczne, które podkreślają unikalne cechy danego obszaru i inspirują do ich eksploracji z perspektywy mieszkańców.
- 5) Zrozumienie jednostki miejskiej – mapy mentalne i ankiety mogą pomóc w zrozumieniu, jak mieszkańcy i odwiedzający postrzegają daną miejscowość. To ważne narzędzie w badaniu wizerunku miejsca i identyfikacji silnych i słabych stron danych jednostek osadniczych.
- 6) Partycypacja społeczna – badania terenowe przy pomocy map mentalnych i ankiet mogą służyć jako narzędzie partycypacji społecznej podczas procesów rewitalizacji. Mieszkańcy mogą dzielić się swoimi wyobrażeniami na temat przestrzeni miejskiej, co umożliwia uwzględnienie ich opinii w planach rewitalizacyjnych.
- 7) Identyfikacja obszarów priorytetowych – analiza map mentalnych i kwestionariuszy może pomóc w identyfikacji obszarów wymagających priorytetowego wsparcia podczas procesów rewitalizacji, co prowadzi do bardziej skutecznych działań naprawczych.

Dla potrzeb tej dysertacji jako efekt aplikacyjny badań została wybrana propozycja stworzenia „nowego i zróżnicowanego” opracowania prezentującego przestrzeń wybranych jednostek osadniczych.

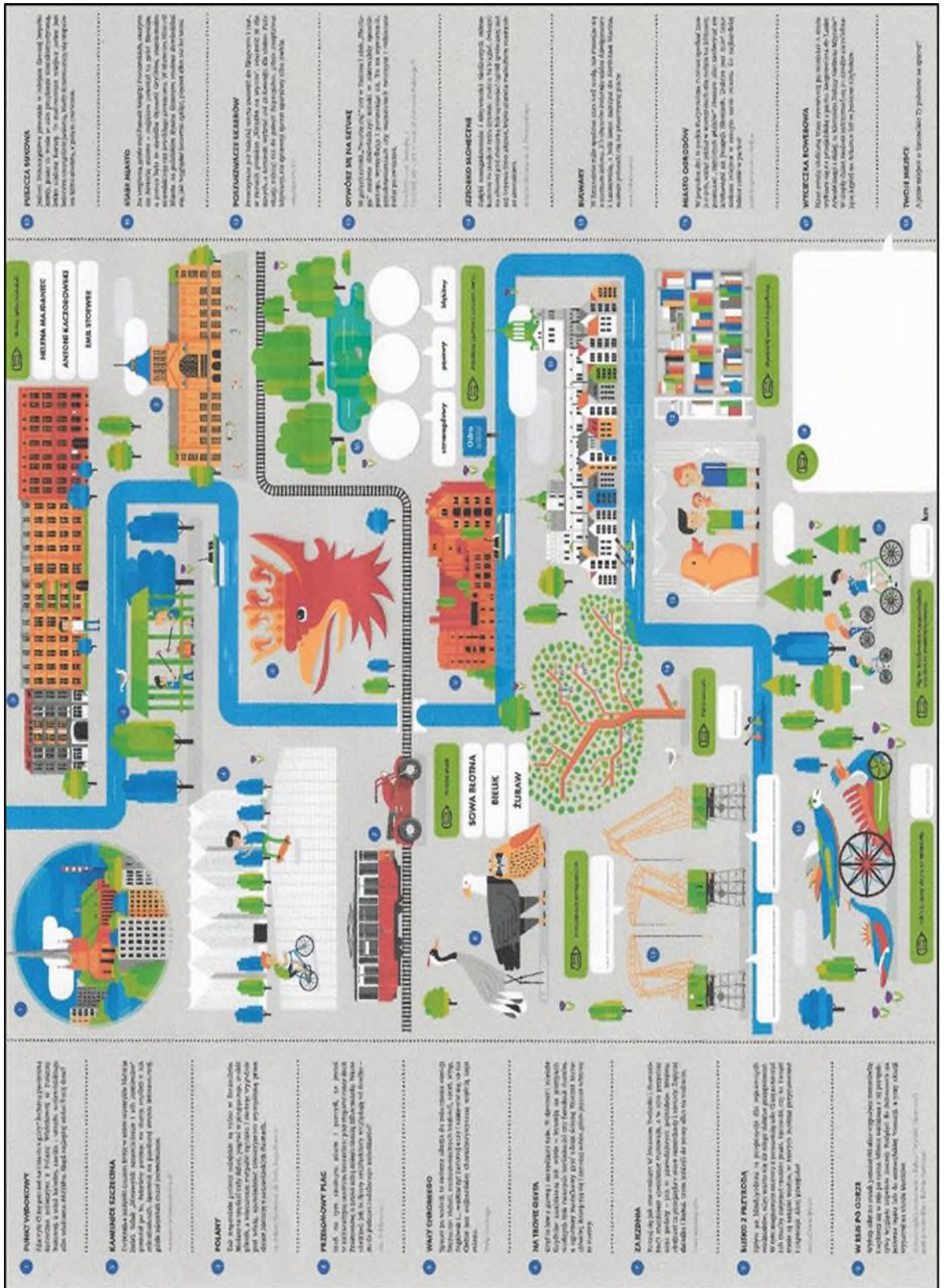
„Nibymapa” to ilustrowany przewodnik po mieście, zaprojektowany na podstawie zebranych i przeanalizowanych szkiców map mentalnych, stworzonych przez określone grupy społeczne¹⁰¹. Tego rodzaju projekty mogą być prowadzone wśród dzieci, młodzieży, dorosłych i rodzin, jednakże w tej dysertacji ta propozycja opracowania będzie zalecana dla dzieci w wieku szkolnym¹⁰². Stworzone opracowania nie zawierają typowych elementów kartograficznych, takich jak tytuł, legenda czy skala, a jedynie uogólnione rysunki mentalne ważnych i interesujących miejsc w danym mieście lub regionie. Dzięki badaniom terenowym uczestnicy tworzą własne mentalne mapy miasta, które zawierają charakterystyczne punkty (i inne elementy), a częstotliwość ich występowania wskazuje na popularność danego miejsca. Utworzony w ten sposób obraz uzupełniany jest kwestionariuszem ankietowym, który dodatkowo wspiera proces tworzenia „nibymapy”. Ponadto włączono miejsca, które w opinii autora badania będą dopełniały (między innymi merytorycznie) tworzony projekt. Kolejnym etapem tworzenia „nibymapy” jest konkretne wskazanie (najczęściej sześciu) najpopularniejszych miejsc i stworzenie projektu z wykorzystaniem wstępnie wybranych lokalizacji. Następny krok to stworzenie formuł tekstowych i grafik, które zostaną zawarte w przewodniku. Ostatnim etapem projektowym jest dopracowanie warstw tekstowych i graficznych, aby dobrze pasowały do siebie. W efekcie końcowym powstaje przewodnik prezentujący najciekawsze miejsca w nieco inny sposób, dzięki czemu użytkownik przestrzeni może odkryć miasto na nowo. Zaprezentowany powyżej sposób postępowania został zastosowany przy pracach projektowych we wszystkich badanych miastach.

Zbliżonym projektem jest „NIEMAPA”, czyli seria przewodników. Każda „NIEMAPA” to kreatywna mozaika pięknych rysunków, ciekawych historii i twórczych zadań. Zachęca do wspólnego spędzania czasu i umożliwia naukę poprzez zabawę. Ten przewodnik to seria publikacji, które nie tylko inspirują do odwiedzenia i rewizyty miejsca, ale także poruszają ważne zagadnienia, takie jak ekologia, obywatelstwo, dostępność miast i zrównoważony rozwój. Celem „NIEMAPY” jest budowa więzi oraz rozwijanie empatii. Twórcy czerpią inspiracje z architektury, kuchni, przyrody i języka, aby stymulować zmysły odbiorców i uczyć

¹⁰¹ Autor badania nie odnalazł w literaturze zagadnień związanych z podejmowaną w tym rozdziale tematyką, dlatego ta część została stworzona na bazie własnych przemyśleń i doświadczeń autora.

¹⁰² Istnieją opracowania serii „NIEMAPY” dla seniorów, które prezentują przestrzeń wybranych obszarów i są dostosowane dla osób w podeszłym wieku. Na podstawie uzyskanych wyników również byłoby możliwe stworzenie „nibymapy” dla seniorów, gdzie proces twórczy byłby zbliżony do zaprezentowanego w tym rozdziale.

poprzez działanie. Od 2015 roku powstają serie wydawnicze tego rodzaju publikacji, które dotyczą miast (Ryc. 59), regionów, wybranych tematów i całego kraju. Atrakcyjność takich publikacji tkwi w oprawie graficznej autorstwa polskich ilustratorów, krótkim i wciągającym tekście oraz dopracowanej formie wydruku na grubym papierze wysokiej jakości (na podstawie: <https://niemapa.pl/>, data dostępu: 05.04.2023 r.).

Ryc. 59. „NIEMAPA” dla miasta Szczecina

Źródło: <https://niemapa.pl>, data dostępu: 16.10.2019.

Przesłanki merytoryczne opierały się na stworzonym uogólnionym (syntetycznym) obrazie miasta, który powstał na podstawie naszkicowanych map mentalnych i częstotliwości występowania poszczególnych elementów przestrzennych¹⁰³. Wyodrębniono trzy kategorie częstości występowania (4,0–10,0%; 10,1–15,0%; > 15,1%) czterech podstawowych elementów analizy w badanej przestrzeni¹⁰⁴. Każde miasto ze względu na swoją wyjątkową strukturę przestrzenną będzie charakteryzowało się inną częstotliwością szkicowanych detali przestrzennych. W procesie tworzenia i wyboru na podstawie syntetycznego obrazu miasta rejonów, punktów, węzłów oraz ścieżek, czyli elementów przestrzennych, nie zostały omówione dane statystyczne, ponieważ ich analiza została przeprowadzona w poprzednim rozdziale dysertacji.

Wybór miejsc był w większości zgodny z odpowiedziami zawartymi w mapach mentalnych i kwestionariuszach ankietowych. Dodatkowo istotną rolę odgrywały tutaj intuicja, wiedza przestrzenna dotycząca wyborów i atrakcyjności dla uczniów miejsc w przestrzeni, a także własne przeczucie (oraz poza ankietowe rozmowy z mieszkańcami) autora badania, który musiał stworzyć spójne, atrakcyjne i wzbudzające zainteresowanie projekty „nibymap” dla wszystkich analizowanych miast. Wszelkie prezentowane elementy przestrzenne zostały poukładane w taki sposób, aby „wszystko było po drodze” i aby jak najsprawniej udało się dotrzeć do proponowanych miejsc. Opracowanie zostało zaprojektowane w formacie strony A3, aby przejrzystość stosowanych elementów graficznych była jak największa. Jednakże ze względu na marginesy stosowane w tej dysertacji niemożliwe jest zaprezentowanie jej w pełnym wymiarze.

W przypadku każdego z miast omówienie projektu będzie składać się z dwóch części, to znaczy z części tekstowej zawartej w „nibymapie” oraz z opisu zawartości części graficznej (dodatkowo zawierającego opisy zgadywanek), która została stworzona na potrzeby opracowania. Obie części będą stanowiły całość tego projektu i zostały dodatkowo wsparte przykładowym projektem graficznym przedstawiającym „nibymapę”. Przy tworzeniu ostatecznego projektu na potrzeby wydawnicze istotną kwestią byłoby jak najdokładniejsze odwzorowanie przez osobę zajmującą się grafiką wybranych elementów, aby rozpoznanie ich nie stanowiło dla nikogo problemu. Na potrzeby tej dysertacji projekt został wykonany przez autora badań w aplikacji internetowej Canva (<https://www.canva.com/>, data dostępu: 03.08.2023), która ze względu na swoje ograniczenia w zakresie modyfikacji kształtów

¹⁰³ Na wszystkich wykonanych mapach, pomimo licznych zaznaczeń elementów przestrzennych (jednak bez dokładnych wskazań przestrzennych), nie zostały zawarte: jezdnie, ulice, chodniki oraz skrzyżowania ulic.

¹⁰⁴ Pominięte zostały krawędzie, ponieważ nie mają znaczenia w przypadku tej części badawczej.

i tworzenia własnych modeli nie pozwala na stworzenie idealnego opracowania, jakie odpowiadałoby standardom wydawniczym i promocyjnym. Dodatkowo obrazki stanowią symbole wskazywanych miejsc, gdyż nie było możliwości dopasowania idealnie do wybranych punktów bardzo podobnych obrazków (istotną kwestię stanowiło to, aby w każdym projekcie istniało zróżnicowanie użytych elementów graficznych). Położenie elementów przestrzennych w projekcie nie jest odwzorowaniem ich lokalizacji w prawdziwej przestrzeni jednostki miejskiej.

Wszystkie zawarte poniżej wyróżnienia miejsc, opisy, zagadki i grafiki nie stanowią ostatecznej wersji tego produktu. Każdorazowo taka publikacja musi zostać dostosowana do umiejętności poznawczych uczestnika, a zawarte treści dopasowane do odbiorcy. Przewidywaną grupą odbiorców dla poniższych projektów „nibymap” są uczniowie szkół podstawowych.

„Nibymapy” nie uwzględniają takiego samego położenia względem kierunków geograficznych, ponieważ zaprojektowane przewodniki prezentują wybrane miejsca bez wskazań przestrzennych oraz ich dokładnego położenia geograficznego. Stworzone tło w każdym projekcie jedynie symbolizuje daną jednostkę miejską i jej atrybuty (co zostanie opisane w poszczególnych podrozdziałach). Jednakże przy pracy nad stworzeniem ostatecznej wersji projektu wyżej wymienione elementy wchodzące w skład map oraz pozostałe nieuwzględnione w tym opracowaniu (całość mogłaby zostać rozszerzona o inne elementy) powinny zostać wzięte pod uwagę i naniesione na tworzone opracowanie dotyczące prezentacji przestrzeni miasta w sposób uatrakcyjniający przewodnik po mieście.

4.1. Projekt „nibymapy” dla Darłowa

Przesłanki merytoryczne stanowią kluczowy element projektu „nibymapy”, który jest oparty na badaniach terenowych. W celu stworzenia syntetycznego obrazu Darłowa (Ryc. 60) zostały wyodrębnione następujące elementy przestrzenne: drogi (rzeka Wieprza), rejony (parki miejskie, plaża i morze), węzły (mosty, czyli miejsca krzyżowania się ulic ze sobą i z rzeką) oraz punkty orientacyjne (sklepy, rynek, kościoły i budynki sakralne, obiekty sportowo-rekreacyjne, punkty gastronomiczne, budynek urzędu miasta, obiekty punktowe, Zamek Książąt Pomorskich oraz Brama Wysoka). Niestety stworzony uogólniony obraz Darłowa nie zawiera punktów gastronomicznych, ponieważ ten sektor usług jest bardzo popularny i nie było możliwe ich przedstawienie ze względu na liczebność obiektów (główne miejsca koncentracji usług gastronomicznych to okolice zabudowy zabytkowego rynku oraz Darłówko, zwłaszcza

w pobliżu plaży). Ograniczone w częstotliwości występowania (w stworzonym uogólnionym obrazie miasta) zostały sklepy (na mapie uwzględniono jedynie te największe). Praktycznie niemożliwe byłoby odtworzenie dokładnych lokalizacji przestrzennych tych dwóch elementów ze względu na częstą sezonowość usług tego typu.

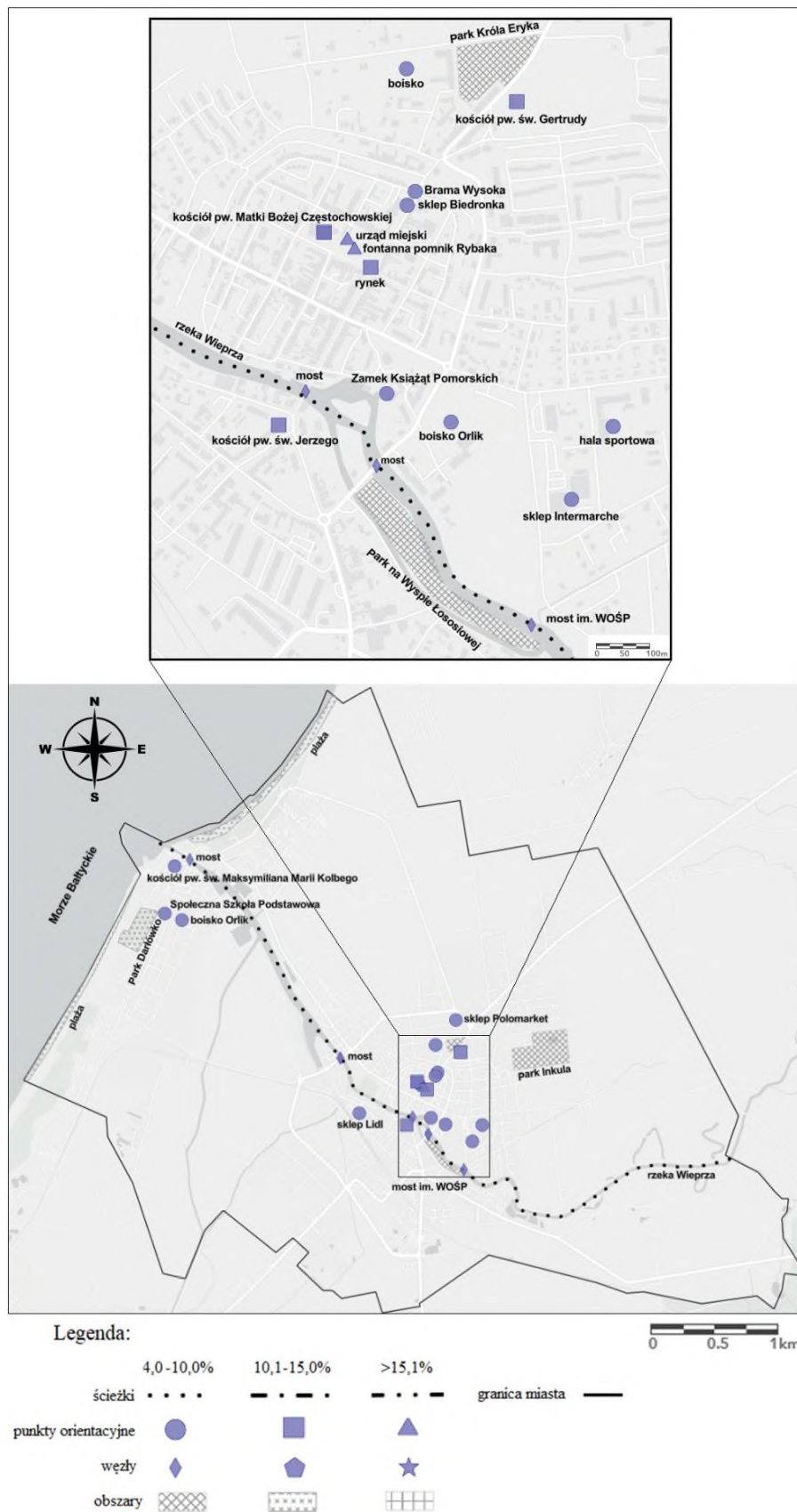
Na syntetycznym obrazie widać dwa obszary, w których kumulują się zaznaczane na mapach elementy przestrzenne. Jest to dzielnica Darłówko, położona nad Morzem Bałtyckim, oraz obszar centralny i okolice zabudowań zabytkowego rynku. Na podstawie danych przestrzennych widać rozwój miasta (w zakresie układu ulic oraz zachowanych zabytków). Dlatego w tym rejonie zostały wyznaczone następujące punkty/obszary do uwzględnienia w „nibymapie” (opracowanie stworzono na podstawie strony: <https://www.darlowo.pl>, data dostępu: 20.06.2023):

- 1) Brama Wysoka – jest to zabytkowa brama miejska, która została zbudowana (podobnie jak zamek) w XIV wieku. Ten punkt orientacyjny został uwzględniony w „nibymapie” na podstawie wskazań z map wyobrażeniowych.
- 2) kościół Mariacki (kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej) – jest to zabytkowy, gotycki kościół, który powstał w XIV wieku. Obecnie wewnątrz zachowane są (z poprzednich epok) liczne zabytki i elementy wystroju świadczące o istotności tego kościoła w regionie (w tym oryginalny sarkofag i płyta nagrobna króla Eryka Pomorskiego). Obiekt ten został włączony do prac projektowych na podstawie liczby zaznaczeń na mapach wyobrażeniowych
- 3) Zabytkowy rynek wraz z fontanną-pomnikiem Rybaka – jest to położony centralnie w przestrzeni miejskiej plac Darłowa. W zachodniej jego części widoczny jest ratusz miejski, a za nim kościół Mariacki (kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej). Przed ratuszem został postawiony w 1919 roku pomnik Rybaka, który jest jednocześnie fontanną. Instalacja artystyczna została zaprojektowana przez niemieckiego artystę Wilhelma Grossa. Całość rynku okalają barokowe i renesansowe kamienice mieszczkańskie. Obiekt ten został włączony do prac projektowych na podstawie liczby zaznaczeń na mapach wyobrażeniowych oraz odpowiedzi udzielonych na trzecią część pytania pierwszego i trzecie pytanie w kwestionariuszu ankietowym.
- 4) Zamek Książąt Pomorskich – jest to jedyny nadmorski zamek gotycki w Polsce, zbudowany na planie bliskim kształtu kwadratu. Jego wieża wynosi 24 metry. Budowa zamku została rozpoczęta w 1352 r. za panowania Bogusława V. W XVIII i XIX wieku był wykorzystywany jako magazyn i więzienie, a po 1930 roku zaczął funkcjonować jako

muzeum. Ten punkt orientacyjny został włączony do projektu przewodnika po mieście na podstawie liczby wskazań na mapach mentalnych.

5) Plaża i morze – czyli najczęściej szkicowane obszary położone w mieście.

Miejsca te zostały wybrane na podstawie liczności zaznaczeń i odpowiedzi kwestionariuszowych, ale także w opinii autora badania są to lokalizacje interesujące z punktu widzenia percepcji przestrzeni oraz tożsamości regionalnej. Warto odnotować, że w żadnym innym analizowanym mieście nie ma tylu obiektów zabytkowych (w znacznej części z XIV wieku) oraz tak interesującej postaci – króla tak mocno związanego z miastem. Ten wyróżnik ma w sobie ogromny potencjał zarówno turystyczny, jak i marketingowy. Dlatego wybór historycznych miejsc zaprezentowanych w „nibymapie” stanowi podstawę do prezentacji elementów orientacyjnych, które od wieków stanowią atrybuty miasta. Ponadto autor badania ustalił, że proponowaną trasę pomiędzy centralną częścią miasta a Darłówkiem użytkownicy „nibymapy” pokonają tramwajem wodnym kursującym po rzece Wieprzy.

Ryc. 60. Darłowo na mapach mentalnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Osóch, Czaplinska (2019) oraz dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Na podstawie badań terenowych zostały stworzone założenia projektowe opracowane dla projektu „nibymapy” dotyczącej Darłowa (Ryc. 61). Taki przewodnik dla dzieci i młodzieży byłby alternatywą dla innych publikacji. Aby tego typu opracowanie odniosło sukces, potrzebuje ciekawego tekstu i projektu graficznego, który przyciągnie uwagę ludzi i zachęci ich do odwiedzenia miasta. W opracowaniu stworzonym dla Darłowa wybrano pięć punktów oraz rejonów położonych w przestrzeni miasta.

Część tekstowa projektu „nibymapy” dla Darłowa rozpoczyna się wstępem „mówionym” przez króla Eryka, który w całym opracowaniu jest narratorem i przedstawia wszystkie miejsca, które powinien odwiedzić odbiorca. Pierwsze jego słowa to: „Cześć! Nazywam się Eryk. Jestem władcą krajów skandynawskich, ale pochodzę z Darłowa. Choć urodziłem się w 1382 roku, to z ogromną radością oprowadzę Cię po moim rodzinnym mieście. Chcesz dołączyć?”. Następnie jako pierwsza jest przedstawiona Brama Wysoka, którą opatrzone opisem: „Halo, jestem w środku! Aktualnie stoisz pod jedyną zachowaną XIV-wieczną bramą wjazdową do Darłowa. Kiedyś pełniła funkcję obronną, reprezentacyjną i obserwacyjną. Czy wiesz, jaką rolę mogłaby dzisiaj odgrywać?”. Następnym obiektem jest kościół Mariacki, którego opis to: „Właśnie dotarliśmy do kościoła Mariackiego. Jest on starszy ode mnie. Do obecnych czasów pozostało kilka cennych i wiekowych elementów. Odnajdziesz je wewnątrz świątyni?”. Kolejnym punktem wspólnej wycieczki „prowadzonej” przez króla Eryka jest zabytkowy rynek, który opatrzone tekstem: „Ależ tutaj pięknie! Jesteśmy na obszarze rynku otoczonego zabytkowymi kamienicami. Przed Tobą znajduje się ratusz miejski z XVII wieku. Czy wiesz obok jakiego pomnika stoje? Pokoloruj kamienice i ruszamy dalej”. Przedostatnim miejscem, które odwiedzi odbiorca, jest Zamek Książąt Pomorskich, do którego dodano następujące objaśnienie: „Jak tylko odnajdziemy poprawną drogę w labiryncie, to zapraszam Cię do mojego domu – Zamku Książąt Pomorskich. Mamy tutaj wiele ciekawych wystaw, które spodobać się Tobie i Twoim opiekunom. Ostatnim punktem naszej wycieczki jest plaża i Morze Bałtyckie. Aby się tam dostać, znajdź przystań tramwaju wodnego, która jest koło zamku i ... dopłyn do Darłówka. PS. Pamiętaj, żeby uzupełnić dane na bilecie...”. Końcową lokalizacją odwiedzaną przez odbiorcę jest plaża oraz morze, przy których zamieszczono następujący opis: „Ale dzisiaj są fale! Wspaniale pływa się i nurkuje w Bałtyku. Dziękuję za wspólną wycieczkę i do zobaczenia następnym razem w Darłowie – królewskim mieście!”.

Część graficzna, w której będą osadzone różne elementy i zagadki nawiązujące do miasta, zawiera pięć różnych elementów uatrakcyjnających „nibymapę”. Pierwszym z nich jest rebus, którego rozwiązanie brzmi: „kościół Mariacki”. Aby rozpoznać słowo „kościół”, należy odgadnąć na podstawie obrazka słowo „pościel” i zamienić litery: *p* na *k*, *e* na *ó*, *l* na *ł*. Żeby

odkryć drugie słowo, trzeba rozpoznać na obrazku wyraz „marynarka” i skreślić „y” oraz zamienić *n* na *i* oraz *rka* na *cki*. Drugim elementem są szkice kamienic położone na zabytkowym rynku, które trzeba będzie pokolorować. Kolejnym z nich jest przedstawienie labiryntu i króla, który musi odnaleźć poprawną drogę do swojego zamku, aby odpocząć po trudach wycieczki. Czwarta grafika proponuje połączenie odpowiednich rysunków jednostek pływających z ich nazwami (kuter rybacki, okręt wojenny, katamaran, łódź podwodna). Ostatni rysunek przedstawia szkic biletu na tramwaj wodny łączący centralną część Darłowa z Darłówkiem, na którym uczestnik będzie musiał uzupełnić: godzinę wypłynięcia i wpłynięcia jednostki do miejsca cumowania, koszt podróży i liczbę współpasażerów. Dodatkowo tło „nibymapy” nawiązuje do gęstej, historycznej zabudowy miasta (która została przedstawiona w kolorze jasnozielonym). Natomiast woda „przepływająca” przez część opracowania nawiązuje do rzeki Wieprzy (wraz z zaznaczonymi mostami oraz symbolicznymi przystaniami dla tramwajów wodnych). Widoczne w dole projektu mewy, fale i ciemnoniebieski kolor oznaczają Morze Bałtyckie, przed którym widoczna jest żółta plaża.

1

Cześć! Nazywam się Eryk. Jestem władcą krajów skandynawskich, ale pochodzę z Darłowa. Choć urodziłem się w 1382 roku, to z ogromną radością oprowadzę Cię po moim rodzinnym mieście. Chcesz dołączyć?

Halo, jestem w środku! Aktualnie stoisz pod jedyną zachowaną XIV-wieczną bramą wjazdową do Darłowa. Kiedyś pełniła funkcję obronną, reprezentacyjną i obserwacyjną. Czy wiesz, jaką rolę mogłaby dzisiaj odgrywać?

Rozwiąż rebus. Rozwiązaniem jest kolejne miejsce, do którego idziemy. Wiesz już dokąd się wybieramy?

2

Ależ tutaj pięknie! Jesteśmy na obszarze rynku otoczonego zabytkowymi kamienicami. Przed Tobą znajduje się ratusz miejski z XVII wieku. Czy wiesz obok jakiego pomnika stoję? Pokoloruj kamienice i ruszamy dalej

Właśnie dotarliśmy do kościoła Mariackiego. Jest on starszy ode mnie. Do obecnych czasów pozostało kilka cennych i wieloletnich elementów. Odnajdziesz je wewnątrz świątyni?

3

Połącz jednostki wodne z ich nazwą:

Okręt wojenny

Kuter rybacki

Katamaran

Łódź podwodna

4

Jak tylko odnajdziemy poprawną drogę w labiryncie, to zapraszam Cię do mojego domu – Zamku Książąt Pomorskich. Mamy tutaj wiele ciekawych wystaw, które spodobać się Tobie i Twoim opiekunom. Ostatnim punktem naszej wycieczki jest plaża i Morze Bałtyckie. Aby się tam dostać, znajdź przystań tramwaju wodnego, która jest koło zamku i ... dopłyni do Darłówka. PS. Pamiętaj, żeby uzupełnić dane na bilecie...

5

6

Ale dzisiaj są fale! Wspaniale pływa się i nurkuje w Bałtyku. Dziękuję za wspólną wycieczkę i do zobaczenia następnym razem w Darłowie – królewskim mieście!

Darłowo

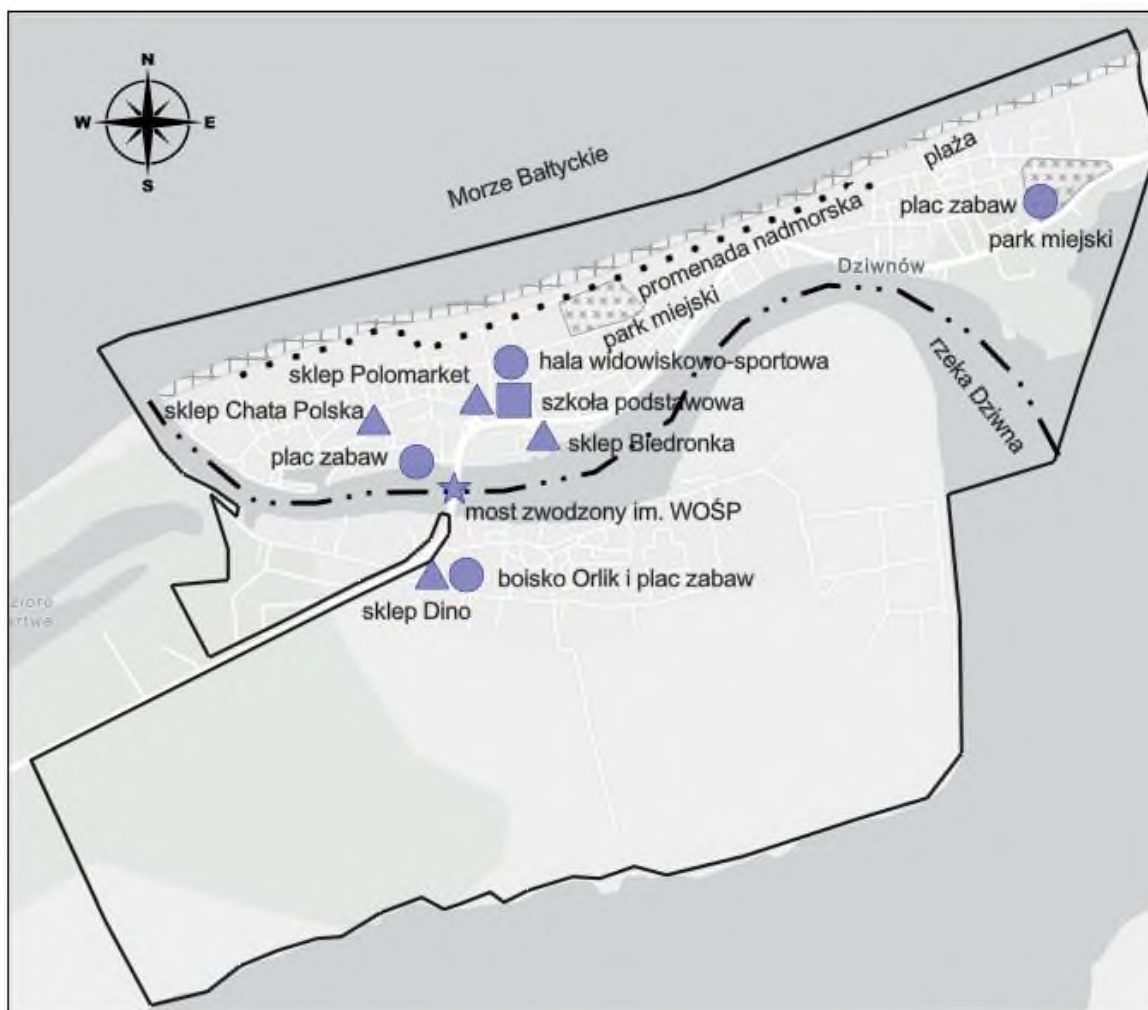
Ryc. 61. Projekt graficzny „nibymapy” dla Darłowa

Źródło: opracowanie własne przy pomocy aplikacji internetowej Canva (<https://www.canva.com/>, data dostępu: 03.08.2023).

4.2. Projekt „nibymapy” dla Dziwnowa

Stworzony na podstawie map wyobraźniowych uogólniony obraz miasta (Ryc. 62) zawiera następujące elementy przestrzenne: drogi (rzeka Dziwna i promenada nadmorska), rejony (park miejski, plaża i morze), węzły (most) oraz punkty orientacyjne (budynki oświatowe, sklepy, obiekty sportowe, punkty gastronomiczne, place zabaw), które stanowią przesłanki merytoryczne opracowania. Niestety stworzony uogólniony obraz Dziwnowa nie zawiera punktów gastronomicznych, ponieważ ten sektor usług jest bardzo popularny i nie było możliwe ich przedstawienie ze względu na znaczną liczebność i sezonowość otwarcia takich miejsc (a także z uwagi na dużą liczbę położonych centralnie innych obiektów w jednostce miejskiej). Ponadto wśród pozostałych punktów orientacyjnych zostały zaprezentowane przykładowe lokalizacje wybranych elementów w przestrzeni (często bez konkretnych wskazań przestrzennych).

Większa część zaznaczanych elementów jest położona w Dziwnowie Górnym, czyli obszarze miasta położonym w jego zachodniej części (dawniej była to osobna miejscowość). Natomiast widoczna na mapie południowa część miasta posiada zdecydowanie mniej rozlokowanych w przestrzeni punktów orientacyjnych. Na podstawie zebranych najczęstszych wskazań na mapach mentalnych oraz odpowiedzi ankietowych wydzielono sześć miejsc, które zostaną zaprezentowane w stworzonej dla tej jednostki miejskiej „nibymapie”.

Legenda:

	4,0 -10,0%	10,1-15,0%	>15,1%	
ścieżki	- . - . - .	- . . - .	granica miasta ———
punkty orientacyjne	●	■	▲	
węzły	◆	⬠	★	
obszary	▨	▤	▥	

Ryc. 62. Dziwnów na mapach mentalnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Osóch, Czapliska (2019) oraz dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Będą to (opisy stworzone na podstawie strony: <https://www.dziwnow.pl>, data dostępu: 20.06.2023):

- 1) Parki miejskie – na terenie Dziwnowa zostały utworzone dwa parki miejskie. Jeden w Dziwnowie Górnym, drugi w Dziwnowie Dolnym (położonym we wschodniej części

miasta). Obszary te zostały włączone do projektu „nibymapy” na podstawie liczby zaznaczeń na mapach wyobrażeniowych.

- 2) Promenada nadmorska położona w pobliżu plaży, która poprzez swoje równoległe położenie względem linii brzegowej umożliwia obserwację Bałtyku. Ciąg pieszy został włączony do projektu „nibymapy” na podstawie wskazań z map mentalnych, a także własnej oceny atrakcyjności lokalizacji oraz intuicji autora badania.
- 3) Plaża i morze, czyli obszary, które były najczęściej zaznaczane na szkicach wyobrażeniowych.
- 4) Różne miejsca usługowe zlokalizowane w mieście, w których można zrobić zakupy oraz pożywić się. Ten punkt został wybrany na podstawie dominującej liczby narysowanych punktów orientacyjnych.
- 5) Most zwodzony im. WOŚP, czyli przeprawa, która została wybudowana w 1994 roku, by łączyć ze sobą dwie części miasta. Podnoszenie mostu trwa kilka minut i w tym czasie wznosi się jedno z jego przęsł. Rzeka Dziwna, która pod nim płynie, swoją nazwę zawdzięcza nurtowi, który się zmienia w zależności od wiatrów. Czasem zamiast płynąć w kierunku morza, cofa się, wlewając przy tym morską, słoną wodę do Zalewu Kamieńskiego. Dzieje się tak za sprawą północnych wiatrów, które podnoszą poziom wód w morzu i napierają w odwrotnym kierunku. Jest to często rysowany atrybut miasta na mapach mentalnych.
- 6) Park Miniatur i Kolejek, czyli obszar z odwzorowanymi projektami latarni morskich zbudowanych w Polsce oraz niewielkimi modelami pociągów prezentowanymi na makiecie krajobrazowej. Obiekt ten został włączony do prac projektowych na podstawie odpowiedzi kwestionariuszowych.

Wyznaczona na „nibymapie” trasa spacerowa obejmująca wskazane punkty będzie interesująca pod względem przyrodniczym, technicznym oraz edukacyjnym. Wybrane miejsca pozwolą na podstawowe zapoznanie się z przestrzenią miasta i stworzenie własnego wyobrażenia o tej jednostce miejskiej.

Założenia projektowe i wizualizacja opracowania „nibymapy” zostały przedstawione na Ryc. 63. W części tekstowej całość rozpoczyna się treścią wprowadzającą (która jednocześnie opisuje pierwsze odwiedzane miejsce): „Witaj w Dziwnowie. Jesteś ciekaw, co można zobaczyć interesującego w tym mieście? Zapraszam Cię na wspólną wycieczkę. Teraz znajdujemy się w jednym z dwóch parków miejskich. Zobacz, ile jest tutaj starych drzew. Widzisz gdzieś plac zabaw dla najmłodszych?”. Drugą lokalizacją jest promenada nadmorska, do której został stworzony następujący opis: „Nadmorskie promenady to miejsca, gdzie można

podziwiać przyrodę strefy brzegowej. Jest to znakomita miejscówka, aby móc trochę odpocząć. Zachęcam Cię, abyś w jedną stronę przeszedł się tą trasą, natomiast powrócił plażą, żeby zobaczyć, co jest na niej interesującego”. Następne miejsce to plaża i morze, został tu zamieszczony mężczyzna, który mówi: „Cześć! Widzisz jak tu pięknie? Plaża to miejsce relaksu i wypoczynku, zwłaszcza latem. Narysuj obok wszystkie potrzebne przedmioty, które przydadzą się podczas plażowania...”. Czwartym miejscem są obiekty usługowe, które zostały przedstawione w symboliczny sposób i opatrzone następującym objaśnieniem: „To jeszcze nie koniec wycieczki. Aby mieć siły do dalszej drogi, możesz coś przekąsić w lokalnych punktach gastronomicznych. Jeśli chcesz nabyć jakieś pamiątki, to znajdują się tutaj różne sklepy i stoiska, w których kupisz to, co potrzebujesz. A potem kieruj się w stronę rzeki”. Przedostatnim punktem jest most zwodzony im. WOŚP, do którego został dodany następujący opis: „To, co widzisz, to most zwodzony. O wybranych porach jego południowa część podnosi się, aby jednostki pływające po rzece mogły udać się w dalszą podróż. Sprawdź w Internecie, kiedy będzie następny raz, i zobacz, jak to wygląda z bliska”. Jako ostatni punkt został wybrany Park Miniatur i Kolejek. Chłopczyk, który został tam zaprezentowany, wypowiada dwie kwestie: „Cześć! Właśnie idę do ostatniego wspaniałego miejsca. Jest to Park Miniatur i Kolejek. Są tutaj różne modele pociągów oraz polskich latarni morskich, a także wiele innych atrakcji. Dołączysz do mnie?” oraz „Mam nadzieję, że podobała Ci się wycieczka. I do zobaczenia już wkrótce w Dziwnowie, ponieważ jest tutaj pięknie o każdej porze roku”.

Część graficzna dla „nibymapy” Dziwnowa obejmuje trzy elementy, które urozmaicają stworzony projekt. Pierwszy z nich prezentuje kilka gatunków ryb (dorsz, węgorz, belona, śledź, stornia) i zawiera prośbę o podpisanie ich. Drugim z nich jest rysunek plażowicza, który obok siebie ma pustą białą przestrzeń. Polecenie zachęca, aby narysować elementy, które każdy użytkownik plaży powinien mieć ze sobą. Trzecim i ostatnim elementem jest wykreślanka, do której polecenie brzmi: „Wykreśl pierwsze litery nazw obrazków, a z pozostałych ułóż hasło”. Na obrazkach przedstawiono plażę, most, deskę, rzekę, słońce i zamek. Po wykreśleniu pierwszych liter można ułożyć z tych, które pozostaną, hasło główne: „Dziwnów”. Tło stworzone dla tego miasta jest w kolorach żółtym i niebieskim, co ma nawiązywać do plaży (piasku) i Bałtyku, a także do barw stosowanych przez gminę Dziwnów. Cała strona jest przedzielona symboliczną rzeką, której lewa część zawiera naszkicowane delikatnie struktury miejskie, symbolizujące większe zurbanizowanie tej części miasta.

DZIWNÓW

Witaj w Dziwnowie. Jesteś ciekaw, co można zobaczyć interesującego w tym mieście? Zapraszam Cię na wspólną wycieczkę.

Teraz znajdujemy się w jednym z dwóch parków miejskich. Zobacz, ile jest tutaj starych drzew. Widzisz gdzie plac zabaw dla najmłodszych?

1

2

Nadmorskie promenady to miejsca, gdzie można podziwiać przyrodę strefy brzegowej. Jest to znakomita miejscówka aby móc trochę odpocząć. Zachęcam Cię, abyś w jedną stronę przeszedł się tą trasą, natomiast powrócił plażą, żeby zobaczyć, co jest na niej interesującego.

3

Cześć! Widzisz jak tu pięknie? Plaża to miejsce relaksu i wypoczynku, zwłaszcza latem. Narysuj obok wszystkie potrzebne przedmioty, które przydadzą się podczas plażowania...

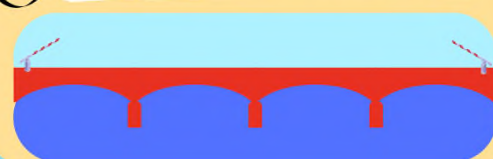
4

To jeszcze nie koniec wycieczki. Aby mieć siły do dalszej drogi, możesz coś przekąsić w lokalnych punktach gastronomicznych. Jeśli chcesz nabyć jakieś pamiątki, to znajdując się tutaj różne sklepy i stoiska, w których kupisz to, co potrzebujesz. A potem kieruj się w stronę rzeki

5

To, co widzisz, to most zwodzony. O wybranych porach jego południowa część podnosi się, aby jednostki pływające po rzece mogły udać się w dalszą podróż. Sprawdź w Internecie, kiedy będzie następny raz, i zobacz, jak to wygląda z bliska.

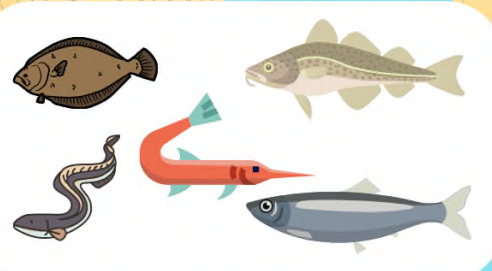
6

Cześć! Właśnie idę do ostatniego wspaniałego miejsca. Jest to Park Miniatur i Kolejek. Są tutaj różne modele pociągów oraz polskich latarni morskich, a także wiele innych atrakcji. Dołączysz do mnie?

Mam nadzieję, że podobała Ci się wycieczka. I do zobaczenia już wkrótce w Dziwnowie, ponieważ jest tutaj pięknie o każdej porze roku.

Podpisz przedstawione ryby.

Dorsz Węgorz Belona Śledź Stornia

Wykreśl pierwsze litery nazw obrazków, a z pozostałych ułóż hasło.

m d i
z p w s
d r z
w r z
n ó

Ryc. 63. Projekt graficzny „nibymapy” dla Dziwnowa

Źródło: opracowanie własne przy pomocy aplikacji internetowej Canva (<https://www.canva.com/>, data dostępu: 03.08.2023).

4.3. Projekt „nibymapy” dla Helu

Położenie Helu na krańcu Mierzei Wiślanej predestynuje jego kształt i sposób zagospodarowania przestrzennego. Stanowiący podstawę przesłanek merytorycznych stworzony na podstawie szkiców wyobrażeniowych uogólniony obraz miasta (Ryc. 64) obejmuje jedynie jego zurbanizowaną część (pozostały obszar miasta jest terenem zalesionym). Według częstości występowania wybranych miejsc na stworzonej mapie zawierającej obraz miasta powinny się znaleźć: rejony (parki miejskie oraz plaża i morze) oraz punkty orientacyjne (sklepy, obiekty: kulturalne, militarne, sakralne, sportowo-rekreacyjne, place zabaw, budynek urzędu miasta, obiekty punktowe, muzea, wejście na molo). Na mapie nie zostały zaprezentowane punkty gastronomiczne i małe sklepy ze względu na duże ich zagęszczenie, zwłaszcza w centralnej części miasta, co negatywnie mogłoby wpłynąć na czytelność mapy.

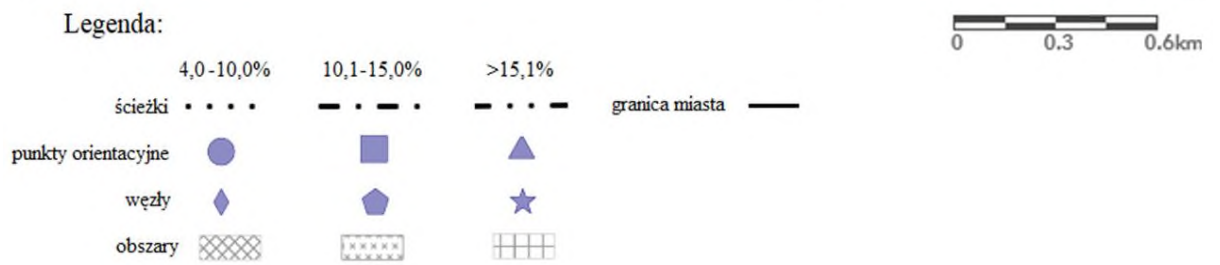
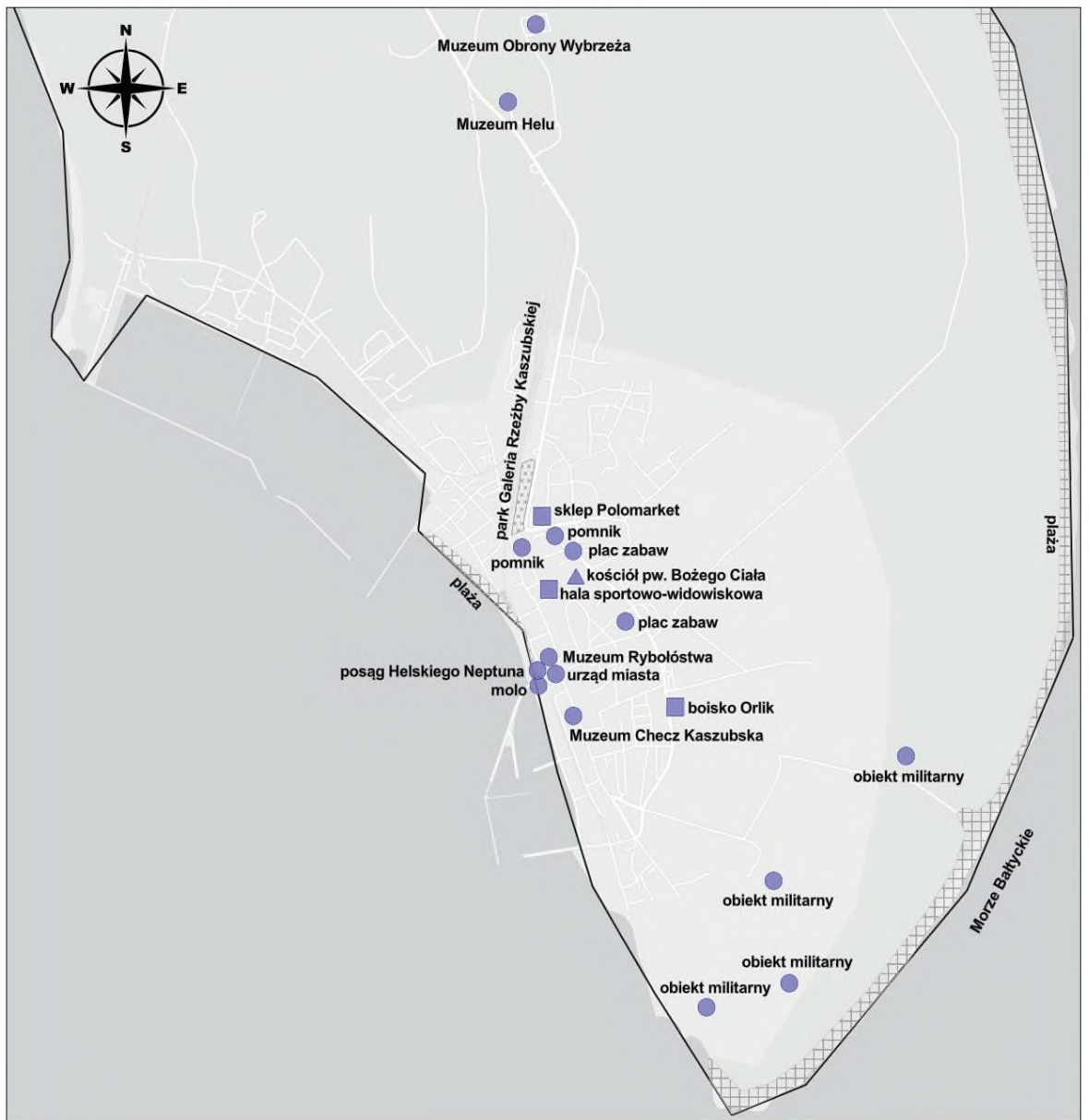
Z uwagi na niewielki rozmiar obszaru zabudowanego jednostki miejskiej proponowana trasa zapoznająca użytkownika przestrzeni z miastem będzie piesza (wyjątek dotyczy drogi do Muzeum Obrony Wybrzeża oraz Muzeum Helu, które położone są kilka kilometrów za obszarem zabudowanym). Na podstawie syntetycznego obrazu miasta, odpowiedzi kwestionariuszowych oraz intuicji autora badania wybrano następujące punkty (opisy stworzone na podstawie strony: <https://www.hel.info.pl>, data dostępu: 20.06.2023):

- 1) Muzea – w granicach miasta zlokalizowane są cztery muzea dotyczące zagadnień związanych z działalnością mieszkańców Helu oraz jego historią. Są to: Muzeum Obrony Wybrzeża, Muzeum Helu, Muzeum Rybołówstwa, Muzeum „Ciecz Kaszubska”. Każde z wymienionych obejmuje inne, interesujące z perspektywy turysty artefakty historyczne, opisy oraz modele prezentujące złożoność historyczną tego miasta. Są to punkty zauważalne na niektórych szkicach wyobrażeniowych, natomiast zostały włączone do projektu „nibymapy” na podstawie własnego doświadczenia i oceny atrakcyjności tych miejsc dokonanej przez autora.
- 2) Kościół pw. Bożego Ciała – jest to obiekt sakralny, który został wzniesiony w 1933 roku. Służy miejscowym katolikom oraz jest jedynym kościołem parafialnym dla miasta. Ten budynek został włączony do projektu „nibymapy” na podstawie liczby wskazań w mapach mentalnych.
- 3) Fokarium – jest to część placówki naukowo-badawczej Uniwersytetu Gdańskiego. Ośrodek ten składa się z kilku basenów hodowlanych, a jego głównym celem jest odnowienie kolonii foki szarej w Morzu Bałtyckim. Ten budynek został wybrany na

podstawie własnych spostrzeżeń autora badania (i atrakcyjności tego miejsca mierzonej liczbą osób odwiedzających).

- 4) Obiekty punktowe – istnieje kilka miejsc w Helu, w których można zobaczyć ciekawe rzeźby czy posągi. W parku Galeria Rzeźby Kaszubskiej, niedaleko sklepu Polomarket, jest kilka instalacji artystycznych, które nawiązują do historycznego regionu Kaszub i twórczości regionalnej. Innym charakterystycznym punktem w przestrzeni miasta jest Helski Neptun, czyli posąg boga Neptuna stojącego z trójzębem, który jest kopią rzeźby z jednej z bolońskich fontann. To miejsce było wskazane w wybranych mapach mentalnych, ale także przez autora badania zostało ocenione jako atrakcyjne i warte uwzględnienia w projekcie.
- 5) Molo (oraz pobliski port) – wybudowany w latach 1882–1883 port służył jako przystań łodzi rybackich i kutrów (do czasów obecnych). Dodatkowo pełni również funkcję przystani dla statków wycieczkowych i wodolotów. Molo odgradza basen wewnętrzny i stanowi miejsce cumowania różnych jednostek wodnych. Jest to punkt często wskazywany na mapach wyobrazeniowych.
- 6) Las – stanowi dominujący teren w sposobie użytkowania ziemi w obrębie całego miasta. Na jego obszarze można zobaczyć świadczące o burzliwej historii zabudowania i ruiny budowli militarnych, które są „świadkami walk toczących się w trakcie II wojny światowej”. Jest to najczęstsze wskazanie w drugiej części pierwszego pytania oraz najpopularniejsza odpowiedź na trzecie pytanie.
- 7) Plaża i morze – to najczęściej wskazywane obszary w mieście.

Hel jako jednostka osadnicza ma w swoich granicach wiele obiektów prezentujących miasto jako „niemego świadka historii”. Zdaniem autora badania każdy z odwiedzających, bez względu na to, w jakim byłby wieku, będzie w stanie wśród wielu ciekawych atrybutów miasta odnaleźć te, które mu najbardziej odpowiadają. Całe miasto, w którym zlokalizowane są liczne punkty usługowe oraz gastronomiczne, przez swoją niezbyt wysoką, jednorodziną zabudowę sprawia wrażenie miejsca spokojnego i przyjaznego dla odwiedzających.

Ryc. 64. Hel na mapach mentalnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Osóch, Czaplinska (2019) oraz dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Zgodnie z założeniem projektowym narratorem w tym opracowaniu (Ryc. 65) jest foka szara o imieniu „Helcia”, która wypowiada kilka następujących zdań wprowadzających: „Cześć! Nazywam się Helcia. Jestem foką szarą i na co dzień mieszkam w Morzu Bałtyckim. Tutaj czuję się najbezpieczniej” oraz „Dzisiaj chciałabym Cię zabrać na wspólną wycieczkę po Helu. Dołączysz? PS. Jeśli mnie nie widzisz, to znaczy, że poszłam się schłodzić w Bałtyku”. Pierwszym punktem są muzea. Stworzona do tego punktu narracja brzmi: „Ależ tu rzeško! Na terenie miasta są aż 4 muzea: Muzeum Obrony Wybrzeża, Muzeum Helu, Muzeum Rybołówstwa oraz Muzeum „Checz Kaszubska”. Możesz wybrać to, od którego chcesz zacząć zwiedzanie, a ja tutaj będę na Ciebie czekała”. Kolejnym miejscem wybranym do projektu jest kościół pw. Bożego Ciała, który opatrzone opisem: „Teraz pokażę Ci kościół pw. Bożego Ciała. Został on zbudowany w latach 30. poprzedniego stulecia i do dzisiaj służy mieszkańcom i turystom. Jak już zwiedzisz świątynię, to pokoloruj obrazek”. Trzecim miejscem jest fokarium, do którego dodano następujące wyjaśnienie: „Wreszcie mogę Cię poznać z moimi przyjaciółmi, którzy mieszkają w helskim fokarium. Warto odwiedzić to miejsce, aby dowiedzieć się więcej na temat wszystkich bałtyckich zwierząt. Dodatkowo codziennie są prelekcje połączone z karmieniem fok. O której będziesz?”. Czwartym punktem w „nibymapie” są obiekty punktowe, które opatrzone tekstem: „W mieście mamy wiele pięknych pomników i rzeźb. Znaczna część z nich jest zlokalizowana w Galerii Rzeźby Kaszubskiej oraz pobliskich miejscach. Natomiast ten posąg wykuty w granicie stoi koło urzędu miasta. Czy wiesz, kogo przedstawia ta rzeźba?”. Kolejnym punktem w mieście wartym odwiedzenia jest molo oraz port w Helu, a opis na „nibymapie” brzmi: „Widać mnie? Teraz jesteśmy w okolicach portu. To tutaj przyływają i zatrzymują się statki pasażerskie i kutry rybackie. Dodatkowo jest molo, z którego roztacza się piękny widok na Zatokę Pucką. Widzimy się na końcu. Kto pierwszy, ten lepszy...”. Następnym miejscem jest las, który opatrzone opisem: „Las w Helu zajmuje aż 75% powierzchni miasta. Kiedy wybierzesz się na spacer, aby go lepiej poznać? PS. Widzisz, ile jest tutaj obiektów militarnych pamiętających II wojnę światową?”. Ostatnim miejscem zaprezentowanym w opracowaniu jest morze oraz plaża, dla których stworzono następujący opis: „Ostatnie miejsce, które chciałabym Ci pokazać, to plaża. Jest czysta i bardzo rozległa, dlatego każdy znajdzie dla siebie miejsce. Dziękuję Ci za wspólnie spędzony czas i do zobaczenia następnym razem w Helu!”.

Część graficzna stworzona na potrzeby helskiej „nibymapy” obejmuje trzy elementy związane z miastem. Pierwszym z nich jest kościół pw. Bożego Ciała, który trzeba pokolorować. Kolejnym elementem jest rozsypanka, w której z wymieszanych liter należy ułożyć trzy hasła (molo, kuter, falochron). Trzecim i ostatnim elementem zawartym

w opracowaniu jest dopasowanie obrazków (połączenie pokarmu ze zwierzęciem, które go spożywa). Dodatkowo tło „nibymapy” zostało podzielone na dwie części. Jedna symbolizuje zabudowę miejską, natomiast druga obszary leśne, dominujące na terenie miasta. Sam kształt „części lądowej” przewodnika nawiązuje do położenia Helu na końcu Mierzei Helskiej. Niebieski obszar symbolizuje Morze Bałtyckie, a lekkie zaokrąglenia linii brzegowej odzwierciedlają ciągłe procesy morskie (takie jak abrazja czy akumulacja morska materiału piaszczystego) zachodzące w Helu.

Hel

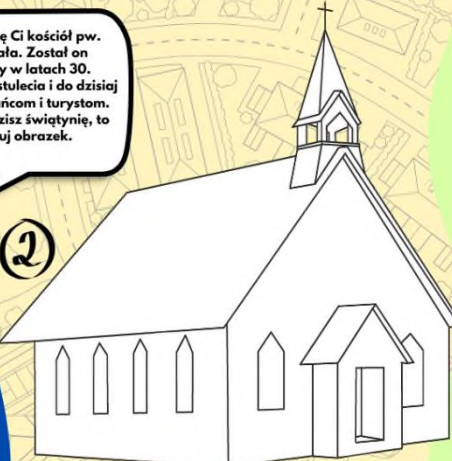
1

Ależ tu rzeńka! Na terenie miasta są aż 4 muzea: Muzeum Obrony Wybrzeża, Muzeum Helu, Muzeum Rybołówstwa oraz Muzeum „Czech Kaszubska”. Możesz wybrać to, od którego chcesz zacząć zwiedzanie, a ja tutaj będę na Ciebie czekała.

2

Teraz pokażę Ci kościół pw. Bożego Ciała. Został on zbudowany w latach 30. poprzedniego stulecia i do dzisiaj służy mieszkańcom i turystom. Jak już zwiedzisz świątynię, to pokoloruj obrazek.

3

Wreszcie mogę Cię poznać z moimi przyjaciółmi, którzy mieszkają w helskim fokarium. Warto odwiedzić to miejsce, aby dowiedzieć się więcej na temat wszystkich bałtyckich zwierząt. Dodatkowo codziennie są prelekcje połączone z karmieniem fok. O której będziesz?

7

Ostatnie miejsce, które chciałabym Ci pokazać, to plaża. Jest czysta i bardzo rozległa, dlatego każdy znajdzie dla siebie miejsce. Dziękuję Ci za wspólnie spędzony czas i do zobaczenia następnym razem w Helu!

Połącz zwierzę z jego ulubionym pokarmem.

6

Las w Helu zajmuje aż 75% powierzchni miasta. Kiedy wybierzesz się na spacer, aby go lepiej poznać? PS. Widzisz, ile jest tutaj obiektów militarnych pamiętających II wojnę światową?

Z podanych liter ułóż słowa i zapisz je poniżej.

o m l

u r k t e

a r o n c h f

5

Widać mnie? Teraz jesteśmy w okolicach portu. To tutaj przyplývają i zatrzymują się statki pasażerskie i kutry rybackie. Dodatkowo jest molo, z którego rozciąga się piękny widok na Zatokę Pucką. Widzimy się na końcu. Kto pierwszy, ten lepszy...

4

W mieście mamy wiele pięknych pomników i rzeźb. Znaczna część z nich jest zlokalizowana w parku Galeria Rzeźby Kaszubskiej oraz pobliskich miejscach. Natomiast ten posąg wykuty w granicie stoi koło urzędu miasta. Czy wiesz, kogo przedstawia ta rzeźba?

Ryc. 65. Projekt graficzny „nibymapy” dla Helu

Źródło: opracowanie własne przy pomocy aplikacji internetowej Canva (<https://www.canva.com/>, data dostępu: 03.08.2023).

4.4. Projekt „nibymapy” dla Międzyzdrojów

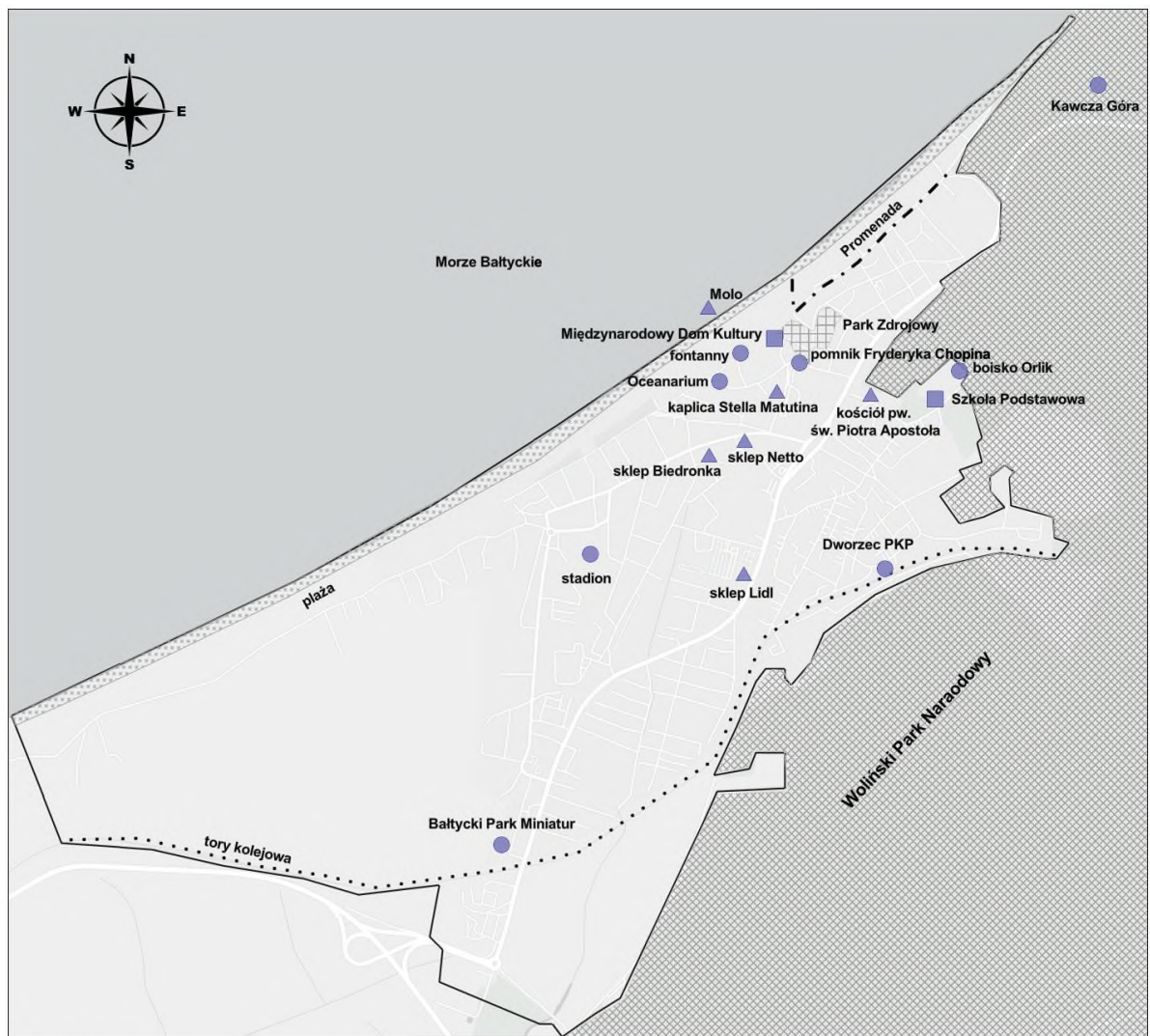
Przesłanki merytoryczne stanowią istotną kwestię w pracach nad teoretyczną częścią projektu „nibymapy”. Na podstawie zabranych szkiców wyobrazeniowych został stworzony uogólniony obraz miasta (Ryc. 66) prezentujący różne obszary, drogi i punkty orientacyjne w mieście. Dominują wskazania przestrzenne w północnej części miasta, gdzie występuje najwięcej oznaczonych atrybutów miasta. Do stworzenia mapy zostały użyte następujące wskazania: drogi (tory kolejowe i promenada), obszary (park miejski, obszar Wolińskiego Parku Narodowego oraz plaża i morze), punkty orientacyjne (obiekty oświatowe, sklepy, obiekty kulturalne, kościoły i obiekty sakralne, obiekty sportowe, punkty gastronomiczne, obiekty punktowe – oceanarium, Gabinet Figur Woskowych, planetarium, Bałtycki Park Miniatur, Kawcza Góra, Gosań, dworzec PKP, obiekty związane z turystyką, molo). Niestety stworzony uogólniony obraz Międzyzdrojów nie zawiera punktów gastronomicznych, ponieważ ten sektor usług jest bardzo popularny i nie było możliwe ich przedstawienie ze względu na liczebność i sezonowość funkcjonowania takich miejsc (oraz dużą liczbę położonych centralnie innych obiektów). Ponadto wśród pozostałych punktów orientacyjnych zostały zaprezentowane przykładowe lokalizacje wybranych elementów w przestrzeni (często bez konkretnych wskazań przestrzennych).

Na podstawie zebranych danych oraz własnych wniosków autora wynikających z oceny poszczególnych punktów i obszarów w mieście zostało wydzielonych sześć podstawowych miejsc, które zostaną zawarte w projekcie „nibymapy” dla Międzyzdrojów. Są to (opisy stworzono na podstawie strony: <https://www.miedzyzdroje.pl>, data dostępu: 20.06.2023):

- 1) Promenada (wraz z Aleją Gwiazd) – jest to główny, wizytowy ciąg pieszy w Międzyzdrojach. Pomysł jego założenia związany był z organizacją w tym mieście Festiwalu Gwiazd oraz z chęcią uhonorowania wybitnych postaci polskiej sceny rozrywkowej poprzez utrwalenie ich odcisków dłoni i autografów. Jest to druga najczęściej wskazywana droga na mapach mentalnych.
- 2) Molo – to jeden z najbardziej rozpoznawalnych atrybutów miasta. Jego obecny kształt został nadany ostatecznie w 2005 roku, kiedy dobudowano ostatnie 75 metrów na obniżonym poziomie, dzięki czemu molo uzyskało status przystani morskiej. Jest to pomost wychodzący prawie 400 metrów w głąb morza. Elementem charakterystycznym są dwie wieże zlokalizowane przy wejściu. Jest to najczęściej wskazywany punkt orientacyjny na szkicach wyobrazeniowych.
- 3) Plaża i morze – są to najczęściej wskazywane obszary w mieście.

- 4) Park Zdrojowy im. Fryderyka Chopina – jest to park miejski u podnóża Międzynarodowego Domu Kultury. Został założony w XIX wieku przez Arnolda Lejeune. Rosną w nim okazy dębów, żywotniki, platany pochodzenia greckiego i cisy. W parku zlokalizowany jest pomnik Fryderyka Chopina oraz fontanna. Jest to trzeci najczęściej rysowany obszar na mapach wyobrażeniowych.
- 5) Kościół pw. św. Piotra Apostoła – jest to protestancka, neogotycka świątynia stworzona dla lokalnej społeczności wyznania ewangelickiego (zaprojektowana przez między innymi, króla Fryderyka Wilhelma IV, a ostatecznie wybudowana w 1862 roku). Po II wojnie światowej została przekazana dla wspólnoty parafialnej Kościoła Rzymskokatolickiego. Ze względu na walory akustyczne organizowany jest tam Międzynarodowy Festiwal Pieśni Chóralnej. Było to jedno z najczęstszych wskazań punktów orientacyjnych na szkicach wyobrażeniowych.
- 6) Obszar Wolińskiego Parku Narodowego – to kolejna często wskazywana przez respondentów lokalizacja. Jest to jedyny park narodowy położony całkowicie w województwie zachodniopomorskim, utworzono go w 1960 roku. Znajduje się w bliskim sąsiedztwie granic miasta, przez co jest popularnym kierunkiem rekreacji dla mieszkańców i turystów. Interesującym punktem wydzielonym w obszarze parku jest (wskazana niestety przez nielicznych respondentów) Zagroda Pokazowa Żubrów, zajmująca się hodowlą żubrów i opieką nad chorymi lub osieroconymi dzikami lub sarnami. Woliński Park Narodowy to często wskazywany obszar na mapach mentalnych oraz popularna odpowiedź na pytanie pierwsze i trzecie.

Międzydroje w swojej przestrzeni posiadają bardzo wiele punktów orientacyjnych, które dla poszczególnych grup respondentów mogą być interesujące. Jednak w celu uatrakcyjnienia projektu „nibymapy” zostały wybrane miejsca tłoczne zarówno w mieście, jak i mniej uczęszczane na obszarze Wolińskiego Parku Narodowego, aby percepcja przestrzeni była urozmaicona (otrzymywane bodźce były różne) dzięki uwzględnieniu walorów przestrzennych tych różnych rejonów.

Legenda:

Ryc. 66. Międzyzdroje na mapach mentalnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Osóch, Czaplinska (2019) oraz dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Część tekstowa projektu (Ryc. 67) rozpoczyna się opisem słownym oraz rebusem (opisanym w części graficznej): „Cześć! Czy zwiedzałeś już kiedyś miasto gwiazd? Jeśli nie, to zapraszam Cię na wycieczkę po najbardziej niezwykłych miejscach w Międzyzdrojach. Mam nadzieję, że przestrzeń, którą poznasz, nie rozczaruje Cię. Czy już wiesz, jakie hasło kryje się w rebucie?”. Pierwszym miejscem jest promenada z Aleją Gwiazd, dla której zostało stworzone następujące objaśnienie: „Promenada wraz z Aleją Gwiazd to główne wizytowe ciągi piesze

w Międzyzdrojach. Pomysł na stworzenie takiej przestrzeni powstał wraz z pierwszą edycją Festiwalu Gwiazd. Wiele znanych osobistości polskiej sceny kulturalnej odcisnęło tutaj swoje dłonie w specjalnych płytach. A do kogo Twoja dłoń pasuje najbardziej?”. Drugim punktem w przestrzeni miejskiej, do którego zostanie zaproszony odbiorca, są molo oraz plaża i morze, w tym przypadku opis brzmi: „Najbardziej rozpoznawalnym miejscem, można powiedzieć «gwiazdą Międzyzdrojów» jest molo. Jest to pomost wychodzący prawie 400 metrów w głąb morza. Miejsce bardzo urokliwe, ale często zatłoczone? PS. Można z niego obserwować najpiękniejsze zachody słońca w mieście” oraz „Po obydwu stronach od mola rozciągają się piaszczyste plaże Bałtyku. Możesz teraz odpocząć, poopalać się. Nie ma co się spieszyć, kolejny punkt możesz odwiedzić, kiedy zechcesz”. Następnym miejscem jest park Zdrojowy im. Fryderyka Chopina, dla którego został wymyślony następujący opis: „Park Zdrojowy im. Fryderyka Chopina to zabytkowy teren służący do odpoczynku dla mieszkańców i turystów. Posiada liczne ławki oraz interesujące nasadzenia. Latem odbywają się w nim kameralne koncerty, których «słucha» sam Fryderyk Chopin – ikona muzyki klasycznej. Kto widział już jego pomnik?”. Piątym punktem w przestrzeni wartym uwagi jest kościół pw. Piotra Apostoła opatrzony następującym komentarzem: „Kolejnym interesującym miejscem jest kościół pw. św. Piotra Apostoła. Jest to protestancka, neogotycka świątynia stworzona dla lokalnej społeczności wyznania ewangelickiego (wybudowana w 1862 roku). Po II wojnie światowej została przekazana dla wspólnoty parafialnej Kościoła Rzymskokatolickiego”. Ostatnim obszarem wskazanym przez autora badania w projekcie „nibymapy” Międzyzdrojów jest Woliński Park Narodowy, dla którego stworzono następującą narrację: „Zbliżamy się do końca wycieczki po Międzyzdrojach. Ostatnim miejscem, które warto odwiedzić, jest obszar Wolińskiego Parku Narodowego, w którym znajdują się szlaki piesze oraz trasy rowerowe. Dodatkową atrakcją jest Zagroda Pokazowa Żubrów, w której można obserwować te majestatyczne zwierzęta – swoiste gwiazdy Wolińskiego Parku Narodowego. Tak *à propos*, to ile łącznie udało Ci się naliczyć żubrów w tym przewodniku? Bo mnie 8”.

Dla „nibymapy” Międzyzdrojów zostały stworzone cztery dodatkowe elementy graficzne (zagadki). Pierwszą zagadką jest rebus, którego hasło główne będzie brzmiało „promenada”. Wyrażenie to zostało oparte na słowie „płomień”, zaprezentowanym przy pomocy obrazka, oraz wskazówkach dotyczących zamiany liter w tym wyrazie. I tak należy *l* zamienić na *r*, skreślić *i*, *ń* zastąpić przez *n* oraz dodać na końcu wyrazu cząstkę *-ada*. Kolejnym elementem jest krzyżówka, której hasłem głównym jest słowo „molo”. Pierwsze pytanie (i odpowiedź – w nawiasie) to „Na przykład Bałtyckie” (morze), drugie: „Inaczej insekty” (owady), trzecie: „...Park Narodowy” (Woliński) oraz czwarte „Stoi pośrodku parku Zdrojowego” (fontanna).

Trzecim elementem jest labirynt, obok którego zostało wpisane następujące polecenie: „Pomóż żubrowi znaleźć drogę powrotną do zagrody”. Czwarty element to zadanie polegające na policzeniu żubrów, których obrazki zostały przedstawione na całej „nibymapie”. Tło na potrzeby tego projektu zostało stworzone w kolorze zielonym z naniesioną przykładową strukturą osadniczą symbolizującą gęstą zabudowę miejską. Dominującym i wyróżniającym się elementem jest zamieszczony na dole strony montaż graficzny symbolicznie prezentujący molo w trakcie zachodu słońca. Dodatkowo u góry opracowania został dodany napis: „Międzydroje miasto gwiazd”, sformatowany odizolowaną, oryginalną, promowaną przez miasto czcionką.

Międzyzdroje

miasto gwiazd!

Cześć! Czy zwiedzałeś już kiedyś miasto gwiazd? Jeśli nie, to zapraszam Cię na wycieczkę po najbardziej niezwykłych miejscach w Międzyzdrojach. Mam nadzieję, że przestrzeń, którą poznasz, nie rozczaruje Cię. Czy już wiesz, jakie hasło kryje się w rebusie?

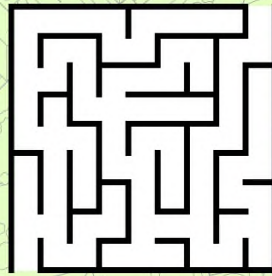

a d a

ł = r
z = n

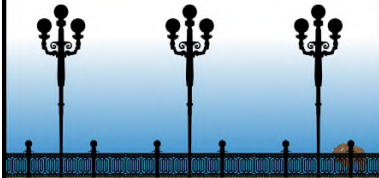

6

Zbliżamy się do końca wycieczki po Międzyzdrojach. Ostatnim miejscem, które warto odwiedzić, jest obszar Wolińskiego Parku Narodowego, w którym znajdują się szlaki piesze oraz trasy rowerowe. Dodatkową atrakcją jest Zagroda Pokazowa Żubrów, w której można obserwować te majestatyczne zwierzęta – swoiste gwiazdy Wolińskiego Parku Narodowego. Tak à propos, to ile łącznie udało Ci się naliczyć żubrów w tym przewodniku? Bo mnie 8.

Promenada wraz z Aleją Gwiazd to główne wizytowe ciągi piesze w Międzyzdrojach. Pomysł na stworzenie takiej przestrzeni powstał wraz z pierwszą edycją Festiwalu Gwiazd. Wiele znanych osobistości polskiej sceny kulturalnej odcisnęło tutaj swoje dłonie w specjalnych płytach. A do kogo Twoja dłoń pasuje najbardziej?

1

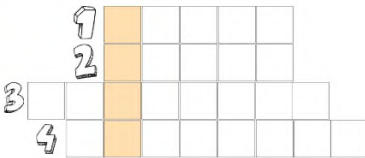
Pomóż żubrowi znaleźć drogę powrotną do zagrody.

5

Kolejnym interesującym miejscem jest kościół pw. św. Piotra Apostoła. Jest to protestancka, neogotycka świątynia stworzona dla lokalnej społeczności wyznania ewangelickiego (wybudowana w 1862 roku). Po II wojnie światowej została przekazana dla wspólnoty parafialnej Kościoła Rzymskokatolickiego.

Rozwiąż krzyżówkę.

1. Na przykład Bałtyckie.
2. Inaczej insekty.
3. ... Park Narodowy.
4. Stoї pośrodku parku Zdrojowego.

4

Park Zdrojowy im. Fryderyka Chopina to zabytkowy teren służący do odpoczynku dla mieszkańców i turystów. Posiada liczne ławki oraz interesujące nasadzenia. Latem odbywają się w nim kameralne koncerty, których «słucha» sam Fryderyk Chopin – ikona muzyki klasycznej. Kto widział już jego pomnik?

2

Najbardziej rozpoznawalnym miejscem, można powiedzieć "gwiazdą Międzyzdrojów" jest molo. Jest to pomost wychodzący prawie 400 metrów w głąb morza. Miejsce bardzo urokliwe, ale często zatłoczone? PS. Można z niego obserwować najpiękniejsze zachody słońca w mieście.

3

Po obydwu stronach od mola rozciągają się piaszczyste plaże Bałtyku. Możesz teraz odpocząć, poopalać się. Nie ma co się spieszyć, kolejny punkt możesz odwiedzić, kiedy zechcesz...

Ryc. 67. Projekt graficzny „nibymapy” dla Międzyzdrojów

Źródło: opracowanie własne przy pomocy aplikacji internetowej Canva (<https://www.canva.com/>, data dostępu: 03.08.2023).

4.5. Projekt „nibymapy” dla Ustki

Ustka poprzez liczne prace rewitalizacyjne i świadome działania marketingowe staje się coraz bardziej atrakcyjna pod względem turystycznym. Przesłanki merytoryczne stanowiące podstawę do wyboru prezentowanych miejsc zawarte są w uogólnionym obrazie miasta (Ryc. 68) stworzonym na podstawie zebranych map mentalnych. Uzyskany obraz miasta wydaje się dość ubogi na tle różnorodności wskazań na przykład w Międzyzdrojach czy Darłowie. Biorąc pod uwagę całość kwestionariuszy, da się zauważyć, że rzadko był wspomniany Zaułek Kapitański, w którym jest wiele historycznych, zabytkowych budynków oraz ruiny kościoła pw. św. Jana Chrzyciela i św. Mikołaja, którego makieta została udostępniona zwiedzającym. Na wykonanej mapie można wyróżnić: drogi (promenadę i rzekę), rejony (plażę i morze), węzły (mosty), a także punkty orientacyjne (obiekty oświaty, sklepy, punkty gastronomiczne, obiekty punktowe, latarnię morską). Niestety stworzony uogólniony obraz Ustki nie zawiera punktów gastronomicznych, ponieważ ten sektor usług jest skumulowany w północnej części miasta, przez co niemożliwe było jego odwzorowanie. Ponadto wśród pozostałych punktów orientacyjnych zostały zaprezentowane przykładowe lokalizacje wybranych elementów w przestrzeni (często bez konkretnych wskazań przestrzennych, na przykład sklepy czy obiekty oświatowe).

Na podstawie map mentalnych, kwestionariuszy ankietowych oraz intuicji autora zostało wybranych sześć miejsc stanowiących podstawę „nibymapy” stworzonej dla tego miasta. A są to (opisy przygotowano na podstawie strony: <https://www.ustka.pl>, data dostępu: 20.06.2023):

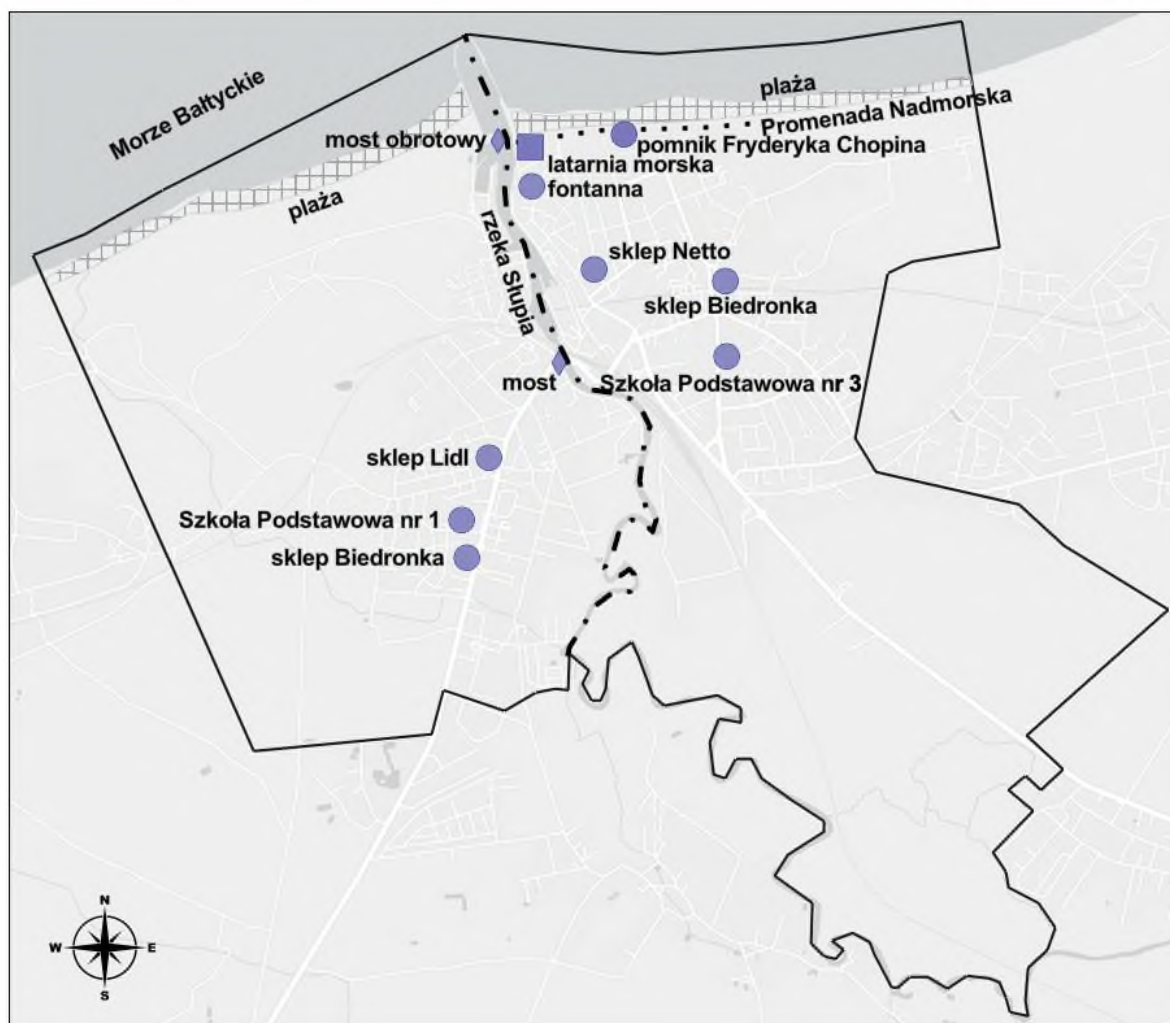
- 1) Latarnia morska – została zbudowana w 1892 roku. Składa się z dwóch budowli: murowanego budynku służącego jako stacja dla pilotów oraz ośmiokątnej wieży, w której zgromadzone są urządzenia świetlne. Atrakcyjności tej budowli dodają liczne okna różnego rodzaju, gzymsy czy daszki, które nie zostały zniszczone w czasie działań wojennych. Jest to obiekt w mieście, który najczęściej był szkicowany na mapach mentalnych. W projekcie „nibymapy” Syrenka oraz latarnia zostały opisane jako jedno zbliżone lokalizacyjnie miejsce.
- 2) Syrenka Ustecka – jest to legendarna¹⁰⁵ postać związana z Ustką. Jej pomnik został usytuowany na wschodnim falochronie przy kamiennym moło w 2010 roku. Ten obiekt

¹⁰⁵ Legenda brzmi następująco: „Miejscowi znają i chętnie opowiadają legendę o pannie wodnej. W starej Ustce mieszkała kiedyś uboga wdowa po rybaku. Jej syn, chcąc wspomóc finansowo rodzinę, zaplanował długą podróż statkiem na połów. Matka przygotowała go najlepiej, jak potrafiła, odprowadziła chłopaka i z płaczem żegnała odchodzący w morze statek. Wypatrywała syna całymi dniami i tak mijały miesiące, a matka pogrążała się w rozpacz, stopniowo tracąc wzrok od nadmiaru łez. Sparaliżowana lękiem o syna posiadająca dobre serce kobieta nie mogła pracować. Sytuacji z ukrycia przyglądała się piękna syrenka, Bryzga Rosowa. Wychylając się spomiędzy nadmorskich fal, pomagała matce marynarza, która bardzo cierpiała. Każdego dnia wyrzucała jej na brzeg łosiosa do jedzenia, a jego wątroba służyć miała do nacierania oczu. Niedługo zrozpaczona matka odzyskała widzenie w obu oczach. Wkrótce też ujrzała statek, zbliżający się do ustckiego portu: na pokładzie zobaczyła wyteśknionego syna, w pełni sił i zdrowia z bogatym połowem. Do końca życia niczego już im nie zabrakło” (<https://www.ustka.pl>, data dostępu: 20.06.2023).

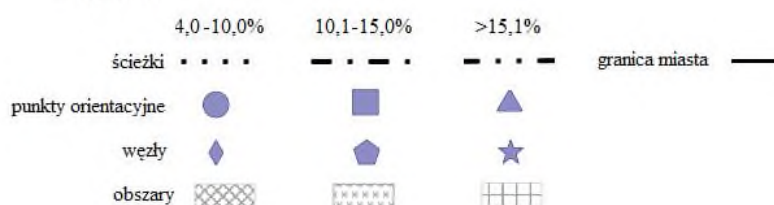
punktowy został włączony na podstawie licznych wskazań w odpowiedzi na pytanie pierwsze oraz w szkicach wyobrażeniowych.

- 3) Rzeźba balansująca „Chłopiec z małpkami” to projekt Jerzego Kędziory, prezentujący małego chłopca bawiącego się z małpkami. „Rzeźba jest częścią większego projektu pt. «Łączenie czworaczków flisaka» (według legendy o czworaczkach flisaka, co Wisłą drewno spławiał, i dalszych)”. Ten obiekt punktowy został uwzględniony w projekcie „nibymapy” ze względu na opinię własną (i weryfikację oryginalności punktów w przestrzeni) oraz intuicję autora badania.
- 4) Port – patrząc ze wschodniego (odnowionego) nabrzeża, można obserwować liczne przystanie, doki i budowle związane z działalnością morską. Swoją obecną formę port zawdzięcza pracom renowacyjnym, które zostały ukończone pod koniec XIX wieku przez państwo pruskie. Obecnie obsługuje on głównie statki turystyczne, rybackie oraz jednostki sportowe. Ten obszar w przestrzeni został włączony do „nibymapy” jako jedno ze wskazań pojawiających się w odpowiedzi na pytanie trzecie oraz z uwagi na własny pomysł autora dotyczący wyglądu „nibymapy” Ustki.
- 5) Promenada nadmorska – jest to jedna z wizytowych arterii pieszych w mieście, która powstała w 1875 roku. Rozciąga się przy wschodniej plaży i ma 2 kilometry długości. Przy niej zlokalizowane są liczne punkty gastronomiczne, muszla koncertowa czy sezonowe atrakcje dla dzieci. Jest to fragment struktury miejskiej, który został włączony w projekt „nibymapy” na podstawie odpowiedzi dotyczących pytania trzeciego w kwestionariuszu.
- 6) Plaża i morze – są to najczęściej zaznaczane obszary na mapach mentalnych, jednocześnie stanowiące podstawę rozwoju miasta.

Przedstawione miejsca poprzez wspólną trasę spacerową (prezentującą przestrzeń miasta) w „nibymapie” zostaną połączone z innymi interesującymi (w opinii badacza) miejscami położonymi w przestrzeni (między innymi z historyczną zabudową), aby w pełni zaprezentować walory przestrzenne i interesujące punkty w jednostce miejskiej. Ma to na celu upowszechnienie wiedzy o mieście i rozszerzenie horyzontów poznawczych o nowe interesujące (czasem nieznanne) miejsca.

Legenda:

0 0.3 0.6km

Ryc. 68. Ustka na mapach mentalnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Osóch, Czaplinska (2019) oraz dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Narratorem w stworzonym opracowaniu (Ryc. 69) jest syrenka. Jej pierwsza kwestia brzmi: „Cześć! Jeśli chcesz się dowiedzieć, kim jestem, to rozwiąż poniższy dwuwyrazowy rebus. Dla ułatwienia powiem Ci, że wszyscy uważają mnie za postać legendarną związaną od zawsze z Ustką... Dlatego pozwolisz, że oprowadzę Cię po mieście”. Pierwszym proponowanym do odwiedzenia punktem jest latarnia morska (oraz rzeźba Syrenki Usteckiej), a jego opis to: „Pierwsze miejsce, do którego Cię zaprowadzę, to latarnia morska. Jest położona

nad samym brzegiem, a jej historia sięga 1892 roku. Niedaleko latarni, tuż przy falochronie (molo), widać mosiężną rzeźbę. Rozpoznajesz, czyja to postać?”. Drugim punktem jest rzeźba balansująca, przy której zamieszono tekst: „Aby odnaleźć kolejne ciekawe miejsce, trzeba spojrzeć w górę. Jest to tak zwana rzeźba balansująca przedstawiająca chłopca z małpkami autorstwa Jerzego Kędziory. Widzisz je wszystkie? PS. Pokoloruj statki, aby dowiedzieć się, gdzie cumują”. Następnym prezentowanym miejscem jest port, który został opatrzony następującym objaśnieniem: „Spacerując wschodnią częścią portu, można obserwować liczne jednostki pływające. Niedaleko Ciebie jest też kilka fascynujących zabytków. A jak zgłodniejesz, to jest wiele interesujących punktów gastronomicznych. Kto jadł już usteckie lody lub krówki?”. Przedostatnim, czwartym miejscem jest promenada nadmorska, której opis to: „Z portu jest tutaj tylko kilka kroków... witaj na promenadzie nadmorskiej. Powstała ona w 1875 roku dla przebywających w Ustce kuracjuszy. Ten ciąg pieszy ma prawie 2 kilometry długości. Masz jeszcze siłę, aby ją przejść w całości?”. Piąty element przestrzenny zaprezentowany w tym projekcie to plaża i morze, narrator przedstawia go następująco: „Po męczącej wycieczce w mieście czas na odpoczynek na plaży i kojącą kąpiel w morzu. Dziękuję Ci za wspólną podróż. W Ustce interesujących miejsc jest jeszcze więcej, więc zachęcam Cię do kontynuowania zwiedzania i zapoznawania się z przestrzenią wraz z opiekunami... Czy wiesz, ile razem jest statków w tym przewodniku? Bo ja widzę 10”.

Dodatki graficzne, które zostały użyte przy projektowaniu „nibymapy” dla Ustki, obejmują cztery elementy. Pierwszym z nich jest rebus, którego hasło główne brzmi: „Syrenka Ustecka”. Uwidoczniony obrazek oznacza słowo „karetka” i należy w nim wymienić następujące litery: *k* na *s*, *a* na *y*, *t* na *n*. Kolejny obrazek reprezentuje wyrażenie „bateria” i należy w nim zmienić *b* na *u*, *a* na *s*, *ria* na *cka*. Drugim zadaniem jest pokolorowanie jednostek pływających, których szkice są naniesione na projekt. Następnym elementem jest wykreślanek, do której polecenie brzmi: „Wykreśl pierwsze litery nazw obrazków, a z pozostałych ułóż hasło”. Obrazki przedstawiają: latarnię, most, rzekę, kościół, syrenkę, zamek. Hasło główne brzmi „Bałtyk”. Ostatnim elementem jest prośba o policzenie, ile statków zostało odwzorowanych na całej „nibymapie”. Tło przedzielone jest symboliczną rzeką, która separuje dwie części miasta – mocniej zurbanizowaną wschodnią (wraz z delikatnym przykładowym szkicem ulic) w kolorze łososiowym oraz bardziej lesistą zachodnią w kolorze zielonym. Na samym dole widoczne jest symboliczne przedstawienie portu, który kolorystyką dystansuje się od pozostałej części pracy.

Ustka

Cześć! Jeśli chcesz się dowiedzieć, kim jestem, to rozwiąż poniższy dwuwyrzowy rebus. Dla ułatwienia powiem Ci, że wszyscy uważają mnie za postać legendarną związaną od zawsze z Ustką... Dlatego pozwolisz, że oprowadzę Cię po mieście

Po męczącej wycieczce w mieście czas na odpoczynek na plaży i kojącą kąpiel w morzu. Dziękuję Ci za wspólną podróż. W Ustce interesujących miejsc jest jeszcze więcej, więc zachęcam Cię do kontynuowania zwiedzania i zapoznawania się z przestrzenią wraz z opiekunami... Czy wiesz, ile razem jest statków w tym przewodniku? Bo ja widzę 10

5

k = s
a = y
t = n

b = u
a = s
ria = cka

Wykreśl pierwsze litery nazw obrazków, a z pozostałych ułóż hasło.

1

t z k
b r a
s y ł l
k m

Pierwsze miejsce, do którego Cię zaprowadzę, to latarnia morska. Jest położona nad samym brzegiem, a jej historia sięga 1892 roku. Niedaleko latarni, tuż przy falochronie (molo), widać mosiężną rzeźbę. Rozpoznajesz, czyja to postać?

Z portu jest tutaj tylko kilka kroków... witaj na promenadzie nadmorskiej. Powstała ona w 1875 roku dla przebywających w Ustce kuracjuszy. Ten ciąg pieszy ma prawie 2 kilometry długości. Masz jeszcze siłę, aby ją przejść w całości??

Aby odnaleźć kolejne ciekawe miejsce, trzeba spojrzeć w górę. Jest to tzw. rzeźba balansująca przedstawiająca chłopca z małpkami autorstwa Jarzega Kędziory. Widzisz je wszystkie? PS. Pokoloruj statki, aby dowiedzieć się, gdzie cumują.

Spacerując wschodnią częścią portu, można obserwować liczne jednostki pływające. Niedaleko Ciebie jest też kilka fascynujących zabytków. A jak zgłodniejesz, to jest wiele interesujących punktów gastronomicznych. Kto jadł już ustkie lody lub krówki?

Ryc. 69. Projekt graficzny „nibymapy” dla Ustki

Źródło: opracowanie własne przy pomocy aplikacji internetowej Canva (<https://www.canva.com/>, data dostępu: 03.08.2023).

4.6. Projekt „nibymapy” dla Władysławowa

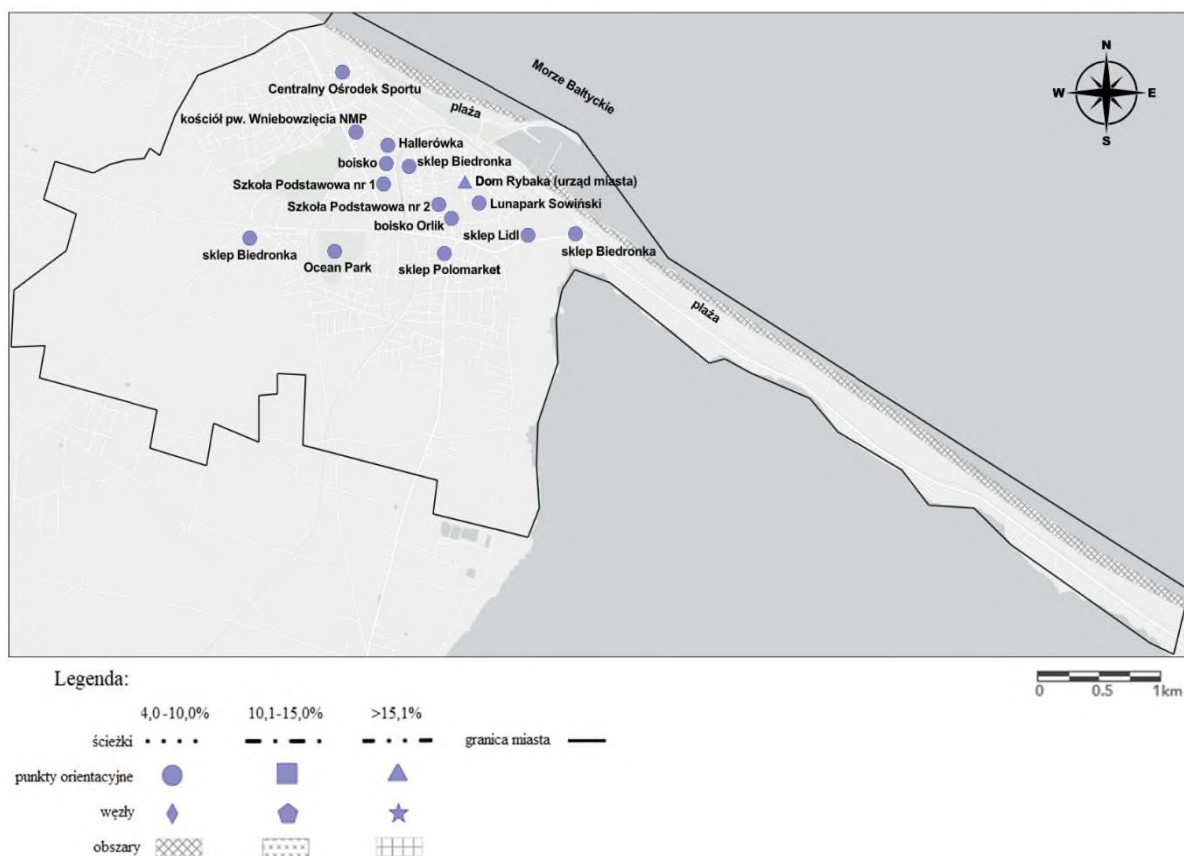
Ostatnim miastem, dla którego został stworzony uogólniony obraz miasta zawierający najczęściej zaznaczane elementy przestrzeni, jest Władysławowo (Ryc. 70). Wskazania przestrzenne obejmowały: rejony (plaża i morze) oraz punkty orientacyjne (obiekty oświatowe, sklepy, kościoły i budynki sakralne, obiekty sportowe, punkty gastronomiczne, gmach urzędu miasta, Lunapark, Park Rozrywki Ocean, Hallerówkę. Niestety stworzony uogólniony obraz Władysławowa nie zawiera punktów gastronomicznych, ponieważ ten sektor usług jest skumulowany w północnej części miasta, przez co niemożliwe było jego odwzorowanie. Ponadto wśród pozostałych punktów orientacyjnych zostały zaprezentowane przykładowe lokalizacje wybranych elementów w przestrzeni (często bez konkretnych wskazań przestrzennych).

We Władysławowie na podstawie zebranych danych zostało wydzielonych sześć punktów/obszarów w przestrzeni, które razem mogą stanowić podstawę do stworzenia projektu „nibymapy”. Autor badania wyróżnił następujące elementy (opisy stworzone na podstawie strony: <https://www.wladyslawowo.pl>, data dostępu: 20.06.2023):

- 1) Park Miejski im. Hieronima Derdowskiego – jest to nowo zrewitalizowana przestrzeń, która została dostosowana do potrzeb użytkowników. Stanowi obszar przeznaczony do rekreacji oraz aktywności fizycznej, przy czym poprzez liczne nasadzenia i wartość poznawczą (wprowadzoną poprzez tablice edukacyjne) oferuje mieszkańcom i turystom ciekawą możliwość spędzania czasu wolnego. Ten obszar miasta został włączony do projektu „nibymapy” na podstawie częstych wskazań w odpowiedziach na pytanie pierwsze (dotyczące elementów przyrody) oraz trzecie z kwestionariusza ankietowego.
- 2) Hallerówka – mieści się tam oddział Muzeum Ziemi Puckiej im. Floriana Ceynowy. Drewniana willa została wybudowana w 1922 r. i od początku należała do gen. Józefa Hallera (oraz jego rodziny). Na cześć generała tworzące się w pobliżu willi lotnisko nazwano „Hallerowem”. Józef Haller spędzał tu letnie wakacje, a członkowie harcerstwa i innych organizacji młodzieżowych byli tu często zapraszani. Po II wojnie światowej budynek był administrowany przez gminę Władysławów i wykorzystywany jako mieszkanie komunalne. Następnie w 2000 r. w Hallerówce otwarto Centrum Pamięci gen. J. Hallera i Błękitnej Armii, a od czerwca 2013 r. obiekt ten mieści oddział Muzeum Ziemi Puckiej im. Floriana Ceynowy. Jest to drugi najczęściej zaznaczany punkt orientacyjny na szkicach wyobrazeniowych, dlatego zostanie przedstawiony w projekcie „nibymapy”.

- 3) Obiekty usługowe – są to wszystkie miejsca zapewniające różnorakie usługi (w tym gastronomiczne) w mieście. Ich różnorodność gastronomiczna sprawia, że każdy uczestnik przestrzeni znajdzie coś odpowiedniego dla siebie. Jest to punkt w przestrzeni, który został wybrany na podstawie najczęstszych wskazań na szkicach mentalnych.
- 4) Plaża i morze – są to najczęściej szkicowane obszary w wykonywanych mapach mentalnych.
- 5) Dom Rybaka (urząd miejski) – dominacja tego punktu na szkicach wyobraźniowych powoduje, że stanowi on podstawę w tworzonym projekcie. Został wybudowany w latach 1953–1957 jako hotel dla rybaków w stylu socrealistycznym. Na parterze budynku, który dziś pełni funkcję ratusza, znajduje się wystawa rękodzieła kaszubskiego, rzeźby wybitnego artysty Leona Golli oraz wystawa fotograficzna „Władysławowo – wczoraj i dziś”. Wieża Domu Rybaka, stanowiąca ważną część budynku, jest doskonałym punktem orientacyjnym dla wszystkich użytkowników przestrzeni oraz punktem widokowym na panoramę miasta, Morza Bałtyckiego, Półwyspu Helskiego i Zatoki Puckiej. Inne atrakcje zlokalizowane w niej to Muzeum Motyli i wystawa Magiczny Zawrót Głowy.
- 6) Lunapark Sowiński – to stacjonarne wesołe miasteczko położone w pobliżu Domu Rybaka. Stanowi jeden z kilku stacjonarnych lunaparków w kraju, a otwarty został w 1997 roku. Jest to stosunkowo często wskazywany punkt orientacyjny na mapach, pojawiał się także w odpowiedziach ankietowych. Znajduje się blisko Domu Rybaka, co ma znaczenie w kontekście proponowanej w „nibymapie” trasy.

W opinii badającego Władysławowo posiada najbardziej zaniedbaną i chaotycznie zabudowaną przestrzeń spośród badanych miast, jednak poprzez liczne prace renowacyjne i rewitalizacyjne jest ona poprawiana i z każdym rokiem prezentuje się coraz bardziej interesująco. Połączenie atrakcji historycznych z miejscami służącymi rozrywce i aktywności fizycznej sprawia, że projekt „nibymapy” dla Władysławowa (i związana z nim propozycja wycieczki) powinien zaspokoić podstawowe potrzeby użytkowników oraz rozszerzyć zakres wiedzy na temat przestrzeni miasta.

Ryc. 70. Władysławowo na mapach mentalnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Osóch, Czaplinska (2019) oraz dostępnego podkładu kartograficznego (<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023).

Tekstowa część opracowania (Ryc. 71) rozpoczyna się wstępem, który został sformułowany następująco: „Cześć! Władysławowo to ciekawe miasto nadmorskie. Czy chcesz zobaczyć, co jest tutaj interesującego? Chodź i poznaj miasto! Proponuję odwiedzenie sześciu miejsc. Aby się w nie dostać, najlepiej poruszać się pieszo... tutaj wszędzie jest blisko”. Pierwszym elementem przestrzennym jest park im. Hieronima Derdowskiego, do którego stworzono następujące objaśnienie: „Park im. Hieronima Derdowskiego jest przestrzenią rekreacyjną i edukacyjną. Niedawna rewaloryzacja tego miejsca sprawiła, że stało się ono jeszcze piękniejsze i bardziej fascynujące”. Kolejną lokalizacją jest Hallerówka, którą opatrzono następującą narracją: „Hallerówka to obecnie oddział muzeum. Sam budynek powstał w 1922 roku i od początku należał do gen. Hallera. Sam generał bardzo lubił spędzać tutaj wakacje. A gdzie Ty najbardziej lubisz spędzać swój czas wolny?”. Trzecim miejscem są obiekty usługowe, opisane w następujący sposób: „Liczne sezonowo otwierane kramy, stoiska, sklepy czy punkty gastronomiczne to elementy przestrzenne odróżniające miejscowości nadmorskie od pozostałej części Polski. Potrzebujesz coś kupić? A może jesteś głodny? Teraz

jest akurat chwila na uzupełnienie zapasów, zakup pamiątek i... ruszamy dalej w drogę”. Czwartym miejscem, a dokładniej obszarem, jest plaża i morze. Opis do tego punktu brzmi: „Plaża (i Morze Bałtyckie) to najchętniej odwiedzane przez mieszkańców i turystów miejsce. Jest bardzo rozległa, dlatego na pewno znajdziesz dla siebie miejsce, aby chwilę odpocząć i poszukać np. pamiątkowych muszelek”. Przedostatnią lokalizacją jest Dom Rybaka, którego opis jest związany z zadaniem do wykonania: „Jesteśmy przy Domu Rybaka. Jest to najbardziej charakterystyczny punkt w mieście, którego wieżę można zauważyć z wielu miejsc Władysławowa. Obecnie jest to siedziba władz miejskich. Naszkicuj go poniżej”. Szóstym miejscem, które zostało uwzględnione w projekcie, jest Lunapark Sowiński, a opis do niego brzmi: „Ostatnim interesującym miejscem, które dzieli z Domem Rybaka jedynie kilka minut spaceru, jest Lunapark Sowiński. Są tutaj atrakcje dla młodszych i starszych dzieci oraz dorosłych. Każdy znajdzie coś dla siebie. Zachęcam do odwiedzenia innych miejsc we Władysławowie, ponieważ to miasto ma jeszcze wiele atrakcji do zaoferowania”.

W projekcie dla omawianego miasta zostały uwzględnione trzy elementy graficzne, które urozmaicają „nibymapę”. Pierwszym z nich jest rozsypanka, w której z wymieszanych liter (w trzech różnych polach) trzeba ułożyć trzy słowa (generał Józef Haller). Drugie zadanie polega na połączeniu nazw gatunków owadów z ich obrazami. W kolejnym i ostatnim zadaniu uczestnik ma naszkicować Dom Rybaka z własnej perspektywy. Tło w tym opracowaniu ma kolor żółty i stanowi odwzorowanie oraz kontynuację plaży, która jest częścią obrazka przedstawiającego piasek i morze w prawym dolnym rogu. Podkreśla to morskość i otwarty dostęp do bałtyckich plaż we Władysławowie.

Władysławowo

Ostatnim interesującym miejscem, które dzieli z Domem Rybaka jedynie kilka minut spaceru, jest Lunapark Sowiński. Są tutaj atrakcje dla młodszych i starszych dzieci oraz dorosłych. Każdy znajdzie coś dla siebie. Zachęcam do odwiedzenia innych miejsc we Władysławowie, ponieważ to miasto ma jeszcze wiele atrakcji do zaoferowania

Cześć! Władysławowo to ciekawe miasto nadmorskie. Czy chcesz zobaczyć, co jest tutaj interesującego? Chodź i poznaj miasto! Proponuję odwiedzenie sześciu miejsc. Aby się w nie dostać, najlepiej poruszać się pieszo... tutaj wszędzie jest blisko.

Park im. Hieronima Derdowskiego jest przestrzenią rekreacyjną i edukacyjną. Niedawna rewaloryzacja tego miejsca sprawiła, że stało się ono jeszcze piękniejsze i bardziej fascynujące.

Z podanych liter ułóż słowa i zapisz je poniżej.

Hallerówka to obecnie oddział muzeum. Sam budynek powstał w 1922 roku i od początku należał do gen. Hallera. Sam generał bardzo lubił spędzać tutaj wakacje. A gdzie Ty najbardziej lubisz spędzać swój czas wolny?

Liczne sezonowo otwierane kramy, stoiska, sklepy czy punkty gastronomiczne to elementy przestrzenne odróżniające miejscowości nadmorskie od pozostałej części Polski. Potrzebujesz coś kupić? A może jesteś głodny? Teraz jest akurat chwila na uzupełnienie zapasów, zakup pamiątek i... ruszamy dalej w drogę.

3

Jesteśmy przy Domu Rybaka. Jest to najbardziej charakterystyczny punkt w mieście, którego wieżę można zauważyć z wielu miejsc Władysławowa. Obecnie jest to siedziba władz miejskich. Naszkicuj go poniżej.

5

Połącz owady z ich nazwą:

Ważka

Mucha domowa

Komar

Osa

Plaża (i Morze Bałtyckie) to najchętniej odwiedzane przez mieszkańców i turystów miejsce. Jest bardzo rozległa, dlatego na pewno znajdziesz dla siebie miejsce, aby chwilę odpocząć i poszukać np. pamiątkowych muszelek.

4

Ryc. 71. Projekt graficzny „nibymapy” dla Władysławowa

Źródło: opracowanie własne przy pomocy aplikacji internetowej Canva (<https://www.canva.com/>, data dostępu: 03.08.2023).

Badania terenowe przy pomocy map mentalnych i ankiety to istotny aspekt wszelkich planistycznych prac projektowych w zakresie przestrzeni miasta, gdyż pozwalają poznać ją w sposób autentyczny pod względem widzianych, a później wyobrażanych elementów przestrzennych miasta. Istnieje szereg możliwości wykorzystania uzyskanych wyników jednak w ramach niniejszej dysertacji autor badania przygotował projekty „nibymap” zachęcające do odwiedzenia i „zanurzenia” się w przestrzeni miasta, aby użytkownik mógł ją lepiej poznać i stworzyć sobie jej pozytywny obraz. Zaprezentowane projekty graficzne dla sześciu miast stanowią jedynie pierwszą propozycję, „głos w dyskusji” nad tą ideą. Ważne jest, aby zarówno władze miejskie, przewodnicy miejscy, jak i specjaliści w zakresie przestrzeni miast prowadzili wspólne działania mające na celu stworzenie projektu akceptowalnego dla wszystkich partnerów. Zawartość „nibymapy” powinna również zostać poddana dyskusji, aby wybrać to, co najistotniejsze i najważniejsze w analizowanej przestrzeni. Całość opracowania musi zostać głęboko przeanalizowana pod względem istotności części graficznej i tekstowej w projekcie, aby jak najpełniej zaprezentować daną miejscowość, nie używając przy tym zbyt wielu zbędnych elementów.

Projekty dla Darłowa, Ustki i Helu posiadają (wykreowanego przez autora) narratora prezentującego przestrzeń miasta. Aby działania marketingowe były skuteczne, powinny być spójne pod względem wykorzystanych elementów utożsamiających je z daną jednostką miejską. Utworzone propozycje postaci mogą zostać wykorzystane jako elementy tworzące wizerunek miasta (i atrybuty promocyjne), a co za tym idzie – pozostawiać pozytywne wrażenia wśród osób przyjezdnych i mieszkańców.

Kreatywność to ważna cecha, którą winny wykazywać się osoby zajmujące się tworzeniem przewodników po mieście. Dzieci i młodzież (oraz seniorzy) potrzebują interesujących i przykuwających uwagę grafik oraz „wciągających” tekstów, aby dane opracowanie w ich wyobrażeniu było interesujące. Coraz większa popularyzacja doświadczanej przestrzeni realizuje się na przykład poprzez wdrażanie gier miejskich lub poprzez aplikacje łączące rzeczywistość „realną z wirtualną”. Ma to ogromny potencjał i dostarcza inspiracji, aby projekt „nibymapy” stworzyć też w postaci aplikacji na telefon i połączyć w ten sposób różne formy spędzania czasu w przestrzeni. Innowacyjne projekty, stanowiące „*terra incognita*” w zakresie opracowań dotyczących przestrzeni, stanowią niszę, która poprzez przychylność odpowiednich instytucji (zaprezentowanych na Ryc. 58) może stać się wyznacznikiem prezentacji przeanalizowanych przestrzeni.

Inną istotną kwestią mającą ogromne znaczenie w odbiorze stworzonego projektu „nibymapy” jest sposób jego prezentacji. Najbardziej uniwersalnym działaniem, które

wspomoże odbiór percepcyjny opracowania, jest wydrukowanie go na grubszym papierze, który byłby wygodniejszy w użytkowaniu podczas poznawania przestrzeni miast. Dostosowanym do postępu technologicznego oraz rozwoju telefonów komórkowych sposobem prezentacji przewodnika byłoby stworzenie aplikacji na smartfona, która mogłaby „oprowadzać i prezentować” przestrzeń miasta. Poprzez aplikację można byłoby zwiększyć udostępniane warstwy prezentujące przestrzeń, zaprezentować więcej interesujących miejsc oraz stworzyć opracowanie na przykład w formie „audioprzewodnika”, który mógłby być przystosowany zarówno dla uczniów, jak i dorosłych użytkowników przestrzeni.

Ważne jest, aby na podstawie przeprowadzonych badań i stworzonej propozycji opracowania prezentującego przestrzeń miasta podjąć działania mające na celu aplikację ich do działań na rzecz rozwoju przestrzeni miasta i lepszego jej zrozumienia (i zapoznania się z nią) przez wszystkich jej użytkowników.

Uwagi końcowe

Człowiek odbiera otoczenie przy udziale wielu zmysłów, jednak u większości ludzi dominujący jest wzrok. Każdy użytkownik przestrzeni, pomimo że tak samo ją widzi, to inaczej ją odczuwa i sobie wyobraża. Dlatego powstający w umysłach obraz mentalny jest różny u każdego człowieka i jednocześnie zmienny oraz zależny od doświadczenia życiowego czy różnych sytuacji, które modyfikują postrzeganie niektórych elementów przestrzennych. Dzięki metodzie map mentalnych można sprawdzić, w jaki sposób respondenci odwzorowują daną przestrzeń, a zebrane i uogólnione dane pozwalają określić dominujące elementy środowiska miejskiego, które mają znaczenie dla jego mieszkańców. Orientacja w przestrzeni to umiejętność mająca ogromne znaczenie przy odwiedzaniu nowych, nieznanych miejsc. Dzięki niej można, obierając punkty orientacyjne, sprawnie poruszać się w danym miejscu. Każdy użytkownik przestrzeni znajduje różne atrybuty miasta, które ułatwiają mu przemieszanie się w nowym miejscu. Innym często nieświadomym rozwiązaniem takich sytuacji jest albo rozwinięcie „intuicji” – poczucia przestrzeni, które czasami pomaga w nowych okolicznościach, albo lepsze przygotowanie się do podróży, które zapobiegnie gubieniu się w nieznannej przestrzeni.

Wykorzystana literatura umożliwiła dokonanie analizy teoretycznej poruszanych zagadnień i uzyskanie podstaw badawczych w celu poprawnego zrealizowania badania. Badanie przestrzeni przy udziale różnych metod czy technik stanowi obiekt zainteresowania geografii (i nie tylko) już od starożytności. Każde kolejne pokolenie geografów chcących znaleźć wytłumaczenie wybranych problemów badawczych stara się dołożyć wszelkich starań, aby uzyskane wyniki były jak najbardziej obiektywne. Zebrana literatura w znacznym stopniu wspomogła postępowanie badawcze, ułatwiając uniknięcie błędów, jakie mogą zostać popełnione w trakcie badań. Problematyka badania przestrzeni miast i używane metody badawcze stanowią obszar sporu w kontekście ich adekwatności względem procesu badawczego. Ankietyzacja przy pomocy metody map mentalnych pozwala ocenić doświadczaną przez respondentów przestrzeń i sprawdzić, jak wygląda wyobrażony obraz miasta. Wykorzystanie metody map mentalnych posiada swoich zwolenników i przeciwników, ponieważ – jak każda używana w praktyce metoda – posiada także wady. Jednak na podstawie przeanalizowanej literatury uznano wyższość zalet nad wadami i ta metoda została wykorzystana, aby przeprowadzić badania wśród respondentów.

Badane miasta zostały wybrane ze względu na ich różnorodność i reprezentatywność. Każde miasto reprezentuje unikalne środowisko, które wpływa na codzienne życie jego

mieszkańców i rozwój lokalnej społeczności. Zaprezentowane w pracy miasta są zróżnicowane pod wieloma względami. Wymiar fizycznogeograficzny opisuje lokalizację jednostek miejskich, biorąc pod uwagę środowisko naturalne i zachodzące w nim procesy. Wymiar społeczny dotyczy kwestii związanych z cechami demograficznymi i ich zmianami, które wpływają na postrzeganie przestrzeni. Aspekt ekonomiczny obejmuje główne kwestie związane z cechami ekonomicznymi miasta, które są najbardziej istotne dla rozwoju przestrzennego. Poprzez stworzenie charakterystyki jednostek miejskich możliwe było dokonanie analizy przestrzennej, a każda z warstw tworzących miasto ma znaczenie w ostatecznym procesie percepcji miasta i odbiorze doświadczanej przestrzeni.

Przeprowadzenie analizy porównawczej wybranych miast pozwoliło na zrozumienie, jak widziana i wyobrażana jest przestrzeń miasta. Badania terenowe z wykorzystaniem map mentalnych i wywiadu ankietowego zapewniły szczegółowy wgląd w to, jak mieszkańcy postrzegają, organizują i integrują przestrzeń miejską. Pozwoliło to na wizualizację czynników ważnych dla mieszkańców, takich jak szkicowane drogi, punkty orientacyjne, obszary ulubione i miejsca omijane oraz uwidoczniło zapotrzebowanie na wybrane nowe formy spędzania czasu wolnego. Analiza przestrzenna obrazująca miasto z tej perspektywy nie byłaby możliwa przy użyciu innych metod badawczych. Warto również podkreślić, że proces szkicowania map mentalnych i uzupełniania ankiet włączył mieszkańców w aktywny udział w badaniu, co może wpłynąć na ich większe zaangażowanie w kształtowanie swojego otoczenia, wzmocnić samoświadomość percepcji przestrzeni miasta, a także sprzyjać większej świadomości przestrzennej wśród jej użytkowników.

Ostatnia część pracy badawczej obejmowała realizację celu aplikacyjnego badań. Na podstawie przeprowadzonych badań terenowych i analizy przestrzennej został stworzony uogólniony obraz miasta. Może on stanowić podstawę wszelkich działań marketingowych, promocyjnych, a także w zakresie rozwoju przestrzennego, ponieważ prezentuje faktyczny stan wiedzy respondentów o mieście i ich opinie o aktualnym stanie zagospodarowania przestrzennego. Same badania można byłoby rozszerzyć o inne wątki badawcze i przeanalizować miasta według innych kryteriów albo uzupełnić je poprzez dodatkowe postępowanie badawcze i użycie innych metod oraz technik badawczych. Jedną z propozycji wykorzystania wysokiej częstotliwości wskazań wybranych miejsc w przestrzeni w odpowiedziach kwestionariuszowych oraz w szkicach respondentów jest projekt „nibymapy”. Jest to nowy sposób prezentacji najciekawszych miejsc w badanym mieście. Biorąc pod uwagę sukces tego typu przedsięwzięć w innych miastach (zaprezentowanych jako opracowane „NIEMAPY”), można przypuszczać, że taki przewodnik mógłby się przyjąć

również w Darłowie, Dziwnowie, Helu, Międzyzdrojach, Ustce i Władysławowie. Ciekawy projekt graficzny jest jednym z najważniejszych elementów przyciągających uwagę odbiorców. We współczesnym społeczeństwie, funkcjonującym w świecie coraz silniej nasyconym docierającymi zewsząd obrazami, coraz trudniej jest tworzyć atrakcyjne publikacje dla dzieci i młodzieży bez elementów graficznych. Istnieje ogromna potrzeba kreowania coraz to nowszych treści promocyjnych, zachęcających do odwiedzenia danego miasta, choćby ze względu na potencjalne zyski wynikające z przyjazdu turystów. Istotną wartą uwagi, a często pomijaną kwestią, jest potrzeba tworzenia „nowoczesnych” materiałów przedstawiających daną jednostkę osadniczą, które będą skierowane do osób przyjezdnych. Dzięki nim każdy zainteresowany mógłby sam zapoznać się z odwiedzaną przestrzenią i stworzyć własne wyobrażenie o mieście. To, jak turysta zostanie „zaopiekowany” i jakiej jakości materiały otrzyma, będzie miało ogromny wpływ na jego opinię o danej jednostce miejskiej. Propozycja stworzenia „nibymapy” odpowiada na to zapotrzebowanie ze względu na możliwość przyciągnięcia uwagi młodszych użytkowników przestrzeni i wskazanie kilku ciekawych punktów w przestrzeni, a także z uwagi na dodatkowe zadania mobilizujące do szerszego zapoznania się z przestrzenią miasta.

Sukces opracowanych „nibymap” jest zależny w dużej mierze od władz lokalnych. Od ich decyzji będzie zależeć, czy możliwe będą kolejne kroki w kierunku realizacji tego projektu. Chęć współpracy oraz otwartość na nowe propozycje to kluczowe cechy, które powinny charakteryzować podmioty współpracujące ze sobą w ramach projektu „nibymapy”. Ostatecznym celem jest zaprojektowanie, dystrybucja oraz promocja tego rodzaju przewodnika dla dzieci i młodzieży. Zawsze wymiernym efektem końcowym podjętych działań powinno być zadowolenie osób odwiedzających dane miasto, a także pozytywny oraz atrakcyjny obraz miasta w ich wyobrażeniach. Dobre recenzje będą stanowiły podstawę do rozszerzenia oferty atrakcyjnych opracowań dotyczących przestrzeni i wskażą też innym jednostkom miejskim warte uwagi kierunki działań promocyjnych.

Uzyskane wyniki, dzięki zastosowaniu metod analitycznych oraz uogólnienia, pokazały miasto z „prawdziwej” strony. Dodatkowo użycie metody wywiadu ankietowego wspomogło proces analizy przestrzennej i interpretacji wyników. Zebrane dane mogą stanowić obiekt zainteresowania różnych instytucji oraz władz miejskich, gdyż przedstawiają w sposób syntetyczny wyobrażony przez mieszkańców obraz miasta. Potencjalne ich wykorzystanie w marketingu terytorialnym, edukacji, rewitalizacji czy turystyce stanowi o potrzebie prowadzenia tego typu badań (i rozszerzaniu ich zakresu) celem uzyskania jeszcze dokładniejszych danych przestrzennych.

Badania przestrzenne przeprowadzone w ramach niniejszej pracy ukazały zróżnicowanie wyobrażeń między dwiema analizowanymi grupami, co potwierdziło główną hipotezę (H1). Uzyskane wyniki wykazały, jakie cechy były szczególnie ważne dla młodzieży uczącej się oraz dla seniorów. Zauważalne zróżnicowanie w preferencjach przestrzennych oraz często odwiedzanych miejscach docelowych przez badanych wskazuje na to, że zarówno uczniowie, jak i seniorzy mają odmienny sposób percepcji miasta. Warto zauważyć, że odmienne spojrzenie na miasto między uczniami a seniorami może być także szansą do stworzenia bardziej zróżnicowanego i dostosowanego do różnych grup społecznych zagospodarowania przestrzennego. Konieczne może być uwzględnienie tych różnic podczas projektowania przestrzeni publicznych, a także działań mających na celu poprawę jakości życia w danej społeczności. Ponadto, zrozumienie specyficznych preferencji obu grup wiekowych może stanowić podstawę do tworzenia innowacyjnych rozwiązań urbanistycznych.

Cechą wspólną badanych miast jest ich położenie nad Morzem Bałtyckim. Plaża i morze to dominujące obszary na mapach mentalnych, co potwierdza pierwszą hipotezę pomocniczą (H2). Dzięki nim możliwy jest rozwój przestrzenny miast, który pretenduje określone gałęzie gospodarki do wzrostu. Innym wspólnym elementem badanych miast jest to, że stanowią jednostki osadnicze często odwiedzane przez turystów, przez co przestrzeń miasta musi być dostosowana do ich potrzeb. Miasta turystyczne, jak często się określa miejscowości, w których dominuje funkcja turystyczna i występuje zwiększona (najczęściej sezonowo) liczba osób odwiedzających w porównaniu z innymi miastami o podobnej wielkości, ale położonymi w głębi lądu, posiadają zdecydowanie ponadprzeciętną liczbę obiektów usługowych oraz noclegowych. Często z tego powodu przestrzeń takich jednostek miejskich jest zbyt gęsto zabudowywana, a władze miejskie nie do końca panują nad ładem przestrzennym i estetycznym. Wywołuje to negatywne opinie mieszkańców o przestrzeni własnego miasta oraz kierunkach zagospodarowania przestrzennego. Istotną kwestią jest więc tworzenie atmosfery dialogu, wzajemnego zrozumienia poprzez taki rozwój przestrzeni miasta, który to z poszanowaniem walorów przyrodniczych będzie umożliwiał rozrost miast uwzględniający opinie mieszkańców oraz wizje włodarzy miasta.

Kluczowym elementem potwierdzającym drugą hipotezę pomocniczą (H3) jest istnienie ładu społecznego, co oznacza, że mieszkańcy budują emocjonalne i społeczne więzi z otaczającą ich przestrzenią. Wiek, będący jednym z głównych czynników kształtujących tożsamość i wybory życiowe, ma istotny wpływ na sposób, w jaki mieszkańcy postrzegają i identyfikują się z daną jednostką miejską. Osoby starsze bardziej cenią sobie spokój i spędzanie czasu w niezatłoczonym otoczeniu, co wpływa na ich subiektywne postrzeganie przestrzeni

miejskiej. Natomiast uczniowie wykazują większe zainteresowanie dostępem do atrybutów miasta i miejsc rekreacyjno-sportowych, co może wpływać na ich postrzeganie miasta.

Przeprowadzenie badań, w których połączono mapy mentalne i ankiety, dostarczyło głębszego i wielostronnego zrozumienia analizowanych obszarów. To podejście pozwoliło na uwzględnienie zarówno subiektywnych perspektyw mieszkańców, jak i danych uzyskanych przy pomocy pytań kafeteryjnych, tworząc kompleksowy obraz przestrzeni miejskiej oraz odczuć z nią związanych. Wyniki analizy map mentalnych ukazały wyobrażenia mieszkańców, uwidaczniając, które są dla nich kluczowe w percepcji przestrzeni. Te wizualne reprezentacje dostarczyły informacji o subiektywnym wyobrażeniu miasta, które nie zostałyby uchwycone za pomocą standardowych ankiet. Zebrane kwestionariusze z kolei dały bardziej szczegółowe opinie mieszkańców na temat różnych aspektów przestrzeni miejskiej. Były one wartościowym źródłem informacji dotyczących preferencji komunikacyjnych, odczuć w zakresie bezpieczeństwa, skojarzeń związanych z przestrzenią miasta oraz opinii na temat ulubionych miejsc. Analiza połączonych danych z map mentalnych i ankiet pozwoliła na identyfikację wzorców i zbieżności między subiektywnymi wyobrażeniami a rzeczywistymi doświadczeniami mieszkańców. Wprowadziła w głąb ich perspektyw i pozwoliła na lepsze zrozumienie, dlaczego pewne obszary czy cechy przestrzeni są tak istotne dla lokalnej społeczności. Wnioski z tych badań podkreślają znaczenie łączenia różnych metod badawczych w celu uzyskania pełniejszego obrazu przestrzeni miejskiej oraz zachowań ludzi w niej funkcjonujących. Dzięki temu podejściu możemy tworzyć miejsca, które nie tylko odpowiadają na potrzeby fizyczne, ale również odzwierciedlają głębokie związki emocjonalne i tożsamościowe mieszkańców z ich otoczeniem.

Każde zakończone postępowanie badawcze jest poddawane krytyce, dlatego poniżej zostało przedstawionych kilka obszarów problemowych związanych z przeprowadzonym badaniem terenowym:

- 1) Selektywność i subiektywność – jednym z głównych wyzwań związanych z mapami mentalnymi i ankietami jest subiektywność odpowiedzi. Osobiste perspektywy mieszkańców mogą być ograniczone lub skupiać się na określonych obszarach. Wybór określonych miejsc do zaznaczenia na mapie wyobrażeniowej lub odpowiedzi w kwestionariuszu może być selektywny i może nie uwzględniać wszystkich aspektów badanej przestrzeni miasta.
- 2) Brak kontekstu – mapy mentalne i ankiety dostarczają informacji na temat percepcji i preferencji, ale nie głębszego kontekstu społecznego, ekonomicznego i kulturowego.

W rezultacie mogą one nie zapewniać pełnego zrozumienia przyczyn i skutków, które wpływają na odczucia i wybory użytkowników przestrzeni.

- 3) Jakość danych – skuteczność analizy w dużej mierze zależy od jakości danych zebranych w kwestionariuszach i mapach mentalnych. Niedokładne lub nieprawidłowe odpowiedzi mogą prowadzić do błędnych wniosków lub niepełnego zrozumienia rzeczywistości.
- 4) Brak umiejętności technicznych – tworzenie dokładnych i wiarygodnych map mentalnych wymaga pewnych umiejętności i wyobraźni przestrzennej. Niektórym uczestnikom trudno było przedstawić swoje wyobrażenia na mapie, co mogło wpłynąć na jakość zebranych danych albo całkowitą rezygnację z wykonania zadania.
- 5) Ograniczone zastosowanie w pracach projektowych – mapy mentalne i ankiety dostarczają cennych informacji, ale nie powinny stanowić jedynej podstawy do podejmowania kompleksowych decyzji dotyczących planowania i projektowania w zakresie przestrzeni miejskich. Muszą one być poparte bardziej szczegółowymi badaniami i analizami technicznymi wspartymi przykładowo różnymi metodami badawczymi pochodzącymi z innych dyscyplin naukowych zajmujących się przestrzenią miast.
- 6) Brak dynamicznego ujęcia – mapy mentalne i ankiety rejestrują przestrzeń w danym momencie, ale niekoniecznie przedstawiają zmiany i dynamiczne procesy zachodzące w przestrzeni miejskiej na przestrzeni czasu.

Obydwie zastosowane metody badawcze są przydatne do analizy przestrzeni miejskiej, ale mają też swoje ograniczenia. Aby badania te były skuteczne, wymagają starannego planowania, dokładnego gromadzenia danych i kontekstualnej interpretacji. Krytyczne podejście do wyników ankiet ma kluczowe znaczenie dla zrozumienia ich wartości, a także braków i ograniczeń.

Zakończenie badań umożliwia wykorzystanie zebranych danych i zaprezentowanie ich publicznie podczas lokalnych spotkań społeczności, konferencji czy seminariów naukowych. To pozwoli zaangażować mieszkańców w dalsze procesy służące rozwijaniu przestrzeni miasta. Wszystkie działania bazujące na zebranych wynikach powinny być monitorowane, aby ocenić efektywność w zakresie spełniania oczekiwań mieszkańców. Proces badawczy może być kontynuowany z uwzględnieniem zmieniających się czynników, takich jak nowe wyzwania przestrzenne w miastach czy ewoluujące potrzeby społeczne użytkowników przestrzeni miast. Istotną kwestią jest utrzymywanie dialogu ze wszystkimi potencjalnymi grupami odbiorców, którzy mogą wykorzystać zebrane i przeanalizowane wyniki badania terenowego. Badania mogą także zwiększyć świadomość mieszkańców na temat ich otoczenia i wpłynąć na ich

edukację na temat przestrzeni miejskiej. Po zakończeniu procesu badawczego ważne jest, aby zastosować zebrane wyniki, wprowadzając zmiany i inicjując działania zgodnie z preferencjami i potrzebami mieszkańców. Wieloaspektowe podejście, które uwzględnia potrzeby społeczności, kwestie ekonomiczne i zrównoważony rozwój, jest ważne dla tworzenia przestrzeni miejskich, które są bardziej dostosowane do potrzeb mieszkańców. Same działania powinny być również prowadzone w taki sposób, który jak najlepiej służyć będzie tworzeniu bardziej atrakcyjnych i funkcjonalnych przestrzeni miejskich.

Wykorzystanie map mentalnych do analizy przestrzeni miejskiej dostarczyło cennych informacji na temat złożonych struktur i relacji występujących w środowiskach miejskich. Tworzenie takich wizualnych reprezentacji okazało się narzędziem służącym zrozumieniu fizycznego układu przestrzennego. Analiza przestrzenna jest jednak tylko jednym z narzędzi wspierających rozumienie złożoności miejskiej. Nie należy zapominać, że dane wykorzystane do stworzenia mapy mentalnej są ograniczone do dostępnych informacji i wiedzy. Dalsze badania mogłyby poszerzyć perspektywę, na przykład poprzez uwzględnienie behawioralnych i ekologicznych aspektów populacji. Ponadto proces tworzenia mapy mentalnej jest subiektywny i może się różnić w zależności od osoby, co także przekłada się na otrzymane wyniki. Wnioski płynące z analizy przestrzeni miast dokonanej za pomocą map mentalnych stanowią wartościowe wskazówki dla wszystkich potencjalnie zainteresowanych przestrzenią miast. Dają one możliwość podejmowania bardziej świadomych decyzji związanych z planowaniem przestrzennym i rozwojem jednostek miejskich. Przy dalszym rozwijaniu tej metody analizy można będzie liczyć na jeszcze głębsze zrozumienie dynamiki miejskich obszarów oraz stworzenie bardziej harmonijnych, funkcjonalnych i dostępnych przestrzeni miejskich.

Literatura

- Agnew, J. (1987). *Place and politics: The geographical mediation of state and society*. Boston: Allen and Unwin.
- Al-Ghamdi, S. A., Al-Harigi, F. (2015). *Rethinking image of the city in the information age*. *Procedia Computer Science*, 65, s. 734–743.
- Altkorn, J. (2002). *Kształtowanie rynkowego wizerunku firmy*. Kraków: Wydawnictwo AE.
- Angiel, J. (1992). *Warsztaty geograficzne nt. „Jak postrzegać swoje miasto?”*. *Geografia w Szkole*, 3, s. 162–164.
- Angiel, J. (1993). *Jak realizować lekcje o własnym regionie*. *Geografia w Szkole*, 5, s. 282–286.
- Angiel, J. (1996). *Moja ziemia na Ziemi – „mała ojczyzna”*. *Warsztaty dla nauczycieli geografii*. *Geografia w Szkole*, 3, s. 143–146.
- Angiel, J. (2007). *Lekcje w terenie. Skuteczna forma kształcenia geograficznego*. *Geografia w Szkole*, 4, s. 5–11.
- Angiel, J. (2008). *Edukacja geograficzna poprzez „czytanie” i percepcję miasta. Miejskie ścieżki dydaktyczne*. *Geografia w Szkole*, 4, s. 19–25.
- Angiel, J. (2009a). *Granice miasta – granice w mieście: scenariusz zajęć terenowych dla uczniów gimnazjum*. *Geografia w Szkole*, 2, s. 33–37.
- Angiel, J. (2009b). *Percepcja wartości małej ojczyzny i jej świadectwo*. [w:] K. Denek, L. Drożdżyński, A. Gordon (red.). *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*. Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.
- Apanowicz, J. (2002). *Metodologia ogólna*. Gdynia: Wydawnictwo Bernardinum.
- Appleyard, D. (1969). *City designers and the pluralistic city*. *Institute of Urban and Regional Development*. Cambridge: Institute of Urban and Regional Development.
- Aram, F., Solgi, E., García, E. H., Mohammadzadeh, D., Mosavi, A., Shamshirband, S. (2019). *Design and Validation of a Computational Program for Analysing Mental Maps: Aram Mental, Map Analyzer*. *Sustainability*, 11(14).
- Awramiuk, A. (2007). *Percepcja „własnego regionu” a edukacja regionalna (maszynopis pracy doktorskiej)*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Awramiuk-Godun, A. (2009). *Pogranicze kultur: percepcja „własnego regionu” przez uczniów a edukacja regionalna*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Avraham, E. (2004). *Media strategies for improving an unfavorable city image*. *Cities*, 21(6), s. 471–479.

- Bagiński, E. (1998). *Małe miasta w strukturze osiedleńczej Polski*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Balencourt, A., Zafra, A. C. (2012). *City Marketing: How to promote a city? The case of Umeå*. Umeå: School of Business.
- Bańka, A. (2002). *Spoleczna psychologia środowiskowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Baranowski, D. (2008). *Warunki klimatyczne Ustki*. Słupskie Prace Geograficzne, 5, s. 101–111.
- Baranowski, M. (2006). *Metody geowizualizacji*. Roczniki Geomatyki, t. IV, s. 29–34.
- Barełkowska, K. (2007). *Planistyczne mechanizmy humanizacji przestrzeni architektonicznej*. Czasopismo Techniczne. Architektura, R. 104, z. 1-A, s. 7–12.
- Bartosiewicz B., Marszał T. (2011). *Gospodarka małych miast z perspektywy 20 lat transformacji*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bartoszek, A., Gruszczyński, L. A., Szczepański, M. S. (1997). *Miasto i mieszkanie w społecznej świadomości: Katowiczanie o Katowicach*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk, s. 13.
- Bartoszek, A. (2003). *Kapitał społeczno-kulturowy młodej inteligencji wobec wymogów rynku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 20–32.
- Bazan-Krzywoszańska, A., Mrówczyńska, M., Skiba, M. (2015). *Badania percepcji mieszkańców Zielonej Góry – mapy mentalne*. Czasopismo Inżynierii Lądowej, Środowiska i Architektury, 62(4), s. 19–32.
- Bąk, S. A. (1999). *Marketingowa koncepcja produktu turystycznego*. [w:] K. Mazurek-Łopacińska (red.). *Problemy zarządzania sferą kultury i turystyki*, Warszawa–Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Bednarek, H. (2011). *Czy piloci ulegają złudzeniom percepcyjnym? Poznawcze uwarunkowania dezorientacji przestrzennej*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Bednarek, H., Orzechowski, J. (2008). *Cognitive and temperamental predictors of field dependence-independence*. Polish Psychological Bulletin, 39(1), s. 54–65.
- Bell, A. P., Greene, Th. C., Fisher, J. D., Baum, A. (2004). *Psychologia środowiskowa*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Bernaciak, A. (2014). *Percepcja przestrzeni miejskiej – uczestnicy procesu i ich rola w przestrzeni*. *Studia Periegetica*, 2(12), s. 13–24.
- Bernaciak, A., Palicki, S. (2017). *Rola stereotypów w percepcji miejsca a tożsamość mieszkańców w procesie rewitalizacji*. *Gospodarka w Praktyce i Teorii*, 47(2), s. 7–18.

- Bertel, S., Barkowsky, T., König, P., Schultheis, H., Freksa, C. (2006). *Sketching Mental Images and Reasoning with Sketches: NEVILLE – a Computational Model of Mental & External Spatial Problem Solving*. [w:] D. Fum, F. del Missier, A. Stocco (red.). Proceedings of the 7th International Conference on Cognitive Modeling. Trieste (ICCM 2006), Edizioni Trieste, Goliardiche.
- Białous, M. (2013). *Spoleczna percepcja przestrzeni w mieście o wielokulturowej przeszłości. Przykład Białegostoku*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Bierwiaczonek, K. (2010). *Między galerią handlową, ratuszem i bazyliką. Miejsca charakterystyczne centrów śląskich miast w percepcji społecznej*. Studia Etnologiczne i Antropologiczne, 10, s. 177–188.
- Bierwiaczonek, K. (2015a). *Przestrzeń publiczna jako przestrzeń tożsamości miasta. Szansa czy balast dla rozwoju miasta? Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica*, 54, s. 61–78.
- Bierwiaczonek, K. (2015b). *Przestrzeń publiczna jako przedmiot badań studiów miejskich w kontekście współczesnego definiowania miasta*. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
- Bierwiaczonek, K., Nawrocki, T. (2012). *Teoretyczne spojrzenie na przestrzeń publiczną*. [w:] K. Bierwiaczonek, B. Lewicka, T. Nawrocki (red.). Rynki, malle i cmentarze. Przestrzeń publiczna miast śląskich w ujęciu socjologicznym. Kraków: Wydawnictwo Nomos, s. 23–64.
- Billert, A. (2004). *Centrum staromiejskie w Żarach; problemy, metody i strategie rewitalizacji*. (pobrano z: https://www.zary.pl/system/obj/1488_32-strrew-1.pdf, data dostępu: 03.08.2023).
- Blades, M. (1990). *The reliability of data collected from sketch maps*. Journal of Environmental Psychology, 10, s. 327–339.
- Bláha, J. D., Pastuchová Nováková, T. (2013). *Mentální mapa Česka v podání českých žáků základních a středních škol*. Geografie, 118(1), s. 59–76.
- Błahut, G. (2011). *Przestrzeń semiotyczna miasta. Problemy i propozycje badawcze*. Studia Etnologiczne i Antropologiczne, 11, s. 132–140.
- Błahut, G. (2013). *Mapy mentalne jako wyobrażenia miejskich obszarów kulturowych*. Studia Etnologiczne i Antropologiczne, 13, s. 47–56.
- Bodnar, T. (2021). *Obraz miasta na podstawie map mentalnych uczniów szkół podstawowych Gryfic*. [w:] J. Korpysa, P. Niedźwiecka-Rystwej (red.). Młodzi Naukowcy 2.0 Tom I, Szczecin: Wydawnictwo Fundacja Centrum Badań Socjologicznych.
- Bogucka, A. (2010). *Przystosowanie bazy turystycznej na potrzeby osób niepełnosprawnych*. Ekonomia i Zarządzanie, 2(3), 93-108.
- Bohdziewicz, L. (1963). *Przegląd budowy geologicznej i typów polskich wybrzeży. Materiały do monografii polskiego brzegu morskiego*. Geologia i Zagadnienia Pokrewne, 5, s. 10–41.

- Boisen, M., Terlouw, K., Groote, P., Couwenberg, O. (2018). *Reframing place promotion, place marketing, and place branding – moving beyond conceptual confusion*. *Cities*, 80, s. 4–11.
- Bonenberg, W. (2010). *Mapy emocjonalne jako metoda diagnozy przestrzeni publicznych – na przykładzie miasta Poznania*. *Czasopismo Techniczne*, R. 107, z. 2-A, s. 34–39.
- Boryczka, E. (2016). *Rewitalizacja miast*. (pobrano z https://www.researchgate.net/publication/303031303_Rewitalizacja_miast, data dostępu: 03.08.2023).
- Boyle, M. J. (1979). *Women's maps of Sunderland: some advantages and problems of sketch mapping methods*. Cartographic Unit of the Geography Department Portsmouth Polytechnic.
- Boyle, A., Maguire, S., Martin, A., Milsom, C., Nash, R., Rawlinson, S., Turner, A., Wurthmann, S., Conchie, S. (2007). *Fieldwork is good: the student perception and the affective domain*. *Journal of Geography in Higher Education*, 31(2), s. 299–317.
- Brelik, A. (2010). *Marketing terytorialny a kreowanie regionów*. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 3(52), s. 322–328.
- Brol, M. (2013). *Przyczyny trudności we współpracy sektora publicznego i prywatnego*. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 129, s. 59–67.
- Budner, W., Mazur, A. (2015). *Percepcja i funkcje przestrzeni publicznej w opinii jej użytkowników (przypadek Poznania)*. *Problemy Rynku Nieruchomości. Biuletyn Stowarzyszenia Rzeczoznawców Majątkowych Województwa Wielkopolskiego*, 1(43), s. 23–25.
- Bugno-Janik, A. (2017). *Badania partycypacyjne przestrzeni miejskiej z wykorzystaniem autorskich narzędzi i technik badawczych*. [w:] B. Komar (red.). *Badania interdyscyplinarne w architekturze: BIWA 2 (monografia pokonferencyjna)*. Gliwice: Wydział Architektury Politechniki Śląskiej, s. 31–42.
- Bunge, W. (1962). *Theoretical Geography*. C.W.K. Gleerup Publishers, Lund.
- Burgess, J. (1974). *Stereotypes and urban image*. *Area*, 6(3), s. 167–171.
- Butowski, L. (2014). *Morska przestrzeń turystyczna*. *Turyzm*, 24(1), s. 57–64.
- Buttenfield, B. P. (1986). *Comparing distortion on sketch maps and MDS configurations*. *Professional Geographer*, 38(3), s. 238–246.
- Carter, R. W. G. (1988). *Coastal environments*. London: Academic Press.
- Carter, R. W. G., Wilson, P. (1990). *The geomorphological, ecological and pedological development of coastal foredunes at Magilligan Point, Northern Ireland*. [w:] K.F. Nordstrom,

- N.P. Psuty, R. W. G. Carter (red.). *Coastal Dunes: Form and Process*. Chichester: Wiley Editors, s. 129–157.
- Castellar, S. M. V., Juliasz, P. C. S. (2017). *Mental map and spatial thinking*. Proceedings of the ICA, 1(18), s. 1–6.
- Castells, M. (1977). *The Urban Question: A Marxist Approach*. Cambridge: Mass., MIT Press.
- Castells, M. (1982). *Kwestia miejska*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Castells, M. (1983). *The City and Grassroots. A Cross – Cultural nemy of Urban Social Movements*. London: Edward Arnold.
- Catling, S. (2005). *Seeking younger children's 'voices' in geographical education research*. International Research in Geographical and Environmental Education, 14(4), s. 297–304.
- Cegłowska, A., Matykowski, R. (2010). *Przestrzenie publiczne i ich znaczenie w dużym mieście: przypadek Poznania*. Studia Miejskie, 2, s. 243–256.
- Cerić, D. (2019). *Transgraniczna przestrzeń turystyczna obszarów morskich i nadmorskich na przykładzie Morza Bałtyckiego – próba wyjaśnienia pojęcia*. Przegląd Geograficzny, 91(4), s. 535–537.
- Cerić, D., Więckowski M. (2019). *Współpraca transgraniczna w regionie Morza Bałtyckiego jako element kreowania przestrzeni turystycznej*. [w:] A. Cedro (red.). *Polska Geografia Morza. Przyrodnicze i społeczno-ekonomiczne badania morza i obszarów nadmorskich*. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, s. 29–44.
- Chałubińska, A. (1954). „Dziś powędrujemy”. *Lekcja w klasie III o stawie nadesłana na konkurs*. Geografia w Szkole, 6, s. 305–307.
- Chałubińska, A. (1959). *Różne drogi nauczania geografii*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Chang, C. H., Kidman G. (2020). *Dawn of a new decade – What can geographical and environmental education offer for the 2020s*. International Research in Geographical and Environmental Education, 29, s. 1–6.
- Chilczuk, M. (1965). *Sieć ośrodków więzi społeczno-gospodarczej w Polsce*. Prace Geograficzne, 45.
- Chmielewski, J. M. (2001). *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Chojnicki, Z. (1999). *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Cholewa, T. (2000). *Marketing terytorialny a marketing relacyjny*. Marketing i Rynek, 7(12), s. 11–16.

- Christaller, W. (1933). *Die zentralen Orte in Suddeutschland: Eine okonomisch-geographische Untersuchung uber die Gesetzmassigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit stadtischen Funktionen*. Jena: Gustav Fischer.
- Cichoń, M. (2004). *Zajęcia terenowe w edukacji geograficznej i regionalnej* (praca doktorska). Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Cichoń, M. (2008). *Postrzeganie krajobrazu na geograficznych ścieżkach dydaktycznych*. *Przegląd Geograficzny*, 80(3), s. 443–459.
- Cichoń, M., Dybska-Jakubkiewicz, I. (2008). *Koncepcja nauczania o własnym regionie w koncepcji miejskiej*. *Prace i Studia Geograficzne*, 80, s. 43–50.
- Cichoń, M., Piotrowska, I. (2010). *Zajęcia terenowe w mieście i ich rola w procesie kształtowania umiejętności obserwacji i rozpoznawania skał (na przykładzie miasta Poznania)*. [w:] S. Liszewski (red.). *Obszary metropolitalne we współczesnym środowisku geograficznym*. 1, Łódź: Łódzki Oddział Polskiego Towarzystwa Geograficznego, s. 367–376.
- Cichy-Pazder, E. M. (2007). *Atrakcyjność miasta metropolitalnego. Wyznaczniki percepcyjne i behawioralne. Przykład Poznania*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Ciesiółka, P., Mikuła, Ł., Churski, P., Kołsut, B. (2023). *Model struktury funkcjonalno-przestrzennej w strategii rozwoju ponadlokalnego*. *Studia Regionalne i Lokalne*, 91(1), s. 7–22.
- Ciobanu, C. (2008). *The Mental Map of Neighborhoods in Bucharest. Introductive Study of Mental Geography*. *Human Geographies*, 2(1), s. 25–34.
- Ciołkosz-Styk, A., Ostrowski, W. (2010). *Obraz przestrzeni miejskiej na mapach i planach miast*. [w:] M. Madurowicz (red.). *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*. Warszawa: Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego i Urząd Miasta Stołecznego Warszawy.
- Cloke, P. (1979). *Key Settlements in Rural Areas*. London: Methuen.
- Cloke, P., Philio, C., Sadler, D. (1991). *Approaching Human Geography: An Introduction to Contemporary Theoretical Debates*. London: Paul Chapman.
- Cobel-Tokarska, M. (2011). *Przestrzeń społeczna: świat – dom – miasto*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Czaplińska, A., Kavetsky, I. (2019). *Kreowanie nowego wizerunku turystycznego jako przejaw przedsiębiorczości samorządów gmin nadmorskich*. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 15(1), s. 144–157.
- Czerwiński, M. (1974). *Życie po miejsku*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

- Czornik, M. (2015). *Dzielenie przestrzeni miejskiej – uwarunkowania konsumpcji ofert lokalizacji*. Studia Ekonomiczne. Zeszyty Ekonomiczne Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 250, s. 116–129.
- Dacy-Ignatiuk, K. (2019). *Percepcja przestrzeni miasta Tychy przez młodzież gimnazjalną – wybrane aspekty*. Acta Geographica Silesiana, 13(2), s. 23–37.
- Dacy-Ignatiuk, K., Hibszer, A. (2020). *Treści i sposoby prowadzenia edukacji o miejscowości, w której znajduje się szkoła w opinii nauczycieli geografii województwa śląskiego*. Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Geographica, 14, s. 57–74.
- Dalton, R. C., Bafna, S. (2003). *The syntactical image of the city: A reciprocal definition of spatial elements and spatial syntaxes*. 4th International Space Syntax Symposium London.
- Dastgerdi, A. S., De Luca, G. (2019). *Boosting City Image for Creation of a Certain City Brand*. Geographica Pannonica, 23(1), s. 23–31.
- Daszkiewicz, M. (2012). *Badanie wizerunku miast z wykorzystaniem metod opartych na swobodzie skojarzeń*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu, 23, s. 257–266.
- Dąbal, J. (2013). *Hel, stanowisko II. Stan i perspektywy badań miasta portowego*. Gdańskie Studia Archeologiczne, 3, s. 258–282.
- Dąbrowski, T. (2013). *Rola mediów w kształtowaniu wizerunku*. Marketing i Rynek, 9, s. 10–15.
- Degórski, M. (2006). *Środowisko–człowiek versus człowiek–środowisko, dylemat czy ewolucja behawioralnych postaw społecznych*. [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.). Człowiek w badaniach geograficznych. Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii. 2, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, s. 121–138.
- Delitz, H. (2009). *Städte-Monaden: Architektur- und Stadtsoziologie als Gesellschaftstheorie*. WEIMARPOLIS – Multi-disciplinary Journal of Urban Theory and Practice, 1(2), s. 3–18.
- Dembicka-Niemiec, A. (2017). *Zrównoważony rozwój a funkcje miast: badanie związków między zrównoważonym rozwojem średnich miast w Polsce a ewolucją ich struktury funkcjonalnej*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Dijkstra, L., Poelman, H. (2012). *Cities In Europe. The new OECD–EC Definition*. materiały Komisji Europejskiej, Regional Focus, 1.
- Dobracki, R., Uścińowicz, S. (2007). *Geozagrożenia polskiego brzegu Bałtyku*. Przegląd Geologiczny, 55(8), s. 639–640.
- Domański, R. (1984). *Przestrzenna samoorganizacja gospodarki. Podstawa ładu przestrzennego*. Przegląd Geograficzny, 56(1–2), s. 3–16.

- Domański, B., Libura, H. (1986). *Geograficzne badania wyobrażeń, postaw i preferencji*. Przegląd Geograficzny, 58, 1–2, s. 143–163.
- Downs, R. M., Stea, D. (1977). *Maps in minds. Reflections on cognitive mapping*. New York: Harper & Row.
- Duch, W. (2013). *Mózgi i Edukacja: W stronę fenomeniki neurokognitywnej*. materiał z konferencji „Informatyka w Edukacji”, 5–7 lipca, 2013, Toruń.
- Duda, M. (2018). *Przestrzeń czasu wolnego licealistów i seniorów w mieście dotkniętym procesami depopulacyjnymi – zmiany, zagrożenia, oczekiwania. Przykład Łodzi*. Przegląd Geograficzny, 90(2), s. 331–352.
- Dudek-Mańkowska, S. (2011). *Koncepcja wizerunku miasta*. [w:] A. Grzegorzczak, A. Kochaniec (red.). *Kreowanie wizerunku miast*. Warszawa: Wyższa Szkoła Promocji.
- Dudek-Mańkowska, S., Balkiewicz-Żerek, A. (2015). *Siła marki miejsca*. Marketing i Rynek, 6, s. 14–23.
- Durydiwka, M., Duda-Gromada, K. (2014). *Wpływ turystyki na rozwój przestrzenny miejscowości nadmorskich. Wybrane aspekty*. Turyzm/Tourism, 24(1), s. 67–71.
- Dybska-Jakóbkiewicz, I. (2016). *Wyobrażenia „własnego regionu” a edukacja geograficzna (maszynopis pracy doktorskiej)*. Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego.
- Dymnicka, M. (2009). *Przestrzeń dla obywateli. O uniwersalności helleńskiego modelu przestrzeni publicznej*. [w:] G. Gorzelak, M. S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir (red.). *Człowiek – Miasto – Region. Związki i interakcje*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 17–28.
- Dymnicka, M. (2013). *Przestrzeń publiczna a przemiany miasta*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Dziegieć, E. (1991). *Przemiany wsi rybackich pod wpływem rozwoju turystyki. Przykład Mierzei Wiślanej i Helskiej*. Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica, 14, s. 107–120.
- Dziewoński, K. (1947). *Przeobrażenia osadnictwa miejskiego w Polsce*. Czasopismo Geograficzne, 18(1/4), s. 202–231.
- Dziewoński, K. (1956). *Geografia osadnictwa i zaludnienia. Dorobek, podstawy teoretyczne i problemy badawcze*. Przegląd Geograficzny, 28(4), s. 721–764.
- Dziewoński, K. (1962). *Zagadnienia typologii morfologicznej miast w Polsce*. Czasopismo Geograficzne, 33(4), s. 441–457.
- Dziewoński, K. (1967). *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast, Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowań*. Prace Geograficzne, 63.

- Dziewoński, K. (red.) i in. (1957). *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*. Prace Geograficzne, 9.
- Dziewoński, K., Kielczewska-Zalewska, M., Iwaniecka-Lyra, E. (1971). *Studia z geografii średnich miast w Polsce. Problematyka Tarnowa*. Prace Geograficzne, 82.
- Evans, G. W., Marrero, D. G., Butler, P. A. (1981). *Environmental learning and cognitive mapping*. Environment and Behaviour, 13, s. 83–104.
- Everitt, J., Cadwallader, M. (1972). *The home area concept in urban analysis*. [w:] J. Mitchell (red.). Environmental design: Research and practice. Los Angeles: University of California Press.
- Farmaki, C., Sakkalis, V., Loesche, F., Nisiforou, E. A. (2019). *Assessing field dependence–independence cognitive abilities through EEG-based bistable perception processing*. Frontiers in Human Neuroscience, 13(345).
- Filomena, G., Verstegen, J., Manley, E. (2019). *A computational approach to 'The Image of the City'*. Cities, 89, s. 14–25.
- Flor, D. (2010). *Architektura a budowanie więzi społecznych – kształtowanie przestrzeni w oparciu o podstawy psychologii środowiskowej*. Budownictwo i Architektura, 6, s. 5–12.
- Florek, M. (2013). *Podstawy marketingu terytorialnego*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Forrester, J. W. (1970). *Urban dynamics*. Cambridge: Mass., MIT Press.
- Francesato, D., Mebane, W. (1973). *How citizens view two great cities: Milan and Rome*. [w:] R. Downs, D. Stea (red.). Image and environment: Cognitive mapping and spatial behavior. London: Edward Arnold.
- Franta, A. (2004). *Reżyseria przestrzeni. O doskonaleniu przestrzeni publicznej miasta*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Fuller, I., Gaskin, S., Scott, I. (2003). *Student perceptions of geography and environmental science fieldwork in the light of restricted access to the field, caused by foot and mouth disease in the UK in 2001*. Journal of Geography in Higher Education, 27(1), s. 79–102.
- Gajowniczek, Z. T. (2014). *Gmina jako obszar odniesienia w edukacji regionalnej. Edukacja regionalna w gminie Latowicz – innowacja pedagogiczna*. Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Geographica, 7, s. 38–50.
- Gieryn, T. J. (2000). *A space for place in sociology*. Annual Review of Sociology, 26(1), s. 463–496.
- Gehl J. (2009). *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*. Kraków: Wydawnictwo RAM.

- Gendźwiłł, A. (2006). *Percepcja przestrzeni centrum Białegostoku – analiza wyobrażeń mieszkańców*. [w:] Górecki J. (red.). *Przestrzeń społeczno-ekonomiczna Europy Środkowej i Wschodniej*. Kraków: Koło Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gendźwiłł, A. (2009). *O prezentacji kartograficznej wyników badań map poznawczych Polski*. *Przegląd Kartograficzny*, 41(2), s. 115–127.
- Gęborska, M. (2014). *Bariery w procesie planowania: prakseologiczne podstawy zarządzania organizacją*. *Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media*, Nr 1 (14), s. 33-57
- Glińska, E. (2010a). *Kreowanie wizerunku miasta o funkcji turystycznej*. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług (53: Potencjał turystyczny. Zagadnienia ekonomiczne. Regionalne aspekty rozwoju potencjału turystycznego)*, s. 130–131.
- Glińska, E. (2010b). *Wizerunek miasta wśród jego mieszkańców a subiektywna jakość życia – koncepcja badań*. [w:] Noworól A. (red.). *Jakość życia a procesy zarządzania rozwojem i funkcjonowaniem organizacji publicznych*. t. 1, Kraków: Instytut Spraw Publicznych UJ, s. 49–66.
- Glińska, E. (2011). *Sposoby badania wizerunku miejsca*. Warszawa: Samorząd Terytorialny.
- Glińska, E., Florek, M., Kowalewska, A. (2009). *Wizerunek miasta: Od koncepcji do wdrożenia*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Glińska-Noweś, A., Escher, I. (2018). *Analiza treści w badaniach zjawisk społecznych w organizacji: zastosowanie programu IRAMUTEQ*. *Studia Oeconomica Posnaniensia*, 6(3), s. 73–94.
- Głód, S., Miotła, P. (2014). *Młodzież jako grupa społeczna w ujęciu definicji naukowych*. *Trendy ve vzdělávání*, 7(1), s. 323–327.
- Gnat, A. (2015). *Rola mieszkańców w komunikacji marketingowej jednostki samorządu terytorialnego na przykładzie gminy Tarnowo Podgórne*. *Handel Wewnętrzny*, 4(357), s. 78–87.
- Golachowski, S. (1969), *Studia nad miastami i wsiami śląskimi*. Opole–Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN, Instytut Śląski w Opolu.
- Goodchild, B. (1974). *Class differences in environmental perception*. *Urban Studies*, 11, s. 157–169.
- Gottdiener, M., Budd, L. (2005). *Key concept of urban studies*. New Delhi: SAGE Publications.
- Gould, P. (1966). *On mental maps*. University of Michigan, Ann Arbor.
- Gould, P., White, R. (1974). *Mental maps*. Harmondsworth, Penguin Books.
- Górski, A. (2017). *Społeczny obraz miasta jako wyznacznik działań podejmowanych w procesie rewitalizacji*. Gliwice: Wydział Architektury Politechniki Śląskiej.

- Grębowiec, M., Nyklewicz, M. (2020). *Rola marketingu terytorialnego w kreowaniu wizerunku miasta na przykładzie Mławy*. Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja, 1, s. 20–23.
- Gruenewald, D. A. (2003). *Foundations of place: a multidisciplinary framework for place-conscious education*. American Educational Research Journal, 40(3), s. 619–654.
- Guilford, J. P. (1978). *Natura inteligencji człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Györffy, E. (2015). *The role of the mental map in socio-onomastic research*. [w:] Third International Conference on Onomastics “Name and Naming”, s. 504–511.
- Gyurkovich, J. (2007). *Miejskość miasta*. Czasopismo Techniczne. Architektura, R. 104, z. 2-A, s. 105–118.
- Gzell, S. (1996). *Fenomen małomiejskości*. Warszawa: Akapit – DTP.
- pacio, P. A. (2006). *Systematic process analysis: when and how to use it*. European Management Review, 3(1), s. 24–31.
- Hall, C. M., Page, S. J. (2007). *The geography of tourism and recreation*. London–New York: Routledge.
- Hamm, B., Roslan, A. (1990). *Wprowadzenie do socjologii osadnictwa*. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.
- Hamrol, A., Mantura, W. (2002). *Zarządzanie jakością teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Harvey, D. (1969). *Explanation in Geography*. London: Edward Arnold.
- Harvey, D. (1973). *Social Justice and the City*. London: Edward Arnold.
- Harvey, D. (1977). *Government policies, financial institutions and neighbourhood change in United States cities*. [w:] M. Harloe (red.). *Captive Cities: Studies in the Political Economy of Cities and Regions*. London: Wiley.
- Hauziński, A. (1998). *Znaczenie pojęcia mapy i metody jego operacjonalizacji w psychologii*. Czasopismo Psychologiczne, 4(3–4), s. 259–274.
- Hauziński, A. (2010). *Ewolucja pojęcia mapy poznawczej w psychologii. Przegląd badań dotyczących hierarchii planów i celów działania*. Czasopismo Psychologiczne, 16(2), s. 275–288.
- Hącia, E. (2011). *Znaczenie turystyki w rozwoju miast portowych i regionów nadmorskich*. Logistyka, 5, s. 624–630.
- Hącia, E. (2012). *Uwarunkowania rozwoju turystyki w regionach nadmorskich w Polsce*. Logistyka, 3, s. 779–786.

- Hącia, E. (2017) *Związki turystyki z rozwojem regionu nadmorskiego*. Ekonomiczne Problemy Turystyki, 3(39), s. 89–100.
- Hägerstrand, T. (1966). *Aspects of the spatial structure of social communication and the diffusion of information*. Papers of the Regional Science Association, 16(1), s. 27–40.
- Hesp, P.A. (1988). *Morphology, dynamics and internal stratification of some established foredunes in southeast Australia*. Sediment. Geol., 55, s. 17–41.
- Hibszer, A. (2000). „Mała ojczyzna” w edukacji szkolnej – rozważania o przeszłości i perspektywach edukacji regionalnej. [w:] M. Nakonieczny (red.). Problemy środowiska i jego ochrony. cz. 8, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Hibszer, A. (2004). *Koncepcja poznawania „małej ojczyzny” (najbliższej okolicy i własnego regionu) w szkolnej edukacji geograficznej*. [w:] T. Michalski (red.). Region i edukacja regionalna – zarys problematyki. Pelpin: Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, s. 8–20.
- Hibszer, A. (2013). *Parki narodowe w świadomości i działaniach społeczności lokalnych*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Hładkiewicz, W. (2006). *Koncepcja przestrzeni publicznej w teorii krytycznej Jürgena Habermasa*. [w:] J.P. Hudzik, W. Woźniak (red.). Sfera publiczna. Kondycja – przejawy – przemiany. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Holzer, J. Z. (2003). *Demografia*. Warszawa: PWE.
- Hospers, G. J. (2010). *Lynch's The Image of the City after 50 Years: City Marketing Lessons from an Urban Planning Classic*. European Planning Studies, 18.
- Hrabyk, P., Sawicki, L. (1921). *Metodyka geografii dla I–III stopnia siedmioklasowej szkoły powszechnej*. Kraków: Wydawnictwo Orbis.
- Hulewicz, A., Krawiecki, Z. (2016). *Narzędzia statystyczne w procesie normalizacji wyników pomiarów*. Poznan University of Technology Academic Journals. Electrical Engineering, 88, s. 251–260.
- Ittelson, W. H., Rivlin, L. G., Proshansky, H. M. (1970). *The use of behavioral maps in environmental psychology*. [w:] H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, L. G. Rivlin (red.). Environmental Psychology: Man and His Physical Setting. New York: Holt, Reinhart, Winston, s. 658–669.
- Jachymek, K. (2022). *Wyznaczniki etyki komunikacyjnej w Internecie. Klucz kodowy*. Językoznawstwo, 17(2), s. 193–217.
- Jałowiecki, B. (1988). *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni*. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.

- Jałowicki, B. (2010). *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Jałowicki, B. (2011). *Miejsce, przestrzeń, obszar*. Przegląd Socjologiczny, 60(2–3), s. 9–28.
- Jałowicki, B., Szczepański, M. (2001). *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Janiszek, M., Majorek, A. (2017). *Waloryzacja przestrzeni miejskiej na podstawie projektów zrealizowanych w ramach budżetu obywatelskiego*. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk, 268, s. 167–185.
- Jaroszewska-Brudnicka, R. (2010). *Przemiany przestrzeni publicznej na przykładzie miasta Torunia*. Czasopismo Techniczne. Architektura, R. 107, z. 2-A, s. 163–170.
- Jaśkiewicz, M. (2001). *Wielkomiejskie przestrzenie publiczne*. [w:] T. Markowski (red.). *Rozwój regionalny i przestrzeń publiczna*, Warszawa: Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, s. 35–44.
- Jędrzejczak, B. (2014). *O sloganach promujących miasta województwa mazowieckiego*. *Conversatoria Linguistica*, 8, s. 21–36.
- Jelonek, A. (2011). *Przestrzeń publiczna miasta jako obszar penetracji turystycznej*. [w:] I. Jażdżewska (red.). *Człowiek w przestrzeni publicznej miasta*, XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 35–40.
- Jelonek, A., Soja, M. (2013). *Podstawy geografii ludności*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jopek, D. (2018). *Czynniki kształtujące przestrzenną formę miasta*. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 42, s. 81–89.
- Kachniarz T. (1993). *Zagospodarowanie przestrzenne małych miast*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej.
- Kaczmarek, J. (2005). *Podjęcie geobiograficzne w geografii społecznej. Zarys teorii i podstawy metodyczne*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kaczmarek, J. (2010). *Zarządzanie wizerunkiem miasta – uwagi heurystyczne*. *Studia Miejskie*, 1, s. 29–38.
- Kajdanek, K. (2012). *O potrzebie końca socjologii miasta*. *Przestrzeń Społeczna*, 4, s. 29–44.
- Kaltenberg-Kwiatkowska, E. (2011). *O oznaczaniu i naznaczaniu przestrzeni miasta*. *Przegląd Socjologiczny*, 60(2–3), s. 135–165.
- Kantarek, A. A. (2013). *O orientacji w przestrzeni miasta*. Kraków: Wydawnictwo PK.
- Kara, B. (2013). *Landscape design and cognitive psychology*. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 82, s. 288–291.

- Karan, P. P., Bladen, W. A., Singh, G. (1980). *Slum dwellers' and squatters' images of the city*. *Environment and Behaviour*, 12, s. 81–100.
- Kidder, J. L. (2009). *Appropriating the city: space, theory, and bike messengers*. *Theor Soc* 38, s. 307–328.
- Kielecka, B. (2005). *Rola public relations w kształtowaniu wizerunku przedsiębiorstwa*. [w:] G. Rosa, A. Smalec (red.). *Marketing przyszłości. Trendy. Strategie. Instrumenty. Media w kreowaniu wizerunku*. Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Kiełczewska-Zaleska, M. (1969). *Geografia osadnictwa. Zarys problematyki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kiełczewska-Zaleska, M. (1972). *Geografia Osadnictwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kiełczewska-Zaleska, M. (1976). *Geografia Osadnictwa*. wyd. 2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kimura, D. (2006). *Płeć i poznanie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kizielewicz, J. (2013). *Kształtowanie marki i wizerunku miasta Gdynia jako morskiej destynacji turystycznej*. *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, s. 242–254.
- Klimek, J. (2011). *Społeczny obraz przestrzeni miasta: zastosowanie map Goulda w socjologicznych projektach badawczych*. *Edukacja Humanistyczna*, 1(24), s. 73–78.
- Kobjek E., Marszał T. (2014). *Local development and the role of small town in space organization in contemporary Poland*. [w:] T. Marszał (red.). *Spatial Development of Contemporary Poland in Łódź University Geographical Research*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 37–60.
- Kolek, A. (2012). *Przestrzeń publiczna, przestrzeń prywatna – procesy, kierunek oraz charakter zmian zachodzących w Warszawie w okresie 1945–2012*. (pobrano z: https://www.researchgate.net/publication/260965395_Przestrzen_publiczna_przestrzen_prywatna__procesy_kierunek_oraz_charakter_zmian_zachodzacych_w_Warszawie_w_okresie_1945-2012, data dostępu: 03.08.2023).
- Komar, B. (2014). *Czytelność struktury osiedlowej w myśl teorii Kevina Lyncha. Studium przypadku – osiedle Tysiąclecia w Katowicach*. *Gerontologia Polska*, 2, s. 89–94.
- Konecka-Szydłowska, B. (2013). *Percepcja przestrzeni małego miasta na przykładzie Gościna*. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 15, s. 193–207.

- Konecka-Szydłowska, B. (2016). *Ocena przestrzeni publicznej małych miast aglomeracji poznańskiej*. Problemy Rozwoju Miast. Kwartalnik Naukowy Instytutu Rozwoju Miast, R. XIII, z. III, s. 5–12.
- Kopeć, K. (2004). *Własny region w szkolnej edukacji geograficznej wobec procesu globalizacji*. (pobrano z: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/3949>, data dostępu: 03.08.2023).
- Kopeć, K. (2008). *Człowiek w środowisku i związane z tym zagrożenia*. (pobrano z: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/3927>, data dostępu: 03.08.2023).
- Korcelli P., Węclawowicz G. (1982). *Rozwój modeli ekologicznych miasta*. [w:] Z. Pióro (red.). *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza, s. 52–62.
- Kosowski, W. (2004). *Metodologiczne problemy rewitalizacji obszarów miejskich w kontekście poddziałania 3.3.1. ZPORR*. Bielsko-Biała.
- Kosslyn, M. S., Sussman, A. L. (1995). *Roles of imagery in perception*. [w:] M. S. Gazzaniga (ed.). *The cognitive neurosciences*. Cambridge: MIT Press.
- Kostrzewska, M. (2020). *Ocena wizerunku miasta – na podstawie opinii mieszkańców Szczecina*. Przegląd Zachodniopomorski, 3, s. 155–167.
- Kostrzewski, A., Musielak, S., Furmańczyk, K., Dudzińska-Nowak, J., Osadczyk, K., Winowski, M., Wolski, T., Zwoliński, Z. (2021). *Współczesna ewolucja rzeźby wybrzeża Bałtyku Południowego*. [w:] A. Kostrzewski, K. Krzemień, P. Migoń, L. Starkel, M. Winowski, Z. Zwoliński (red.). *Współczesne przemiany rzeźby Polski*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Kosznicki, A. (2017). *Tożsamość przestrzenna w badaniu przestrzeni miejskiej: Przykład gdańskiej dzielnicy*. *Przestrzeń Społeczna (Social Space)*, t. 7, 1(13), s. 94–111.
- Koter, M. (1969). *Geneza układu przestrzennego Łodzi przemysłowej*. *Prace Geograficzne*, 79.
- Koter, M. (1979). *Struktura morfogenetyczna wielkiego miasta na przykładzie Łodzi*. *Acta Universitatis Lodzensis, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, seria II, Nauki Matematyczno-Przyrodnicze*, 21, s. 25–52.
- Koter, M., Kulesza, M. (1994). *Badania geograficzno-historyczne osadnictwa miejskiego w Polsce w latach 1918–1993*. [w:] S. Liszewski (red.). *Geografia osadnictwa i ludności w latach 1918–1993*. t. 2, Łódź: Polskie Towarzystwo Geograficzne, s. 131–158.
- Koter, M., Kulesza, M. (2007). *Morfologia miast – stan i tendencje rozwoju*, XX *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 303–314.

- Kotler, P., Barich, H. (1991). *A Framework for Marketing Image Management*. Sloan Marketing Review, 32(2), s. 94–104.
- Kotler, P., Haider, D. H., Rein, I. (1993). *Marketing places: attracting investment, industry and tourism to cities, state and nations*. New York: Free Press, s. 93.
- Kotlicka, J. (2008). *Przemiany morfologiczne terenów przemysłowych Łodzi*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Szlakami Nauki, 36.
- Kowalczyk, A. (1992). *Percepcja środowiska miejskiego przez dzieci (na przykładzie Warszawy)*. [w:] B. Jałowiecki, H. Libura (red.). *Percepcja i waloryzacja środowiska naturalnego i antropogenicznego*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kowalczyk, A. (2001). *Geografia turystyki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kowalczyk, M. (2011). *Małomiasteczkowa przestrzeń turystyczna*. [w:] M. Durydiwka, K. Duda-Gromada (red.). *Przestrzeń turystyczna: czynniki, różnorodność*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, s. 183–185.
- Kowalewska, A., Florek, M., Glińska, E. (2002). *Wizerunek miasta. Od koncepcji do wdrożenia*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Kowalski, Ł. (2012). *Narzędzie badania przestrzeni publicznej małych miast na przykładzie Skawiny*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kowolik, P. (1999). *Edukacja regionalna w przedszkolu*. [w:] M. T. Michalewska (red.). *Edukacja regionalna. Z historii, teorii i praktyki*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 119–135.
- Kozioł, J. (2010). *Ludzie w mieście – miasto w ludziach*. [w:] F. Czech, M. Banaszkiewicz, P. Winskowski (red.). *Miasto: między przestrzenią a koncepcją przestrzeni*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Koźmiński, C., Michalska, B., Czarnecka, M. (2012). *Klimat województwa zachodniopomorskiego*. Szczecin: Wydawnictwo ZAPOL.
- Koźuchowski, K. (2005). *Walory przyrodnicze w turystyce i rekreacji*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- Krzymowska-Kostrowicka, A. (1997). *Geoekologia turystyki i wypoczynku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kulawiak, A., Szmytkowska, M. (2018). *Geograficzny aspekt badań nad przestrzenią publiczną miast w Polsce*. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk, 271, s. 75–92.
- Kulczyńska, K., Matykowski, R. (2011). *Images of the urban spaces of Cieszyn*. Bulletin of Geography, 15, s. 83–94.

- Kulesza, M. (2001). *Morfogeneza miast na obszarach Polski Środkowej w okresie przedrozbiorowym. Dawne województwa łęczyckie i sieradzkie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kulesza, M. (2011). *Zagadnienia morfogenezy i rozplanowania miast średniowiecznych w Polsce*. Łódź: Wydawnictwo Ibidem.
- Kurek, W. (2007). *Turystyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kuryłowicz, E. (1996). *Projektowanie uniwersalne. Udostępnianie otoczenia osobom niepełnosprawnym*. Warszawa: Centrum Badawczo-Rozwojowe Rehabilitacji Osób Niepełnoprawnych.
- Kwiatkowska, A. (2011). *Małe miasta w polskiej literaturze geograficznej ostatniego dwudziestolecia*. [w:] B. Bartosiewicz, T. Marszał (red.). *Kierunki i uwarunkowania rozwoju małych miast z perspektywy 20 lat transformacji. Studium przypadków*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 9–55.
- Kwiatkowska, D., Marks, E. (2016). *Zagospodarowanie turystyczne terenów nadmorskich w Polsce – przykład Helu – Półwyspu Helskiego, Sopotu i Ustki*. *Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja*, 1(17) s. 239–252.
- Larsen, T., Harrington, J. (2016). *Mental Maps and a Community-Based Sense of Place: A Case Study Among Kansas Third Graders*. Kansas: State University.
- Lawson, F., Baud-Bovy, M. (1977). *Tourism and Recreational Development*. London: Architectural Press.
- Lechowska, E. (2018). *Piesza dostępność wybranych przestrzeni miasta w dobie starzejącego się społeczeństwa na przykładzie Poznania*. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 43, s. 83–108.
- Lewicka, M. (2009). *Miasto jako przedmiot badań psychologii*. Warszawa: Pracownia Psychologii Środowiskowej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lewicka, M. (2010). *What makes neighborhood different from home and city? Effects of place scale on place attachment*. *Journal of Environmental Psychology*, 30(1), s. 35–51.
- Lewicka, M. (2011). *Place attachment: How far have we come in the last 40 years?* *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), s. 207–230.
- Lewicka, M. (2012). *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Lewicka, M., Bańka, A. (2008). *Psychologia środowiskowa*. [w:] D. Doliński, J. Strelau (red.). *Psychologia*. Podręcznik akademicki. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Naukowe, s. 497–544.
- Leszczycki, S. (1932). *Badania geograficzne nad osadnictwem w Beskidzie Wyspowym*. *Prace Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 13.

- Leszczycki, S. (1975). *Geografia jako nauka i wiedza stosowana*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Libura, H. (1988). *Badania wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka*. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Libura, H. (1990). *Percepcja przestrzeni miejskiej*. Warszawa: Instytut Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lisowski, A. (2003). *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lisowski, A. (2014). *Typy przestrzeni a geografia*. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 24, s. 7–18.
- Liszewski, S. (1993). *Dorobek łódzkiego ośrodka geograficznego w zakresie badania ośrodków lokalnych. Próba syntezy, kierunki dalszych prac*. [w:] W. Maik (red.). *Problematyka lokalnych systemów osadniczych*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, s. 29–40.
- Liszewski, S. (1995). *Przestrzeń turystyczna*. *Turyzm*, 5(2), s. 87–103.
- Liszewski, S. (1997). *Przestrzeń miejska i jej organizacja*. [w:] A. Jackowski (red.). *Geografia, człowiek, gospodarka*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, s. 55–65.
- Liszewski, S. (2001). *Przestrzeń miasta postsocjalistycznego. Program badań*. [w:] B. Kortus (red.). *Człowiek i przestrzeń*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 113–122.
- Liszewski, S. (2014). *Miejska przestrzeń turystyczna. Metody badań, ewolucja i jej prawidłowości*. *Turyzm*, 24(1), s. 37–47.
- Liszewski, S. (2016). *Rozwój badań geograficznych nad osadnictwem w Polsce w XX i na początku XXI wieku (zarys problematyki badawczej)*. [w:] T. Marszał (red.). *Miasto – region – gospodarka w badaniach geograficznych. W stulecie urodzin Profesora Ludwika Straszewicza*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 31–61.
- Logie, H. R. (2001). *Working memory: a mental space for design and discovery*. [w:] S. J. Gero, B. Tversky, T. Purcell (red.). *Visual and Spatial Reasoning in Design II*. University of Sydney, Key Centre of Design Computing.
- Lorens, P. (2007). *Tematyzacja przestrzeni publicznej jako wyraz dywersyfikacji struktury urbanistycznej miasta doby globalizacji*. [w:] M. Madurowicz (red.). *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*. Warszawa: Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, s. 83–92.
- Lorens, P., Martyniuk-Pęczek, J. (2009). *Wybrane zagadnienia rewitalizacji miast*. Gdańsk: Wydawnictwo Urbanista.

- Lorens, P., Martyniuk-Pęczek, J. (2010). *Problemy kształtowania przestrzeni miejskich*. Gdańsk: Wydawnictwo Urbanista.
- Losiak, R. (2012). *Słuchanie miasta? Wokół koncepcji badań miejskiej audiosfery*. *Prace Kulturoznawcze*, 13, s. 11–15.
- Lose, S. (2015). *Ku urbanologii*. Wrocław: Unpublished.
- Lynch, K. (1960). *The Image of The City*. Cambridge: Cambridge Mass.
- Lynch, K. (1976). *Enancing the visual environment*. [w:] P. Laconte (red.). *The environment of human settlements. Human well-being in cities*. t. 1, New York: Pergamon Press.
- Lynch, K., Rodwin L. (1970). *A theory of urban form*. [w:] H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, L. G. Rivlin (red.). *Environmental Psychology. Man and his physical setting*. New York: The City University, s. 84–101.
- Łuczak, A. (2000). *Istota tożsamości miasta*. *Samorząd Terytorialny*, 10, s. 46–53.
- Łukasiuk, M. (2011). *Socjologia architektury w badaniach krajobrazu kulturowego miasta*. *Przegląd Socjologiczny*, 60(2–3), s. 93–109.
- Łukowski, W. (2002). *Společne tworzenie ojczyzn: studium tożsamości mieszkańców Mazur*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Maćków, W. (2014). *Miasto zmysłów – o afektywnym doświadczeniu przestrzeni*. *Studia Kulturoznawcze*, 1(5), s. 79–91.
- Madurowicz, M. (2019). *Wybrane klucze interpretacyjne przestrzeni miejskiej. Refleksje teoretyczno-metodologiczne*. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 46, s. 19–51.
- Maik, W. (1988). *Rozwój teorii regionalnych i krajowych układów osadnictwa*. *Seria Geograficzna*, 37, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Maik, W. (1992). *Podstawy geografii miast*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Maik, W. (2001). *Osadnictwo jako przedmiot badań geograficznych*. [w:] B. Kortus (red.). *Człowiek i przestrzeń*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 101–111.
- Maik, W. (2003). *Pojęcie metropolii a problem badania funkcji metropolitalnych*. [w:] I. Jażdżewska (red.). *Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 9–17.
- Maik, W. (2008). *Ewolucje teoretyczno-metodologiczne studiów miejskich w świetle zmieniających się konceptualizacji miasta*. [w:] J. J. Parysek, T. Stryjakiewicz (red.). *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, s. 77–90.

- Maik, W. (2011). *Przestrzeń publiczna w mieście: pojęcie, ujęcia badawcze, funkcje i ewolucja zjawiska*. [w:] I. Jażdżewska (red.). *Przestrzeń publiczna miast, XXIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 9–14.
- Maik, W. (2012). *Podstawy teoretyczno-metodologiczne studiów geograficzno-miejskich. Studium z metodologii geografii miast*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy.
- Majer, A. (2010). *Socjologia i przestrzeń miejska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Majer, Z. (2015). *Mikropolis. Socjologia miasta osobistego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Majer, Z. (2016). *Miasto w osobistym wymiarze*. *Studia Miejskie*, 21, s. 9–28.
- Majewska, J., Napierała, T., Adamiak, A. (2016). *Wykorzystanie nowych technologii i informacji do opisu przestrzeni turystycznej*. *Folia Turistica*, 41, s. 311–312.
- Major, M., Niezgoda, J. (2003). *Elementy Statystyki. Część I. Statystyka opisowa*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.
- Malikowski, M. (1984). *Więź mieszkańców z miastem. Studium socjologiczne na przykładzie społeczeństwa miasta Rzeszowa*. Rzeszów: Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie.
- Mandal, A. (2013). *Funkcje miast i ich subiektywna percepcja (na przykładzie regionu śląskiego)*. *Acta Geographica Silesiana*, 14, s. 55–61.
- Manczak, I. (2012). *Wizerunek miasta turystycznego oraz jego wymiar marketingowy*. *Economic and Regional Studies*, 5(1), s. 105–112.
- Markowski, T. (1997). *Miasto jako produkt – wybrane aspekty marketingu miasta*. [w:] T. Domański (red.). *Marketing terytorialny. Strategiczne wyzwania dla miast i regionów*. Łódź: Centrum Badań i Studiów Francuskich, Instytut Studiów Międzynarodowych.
- Markowski, T. (2002). *Marketing miasta*. [w:] T. Markowski (red.). *Marketing terytorialny*. Warszawa: Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk.
- Masny, Z. (2008). *Pszczyńskie „Genius Loci” – postrzeganie przestrzeni małego miasta oczami mieszkańców. Studium na przykładzie Pszczyny (maszynopis pracy magisterskiej)*. Katowice: Instytut Socjologii Uniwersytetu Śląskiego.
- Matczak, A. (1989). *Problemy badania funkcji turystycznej miast Polski*. *Turyzm*, 5, s. 27–39.
- Matczak, A. (2007). *Małe miasta w badaniach geograficznych*. [w:] Rydz E. (red.). *Podstawy i perspektywy rozwoju małych miast*. Słupsk: Akademia Pomorska.
- Matthews, M. H. (1980). *The mental maps of children: images of Coventry's city center*. *Geography*, 65(3), s. 169–179.

- Matuszkiewicz, J., M. (2008). *Potential natural vegetation of Poland (Potencjalna roślinność naturalna Polski)*. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk.
- Mazur, M. (2013). *Metoda kartograficzna jako źródło informacji w badaniach obszarów wiejskich*. Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 13, s. 42–44.
- Meffert, H. (1989). *Städtemarketing – Pflicht oder Kür? Planung und Analyse*. 16(8), s. 273–280.
- Mendel, M. (2017). *Pedagogika miejsca wspólnego: miasto i szkoła*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra.
- Meyer, B. (2013). *Funkcja turystyczna a zrównoważony rozwój obszarów nadmorskich na przykładzie gmin województwa zachodniopomorskiego*. [w:] A. Rapacz (red.). *Gospodarka turystyczna w regionie. Wybrane problemy funkcjonowania regionów, gmin i przedsiębiorstw turystycznych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Michalska-Żyła, A. (2008). *Przywiązanie do miasta*. Przegląd Socjologiczny, 1(57), s. 225–248.
- Michalski, T. (2003). *Nowe wyzwania stojące przed edukacją regionalną*. [w:] T. Michalski (red.). *Nowe wyzwania i tematy w edukacji geograficznej*. Warszawa: Wydawnictwo Carta Blanca.
- Michałowski, L. (2003). *Turystyka i sposoby promocji miast*. Studia Regionalne i Lokalne, 4, s. 91–110.
- Mironowicz, I. (2010). *Współczesne dylematy przestrzeni publicznej*. [w:] P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.). *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych. Miasto, metropolia, region*. Gdańsk: Wydawnictwo Urbanista, s. 36–49.
- Miszewska, B. (1966). *Określenie fazy rozwoju morfologicznego bloku miejskiego przyrynkowego (na przykładzie Wrocławia)*. [w:] S. Gołachowski, B. Kostrubiec, A. Zagożdżon. *Metody badań geograficzno-osadniczych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Miszewska, B. (1971). *Analiza morfologiczna Opola*. Studia Społeczno-Ekonomiczne, z. 2, s. 180–217.
- Młodkowski, J. (1998). *Aktywność wizualna człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Moir, A., Jessel, D. (1989). *Płeć mózgu. O prawdziwej różnicy między mężczyzną a kobietą*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

- Mordwa, S. (2003). *Percepcja miast środkowej Polski*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Munafò, M. R., Flint, J. (2010). *Na ile wiarygodne są badania naukowe?* (pobrano z: <https://podyplomie.pl/publish/system/articles/pdfarticles/000/010/216/original/31-34.pdf?1472646744>, data dostępu: 03.08.2023).
- Musiaka, Ł. (2020). *Przestrzenne aspekty procesu rewitalizacji miast mazurskich a percepcja mieszkańców*. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 49, s. 97–113.
- Mühlich, E., Kröning, W., Mühlich-Klinger, I., Zinn, H. (1978). *Zusammenhang von gebauter Umwelt und sozialem Verhalten im Wohn- und Wohnumweltbereich*. Passavia, Der Bundesminister.
- Nasar, J. L. (1990). *The Evaluative Image of The City*. *Journal of the American Planning Association*, 56(1), s. 41–53.
- Nałkowski, W. (1920). *Zarys metodyki geografji*. Poznań–Łódź–Lublin: Wydawnictwo M. Arcta.
- Nawrocki, T. (2015). *Wykorzystanie map mentalnych w badaniach przestrzeni publicznych. Przykład Gliwic*. *Badania Interdyscyplinarne w Architekturze*, 1, s. 4–9.
- Newling, B. E. (1969). *The Spatial Variation of Urban Population Densities*. *Geographical Review*, 59, s. 242–252.
- Niedziółka, A. (2011). *Stan i uwarunkowania rozwoju infrastruktury turystycznej w gminie Ciężkowice*. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich*, (02), s. 99-109.
- Niemcówna, S. (1929). *Dydaktyka geografji*. Lwów: Książnica Atlas.
- Niemczyk, A. (2013). *Miasto – przestrzeń turystyczna Polaków*. *Studia Ekonomiczne*, 147, s. 95–106.
- Niemczyk, A. (2018). *Wizerunek miasta w ocenie mieszkańców i jego determinanty*. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Marketing i Zarządzanie*, 2(52), s. 115–127.
- Niessen, S. (2008). *Urban Transformation from Public and Private Space to Space of Hybrid Character*. *Czech Sociological Review*, 44(6), s. 1129–1149.
- Nieścioruk, K. (2013). *Kartograficzny obraz map mentalnych przestrzeni miejskiej i jego prezentacja oraz analiza z zastosowaniem narzędzi systemów informacji geograficznej*. *Scientiarum Polonorum*, 12(4), s. 27–40.
- Niewińska, A. (2007). *Otoczenie szkoły – laboratorium przyrodnicze: zajęcia w terenie z przyrody*. *Geografia w Szkole*, 4, s. 39–42.
- Niezgoda, A. (2006). *Obszar recepcji turystycznej w warunkach rozwoju zrównoważonego*. Poznań, Wydawnictwo AE.

- Nowacki, M., Zmyślony, P. (2012). *Segmentacja rynku turystycznego na podstawie pomiaru percepcji wizerunku miasta*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług, 84, s. 227–239.
- Nowak, K. (2021). *Kreowanie wizerunku miasta przy użyciu narzędzi marketingu mix na przykładzie miasta Lublin*. Zarządzanie Innowacyjne w Gospodarce i Biznesie, 32(1), s. 121–123.
- Nowak, E., Głowiński, K. (2013). *Teoretyczne metody badawcze w naukach społecznych*. Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej, 2(6), s. 136–146.
- Nosal, C. S. (1990). *Psychologiczne modele umysłu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nosal, C. S. (2008). *Psychologia różnic indywidualnych*. [w:] J. Strelau, D. Doliński (red.). Psychologia. Podręcznik akademicki. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 765–846.
- Olenderek, T. (2008). *Funkcja jako cecha przestrzeni*. Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej, 10(3), s. 61–69.
- Olszewski, B. (2011). *Uniwersalna definicja dziecka?* Przegląd Prawa i Administracji, 85, s. 205–217.
- Orchowska, A. (2014). *Człowiek jako użytkownik i obserwator przestrzeni miasta*. Środowisko Mieszkaniowe, 13, s. 180–185.
- Orfin, K. (2012). *Kreowanie wizerunku turystycznego za pomocą Internetu na przykładzie wybranych miast Polski*. Marketing i Zarządzanie, s. 325–334.
- Orleans, P., Schmidt, S. (1972). *Mapping the city: Environmental cognition of urban residents*. [w:] J. Mitchell (red.). Environmental design: Research and practice. Los Angeles: University of California Press, s. 141–149.
- Ormicki, W. (1932). *Miasto jako przedmiot badań geograficznych*. Wiadomości Geograficzne, 2, s. 31–33.
- Osóch, B., Czaplińska, A. (2019). *City image based on mental maps – the case study of Szczecin (Poland)*. Miscellanea Geographica – Regional Studies on Development, 23(2), s. 111–119.
- Pacione, M. (2001). *Urban Geography: A Global Perspective*, New York: Routledge.
- Pancewicz, Ł. (2010). *Prywatyzacja przestrzeni publicznych*. [w:] P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.). Problemy kształtowania przestrzeni publicznych. Miasto, metropolia, region. Gdańsk: Wydawnictwo Urbanista, s. 80–91.
- Panofsky, E. (2008). *Perspektywa jako „forma symboliczna”*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

- Parysek, J., Mierzejewska, L. (2013). *Życie miasta: studium Poznania. Miasto i jego mieszkańcy*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Parzych, K. (2009). *Postrzeganie kurortu nadmorskiego przez turystów na przykładzie Łeby*. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, XXV, s. 139–145.
- Paszkowski, Z. (2011). *Miasto idealne w perspektywie europejskiej i jego związku z urbanistyką współczesną*. Kraków: Universitas.
- Pawliczuk, W. (2006). *Definicje terminu „młodzież” – przegląd koncepcji*. *Postępy Nauk Medycznych*, 6, s. 311–315.
- Pawłowska, K. (2004). *Idea swojskości*. Kraków: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej.
- Peternek, P., Kośny, M. (2011). *Kilka uwag o testowaniu istotności współczynnika korelacji*. *Zeszyty Naukowe WSB*, 20, s. 341–350.
- Pieczara, M. (2020). *Zieleń jako środek definiowania skali przestrzeni publicznej*. *Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Architektura, Urbanistyka, Architektura Wnętrz*, 3, s. 171–195.
- Piaget, J. (1978). *Theorien und Methoden der modernen Erziehung*. Wien.
- Piesik, P. (2020). *Humanizacja przestrzeni publicznych miasta nadmorskiego w kontekście jego sezonowości* (maszynopis pracy magisterskiej). Gdańsk: Politechnika Gdańska.
- Pinheiro, J. Q. (1998). *Determinants of cognitive maps of the world as expressed in sketch maps*. *Journal of Environmental Psychology*, 18(3), s. 321–339.
- Piróg, D. (2022). *Przyszłość i perspektywy rozwoju edukacji geograficznej w świetle studiów literatury*. *Czasopismo Geograficzne*, 93(4), s. 583–606.
- Płocka, J. (2009). *Turystyka. Wybrane zagadnienia*. Toruń: Wydawnictwo Escape Magazine.
- Pocock, D. C. D. (1976). *Some Characteristics of Mental Maps: An Empirical Study*. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1(4), s. 493–512.
- Podgórski, Z. (1997). *Rola lekcji w terenie w procesie nauczania i uczenia się geografii*. *Czasopismo Geograficzne*, 4, s. 26–31.
- Podsiedlik, S. (1993). *Percepcja przestrzeni turystycznej Polski przez studentów geografii*. *Turyzm*, 3(2), s. 5–22.
- Pokrzywnicka, K., Juchnevic, K. (2013). *Energia przestrzeni publicznej współczesnego miasta*. Gdynia: Colloquium.
- Popławska, J. (2016). *Przestrzeń miejska i jej przemiany w koncepcjach socjologicznych*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
- Pred, A. (1977). *The choreography of existence: comments on Hägerstrand's time-geography and its usefulness*. *Economic Geography*, 53(2), s. 207–221.

- Pred, A. (1984). *Place as historically contingent process: Structuration and the time-geography of becoming places*. *Annals of the Association of American Geographers*, 74(2), s. 279–297.
- Prokopczuk, M. (2017). *Osmosocjologiczna mapa miasta*. [w:] Cobel-Tokarska M., Pokrzywa A., Prokopczuk M. (red.). *Miasto na dyplomach. Szkoła Profesor Elżbiety Tarkowskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Prusik, M., Żróbek, R. (2014). *Wielowymiarowość procesu rewitalizacji w ujęciu metodycznym*. *Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum*, 13(3), s. 69–78.
- Przećławski, K. (1995). *Człowiek a turystyka: zarys socjologii turystyki*. Kraków: Wydawnictwo Albis.
- Pulinowa, M. Z. (1994). *Teoretyczne podstawy szkolnej geografii*. *Czasopismo Geograficzne*, 65(3–4), s. 357–367.
- Pulinowa, M. Z. (1997). *Idea edukacji regionalnej w polskiej szkole*. [w:] A. Breymeyer i in. (red.) *Przyrodnicze i społeczne walory Mazowsza w dobie restrukturyzacji*, 46 Zjazd PTG. Rynia–Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, s. 9–17.
- Pulinowa, M. Z. (2003). *Ziemia jako wartość w edukacji dziecka*. [w:] B. Dymara (red.). *Dziecko w świecie wartości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 99–160.
- Purwanto, E., Harani, A. R. (2020). *Understanding the place attachment and place identity in public space through the ability of community mental map*. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 402.
- Pytka, P. (2015). *Meandry percepcji krajobrazu. Badania empiryczne wśród młodzieży gimnazjalnej*. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio B – Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia*, 69(2), s. 119–130.
- Radwiłowicz, R. (2007). *O wysoką pozycję edukacji regionalnej (założenia – analiza – teza – planowanie)*. *Nauczyciel i Szkoła*, 1(26), s. 119–134.
- Rak, G. (2013). *Percepcja przestrzeni regionalnej*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego.
- Raszkowski, A. (2012). *Rola wizerunku w odniesieniu do rozwoju społeczno-gospodarczego miasta*. *Studia Miejskie*, 7, s. 81–89.
- Ratajczak, W. (2018). *Przestrzeń publiczna w aspekcie geograficznym i społecznym*. Warszawa: Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk.
- Rawicka, I. (2020). *Współczesna młodzież, jej poglądy i wyznawane wartości*. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*, 40(1), s. 135–154.

- Redei, M., Kincses, A., Jakob, A. (2011). *The World seen by Hungarian students: a mental map analysis*. Hungarian Geographical Bulletin, 60(2), s. 135–159.
- Regulski, J. (1982). *Ekonomika miast*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Rewieńska, W. (1934a). *Z antropogeografii Brasławia*. Wiadomości Geograficzne, 12(10), s. 87–91.
- Rewieńska, W. (1934b). *Bereza Kartuska – wybrane rozdziały z antropogeografii miasteczka*. Rozprawy i Materiały, 9(1).
- Rewieńska, W. (1939). *Miasta i miasteczka w północno-wschodniej Polsce. Położenie topograficzne, rozplanowanie, fizjognomia*. Wilno: Rektorat Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.
- Ręklewski, M. (2020). *Statystyka Opisowa*. Włocławek: Państwowa Uczelnia Zawodowa we Włocławku.
- Richling, A., Solon, J., Macias, A., Balon, J., Borzyszkowski, J., Kistowski, M. (2021). *Regionalna geografia fizyczna Polski*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Rodzoś, J. (2022). *Aktualne problemy edukacji geograficznej na różnych etapach kształcenia*. Czasopismo Geograficzne, 93(4), s. 559–581.
- Rogacki, H. (2007). *Geografia społeczno-gospodarcza Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rogowska, A. (2016). *Przestrzeń publiczna w mieście*. (pobrano z: <https://journals.pan.pl/Content/97933/mainfile.pdf>, data dostępu: 03.08.2023).
- Rogowski, M. (2018). *Multisensoryczność krajobrazu w przestrzeni turystycznej – kontekst badawczy*. Prace i Studia Geograficzne, 63(2), s. 117–130.
- Romer, E. (1968). *O nauczaniu geografii. Kurs wyższy*. Geografia w Szkole, 2, s. 81–88.
- Rosa, B. (1963). *O rozwoju morfologicznym wybrzeża Polski w świetle dawnych form brzegowych*. Studia Societatis Scientiarum Torunensis, 5, Toruń: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rudewicz, J., Czapliński, P. (2023). *Marketing miejsc – ujęcie przestrzenne*. Rozprawy i Studia, 1271 (MCCCXLV), Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
- Rudolf, W. (2016). *Marketing terytorialny w ujęciu relacyjnym*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Runge, A. (2012). *Metodologiczne problemy badania miast średnich w Polsce*. Prace Geograficzne, 129, s. 83–101.
- Runge, A. (2013). *Rola miast średnich w kształtowaniu systemu osadniczego Polski*. Katowice: Uniwersytet Śląski.

- Runge, J. (2017). *Przestrzeń społeczna miasta – dylematy geograficzno-metodologiczne*. Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica, 27, s. 99–109.
- Rurański, M., Niemczyk, J. (2013). *Współczesne instrumenty kształtowania wizerunku miasta na przykładzie Wrocławia*. Studia Miejskie, 11, s. 67–78.
- Russek, K. (2017). *Rewitalizacja małych i średnich miast*. Przestrzeń. Ekonomia. Społeczeństwo, 12/II, s. 31–44.
- Rylke, J. (2011). *Krajobraz kulturowy. Mapy znaczeń*. [w:] Bernat S. (red.), *Niematerialne wartości krajobrazów kulturowych*. Sosnowiec: Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, s. 278–287.
- Sacharczuk, J., Szwarz, A. (2019). *Kultura regionu – inspiracje i kierunki rozwoju edukacji regionalnej we współczesnej szkole*. Kultura i Edukacja, 3(125), s. 248–267.
- Sagan, I. (2008). *Miasto jako przedmiot badań geografii*. [w:] B. Jałowiecki (red.), *Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Schaff, A. (1981). *Stereotypy a działania ludzkie*. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.
- Schmeinka, D., Thurston, A. (2007). *The influence of travel experiences and exposure to cartographic media on the ability of ten-year-old children to draw cognitive maps of the world*. Scottish Geographical Journal, 123, s. 1–15.
- Sekula, A. (2005). *Marketing terytorialny*. (pobrano z: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/2989>, data dostępu: 03.08.2023).
- Sheetz, S. D., Tegarden, D. P., Kozar, K. A., Zigurs, I. (1994). *A group support systems approach to cognitive mapping*. Journal of Management Information Systems, 11(1), s. 31–57.
- Silverman, I., Choi, J., Peters, M. (2007). *The hunter-gatherer theory of sex differences in spatial abilities: Data from 40 countries*. Archives of Sexual Behavior, 36(2), s. 261–268.
- Simche, Z. (1930). *Tarnów i jego okolice*. Tarnów: Gmina Miasta Tarnowa.
- Simmel, G. (1975). *Znaczenie liczebności w życiu społecznym*. [w:] G. Simmel, *Socjologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Skalski, K. (2006). *Programy rewitalizacji w Polsce. Bilans, zarządzanie, perspektywy 2007–2013*. [w:] P. Lorens (red.), *Rewitalizacja miast w Polsce. Pierwsze doświadczenia*. Biblioteka Urbanisty, 10, Warszawa: Urbanista, s. 66–91.
- Skarbek, W. W. (2013). *Wybrane zagadnienia metodologii nauk społecznych*. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.

- Skiba, M. (2006). *Krajobraz kulturowy Zielonej Góry. Preferencje mieszkańców na podstawie map mentalnych*. Rocznik Lubuski, 32, s. 189–198.
- Skiba, M. (2013). *Kształtowanie obrazu miasta. Rola prawa i mechanizmów ekonomicznych*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego, 150, s. 143–154.
- Skowronek, E., Tucki, A., Jóźwik, M. (2015). *Krajobraz turystyczny jako element kształtowania wizerunku i atrakcyjności obszaru. Percepcja krajobrazu turystycznego na przykładzie Zwierzyńca*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Turystyki, 2(30), s. 183–197.
- Sobala-Gwosdz, A. (2018). *Osobiste doświadczenie przestrzeni miasta jako czynnik zmian wyobrażeń i stereotypów przestrzennych*. [w:] S. Sitek (red.). „Stare i nowe” problemy badawcze w geografii społeczno-ekonomicznej. z. 8, Sosnowiec: Polskie Towarzystwo Geograficzne. Oddział Katowicki, Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk o Ziemi, s. 71–84.
- Sobol, E. (2002). *Nowy słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sokołowicz, M. (2020). *Marketing terytorialny*. Łódź, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny.
- Stanowicka, A. (2016). *Psychologiczne uwarunkowania kształtowania wizerunku miasta*. Marketing i Rynek, 1, s. 2–8.
- Stanowicka-Traczyk, A. (2007). *Instrumenty strategii kształtowania wizerunku na przykładzie miast polskich*. Studia Regionalne i Lokalne, 3(29), s. 53–70.
- Stanowicka-Traczyk, A. (2008). *Kształtowanie wizerunku miasta na przykładzie miast polskich*. Bydgoszcz–Olsztyn: Oficyna Wydawnicza Branta.
- Staszak, J. F. (2013). *W stronę geografii zapachów. Zmysły i geografia. Percepcja przestrzeni i środowiska*. Białostockie Studia Literaturoznawcze, 4, s. 41–51.
- Operat uzdrowiska Ustka* (2008) (pobrano z: https://www.ustka.pl/uploads/files/RIE/1_O_Operat.pdf, data dostępu: 03.08.2023).
- Stephan, P., Jäschke, J. P. M., Oberzaucher, E., Grammer, K. (2014). *Sex differences and similarities in urban home ranges and in the accuracy of cognitive maps*. Evolutionary Psychology, 3(12), s. 814–826.
- Stettner, M. (2016). *Wizja miasta według społeczności Kątów Wrocławskich*. Architecturae et Artibus, 1, s. 92–99.
- Stochaj, J., Roman, Ł. (2013). *Wybrane metody teoretyczne w naukach społecznych i ich zastosowanie*. Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej, 2(6), s. 178–197.

- Stryjewska, D., Janda-Dębek, B. (2016). *Cechy formalne i podmiotowe a zróżnicowanie obrazu map poznawczych przestrzeni zurbanizowanych*. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica*, 9, s. 227–229.
- Strzelecka, E. (2011). *Rewitalizacja miast w kontekście zrównoważonego rozwoju*. *Budownictwo i Inżynieria Środowiska*, 2, s. 662–663.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy miasto Darłowo (2010).
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dziwnów (2022).
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – Miasto Hel (2000).
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Międzyzdroje (2018).
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Ustka (2012).
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Władysławowo (2022).
- Suliborski, A. (2001). *Funkcje i struktura funkcjonalna miast. Studia teoretyczno-empiryczne*, Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Suliborski, A. (2003). *Koncepcja funkcji miejsca w badaniach zróżnicowania społeczno-gospodarczego regionu miejskiego*. [w:] Sagan I., Czepczyński M. (red.). *Wymiar i współczesna interpretacja regionu*. Gdańsk–Poznań: Katedra Geografii Ekonomicznej Uniwersytetu Gdańskiego, s. 217–225.
- Suliborski, A. (2006). *Człowiek w geograficznych teoriach funkcjonalno-strukturalnych*. [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.). *Człowiek w badaniach geograficznych. Podstawowe idee i koncepcje w geografii*. t. 2, Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Gospodarki, s. 71–84.
- Suliborski, A. (2010). *Funkcjonalizm w polskiej geografii miast. Studia nad genezą i pojęciem funkcji*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sunal, C. S., Haas, M. E. (2005). *Social studies for the elementary and middle grades: a constructivist approach*. 2nd Ed, New York: Pearson.
- Synak, B. (2000). *Společnokulturowe aspekty edukacji regionalnej*. [w:] K. Marzec-Holka (red.). *Společzeństwo. Demokracja. Edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Szczepański, M. S. (1995). *Ludzie bez ojczyzny prywatnej*. [w:] M. Kubista (red.). *Wszechnica Górnośląska XI. Edukacja regionalna*. Katowice–Opole–Cieszyn: Związek Górnośląski.

- Szczepański, M. S. (1999). *Edukacja regionalna – w kręgu pojęć podstawowych*. [w:] A. Matczak (red.). *Badania nad tożsamością regionalną. Stan i potrzeby*. Łódź–Ciechanów: Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury.
- Szkurłat, E. (1991). *Kształtowanie umiejętności w poznawaniu własnego miasta, regionu*. [w:] Materiały na IX Konferencję Dydaktyczną 27–28 września 1991, „Kształcenie umiejętności w procesie nauczania geografii, cz. II”. Łódź: Uniwersytet Łódzki, Instytut Geografii Fizycznej i Kształtowania Środowiska, Zakład Dydaktyki Geografii i Krajoznawstwa, s. 18–30.
- Szkurłat, E. (1992). *Poznaj swoje miasto. Materiały krajoznawcze*. Łódź: Regionalna Pracownia Krajoznawcza PTTK.
- Szkurłat, E. (1996). *Poznanie mojego miasta*. [w:] M. Z. Pulinowa (red.). *Człowiek bliżej Ziemi*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, s. 192–206.
- Szkurłat, E. (2004). *Więzi terytorialne młodzieży z miastem*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szkurłat, E. (2005). *Moja „mała ojczyzna” Łódź i region Polski Środkowej. Podręcznik do edukacji regionalnej w klasach IV–VI szkoły podstawowej*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Szkurłat, E., Adamczewska, M., Dzieciół-Kurczoba, B. (2022). *Postrzeganie edukacji geograficznej i jej społecznej roli w Polsce*. (pobrano z: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/22431>, data dostępu: 03.08.2023).
- Szlendak, T. (2010). *Wielozmysłowa kultura iwentu. Skąd się wzięła, czym się objawia i jak w jej ramach oceniać dobra kultury?* *Kultura Współczesna*, 4(66), s. 92–109.
- Szmytkie, R. (2014). *Metody analizy morfologii i fizjonomii jednostek osadniczych*. *Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, 35.
- Szromnik, A. (2002). *Marketing terytorialny – koncepcja ogólna i doświadczenia praktyczne*. *Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk*, 112, s. 37–103.
- Szromnik, A. (2010). *Marketing terytorialny, Miasto i region na rynku*. Kraków: Oficyna Wolters Kluwer business.
- Szwichtenberg, A. (2001). *Współczesne problemy funkcjonowania turystyki w polskiej nadmorskiej strefie turystycznej*. [w:] A. Szwichtenberg (red.). *Turystyka – szansą rozwoju społeczno-gospodarczego regionu nadmorskiego*. Gdańsk–Hel: Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana”, Katedra Turystyki Politechniki Koszalińskiej, s. 97–112.
- Szymańska, D. (1989). *Problemy klasyfikacji i typologii miast w geografii radzieckiej*. *Studio Scientarium Toruniensis, Sec. C, vol. X, 1*, 59–90.

- Szymańska, D. (1993). *New town in regional development*. Toruń: Wydawnictwo Nicolaus Copernicus University Press.
- Szymańska, D. (2009). *Geografia osadnictwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szymańska, W. (2011). *Percepcja i użytkowanie przestrzeni publicznej w średnim mieście*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szymiski, A. M. (2009). *Archetypiczne wartości wsi pomorskiej. Tożsamość wsi pomorskiej we współczesnym krajobrazie kulturowym (szanse i zagrożenia)*. [w:] Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 12, Sosnowiec: Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG.
- Świąder, M., Łukowiak, M. (2016). *Spółeczna waloryzacja przestrzeni życiowej na przykładzie miasta Wołów*. Problemy Rozwoju Miast, 3, s. 13–22.
- Świtalski, E. (1990). *Zajęcia w terenie w nauczaniu geografii*. [w:] A. Dylikowa (red.). *Dydaktyka geografii w szkole podstawowej*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, s. 285–313.
- Świtalski, E. (1991). *Z badań nad kształtowaniem umiejętności na zajęciach w terenie*. [w:] Materiały na IX Konferencję Dydaktyczną 27–28 września 1991, „Kształcenie umiejętności w procesie nauczania geografii, cz. II”. Łódź: Uniwersytet Łódzki, Instytut Geografii Fizycznej i Kształtowania Środowiska, Zakład Dydaktyki Geografii i Krajoznawstwa.
- Tańczuk, R. (2015). „*Pejzaż dźwiękowy*” jako kategoria badań nad doświadczeniem miasta. *Audiosfera. Koncepcje – Badania – Praktyki*, 1, s. 15–19
- Taylor, H. A., Tversky, B. (1992). *Spatial mental models derived from survey and route descriptions*. *Journal of Memory and Language*, 31(2), s. 261–292.
- Tobiasz-Lis, P. (2008). *Wyobrażenia kobiet i mężczyzn o przestrzeni Łodzi*. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 9, s. 147–162.
- Tobiasz-Lis, P. (2015). *Geografia percepcji. Osiągnięcia, problemy i perspektywy*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Tobiasz-Lis, P. (2016). *Uwarunkowania rozwoju a wizerunek miasta. Przykład Łodzi*. *Barometr Regionalny*, 14(2), s. 85–94.
- Tobiasz-Lis, P., Wójcik, M. (2013). *Obrazy dysproporcji na obszarze miasta i ich społeczna interpretacja. Przykład Łodzi*. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica*, 289, s. 73–87.
- Tobiasz-Lis, P., Wójcik, M. (2014). *Wyobrażenia przestrzenne mieszkańców wsi. Wykorzystanie metody odręcznych szkiców*. *Studia Obszarów Wiejskich*, 35, s. 29–43.

- Tokarz, A., Pawlicz, A. (2005). *Analiza promocji małych miast nadbałtyckich za pomocą stron internetowych*. (pobrano z: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/3893>, data dostępu: 03.08.2023).
- Tomalkiewicz, J. (1994). *Przestrzeń w wyobrażeniach dzieci i młodzieży*. *Geografia w Szkole*, 1, s. 28–30.
- Tomczak, A. (1995). *Geological Structure and Holocene Evolution of the Polish Coastal Zone*. [w:] K. Rotnicki (red.). *Polish Coast – past, present and future*. *Journal of Coastal Research. Spec. Iss.*, 22, s. 15–31.
- Tomko, M., Winter, S. (2013). *Describing the functional spatial structure of urban environments*. *Comput. Environ. Urban Syst.*, 41, s. 177–187.
- Tota, P. (2015). *Miasto oswojone. Znaczenie kompozycji urbanistycznej dla orientacji w przestrzeni miasta*. *Środowisko Mieszkaniowe*, 14, s. 180–189.
- Trowbridge, S., Council, N., Education, G., & Council, N. (1975). *Using ArcGIS to quantitatively measure sketch map quality for the comparison of theoretical frameworks of spatial microgenesis*. *Emporia State Res. Stud.*, 50, s. 11–17.
- Tuan, Y. F. (1975). *Images and mental maps*. *Annals of the Association of American Geographers*, 65(2), s. 205–213.
- Tversky, B. (2008). *Spatial cognition: Embodied and situated*. [w:] P. Robbins, M. Aydede (red.). *The Cambridge handbook of situated cognition*. New York: Cambridge University Press.
- Wallis, A. (1971). *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wallis, A. (1990). *Socjologia przestrzeni*. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- Lewis, G., Walmsley, D. (1997). *Geografia człowieka – podejścia behawioralne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wejchert, K. (1984). *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Arkady.
- Wejchert, K. (1993). *Przestrzeń wokół nas*. Katowice: Fibak Noma Press.
- Werwicki, A. (1973). *Struktura przestrzenna średnich miast ośrodków wojewódzkich w Polsce*. *Prace Geograficzne*, 101.
- Wiktor, J. (2001). *Tożsamość i wizerunek – wyznacznik roli przedsiębiorstwa w procesie komunikacji marketingowej*. [w:] A. Czubała i J. Wiktor (red.). *Marketing u progu XXI wieku. Księga jubileuszowa dla uczczenia 70. urodzin prof. J. Altkorna*. Kraków: Wyd. AE w Krakowie.
- Wirth, L. (1964). *Urbanism as a Way of Life*. *American Journal of Sociology*, 44(1), s. 60–83.

- Witkowski, S. (1967). *Struktura przestrzenna miasta na przykładzie Radomia*. Warszawa: Wydawnictwo Arkady.
- Włodarczyk, B. (2009a). *Przestrzeń turystyczna. Istota, koncepcje, determinanty rozwoju*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Włodarczyk, B. (2009b). *Krajobrazy przestrzeni turystycznej*. *Turyzm*, 19(1–2), s. 89–97.
- Włodarczyk, B. (2011). *Przestrzeń turystyczna – kilka słów o istocie pojęcia*. [w:] M. Durydiwka, K. Duda-Gromada (red.). *Przestrzeń turystyczna. Czynniki, różnorodność, zmiany*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, s. 15–28.
- Wolski, A. (2014). *Percepcja przestrzeni w społeczności lokalnej*. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 24, s. 77–86.
- Wójcik, M., Suliborski, A. (2013). *Studia regionalne. Społeczeństwo – region – miejsce*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wright, J. K. (1947). *Terrae incognitae: The place of the imagination in geography*. *Annals of the Association of American Geographers*, 37(1), s. 1–15.
- Wuttke, G. (1965). *O początkach nauczania geografii*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Verstijnen, M. I., Leeuwen, v. C., Goldschmidt, G., Hamel, R., Hennessey, M. J. (1998). *Creative discovery in imagery and perception: Combining is relatively easy, restructuring takes a sketch*. *Acta Psychologica*, 99, s. 177–200.
- Zajac, S. (1995). *Lekcja geografii*. [w:] S. Piskorz (red.). *Zarys dydaktyki geografii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 145–152.
- Zatorski, M. (2014). *Idea geografii regionalnej jako przedmiotu nauczania w okresie kryzysu geografii w szkole*. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Geographica*, 170(7), s. 30–36.
- Zaucha, J. (2018). *Gospodarowanie przestrzenią morską*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO.
- Zboralski, M. (2000). *Nazwy firm i produktów*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Zimny, A. (2010). *Statystyka opisowa. Materiały pomocnicze do ćwiczeń*. Konin: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Koninie.
- Zioło, Z. (2011). *Problemy kształtowania przestrzeni geograficznej*. Kraków: Wydawnictwa Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.
- Ziółkowska, M. (2020). *Metody badań urbanizacji na gruncie geografii osadnictwa i gospodarki przestrzenne*. *Urban Development Issues*, 66, s. 69–79.

Znaniecki, F., Ziółkowski, J. (1984). *Czym jest dla ciebie miasto Poznań?* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Żyszkowska, W. (2016). *Percepcja mapy. Teorie i badania w drugiej połowie XX wieku*. Polish Cartographical Review, t. 1, s. 7–19.

Akty prawne

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 lipca 2003 r. w sprawie ustalenia granic, zmiany nazw i siedzib władz niektórych gmin i miast oraz nadania miejscowościom statusu miasta.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 lipca 2014 r. w sprawie połączenia gmin, ustalenia granic niektórych gmin i miast, nadania niektórym miejscowościom statusu miasta oraz zmiany siedziby władz gminy.

Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. - Prawo o ruchu drogowym (Dz.U. 1997 nr 98 poz. 602)

Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 r. (Dz. U. 2003 Nr 80 poz. 717).

Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych (Dz.U. 2003 nr 166 poz. 1612).

Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (Dz.U. 2004 nr 173 poz. 1807).

Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz.U. 2015 poz. 1777).

Strony internetowe

<https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec>, data dostępu: 03.08.2023 rok

https://ec.europa.eu/info/index_pl, data dostępu: 16.05.22 rok

<https://bdl.stat.gov.pl>, data dostępu: 03.08.2023 rok

<https://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/>, data dostępu: 03.08.2023 rok

<https://geoserwis.gdos.gov.pl/>, data dostępu: 20.05.2023 rok

<https://www.arcgis.com>, data dostępu: 03.08.2023 rok

<https://www.canva.com/>, data dostępu: 03.08.2023 rok

<https://niemap.pl/>, data dostępu: data dostępu: 05.04.2023 rok

<https://sjp.pwn.pl>, data dostępu: 05.05.2023 rok

<https://www.ustka.pl>, data dostępu: 03.08.2023 rok

<https://www.gohel.com>, data dostępu: 20.08.2023 rok

<https://www.darlowo.pl>, data dostępu: 20.06.2023 rok

<https://www.dziwnow.pl>, data dostępu: 20.06.2023 rok

<https://www.hel.info.pl>, data dostępu: 20.06.2023 rok

<https://www.miedzyzdroje.pl>, data dostępu: 20.06.2023 rok

<https://www.gov.pl/web/archiwum-inwestycje-rozwoj/planowanie-przestrzenne>, data dostępu:
01.08.2023 r.

<https://www.gov.pl/>, data dostępu: 16.05.23 rok

Spis rycin

Ryc. 1. Algorytm postępowania badawczego	11
Ryc. 2. Model aktywności mózgu	51
Ryc. 3. Położenie miast na tle Polski i powiatów	82
Ryc. 4. Układ wybranych dróg wojewódzkich i krajowych w Polsce	83
Ryc. 5. Miasta, w których zostały przeprowadzone badania na tle podziału fizycznogeograficznego Polski	88
Ryc. 6. Struktura ludności według wieku.....	103
Ryc. 7. Zmiany przyrostku naturalnego w badanych miastach (w latach 2002–2021).....	106
Ryc. 8. Mapa Darłowa	128
Ryc. 9. Jednostki funkcjonalno-przestrzenne w Darłowie.....	130
Ryc. 10. Podział historyczny przestrzeni Dziwnowa	131
Ryc. 11. Mapa Dziwnowa	133
Ryc. 12. Mapa Helu	134
Ryc. 13. Jednostki funkcjonalno-przestrzenne w Helu.....	136
Ryc. 14. Mapa Międzyzdrojów.....	138
Ryc. 15. Jednostki funkcjonalno-przestrzenne w Międzyzdrojach.....	141
Ryc. 16. Mapa Ustki	142
Ryc. 17. Strefy ochrony uzdrowskiej w Ustce	144
Ryc. 18. Mapa Władysławowa	146
Ryc. 19. Podział administracyjny Władysławowa	147
Ryc. 20. Metody badawcze użyte w postępowaniu badawczym	155
Ryc. 21. Liczba szkiców wyobrażeniowych wykonanych na ponad połowie strony	163
Ryc. 22. Udział procentowy kolorowych szkiców wykonanych przez uczniów	164
Ryc. 23. Liczba map wyobrażeniowych opisanych przez respondentów	165
Ryc. 24. Wykorzystanie poszczególnych typów elementów w mapach mentalnych respondentów... ..	167
Ryc. 25. Liczba szkiców mentalnych z naniesionymi drogami	168
Ryc. 26. Liczba węzłów naszkicowanych przez respondentów.....	170
Ryc. 27. Liczba naszkicowanych rejonów w poszczególnych miastach	172
Ryc. 28. Liczba wskazań poszczególnych wydzieleni przestrzennych w stosunku do map wyobrażeniowych z narysowanymi obszarami w Międzyzdrojach	174
Ryc. 29. Liczba naszkicowanych punktów orientacyjnych w poszczególnych miastach w podziale na grupy wiekowe.....	176
Ryc. 30. Struktura zaznaczeń punktów orientacyjnych naszkicowanych na mapach wyobrażeniowych Darłowa.....	177

Ryc. 31. Struktura zaznaczeń punktów orientacyjnych szkicowanych na mapach wyobrażeniowych Helu	179
Ryc. 32. Struktura zaznaczeń punktów orientacyjnych szkicowanych na mapach wyobrażeniowych Międzyzdrojów	180
Ryc. 33. Struktura zaznaczeń punktów orientacyjnych szkicowanych na mapach wyobrażeniowych Władysławowa.....	182
Ryc. 34. Uogólnione obrazy wszystkich analizowanych miast	184
Ryc. 35. Liczba respondentów zamieszkujących badane miasto	185
Ryc. 36. Struktura odpowiedzi na pierwszą część pierwszego pytania ankietowego.....	188
Ryc. 37. Struktura odpowiedzi na pierwszą część pierwszego pytania w Międzyzdrojach	190
Ryc. 38. Struktura odpowiedzi na pierwszą część pierwszego pytania we Władysławowie	191
Ryc. 39. Struktura odpowiedzi na drugą część pierwszego pytania ankietowego.....	193
Ryc. 40. Struktura odpowiedzi na drugą część pierwszego pytania ankietowego w Darłowie	194
Ryc. 41. Struktura odpowiedzi na drugą część pierwszego pytania ankietowego w Helu.....	195
Ryc. 42. Struktura odpowiedzi na trzecią część pierwszego pytania ankietowego	198
Ryc. 43. Struktura odpowiedzi na trzecią część pierwszego pytania ankietowego w Dziwnowie	200
Ryc. 44. Struktura odpowiedzi na trzecią część pierwszego pytania ankietowego w Ustce	202
Ryc. 45. Struktura odpowiedzi na czwartą część pierwszego pytania ankietowego	204
Ryc. 46. Struktura odpowiedzi na drugie pytanie ankietowe.....	205
Ryc. 47. Struktura odpowiedzi na drugie pytanie ankietowe w Międzyzdrojach	208
Ryc. 48. Struktura odpowiedzi na drugie pytanie ankietowe we Władysławowie	209
Ryc. 49. Struktura odpowiedzi na trzecie pytanie ankietowe	211
Ryc. 50. Struktura odpowiedzi na trzecie pytanie ankietowe w Darłowie.....	212
Ryc. 51. Struktura odpowiedzi na trzecie pytanie ankietowe w Helu	214
Ryc. 52. Struktura odpowiedzi na czwarte pytanie ankietowe.....	218
Ryc. 53. Struktura odpowiedzi na czwarte pytanie ankietowe w Dziwnowie.....	219
Ryc. 54. Struktura odpowiedzi na czwarte pytanie ankietowe w Ustce.....	221
Ryc. 55. Struktura odpowiedzi na piąte pytanie ankietowe	224
Ryc. 56. Struktura odpowiedzi na piąte pytanie ankietowe w Darłowie.....	225
Ryc. 57. Struktura odpowiedzi na piąte pytanie ankietowe w Helu.....	227
Ryc. 58. Potencjalni odbiorcy zebranych danych przy użyciu map mentalnych i ankiet.....	240
Ryc. 59. „NIEMAPA” dla miasta Szczecina	249
Ryc. 60. Darłowo na mapach mentalnych.....	254
Ryc. 61. Projekt graficzny „nibymapy” dla Darłowa.....	257
Ryc. 62. Dziwnów na mapach mentalnych	259
Ryc. 63. Projekt graficzny „nibymapy” dla Dziwnowa	262
Ryc. 64. Hel na mapach mentalnych	265

Ryc. 65. Projekt graficzny „nibymapy” dla Helu	268
Ryc. 66. Międzyzdroje na mapach mentalnych	271
Ryc. 67. Projekt graficzny „nibymapy” dla Międzyzdrojów	274
Ryc. 68. Ustka na mapach mentalnych.....	277
Ryc. 69. Projekt graficzny „nibymapy” dla Ustki	279
Ryc. 70. Władysławowo na mapach mentalnych	282
Ryc. 71. Projekt graficzny „nibymapy” dla Władysławowa	284

Spis tabel

Tab. 1. Powierzchnia miast, w których zostały przeprowadzone badania	81
Tab. 2. Liczba ludności w latach 2002–2021.....	95
Tab. 3. Wskaźnik dynamiki liczby ludności (dla lat 2002 i 2021)	96
Tab. 4. Gęstość zaludnienia w latach 2002–2021 (w osobach/km ²)	97
Tab. 5. Współczynnik feminizacji w latach 2002–2021	98
Tab. 6. Współczynnik obciążenia demograficznego w latach 2002–2021.....	104
Tab. 7. Współczynnik małżeństw zawartych w latach 2002–2021 (w ‰).....	105
Tab. 8. Saldo migracji w latach 2002–2021 (w ‰)	107
Tab. 9. Saldo rzeczywiste w latach 2002–2021 (w ‰).....	108
Tab. 10. Stopa bezrobocia w latach 2002–2021 (w %)	109
Tab. 11. Poziom wykształcenia w latach 2002 i 2021 (w %).....	111
Tab. 12. Struktura użytkowania ziemi w roku 2014	113
Tab. 13. Struktura terenów zieleni w roku 2021 (w ha).....	115
Tab. 14. Liczba podmiotów sektora publicznego w latach 2002–2021	117
Tab. 15. Liczba podmiotów sektora prywatnego w latach 2002–2021.....	118
Tab. 16. Liczba podmiotów gospodarczych według sekcji w latach 2009 i 2021	120
Tab. 17. Liczba szkół podstawowych i kształcących się w nich uczniów	121
Tab. 18. Liczba szkół ponadpodstawowych i kształcących się w nich uczniów	122
Tab. 19. Liczba oddanych do użytku budynków niemieszkalnych w latach 2005–2021.....	123
Tab. 20. Liczba oddanych do użytku budynków niemieszkalnych pod wynajem krótkoterminowy w latach 2005–2021.....	124
Tab. 21. Dynamika liczby miejsc całorocznych w latach 2005–2021	125
Tab. 22. Liczba respondentów, którzy wzięli udział w badaniu terenowym	156

Streszczenie

W dysertacji zatytułowanej „Wykorzystanie map mentalnych w badaniach przestrzeni miejskich na przykładzie wybranych małych miast nadmorskich” została dokonana analiza przestrzeni miast przy użyciu metody map mentalnych i wywiadu ankietowego wśród uczniów szkół podstawowych i seniorów. W kontekście dynamicznego postępu technologicznego i lokalnych uwarunkowań postrzeganie przestrzeni miejskiej miast nadmorskich zmienia się i ulega modyfikacjom. Celem głównym analiz przeprowadzonych w ramach dysertacji jest sprawdzenie, czy istnieją różnice w postrzeganiu przestrzeni miejskich przez jej mieszkańców. Poprzez przeprowadzone badania możliwe było sprawdzenie, jak wybrane grupy społeczne wyobrażają sobie przestrzeń swojego miasta. Użyte metody badawcze pozwalają zbadać subiektywne wyobrażenia uczniów i seniorów na temat przestrzeni miejskiej, natomiast wyniki badań umożliwiają zidentyfikowanie różnic i podobieństw w wyobrażeniach przestrzennych w obydwu grupach wiekowych. Efektem aplikacyjnym dokonanej analizy było stworzenie dla wszystkich sześciu miast (Darłowa, Dziwnowa, Helu, Międzyzdrojów, Ustki i Władysławowa) projektu „nibymapy”, czyli przewodnika dla dzieci i młodzieży prezentującego wybrane atrybuty miasta.

Słowa kluczowe: mapa mentalna, postrzeganie przestrzeni miejskiej, miasta nadmorskie

Summary

The dissertation titled "The use of mental maps in the study of urban spaces on the example of selected small coastal cities" entails an analysis of urban space through the mental map approach and a survey interview of elementary school pupils and seniors. Considering the dynamic technological progression and local circumstances, the perception of coastal cities' urban space is evolving and adapting. The dissertation aims to objectively investigate potential differences in how urban inhabitants perceive their surroundings. The study explores the imagination of selected social groups regarding the space within their city through a conducted research methodology. The employed research methods enable the examination of the subjective viewpoints of both students and seniors concerning urban space. The research findings reveal the similarities and differences existing in spatial ideas between these two age groups. As a result of the analysis, a "pseudo map" project presenting selected city attributes

was developed for the six cities of Darłowo, Dziwnów, Hel, Międzyzdroje, Ustka, and Władysławowo, intended as a guide aimed at children and teenagers.

Key words: mental map, perception of urban space, seaside cities